

ק ש ת

התאחדות

התאחדות

התאחדות

התאחדות

התאחדות

התאחדות

התאחדות

קשת

העורך:
אהרן אמיר

מזכירות המערכת:
שולמית שגער

קשת מופיע אחת לרבע־שנה בהוצאת עִסְהֶסְפֶר בע"מ, רח' ביאליק 9, תל־אביב, טל. 67244. דמי חתימה לשנה: 12 ל"י; בחוץ־לארץ, \$6.00. חוברת בודדת: 3.50 ל"י; בחוץ־לארץ, \$1.75. כתבי־יד לא יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח. המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי־יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות להוצאת עִסְהֶסְפֶר בע"מ.

שנה ששית, חוברת ב, חורף 1964

נדפס בדפוס "עתיד", תל־אביב

התוכן:

שמעון הלקין : חרוזים למי (שירים)	4
עמוס עוז : כל הנהרות	7
דוד רוקח : רות (שירים)	25
גדעון תלפז : קלון	26
ישראל הר : שחרית במקום זר (שיר)	40
אורי אורלב : בתי	42
ע. הלל : יודע אנוכי (שירים)	55
יהושע קנז : ענבים מגניגר	58
גבריאל בן־שמחון : הנסיכה הקטנה שלי (שירים)	66
י. אורן : שבבים	68
שלמה וינר : קוהלת הזקן (שירים)	78
שרה בורג : שיחרור	80
משה בן־שאול : מקום מבויש (שירים)	85
אברהם ברטורא : פני הדור העולה	88
אשר רייך : כאשר אני אומר אשה (שיר)	112
אלקס ארבל : בחלל הריק (שיר)	113
ד"ר פאול לוי : מתימטיקה ואמנות	114
פר' ש. נ. אייזנשטדט : המחקר האנתרופולוגי של חברות מורכבות	137
נחמן ליסט : צדק הקומינטרן... (ג)	152
אורסולה וסרמן : שני ספרים	169
בקרית קצרות	178
המשתתפים בחוברת	200

שמעון הלקין: חרוזים למי

1

את מי את, בת-קול קרוסה באהבה?
מה משמעות מעמיקה לדאכה
לך בי, בזו אימת האונה קודרת,
אשר פתהום הנפשיות המתאנה
תחמר לקלט בך מה, נוקבת ולא חודרת?

לוא נחרת הנפש את, הפהמית,
המתפקרת בנחשול גח להמית —
וכל עצמה שקמית מקרשת זבוב בפשף!
לוא סערת הנפש את, האלהית,
במתק חטא נזעקת לקראת זך הקשב!

גיהנום-של-מעלה את ושאל תחמית
ברז אהד. קדשת-החטא בך רק תרמית
צמאה לדם: נגלית כפדות ומתספקת.
את כל שלמות-היש, זכה דם-התמצית,
ואת שועה לתבערה, כל על פורקת.

מי את, קנרי מתרוגן חנוק בפלוב?
מי את, פלאי אלה ואדם צלוב?
מבטן עד לקבר גאולה מבטחת —
תמה מתעמעת את בלא-אהוב
שחר בך שחרו על עבר פי כל פחת.

2

למדת אַמֶש מת בִּסְתִיּוֹ עַל פְּנֵי יָרֵחַ,
שִׁיקָבֵל עָלָיו בַּמֶּנֶח אֶת הַדִּין.
נִס אַבִּיבֶךָ גָּזַר זֹאת — וְלֹא שֶׁטַח
עַל פְּנֵיו בְּאַפְסֵי יָד אֶת הַסְּדִין.

קָרַנְתָּ גְלוּיֹת-עֵינַיִם כַּמְבִּינָה סוּף סוּף:
לֹא אַתְּ אֲשַׁמֶּת, כִּי בָךְ נַחַן מֵת מִסְּלִטוֹ,
כִּי לֹא אָזַר אוֹב פֶּח עוֹד לְחַתֵּר אֶל חוֹף
מוֹלֵךְ, מְגַדֵּל-הָאוֹר, נִדְלַק לֹא בִשְׁעָתוֹ.

כֵּן, יַע נִמַּת בִּסְתִיּוֹ-יָרֵחַ, בְּעוֹד אֵיגֶךָ,
אֲךָ אִם שְׁמַעַת לַחֵשׁ מִי בִשְׁעַת גְּסִיכָה —
לֹא אַתְּ סִהַרְתָּ בֵּינוֹ שְׁלֵכַת וּבִיגֶךָ
לְעַת לְבַלְכַת רֵאשׁוּנָה לְךָ וְנִסָּה.

3

הָיוּ הַרוּחוֹת גַּם עֲזוֹת מַעֲזוֹת:
נִשְׁרוּ נְצַנִּים, בְּטָרֶם חֲזוֹת
בָּהֶם עוֹד הַסְּפִיקָה הָעֵין בְּשִׁלִּי,
וְגַם אַבִּיבֶךָ, הַנָּלוֹז וְהַפְּלֵאִי —
שֶׁמֶשֶׁךְ בּוֹ יָדוֹן לְרִצּוֹנֶךָ
לִי קָסָא.

הִיפָה, הִיפָה!
בְּזִכּוֹת חֵם חֵן וְדוֹגֶךָ
הֵן יִשְׁךָ עַז רוּחוֹת:
בַּעֲמָק נְהַר, בִּירְקָרֵק מִי־מְנוּחוֹת,
יִשְׁמַקְפוּ-יְדֵבְקָפוּ הָעַצִּים
בִּשְׁפַעַת מְלוֹא עֲרֻגָה שֶׁל קִיּוּצִים,
וְאַתְּ כְּמוֹהֶם בְּרוּכַת קִיּוּץ.
אֲךָ אֲזוֹ — הוּ, גַם אֲזוֹ — הִתְזַבְּינִי בְּלִי סִיץ
לְרֵאוֹתֶךָ כְּמוֹ שְׁאֵת, עִירְמָה וּשְׁקוּפָה:
בִּירְקָרֵק מִי־נְהַר, כִּי תִלְסָה הַסּוּפָה?

4

אור הַיָּרֵם, לֵךְ דִּי־קוֹס טָמִיר וּבִישׁוֹן,
 שְׁחֵלוֹם מִי שְׁזָרוּ בְּצִלְעוֹת שֶׁל הַגִּיא,
 לֹא הָיָה קָר אֶף לֹא חָם מִן הַזֵּיו הַמִּישׁוֹן,
 גִּוֹן פִּז רָף, זָכָה מִי לְרֵאוֹת כְּחֶמוֹק רֵף וְחִי
 בְּגִבְעֵי יָרֵךְ בָּךְ, בְּשִׁנּוֹף נִסְתָּל וְחִמִּים
 בְּשׁוֹק צַח, כְּשׁוֹב וְחֹמְשֵׁי הַתְּעַרְטֵל מוֹל פְּנֵי יָם
 בְּקִיץ אֶחָד מִשְׁלֹף, בְּיוֹם זֶר מִיָּמִים,
 טָרָם זֶה צְבֵע־עוֹרֶךָ עוֹד נֹצֵית בִּי הַדָּם.

מִי תִלְמֵךְ בִּי בְּזֶה־צֶסוֹן בְּלִילוֹת ?
 מִי שׁוֹף לִי וּמְחֵי שְׂרֵב־יְקוֹד מְסַנְנֵר ?
 לְכוּ־יָרֵם עִם נִגְה־חֲמָה מְעַנְבֵר,
 מְסוֹד־עוֹעִים, שְׁהַדְּלִיק אֹר שְׁנוֹתֵי אֶפְלוֹת !
 צַח הַתְּעִיתֵינִי בְּכֶשֶׁף תְּכִיּוֹן־גִּיאוֹת,
 בְּזֶה־סְתָרִים מְאֹפִיל בִּירְבִּים חִיוֹת.

עמוס עוז: כל הנהרות

טובה.

שם סר־טעם, המוני, שם שאינו הולם משוררת צעירה. הוא הדין בגופה: גדול מדי. אמנם, גדול רק מעט מדי. נערה בעלת גוף של אם, אף כי אין לכפור בתואם שבין חלקי גופה, תואם עגלולי. ובכך־מה. כמדומני, מוצקות נפרזת, כמין גודש תקיף, אם גם לא חף־מרוך. בשר־זרועותיה דשן. אפשר שהוא הדבר: דשנה, ואינה אוורירית. אינני זוכר את צבען של עיניה. הזיכרון נוקט ברירה מוזרה. הוא שמר את גון מכנסייה. מכנסיים מהודקות, עשויות אריג גס, ממורטטות קצת. צבען משהו שבין כחול־כהה לאפור־כהה. איני יודע לקרוא בשמו של צבע זה. אפשר אין לו שם בכלל. אלא שאני רואה אותו בלא מאמץ. רואה בלי שאיאלץ לעצום את עיני. רואה במוחש. יתר על כן: אצבעותי יודעות את האריג שלא בתיווכו של הזיכרון. לא נגעתי באריג ההוא. חיספוסו הזורם, החמים, תחושת קשיותו הרכה — כל אלה מרטיטים את קצות אצבעותי. ואינני יודע באיזו דרך באו. ומה עוד. עוד. שער עמום, כהה, שאינו שחור ואינו חום אלא מעין האפור. שער יבש מאד. עיניים שאינני זוכר את צבען ואינני שוכח את עייפותן הצחיחה. ספק־קמטים זעירים מקיפים את עיניה. ספק־ליגלוג יוצא מסביבות עיניה ומקיף את קלסתרה של טובה. בענין זה אפשר לי לומר דבר בוודאות: לא מן העיניים עצמן באה העצבות המלוגלגת כי אם — בהחלט — מסביבתן של העיניים.

חייב אני להקפיד על הסדר הטוב וללכת מן העיניים אל האף. אפה אינו בולט ואינו גבנוני ואינו מעוקם. ובכן, מה. כמדומה אני שאינו אלא כבד קצת. פיה מושך את העין. פיה בוגד בבגרותם המפוכחת של פניה. מסגיר את הרוך. שפתיים זעירות ומעודנות. זוויותיהן משתפלות מטה בכמו־פינוק מתחנחן. אין הן נחות, השפתיים. גם בשתיקתה אינן נחות. כמין זרמים עצבניים מטלטלים אותן וגורמים להן, לשפתיים, פירכוס תדיר וסמוי. מן הדין לדייק: אמרתי פירכוס סמוי, משום שאין להחליף פירכוס סמוי בעווית גלויה. לא ראיתי את הפירכוס. דק הוא מכדי שתבחין בו העין. ואמהר לומר: גם לא חשתי בו. לא נגעתי בשפתיה. ובכן, מניין יודע אני את הפירכוס? אינני יודע מניין יודע אני את הפירכוס. כך הוא הדבר. מה שמגלה הפה, הסנטר נחפז להכחיש. סנטר חד ויהיר הקוטע בחריפות את זרימתם של קוו־הלטת החסונים. צוואר קצר קצת. רק מעט. ואף זו איננה אמת: צווארה אינו חוטא לא בקוצר ולא בעובי. כל אשמתו היא שאינו גבעולי וממושך. והרי זו האשמה מגוחכת מפל־וכל.

העידותי בעצמי שמבקש אני לומר דברים סדורים, והנה גם עין רשלנית תבחין מיד

בפסיחה שפסחתי על המצח. נחפזתי להשפיל מבט משערה של טובה אל עיניה, שצבען נשתכח ממני. אשוב אל המצח. מצחה לבן, מקומר וגדול, גדול כשל גבר ולא כשל אשה, כשל גבר זקן ומקריח ולא כשל גבר צעיר. קווצות־שער נופלת עליו באלכסון, מבקשת לחפות על מרחביו ולצמצמם ואינה אלא מועלת בשליחותה ומדגישה את העריה הלבנה הגדולה. כך הוא הדבר.

די בכך. לא אנאם עוד על חירונן הנפרז של הלחיים. נניח לציורים אלה. אין לומר שעייפתי ואין לומר שאני הושש ליגע אותך. לא זה הדבר. הסיפור בוגד בי ומשטח את הדברים בזה־אחר־זה. והרי המתבונן בפניה של טובה מתבונן בכל הדברים בהיעלם אחד. הרי לך שורש רפיון של המלים. ביקשתי לדייק ונמצאתי מזייף. נניח לזאת. אמת, אין בכוחן של המלים לצייר את קלסתר־פניה. אפשר שאגב כשלונו נתמלאה בכוחן תכלית אחרת: מעידות הן עלי שלא נטרפו עשתונותי ואינני סומא ואינני הוזה. צלול אני, ויש בכוחי לאחוז בלא רעד מלקחיים צוננים ולעקור מפניה של טובה פרט ופרט ולהציגו בפניך בדקדקנות קרה. מכאן שמה שאירע ביני לבין טובה לא החליאני בקדחת רומנטית. אספר לך מה אירע.

ב

שמי אליעזר דרור. אני בן עשרים־ושמונה, יליד קיבוץ. הורי היו בין מיסדיו. אמי אשה בעלת הדרת־פנים המנהלת משפכה־הימים את עסקי התרבות המקומיים. (אגב, טובה היא בת שלושים־ושלש, כלומר — קשישה ממני בשנים מעטות. כך אמרה לי בלי ששאלתי. מרצונה שלה אמרה זאת. שוב אני חוטא לסדרם של הדברים). אבי איש גוף, מטר וששים גבהו. אף אחיותי גבוהות ממנו כדי ראש שלם, ואין צורך לומר — אחי ואני. דבר זה אינו יוצא מן הכלל בקיבוצנו. הצעירים גבוהים וחסונים הרבה מאבותיהם. בשפכה־הימים עבד אבי בדירה־הצאן. לפני שנים מעטות נתחסל הדיר (מטעמים כלכליים וחברתיים כאחת), ומאז קיבל אבי על עצמו לנהוג במשאית של הקיבוץ. גילו אינו מכביד עליו, משום שניחן בבריאות שופעת ובחיוני־יות פעלתנית ונמרצת. כך הוא הדבר.

מן הצבא נשתחררתי בדרגת סגן. קצת ממעשי בימי־המלחמה ייודעו לך בבאות, כשאספר מה שסיפרתי לטובה. (סדר־הזמנים קשה קצת: לאמיתו של דבר, מה שעשי־תי בצבא קודם, כמובן, למה שסיפרתי לטובה. ומה שסיפרתי לטובה אף הוא שייך לעבר. ובהווה אני מבטיח לך שאספר בעתיד מה שכבר סיפרתי בעבר. מסובך).

עבודתי בקיבוץ, אף שאין היא עבודה חקלאית, משתלמת יפה ומסייעת הרבה לאיזון חשבונו הכספי של המשק. מפעל תעשייתי קטן יש לנו, המיצר אהילים דיקורטיביים למנורות־בית. שני חברי־קיבוץ קשישים ושלווה פועלים־שכירים כפופים לי. אני מנהל המפעל. רשאי אני להעיד על עצמי ולומר שניחנתי ביזמה (גילגולה של הרפתקנות כבויה, אומרת אמא), בטעם טוב ובחוש דיקורטיבי. עיקר תפארתו על מעשי בצבא, בימי פעולות־התגמול. לפעמים באה לחדרי נערה, או גם נערות אחדות בחבורה, ואני מספר להן על אותה תקופה. עדיין אני רווק, מרצון

ולא מאונס, כמובן מאליו, אינני ביישן ואינני מהוסס ואינני מתנזר מחיזורים הטופים, רובם שטחיים וקצתם מרחיקי־לכת. כך הוא הדבר. נניח להתפארות זו. בימיהקיץ אני מבלה את שעותי הפנויות בבריכת־השחייה. כמה הישגים נאים ושומים לזכותי בספורט זה. בשבתות שמור לי מקומי בקבוצת־הכדורגל המקומית. בשעות הערב מתמכר אני לאיסוף בולים.

אוסף־הבולים שפרשותי מטופח הוא ונכבד, אף גם עשיר מאד. מן הדין שאמר דברים אחדים לענין אוסף־הבולים, שהרי מכוחו אירע מה שאירע ביני לבין טובה. (לא, לא מצאתי את שמה ברשימת כתבותיהם של אספנים בעתון הבולאי, ולא החלפנו בולים באמצעות הדואר, ולא נפגשנו לבסוף מתוך סקרנות שבעקבות התכתבות ממושכת. לא, לא כך. זה פשוט הרבה יותר מדי. והחיים, כידוע, אינם פשוטים כלל. כך הוא הדבר).

ג

הבולים ממלאים את שעות־הערב. כתום עסקי חדר־האכילה מסתגר אני בחדרי אשר בשיפולי פרוור־הצריפים ומקפיד על המעשים שיכניעו עצמם לשיגרת הסדר הטוב. תחילה, סירגיה. עישון בעצימת־עיניים. בלא חיפזון, בלגימות מתונות מאד, מתובל בפיכפוך של מוזיקה חרישית ממקלט־הראדיו. כתום העישון — המכתבים. לפחות אחד בכל ערב. בולאי שאינו עושה עיסוקו רמיה קשור קשרי־חליפים עם אספנים מארצות רבות. גונזאלס בפרו. יאן, הכוהן הפולני הכותב איגרותיו עברית חגיגית. טוקאמא, איש נאגאסאקי, פאציפיסט (כמובן!) וקתולי (דווקא!). אלכסנדר, נער יהודי מקישינוב (אני מהרהר בו הרבה אוהב אותו: מכתבים מרומזים, מלאי אירו־ניה עצובה). ניקוס, היווני, זכור לטוב על הבולים הערביים שהוא משגר אלי — הם נדירים כאן, כמובן. פואד, סוחר לבנוני על־פי מוצאו, היושב בליבריה (אבותיו ואבות־אבותיו נולדו שם. מכתבו הראשון נשא את שמי ואת שם קיבוצי, אשר בממלכה ההאשמית הישראלית... זדון ערמומי או שגגה מגוחכת?).

ועדיין אין זו הרשימה בשלמותה. אינני מזכיר את יואכים מלינץ שבאוסטריה, זה המשגר בולים מעטים ופחותי־ערך וחותרם באיגרות נמלצות, מעוטרות פסוקי־תנ"ך, מצחינות חנופה מתרפסת ומלאות עיונים תיאולוגיים נפוחים. אין אני מזכיר לא אותו ולא את פטר סוונברג ולא את יאנוש ולא את האחרים, שהרי אינני אלא משתתף מתוך מבוכה ומשתעשע ומבקש לדחות את עניינה של טובה. אניח לדרך זו, העיקוף וההתחמקות ודאי שלא יוסיפו לי כבוד.

לאחר המכתבים, נפנה אני אל האוסף עצמו: שוטח את האלבומים על השולחן ומעלעל בהם לאט, בגמיעות קטנות ודקדקניות. בעונג גדול. כאן מלכות הסדר העליון. על־פי הקטלוג החדיש אני עורך את הבולים ומסדרם ומעריכם ומגדיר את זמנם ואת מקומם. עתה הגיעה שעתה של הבקורת. אכזרית היא הבקורת. הזוכית־המגדלת שבאצבעותי אינה יודעת רחם. בול שנתקרעה שינו או נשתחק גבו או נתמרטטו שוליו דינו אבדון, ויהי נדיר ומפואר כאשר יהיה. אגב, הבולים הנדירים

באמת, הנושנים — אלה אינם מפוארים כלל. מהוהים הם ועכורים וציריהם מטוש-טשים. בוליי-צבעונים מפוארים אינם אלא סחורות-של-זאטוטים, מאלה שמדפיסות המדינות ברבבותיהם על-מנת למלא אוצרן בכספי השוטים. בולים אלה מעוטרים ציורים נלוזים והמוניים, עשויים לטעמם הגס של תינוקות.

מיד אני מניח לענין הבולים ומוזנק אל המערבולת. הנח לי לומר דבר אחרון על-אודות הסדר. עין הדיוטית אפשר שדפי האלבום הגדושים יצטיירו לה כערבוביה של צבעי-סירוגים משולחי-חוק, מקוטעים. אבל אני יודע את הסדר. הרמוניה של אבני-פסיפס זעירות, שכל אחת מהן אדישה לנוכחות שכנתה אך כולן כאחת כפופות זו לזו, נכספות חרש למילויים של החללים המפרידים ביניהן, וכל שמחת-הצבעונים המופקרת אינה אלא פניו הנגלים של החוק המסותר, החוק המחמיר. כך הוא הדבר. נניח לזאת.

(כשסיפרתי לטובה על האיסוף ותענוגותיו, בדרכנו אל שפת-הים היה הדבר, נתכסו פניה דוק פיוטי והיא אף אמרה משפט פיוטי: "כך גם אלוהים אוסף אותנו ומסדר ומדביק ומתענג על ההרמוניה הנסתרת שמאחרי הייסורים הגלויים". כך אמרה. שוב אני משבש את סדר-הזמנים).

ערב אחד מצאתי בעתון של בולאים מודעה קטנה וחשובה. אדם אחד היושב בתל-אביב ושמו דוקטור אליעזר מ. ברלין זקוק בדחיפות לבול אוסטרי נדיר משנת אלף-תשע-מאות ושתיים-עשרה, שסימניו כך-ווכך. חלף בול נדיר זה מוכן הוא לוותר על אוסף-מעט שלם של בולי אחת הארצות הבאלטיות הנכחדות. המעוניין מוזמן להתקשר טלפונית לפי מספר פלוני, או לבקר בביתו שבתל-אביב מקום כך-ווכך, בשעות-הצהריים (דווקא!).

קפצתי על העסק ונטלתי לי מיד יום-חופש על מנת להקדים כל מתחרה. בשש בבוקר יצאתי מן הקיבוץ, מעט לפני שבע הגעתי לחיפה, ומעט אחרי שמונה — לתל-אביב. הרבה שעות פנויות לפני. אלו שעותיה של טובה.

אשר לבול האוסטרי המבוקש — יקר-המציאות הוא. אספר לכם כיצד הגיע לידי. לא, שוב אני מחפש דרך לעקוף ולהרוויח זמן. ובכן, לא אספר לכם כיצד הגיע לידי. נניח לזאת.

כבר נתיאשתי (כאמור למעלה) מן האפשרות לצייר תמונה במלים: המלים באות בזו אחר זו, והתמונה מופיעה כולה בהיעלם אחד. ובכל-זאת אספר עניינו של הבול: אשה טובלת בנהר, ועל גדות הנהר רועות איילות.

(לא. טובה איננה אשתו או שכנתו או עוזרת-ביתו של אותו דוקטור אליעזר מ. ברלין. לא כך. זה פשוט הרבה יותר מדי. והחיים, כאמור, אינם פשוטים כלל. כך הם הדברים).

כשעה אחת שוטטתי בעיר. ביקרתי בכמה חנויות המוכרות אהילים דיקורטיביים מתוצרת קיבוצנו. (המכירה

מתרחבת. אנשים אניני-טעם אוהבים את הדגמים שלנו — שלי — ומשבחים אותם באזני ידידיהם). אף התבוננתי קצת בתוצרתם של מפעלים מתחרים. נניח לזאת. כבר אני עומד לפתוח בהתפארות. מה עוד עשיתי עד לשעותיה של טובה. נכנסתי אצל סוחר-יבולים אחדים. הפכתי הרבה וקניתי מעט. מתגנדרים הם בסחורה חדישה, צבעונית, ופחות-ערך. שוב אני משתהה וחומק לעקוף.

אחר-כך קניתי עתון. אחר-כך נכנסתי לבית-קפה, לא רחוק מן הים, ופרשתי את העתון. אחר-כך הזמנתי קפה ושתי לחמניות בחמאה ונצנת של לבן. אחר-כך הרגתי זבוב בטפיחה קולנית מכווערת. המלצרית הביטה בי באלכסון, פישקה שפתיה הצבועות ולא אמרה דבר. גוצה ומזדקנת היתה המלצרית, ולמתניה סינר אדום מאד או כחול מאד (הזיכרון!). טפחתי שנית על השולחן וקטלתי זבוב שני. בזווית המרוחקת היתה תנועה. אשה אחת נתרוממה קצת ונזפה במלצרית על שגם כאן כבר אי-אפשר לשבת בשקט. המלצרית התנצלה במבטא הונגרי. אני אמרתי שאי-אפשר לסבול את הזבובים. טובה נצטמצמה בפירתה ולא השיבה דבר. שתיתי קפה. קראתי עתון.

טובה ואני והמלצרית. המית העיר מתפרעת בחוץ. תל-אביב שנואה עלי משני טעמים. אל"ף, משום פעולתו הסוגסטיבית של החינוך הקיבוצי שספגתי מילדותי. ב"ת, משום שאני מטבעי אוהב-סדר ותל-אביב עיר פרועה ומערבבת. כך הוא הדבר. המלצרית עישנה וקראה בעתון הונגרי. אני עישנתי וקראתי בעתון עברי מרובב בכתמי חמאה וקפה. טובה עישנה וכתבה משהו על-גבי גליון גדול. שתקנו. פתאום אמרה המלצרית:

"חם היום".

אני הזדרזתי להסכים עמה, ואמרתי:

"חם".

לאחר שתיקה ממושכת, ממושכת עד שנתקרע החוט הרופס שבינינו ונשתכח כמעט, חתמה טובה מפירתה:

"חם מאד".

לבסוף מאסתי בעתון ודחיתי את ספלי המרוקן ושליתי סיגריה שניה והגבהתי עיני להתבונן בנשים. המלצרית יצאה אל החדר הפנימי. הבטתי בטובה. השתעשעתי בדמיון שבינה לבין האשה הטובלת בנהר על-גבי הבול האוסטרי הנדיר. הייתי צלול מאד בשעה ההיא, וגם עתה, בשעת הסיפור, צלול אני. אלא שבשעה ההיא לא השתר-ממתי כלל ולא ניסיתי לפענח את רמזותיהן של טבעות-העשן ושל שאריות-הקפה ושל ההמולה העמומה העולה מן העיר ושל קישקוש כלי-האוכל הבא מן החדר הפנימי. ועתה אף עתה צלול אני, אבל אני תמה. קצת מן הפרטים זכורים לי, קצתם נשתכחו, וברור לי — ברור עד-כאב — שאותם פרטים לא מקריים היו ולא שרירי-תיים. כפופים היו לסדר. היה בהם סדר. איזה סדר. אני יודע שהיה בהם סדר נחרץ וקפדני ואינני יודע מהו. נניח לזאת. מסובך.

פתאום פתחה טובה את פיה והשתעלה.

החילה — שיעול קליל, כעין פיהפוח מתלטף בגרון. אחר־כך נתפרץ חירחור ארוך ומר עד־מחנק. לבסוף נתפרעו ריאותיה ושיגרו מטחים קרועים, יפיחות חריפות שנתגברו עד שזיעזעו את כל גופה. קמה ממקומה ונסתחררה אל השולחן ונשענה עליו בכפותיה ומיררה בגניחות סתומות, ופיה נשתרבט כפי הדגים המוקאים מן הים. נתזירוק נתפזרו על שולחנה.

קמתי ונחפזתי אליה לטפוח על גבה. זהו מעשה מקובל שאין בו שמץ זרות. טובה נרתעה ממני וגררה רגליה עד שהפריד השולחן ביני לבינה. לבסוף נתמעטו גניחותיה. פניה הכחילו. עיניה נתכסו דוק. מה צבען של עיניה אינני זוכר. שפתיה פירכסו פירכוס סמוי. ביקשה לומר דבר והדבר לא נאמר. וכשנאמר, נאמר שלא־ בזמני: רגעים ממושכים לאחר שחמקה מפני ידי הטופחת על גבה. הניחה ידה על צווארה, הידקה לפיתת אצבעותיה, ואמרה:

“אל תגע בי”.

כעין פינוק היה בקולה. למען הדיוק: לא בקולה אלא בתנועות־שפתיה. אבל סנטרה הכחיש את שפתיה ונזדקר קדימה בתנופה נפרות, כמבקש לכפות עלי מרות עריצה. כך היו הדברים. ביקשתי סליחתה. הן רק לעזור לה ביקשתי.

“לא צריכה עזרה”, אמרה בחומרה. חייכתי.

“אין דבר כזה”, אמרתי, “אין בחורה שלא צריכה עזרה”.

“אני לא בחורה”, אמרה בחיוך, “אני אשה בת שלושים־ושלש”.

החיוך היה על שפתיה, ורק על שפתיה. הפנים לא שיתפו עצמם בחיוך. סביבות עיניה הפיקו דבר שאינו חיוך. אם אכנה את הדבר בשם ליגלוג — אחטיא. ובכן מה. ובכן החזרתי לה עובדה חלף עובדה:

“ואני בן עשרים־שמונה. ושמי אליעזר”.

“תודה”, השיבה. “שלום לך”, וישבה בכיסאה. אני לא סילקתי עצמי, ועל כן, כנראה, נזדרזה להפוך את הדף שלפניה. שלא אציץ במה שכתוב בו. אבל אני ראיתי. “שורות קצרות”, אינפפתי, “משוררת?”. לצון היה בקולי. שלא ברצוני בא הלצון. “אז מה”, השיבה והטתה ראשה עד שנתלכסן, “אז מה עוד אתה רוצה?”

“לעשות הכרה”.

“בסדר. שמי טובה. אני משהעלת בגלל עישון מופרז. יפה מצדך שרצית לעזור לי. אנשי הקיבוצים רובם גסים ואנוכיים. תודה לך. שלום”.

“אנשי הקיבוצים”, תהיתי. “יש כאן שתי שאלות. אל”ף, מניין לך שאני חבר־קיבוץ. ב”ת, מניין לך שאנחנו גסים ואנוכיים. הרי זו הכללה חצופה. כאילו אמרתי, ננית. שהמשוררים כולם נפשות מופרעות”.

טובה נתנשמה, שילחה ידה אל המאפרה, שלתה ממנה את הסיגריה שפכתה בשעת התקף־השיעול והציתה אותה בצימצום גבות־עיניה. באצבעות חזקות ועצורות (שמאלה חסרה בוהן!), בחישוק־שפתיים. אף בחישוקן לא הפסידו שפתיה מאומה מרפנותן. אלא שמראה הבוהן הקטוע התסיס בתוכי מעין גירוי עצום.

"מה אתה רוצה?", שאלה שנית, ותקעה מבטה בשפתי.
 "לעשות הכרה", שנית.

"כבר אתה יודע את שמי. מה עוד אתה רוצה?"
 "לא-כלום. לבקש סליחה. כנראה אני מפריע למוזות. עכשיו אסתלק. לא אחלל את
 הולדת השיר. פשוט, אני משועמם ויש לי הרבה פנאי. כך הוא הדבר. שלום."
 "חכה", אמרה טובה.

(אינני משקר. אינני מיפה. כך היו דברינו, אוויליים ומתחכמים. אלא שהיה בהם
 סדר מדויקדק. אינך מבין. גם אני אינני מבין. אתה צוחק. אצחק גם אני. כן. אבל
 בכל-זאת היה מין סדר בדברים. אתה רואה שדעתי צלולה. אינני סומא ואינני הוזה
 ועשתונותי לא נטרפו ואינני מאוהב בטובה, ואני קובע שהיה מין סדר בדברים —
 אף שהם אוויליים ומתחכמים. איזה סדר. סדר.)

ה

"חכה", אמרה טובה.

זרועה, זרוע לבנה דשנה מעט — רק מעט — למעלה מפפי טיבה של קלילות
 חיננית, זרועה גתרוממה והתוותה באוויר קשת נמרצת וטפחה על ירכה הנתונה
 במכנסיים של אריג גס, אריג שבין תכול-כהה, לאפור-כהה, אריג שאצבעותי נוגעות
 בו אף עתה כמו במוחש.

"נעלבת", אמרה בקול של סמכות ולא בקול של שאלה.

כפרתי בעלבונני והעידותי בעצמי שאני מן העולבים-זאינס-נעלבים. החידוד יפה
 בעיניה, זאת למדתי מן הפירכוס הסמוי שעבר בשפתיה ומשך אחריו אותו חיוך, חיוך
 כה, חיוך של שפתיים-לבדן, חיוך שהפנים כופרים בו.

החנקתי ריצוד של לצון ושאלתי בכובד-ראש אם אינני מפריע.

טובה פלטה עשן והשיבה כי אכן, אכן מפריע אני. קמתי. טובה ביקשה ממני שאשב
 במנוחה. כבר השיר כתוב ואינו צריך אלא ליטוש אחרון, והרי שאינני מפריע מאד.

האם אני אוהב שירה?

ידה קטועת-הכהון היתה מוגבהת קצת, טעונה אחריתה של סיגריה. מראה היד
 הפגומה שב והעביר בי גירוי. הפעם היה הגירוי חריף ומפורש וגרם לי שאכפה ידי
 על ידה ואשיב בלא חיוך:

"אני אוהב משוררות".

"אל תגע בי", אמרה טובה. סילקתי ידי מידה והתנצלתי. ביקשתי לטשטש רישומה
 של גסותי. סיפרתי לה על שירי היחיד. פעם אחת בכל ימי-חי כתבתי גם אני שיר.
 כשהייתי בצבא. טובה מיעכה את הסיגריה עד שלא נחרכו אצבעותיה. ומיד הציתה
 סיגריה אחרת. איזה מין שיר כתבתי? — אין היא סובלת את הרוזיהם התרומיים
 של משוררי הקיבוצים.

"שיר על חבר שלי", אמרתי, "היה בחור אחד מנתניה שהלך אתי לצבא ונלחמנו

יחד בכמה פעולות־תגמול. הוא נהרג במרחק של מטר ממני, באחת הפשיטות. הוריו הוציאו לאור אסופת־זיכרון. ביקשו שאכתוב. ובכן, כתבתי עליו שיר. כך הוא הדבר". טובה ביקשה לדעת מה כתוב בשיר הוא. דיקלמתי באזניה את כל השיר. אין הוא ארוך. בית ראשון: ברוש צעיר ותמיר שנגדע באיבו. בית שני: נער מלא־אונים נקצר קודם־זמנו. בית שלישי: מדוע הוא ולא אני. מי בחר בניינו. אפשר שאשכח את מותו ואשלים ברבות־הימים, אבל לעולם לא אוכל להשלים עם תוהו־ובוהו מרושע ואלים, עם הפקר משתולל של שרירות־המקרים. זה כל השיר. אין הוא מלאכת־מחשבת, אבל נכתב מלב מורתח. נניח לזאת. עכשיו חייבת את להשיב שיר חלף שיר, הראי לי מה שכתבת.

"חכה", אמרה טובה, "ספר לי קצת על הצבא. על הקרבות. אני רוצה לדעת". שמטתי ידי בזילזול וביקשתי להתחמק. איני יכול לספר על הצבא מבלי שאספר על אותה גבורה שחוללתי באחת הפשיטות, זו שבועדה נתעטר שמי בציון של שבת. ואינני רוצה להתפאר.

טובה לא הפצירה בי, אך שפתיה רטטו וסביב עיניה נתרמזו חריצים נכזבים ואת הסיגריה הניחה במאפרה בלי לכבותה, ואת ראשה הפשילה אחורנית. אף גם פלטה מעין צחוק נמוך. ובכן מה. ובכן נעתרתי לה וסיפרתי כיצד וחלתי מן האגף אל עמדת המקלען, העמדה הקטלנית, ומה הרגשתי בלבי בשעת הזחילה ההיא, ואיך טיהרתי את העמדה בתנופה נפלאה של רימוני־יד. כך היו הדברים.

טובה ביקשה לומר דבר, אלא שהשיעול שם להתעלל בה ולעוות את כל גופה ולספס את חלקתו הגדולה, הנפרזת, של המצח המבהיק. כמו אילוה נתעב עמד בגרונה ושיגר ממעמקיו גניחות חלולות.

שוב טפחתי על גבה, וביקשה לומר דבר ולא יכלה, והחוותה לי תנועת־יד של מיאון מבועת והנחתי לה. כשנרגעה, היו פניה תפוחים, כחלחלים, חולניים, עד שנתקפתי מיאוס חריף. קראתי למלצרית, וזו נענתה לי ובאה והביאה לטובה כוס תה מהביל. לולא הקדימה אותי המלצרית, אפשר שהייתי אני עצמי מזמין בשבילה תה. ולא מתוך אהבת־הבריות או כיוצא בה, כי אם מתוך אותו גירוי שניגר בתוכי ונשתלח להאחזו קנרים־קורים בשפתיה המפונקות ובבהנה הקטוע ובחיוכה, חיוך של טירוף עליץ. טירוף הוא לשטוח חיוך כזה על גבי פנים חולניים מעונים, פניה של טובה. מדוע אין היא מפסיקה לעשן. לעשן בדבקות. בהתמכרות. רק השנאה אפשר לה לפרוש חיוך של פיתוי על־גבי קלסתר סחוף. בדבקות היא מעשנת. בשנאה. והחיוך הרך הזה. טירוף.

1

הזיכרון מעקם את כל המעמד הזה. בממשות לא היתה אלא היא ושיעוליה ופירכוס־שפתיה, ואני והבחילה והגירוי. הזיכרון מעמיס על הענין פרטים טפלים ומשונים, פרטים שבממשות כלל לא נטלו

חלק בענין. אם כן, איך נאחו בהם הזיכרון. אינני יודע. ובכן, מה. ובכן, הסיפור והזיכרון אינם מתאימים זה לזה. הסיפור הולך קדימה ונאחו במעשים ושומט את מה שבין המעשים. והזיכרון, הזיכרון הולך אחורנית. מן הסוף אל ההתחלה. הילוך סרטני יש לו לזיכרון. כמו לשיחזורו של הלום רע. החל בזוועה וכלה בזוטות טפלות שקדמו לזוועה.

כגון המרצפות המאובקות. כגון השולחנות המטונפים בפגרי זבובים מתים, וזבובים חיים מנתרים שם ומרחחים בפגרי אחיהם. כגון הנברשת התפלצתית הטרקלינית, נברשת שחורה, נברשת מהודרת, מעוטרת בפיתולי-פיתולים מגוחכים. כגון לקוח שנכנס ועמד אצל הדלפק וקנה סיגריות ויצא. כגון המלצרית ההונגרית שהלכה וסקרה את ממלכתה, וריססה את החלל ברעל מצחין, קוטל-זבובים. כגון השעון הגדול התלוי למעלה מן הפתח, שבתשע-וחצי אמר תשע-וחצי, ובעשר ושבע דקות אמר עשר ושבע דקות, ובעשר-וחצי אמר עשר-וחצי. כך היו הדברים.

בעשר-וחצי נכנס קבצן שתום-עין וניגן לנו בכינור. בעליכרס ובעל-צורה היה הקבצן, לבוש חליפת-ערב שחורה חגיגית (ורק, כמובן, מרופטת קצת).

אצל שולחננו עמד הקבצן, כמו בסרט הונגרי סנטימנטלי, וניגן לנו ואלס מתחנחן. טובה נתנה לו חמש אגורות, אני נתתי עשר. וכי יש חשיבות לדבר? — נראה ששוב אני מנסה להרוויח זמן ולחמוק מפני המעשים. אין זה לפי כבודי. אדלג אפוא על יציאת הקבצן ועל האופנוע המצוחצח שהחנה עצמו בסאון מול פתח המסעדה ועל השוטר-הרוכב שנכנס ולגם קפה ליד שולחן מרוחק, ונעץ בנו מבט מגונה מתוך עיניו הקטנות הטובעות בשומן. נניח לזאת.

ביקשתי מטובה שתרשה לי לקרוא את השיר. טובה שאלה שוב אם אני חובב-שירה. עניתי לה שאני סקרן לדעת איזו מוזה גירשתי בעוונותי הרבים. טובה הסבירה לי באורך-רוח כיצד נכתבים שיריה. שיריה לעולם אינם נכתבים מתוך השראה, או בדומה לה. האם אין כתיבת שיר קשורה בשום התרגשות? — לא, אין היא קשורה בשום התרגשות. להיפך. כימיה דקה היא זו. מלאכת מזיגות מדוקדקות. שיר טוב הוא שיר שאין בו מחיקות. צרוף כגביש. שיש קפוא אבל מרטט, אם יורשה לה לנקוט לשון נמלצת קצת. ההשראה והמוזות והאקסטאזה אינן אלא אגדות רומנטיות. באמת יש כאן רק מימוש חמרי של נוסחה כימית, אם הדבר מובן. למעשה, השיר בגרעינו הוא רק צירוף של ארבע או חמש מלים שנתלכדו בלהיטות והן מוזמזמות באזניה ימים רבים. ורק הן לבדן מלות השיר. כל היתר אינו אלא כיסוי ועטיפה. סביב מלות השיר הללו, ארבע או חמש במספרן, אנוסה היא לטפח הרבה מלים אחרות. אבל לא הן עיקר. מדוע? — משום הפחד מפני העירום. מלות השיר בגרעינו עירומות הן. יש לכסות אותן במלים אחרות קודם שיוכל הנייר לשאתן. כך הוא הדבר.

בתוך דבריה של טובה משכתי אלי את הגליון והפכתיו, לגלות את פניו. טובה קטעה את הסבריה בחצי תנופתם והניחה לי לקרוא. בתוך קריאתי הצייתה סיגריה וליכסנה עיניה לשתף עצמה בקריאתי. אבל אני ישבתי מולה. טובה לא רצתה

להתקרב אלי. על כן נגזר עליה שתקרא את שירה במהופך. ובכן, מה, ובכן, חייב אני להביא את השיר. שבח הוא לזיכרון, ששימר את כל המלים כסדרן הנכון.

כל הנהרות הולכים אל הים
והים איננו מלא.
כל השירים מחליאים את הדם
והדם הורס ועולה.
כל מה שכאן הולך לשם
ושם רק הים החולה.
אנשים חכמים ישנים בביתם
ורק הנהר גולה.
כל הנהרות הולכים אל הים
והים מתהפך עירי בעולם ואיננו נרדם ואיננו שוקע ואיננו.

"מה הוא בעיניך?" שאלה טובה. להיטות כבושה היתה בקולה.
"השורה האחרונה", אמרתי, "הורסת את הריתמוס. ועל-כל-פנים, היא צריכה ליטוש".
"אתה נשוי?"
"בעצם, נדמה לי שהשיר פשיט איננו גמור. רצית, כנראה, לחתום באקורד חזק.
כנראה הפרעתי לך".
"אתה נחמד", אמרה טובה וחייכה, "אתה יודע, אני אוהבת אותך".
אני השמעתי קול נפתע. ובדין.
"מאד", חתמה טובה.
(ההגיון אינו סובל את המעשה האחרון. חייב אני לתרץ אותו, שלא איחשב בדאי.
ובכן, כך הוא הדבר: אני גבה-קומה, כתפי רחבות, ניהנתי בכוח גופני רב המתבלט
לעין גם כשאינני מפעיל אותו. ארשת-פני נחשבת גברית מאד. הדברים שסיפרתי
לטובה בענין עמדת-המקלען והציון-לשבח שעוטרתני בו, אף הם פעלו פעולתם.
וכבר אירע לי פעם אחת, לפני שלש שנים, שאשה מבוגרת התאהבה בי בלי להכירני
כלל, על-פי צורתי החיצונית בלבד. נניח לזאת).
"מאד", שנתה טובה, "בוא, נלך קצת אל שפת-הים".
ופתאום — מחזה עלוב השנוא עלי ומעורר בי מיאוס — מחתה עיניה במטפחת מעוכה.

ז

קמנו לצאת.
שלשלת של שיעולים לחלוחיים שבה ופקדה את טובה. פניה נתעותו מעוצם המאמץ.
דמעות נזדחלו ונקוו בקצות-פיה. פקעת של ליחה נקעה פתאום מחטמה ונתערבבה
בדמעותיה. בתנועה רפויה ביקשה לספג פניה במטפחתה, אך תנועתה נתבובזה מפני
הרפיון.
פראי וטורפני נתחלחל בי אותו גירוי סתום. כפיתי ידי על ערפה עד שנרגעה. טובה
עמדה מול מכונת-האספרסו הנוצצת והשתמשה בה כבמראה ותיקנה את פניה. עיניה.
שערה.

עמדתי מאחור, מרוחק קצת, וחייכתי אל המלצרית. המלצרית שתקה וסילקה עיניה אל מפנים לדלפק. הגירוי נתעצם והטיח בי מהלומה של תשוקה ניחרת. שליתי לות הרועות על הגדה ובספרות המגדירות את ערכו של הכול (ערך נושן, בטל-מפסי מעטפה והוצאתי מתוכה את הכול האוסטרי והסתכלתי באשה הרוחצת ובאיי-ומבוטל ונלעג אל מול ערכו הממשי: אוסף שלם של בולי אחת הארצות הבאלטיות!). התשוקה לא נתמעטה אלא נתעצמה. אספתי אצבעותי אל תוך כפי.

הקבצן שתום-העין שב מסיבובו העלום. קשתו גישה לפניו. בהה פנימה, גילה שהלקוחות לא נתחלפו, ואף-על-פי-כן — מעשה מחוצף — נדחק בינינו והתחיל לנגן. בתוך נגינתו שלח לשונו אל סנטרו וליקלק זיפיוזקן אפרפרים. עינו הבריאה פילבלה ערמומית. כמרחיוך נתרצד בעינו הבריאה. אנחנו יצאנו. על המדרכה הד-ביקנו הקבצן ואחו בידי — מעשה מחוצף מאין כמוהו — וביקש שכר. אחזתי בזרועה של טובה, הרחבנו צעד, הצינו את הרחוב, נתעכבנו קצת ליד חלון-ראוה של אהילים דיקורטיביים, ולבסוף פנינו ללכת אל הים. שלחתי זרועי לחבק את מתניה של טובה, מתניים מלאות, מעוגלות ודשנות מעט — רק מעט — למעלה מן המידה. טובה ביקשה שלא אגע בה. היינו בצפון תל-אביב. איכאן מתגורר אליעזר ס. ברלין. אני מתכוון לעשות עמו עסק.

ח

עדיין מעשיה של טובה סתומים לכם. גם אני איני יורד לעמקם. נוח לי הרבה יותר לספר על מעשי שלי. מעשי נעשים כדרך הטבע, ואין בהם כל זרות. אבל הזיכרון מציף אותי בהמון זוטות טפלות שנתרחשו בשעה שהלכנו מן הקפה אל שפת-הים. אתגבר ואסלק את הזוטות. באשמתן מתמסמס הסיפור ואובד בערפל. ביקשתי מטובה שתספר על עצמה. טובה ליכסנה ראשה וחייכה. (שפתיה חייכו, ועיניה — סביבות עיניה — נתלגלו, כתמיד). אני שאלתי וטובה השיבה. חקירותי לא היו סדורות. מקוטעות היו, ואף תשובותיה של טובה ריפרפו חוץ לסדרי הזמן. אבגוד בדיוקם של הדברים ואערוך אותם לא לפי עירבוב אמירתם אלא לפי דיוק זמנם. בלעדי הסדר הטוב אובדים אנו בסמטות פתלתלות ומטיחים עצמנו במבואות החסומים. אספר לך את תולדותיה של טובה לפי הסדר. טובה בת ליזה וראובן-רוברט לוי נולדה בצ'כוסלובקיה. בפרוריה דרום-המזרחיים של צ'כוסלובקיה, סמוך מאד לגבול הונגריה (הונגריה וצ'כוסלובקיה, שתיהן מפור-סמות בבוליהן העשויים בטעם טוב ובאנינות מרהיבת-עין. נניח לזאת). אביה המנוח של טובה היה דנטיסט, כלומר מרפא-שיניים. אמה ואחותה הבכירה, שתיהן היו נשים יפות מאד. טובה דומה לאמה, אלא שאין היא מכחישה שאמה היתה יפה ממנה. בילדותה ניגנה טובה בפסנתר כשש או שבע שנים. וכי מי יכול לזכור בדיוק, עכשיו נשתכח הכל. בימי המלחמה נכלאו במחנה-ריכוז, ושם מתה אמה ושם מתה אחותה ושם מת אביה ושם התעללו בה ושם קיטעו את בוהן-ידיה.

אחרי המלחמה באה ארצה, חונכה בקיבוץ, למדה אומנות גראפית, והיא מתפרנסת מציור מודעות־פרסומת. שיריה נדפסים בכתבי־העת החשובים ביותר. היא כותבת, בדרך־כלל, בכתב־קפה. כך נוח לה. עכשיו אתה מכיר את טובה לוי. אפשר שהיה עלי למסור פרטים אלה בתחילת סיפורי, אלא שדי בכך שחטאתי לדרך־אמירתם ואיני רוצה לחטוא גם לזמן אמירתם. עירבוב הזמנים הורס את הסדר. והסדר הטוב הוא חניץ יחיד בינינו לבין השיגעון. כך הוא הדבר.

בדרכי־עקיפים הלכנו אל הים. אפשר היה לנו לנצל את השדרות עד תומן ולרדת אל הים בתוך רגעים אחדים. אבל אנחנו לא ניצלנו את השדרות כי אם פנינו לרחוב אליעזר בן־יהודה והארכנו את דרכנו והתקדמנו בקו מקביל לקו־החוף. כפעם־בפעם פקד את טובה שיעולה הלח, השחפני. אני השפלתי עיני מפני העוברים־ושבים, וקצת התביישתי בחברתה של נערה חולנית מכחכת בלא הפוגה. טובה הרגישה במבוכתי. בטרם תפתח בסידרת שיעוליה ביקשה ממני שאסלח לה, וכשנפוג השיעול היתה חוזרת ומתנצלת. העוברים־ושבים, למותר לומר, כלל לא הבחינו בנו.

אמהות שמנות גילגלו עגלות של תינוקות ונתרחקו משפת המדרכה, אם על־מנת להרחיק את צאצאיהן הדשנים מפליטת עשן המכוניות ואם על־מנת להימצא בסמוך לחלונת־הראוה.

אף אנו התעכבנו ליד חנויות אחדות. פעם אחת נעצרתי אני אצל דוכנו של רוכל־בוליים. פעם אחת הביטה טובה בתמרוקים או בתרופות שבחלון בית־מרקחת. פעם אחת עמדנו שנינו להתבונן בקצב גברתן שהניף גרון לווהט ושיקע אותו בבשר נא עד שנשמע קולן של עצמות מתפצחות. פעם אחת נתקפה טובה עווית, ומין גועל מילא את בטנה. רכנה אל שפת המדרכה, פלטה שיהוק רם והתאמצה להקיא. תמכתי בה. למגע ידי התפוגגה העווית, והקיא לא פרץ מפיה. בלחש ביקשה טובה שלא אגע בה.

בקרן רחוב ארלוזורוב פגשנו צעיר אחד, מפר של טובה, ועמדנו עמו רגעים אחדים. איש רפה, גוף וצנזם, גופו דק ושביר כגוף נער בן ארבע־עשרה. דבר מגוחך היה בו: ראשו כמעט שהקריח, אבל פליטת שעריו נתלכדה לכלל תלתל רם משוח בשמן, עשוי ברישול מחושב, כדרך האמנים. בגדיו היו קטנים מפני מידתו. בזדון בחר ללבוש בגדים צרים, כצו האֶפְנָה. כמו בדיחה רעה בלטו אחוריו הרזים, הילדותיים, מבעד לאריג המהודק. שפם היה לו, שפם דליל, רירי. מכיס מקטרנו ביצבצה הפיסת־סיגריות צבעוניות. סיגריות זרות. כשהבחין בטובה פלט קריאה שמחה ובירך אותה והתלוצץ בשיר אחד משיריה. אחר־כך סקר אותי בדקדקנות מחוצפת, ממתני ומעלה וממתני ומטה. אחר־כך הִבֵּעָה שיני־סוס צהובות ושאל את טובה אם זהו האובה החדש. טובה השיבה הן. האיש ביקש לדעת האם אני עובד בתיאטרון. טובה השיבה הן (מדוע?).

כשהתרחקנו אמרה לי טובה שהוא טיפשוֹן יהיר. הוא עובד במשטרה, במחלקה לזיהוי פלילי, כלומר תפקידו הוא לגלות זהותו של פושע לפי טביעת־אצבע, לפי עקבות־נעל, לפי האֶפְר הנופל מן הסיגריה בשעת הפשע, וכיוצא באלה. פעם אהבה אותו

מאד, אך הענין לא נמשך הרבה. אגב, הוא אף מחזיק עצמו משורר. כבר הספיקה לאהוב מאד אנשים רבים, הרי אין היא צעירה.

"טיפשונת", אמרתי, "ודאי שאת צעירה, יש לך חיוך חמוד, וגם גוף צעיר ויפה". כך אמרתי. אין כל זרות בדבר. פשוט: צעיר וצעירה הולכים יחד לשפת־הים, אמנם אין הם חבוקים, אבל יש ביניהם קירבה. כך הוא הדבר.

טובה סיפרה לי כיצד התאהבה פעם בשחקן־כדורגל מבני עדות־המזרח. היו לו הליכות גסות קצת, אבל הוא ניהן בנפש פיוטית נפלאה.

אני סיפרתי לטובה איך נדבקה אלי פעם אשה נשואה, מבוגרת ממני בכמה שנים, כשבאה לבקר אצל קרובה בקיבוץ. ממבט ראשון נתאהבה בי. מכוערת היתה כלטאה. אני שיחקתי בה קצת, להנאתם של כל צעירי הקיבוץ, עד שנסעה בבושת־פנים. ענין מאוס.

טובה השיבה שציור כרות־פרסומת, שהוא מקצועה, אינו אלא עיסוק מבחיל ובזוי. כעין זנות אמנותית.

סיפרתי לטובה על ההרגשה הבזויה שקיננה בי בזמן שעוטרתי בציון־לשבח על טיהור עמדת המקלען באותה פשיטה נושנה. עיטור זה ניתן לי, שנשארתי בחיים, ולא לחברי מנתניה שנהרג במרחק של מטר ממני (אותו בהור שלזכרו כתבתי את שירי היחיד). ההרגשה נבזית היתה לי בשעת הטכס ההוא.

טובה נענתה לי בעליצות שובבה, וסיפרה בהיתול כיצד זכתה גם היא בעיטור בינ־לאומי של גרפיקאים בעד כרות־פרסומת לעידוד התיירות בארץ־התנ"ך. דווקא כרוזה זו צוירה כלאחר־יד, בעייפות ובפיזור־הדעת, בשעת־בוקר מטושטשת. ומכל עבודותיה דווקא היא נתעטרה בעיטור בינלאומי. צחוק־הגורל ממש.

כשחצינו את רחוב הירקון גיליתי לטובה מה תכלית בואי לתל־אביב והבהרתי לה עד כמה מיוחד־במינו הוא העסק שאני עתיד לעשות היום עם אותו דוקטור ברלין. אחר־כך סיפרתי לה על העונג שבאיסוף בולים. ציירתי בהרחבה את מראיתם של דפי האלבום, ממלכת הסדר העליון המתלבש במסיכה של הפקר צבעוני.

טובה ליכסנה מבטה כלפי. עיניה נתכסו דוק פיוטי. ואף השיבה לי אמירה פיוטית:

"גם אלוהים אוסף אותנו כך ומדביק באלבום ומתענג על ההרמוניה הנסתרת שמאחרי הייסורים הגלויים". ממש כך אמרה טובה, דיבור פיוטי מובהק.

אופנוע צרחני עקף אותנו בדהרה פרועה. טובה נבהלה מפני הרעש, וגידפה בקול רם. אני הערתי הערה של היתול כלפי הטמפרמנט הסוער שלה. טובה השתעלה קצת וליכסנה ראשה ואמרה בקול רך שהיא אוהבת אותי מאד. הגענו לשפת־הים.

חם היה. ערפי נתלחלח מזיעה וכותנתי נדבקה לגבי (ההרגשה מתועבת). טובה כרעה על החול המטונף בשיריים ובפסולת, וגנחה מעוצם המאמץ שבהליכה הממושכת. אני היססתי קצת עד שאשב לידה. הראיתי לה את הבול האוסטרי הנדיר שבזכותו נפגשנו ונתוודענו. טובה ואני. אשה לבנה רוחצת. איילות רועות על הגדה.

"השיר שלי מוצא חן בעיניך?" שאלה טובה.

"מלבד השורה האחרונה. השורה האחרונה מאד יוצאת־דופן".

"והים מתהפך ערירי בעולם ואיננו נרדם ואיננו שוקע ואיננו", מילמלה טובה והת' בוננה הלאה, מבעד לגופי, ושפתיה הסהרוריות ריטטו בפירכוס שהעין אינה מבחינה בו.
 "נו", שאלתי, "ומה עכשיו?"

ט

שלושה פרחחים משומני־שער נתגודדו ליד קו־הגלים ויידו בנו שריקה גסה. קמתי על רגלי ושילבתי זרועותי. בדרך הטבע, נבהלו מפני דרך־עמידתי ומפני קומתי. נניח לזאת, כבר אני מבקש להתפאר. הפרהחים ציחקקו ברשעות וברחוו. חפנתי חול, ובתוך עמידתי הנחתי לחול לפכפך בין אצבעותי ולהצהיב את מכנסיה האפרפרים או התכלכלים של טובה. טובה רמזה לי בידה שאֶשב. ישבתי.
 "אולי תחתן אתי?" שאלה טובה. "אגב, פעם השתתפתי בתחרות של גרפיקאים על ציור סידרה של בולי־דואר. אבל נכשלתי. תאר לעצמך שהייתי מצליחה, ואתה היית מדביק את הבולים שלי באלבום שלך ולא היית יודע שאני — אני. אתה רוצה להתחתן אתי?"

"אינני יודע", אמרתי, "הרי זה מוקדם מדי. וחוץ מזה, את חולה. השיעול הנורא שלך".
 לא כך נתכוונתי להשיב. כמובן, צלול הייתי מאד באותו מעמד. ואף עתה צלול אני ואינני נרגש ואינני טרוף־עשתונות. אבל המלים בגדו בשליחותן ופגעו בטובה. גסות־רוח היא זו, לומר לנערה המבקשת את ירך שהיא חולה. אין זו תשובה הולמת. ובכן, מה. ובכן, אמרתי כך והדבר היה אמור. אבל טובה לא נעלבה. צריכה היתה להיעלב, על־פי ההגיון. אלא שלעתים גם ההגיון מתבלבל. אתה צוחק? — אצחק גם אני. היה מין הגיון בדברים. אבל נניח לזאת. מסובך.
 אחר־כך צרנו צורות בחול, טובה ואני. החול היה מזוהם ושמוני מזפת. (הגלים מביאים עמם אל החוף מה שפולטות אל תוכם הספינות העוגנות במל הסמוך: משקע עכור וצמיד של דלק שחור שמוני). חדלנו.

אחר־כך סיפרה לי טובה על כמה מאהבותיה הקודמות.
 במחנה־הריכוז היה לה קצין גרמני צעיר, הרמן שטולץ שמו. ענין מתועב. טובה לוי עדיין ילדה היתה. אין להאשים אותה. הגרמני לא היה בהיר־שער ולא גבה־קומה אלא צנום ושחרחר ובעל עיניים פיוטיות. בחדרו היה פסנתר פולני מפואר. טובה היתה מנגנת והגרמני היה מלווה את מנגינותיה בשיר. קול עמוק ועצוב היה לו. וכלב־זואב היה לו. וחגורת־עור יפה שאקדה שחור קטן משתלשל ממנה תמיד. איש עדין היה הגרמני, ורק כלבו שנא יהודים. כך היה הדבר.

חמש שנים נתחנכה טובה בקיבוץ. אין היא אוהבת את הקיבוץ. חברי־הקיבוץ גסים הם ואנוכיים. היה שם בחור אחד, ארנון שמו, יליד הקיבוץ. ארנון היה מדריכה של טובה. הוא היה חזק מאד. הוא ידע להלך על כפות־ידיה, כשרגליו מזוקפות באוויר. יכול היה אף לטפס בהילוך־ידיים על־גבי מדרגות תלולות. גוף גמיש היה לו. שיריה

הראשונים של טובה נתחברו לשמו. הוא היה ממעט בדיבור, שתקן היה. אבל היה מחייך הרבה. האם אני יודע להלך על כפות־ידי?

"ודאי", אמרתי, "אבל לא כאן. יש כאן המון אנשים. אינני רוצה לעשות הצגות". "רמאי!" צעקה טובה בקול צרוד. "אתה לא מפחד לעשות הצגות, אתה פשוט לא יודע לעשות את זה". אור זר היה בעיניה של טובה. "פחדן!"

אינני נוח להיעלב. מן העולבים־ואינם־נעלבים אני. לא אמרתי דבר אלא כופפתי את זרועותי והטבעתי כפות־ידי בחול והנפתי את גופי וישרתי את רגלי כשהן מוגבהות באוויר וצמודות זו לזו. על כפות־ידי צעדתי ממירבצנו אל קורהגלים ומקורהגלים בחזרה אל מקומה של טובה. שרירי מילאו שליחותם בקלילות מדויקת ומעוגלת, קלילות שאיננה חושפת שום פירכוס של מאמץ. כך היה הדבר. נשים זקנות פשטו צוואריהן מתוך כיסאות־המרגוע ונעצו בי עיניים משתאות. טובה טפחה בעליצות על ירכיה והציתה סיגריה נחפזת.

"חמוד", אמרה. "אתה חמוד".

"נשיקה", השבתי, "מגיעה לי נשיקה. הרווחתי אותה".

אבל טובה חייכה ונשקה לסיגריה ולא לי ונשפה בי עשן שובב.

"נניח שאתה מסכים להתחתן אתי", אמרה, "תאר לעצמך שהסכמת. אתה יודע מה נעשה אחרי שאתה תסכים?"

"מה נעשה?"

"נלך לאורך החוף עד שנגיע למקום שאין בו אנשים. ושם נוריד את הבגדים ושם נתרחץ במים בלי בגדים. רוצה? — ואחר־כך אני אכתוב עליך שיר. רוצה? ואחר־כך יהיה ערב, ונלך לקולנוע. רוצה? ואחר־כך נשוב אל הים. רוצה?" "טובה", אמרתי, "את מבולבלת. כך לא מדברים. את מצחיקה. את תינוקת".

כך אמרתי, אם רק אין הזיכרון מיפה את הדברים. אבל טובה שוב נתקפה שיעול נורא. הסיגריה נתעופפה מידה ונתמעכה בחול. פניה האדימו. פקעת של ריר ניתזה מפיה ופגעה בנעלי. ידה חסרת־הבוהן חתרה באוויר בלא תכלית. ארנקה הקטן, העשוי נצרים של קש, נשמט והקיא את תכנו על החול. טובה היתה ברע. אני לא טפחתי על גבה משום שאין היא רוצה שאגע בה. חיפיתי עד שיחלוף השיעול. אבל השיעול לא חלף כי אם נתעצם ונתפרע עד מיאוס. המיאוס עיקם את פני. מה טעם בכל הענין הזה. מה עוד אני מחכה.

תכלית מעשי פשוטה היא ואינה צריכה הסבר. טובה אשה נאה. אמת, גיזרתה מלאה מעט — רק מעט — יותר מכפי הראוי. אבל תואמת היא ומעוגלת יפה. שפתיה מלאות רוח מפונק. אמת, סנטרה חד ותקיף מאד, אך אין בכוחו לבטל את עניגותן של שפתיה. נערה מושכת היא טובה. ובי היה גירוי עמוק ועקשני. כל הזמן פעם בי גירוי עמום ועקשני. ולי היו כמה שעות פנויות. ואין אני חושש מפני היפרזיות מעניינות. אני ביקשתי לי הרפתקה קטנה. כך היה הדבר.

אבל טובה, מה ביקשה טובה. אם היא מאוהבת בי — מדוע איננה מתירה לי לגעת בה. ואם אינה רוצה שאגע בה, מדוע הביאה אותי אל שפת־הים. אין היא מחשבת

מעשיה בעקביות. זרות יש בה. ובינינו לבין עצמנו, גם השיר שכתבה אינו אלא תרגיל מודרניסטי פרוע. ובכן, מה. ובכן, לולא הגירוי הייתי מסתלק מזמן. באותו מעמד לא הייתי נרגש, וגם עתה צלול אני ורוגע. ועכשיו אני רואה ניגוד מוזר בדברים: היה בי מיאוס. מיאוס מפורש. אבל המיאוס לא עימעם את הגירוי הקהה אלא, היפוכו של דבר, העצים אותו. נראה שצלילותי עתה אינה דומה לצלילותי באותו מעמד. במה ההבדל, בעצם. נניח לזאת. מסובך. כבר חלף השיעול, וכתמיד — נתחייכו שפתיה ברוך ורק סביבי עיניה חלקו על שפתיה ונתמלאו ליגלוג. וטובה ביקשה שאסלח לה על השיעול.

הסיפור קרב אל סיומו.

אל תצפה לסיום מסעיר. אמת, טובה נתאהבה בי ממבט ראשון. אמת, הגירוי שבי נתעצם והפך תשוקה קרה וחזקה. אבל הדבר לא נתרחס. טובה ואני נפרדנו בלא כלום ולא נפגשנו עוד. שוב אני מועל בסדר הטוב. אשוב אל התשוקה. שם, על שפת־הים, על גבי החול המעופש, פקדה אותי תשוקה קצובה. תשוקה צלילה מאד, תשוקה צוננת, אם הביטוי מובן לך. חמים ומוזהם היה החול שעליו רבצנו. נשים זקנות נימנמו סביבנו, שרועות על כיסאות־מרגוע שכורים. נערות דקיקות סבכו לאורך החוף. לגופיהן לבשו בגדיים נועזים וחריפי־צבע. אבל אני הבטתי בטובה. מתוך שיקול־דעת שיננתי את מראה פניה ואת קוי־גזרתה. גיזרה עשירה. גו דשן משוקע בחול בתנוחה כבדה מאד, רוגעת. אשה.

אצבעותי שיחקו בחול ונודחלו אל מירבצה של טובה וחתרו מתחת לגופה עד שיצרו תחתיה קמרון חלול ולחלוחי. ואני לא נגעתי בטובה. לא נגעתי בה. היא דיברה. הסבירה לי באיזו דרך חייב אדם פשוט לקרוא שירה. טיפוז־זיעה ועירות צצו על מצחה הלבן הגבוה. הגבוה כשל גבר ולא כשל אשה; כשל גבר זקן ולא כשל גבר צעיר. זרועה הנינוחה על גבי ירכה רפה ורוגעת. יד לבנה מלאה. אצבעות ממושכות. בוהן קטועה. תארה פרועה הלמה בי: לגעת. לחוש באצבעותי את הגדם. ללחוץ קצת. להכאיב מעט — רק מעט. אבל אני לא נגעתי בטובה. ואנחנו לא דיברנו. ואחר־כך היה בי תענוג. תענוג שאינו שוקק ואינו לוחט ואינו קדחתני, אלא מרוסן מאד. תענוג שלא מן החושים. פורקן פנימי מאד, פורקן רבוע, חזק, קריר ושעיר. כך היה הדבר.

ומה עוד. עוד. אין היא חדלה לעשן. סיגריה בסיגריה עד ששבו ריאותיה ונתמרדו בפראות וטילטלו את כל גופה. קמה ועמדה, מתנודדת, לופתת גרונה בתשע אצבעות חיורות. בתוך השיעול ביקשה לדקלם את שירה. מעשה זר שאין בו שום טעם: "כל הנהרות — קחה — הולכים — קחה — אל הים — קחה, קחה, קחה, כל מה — קחה — שכאן — קחה — הולך לשם, ושם רק — קחה — רק הים החולה" ... וגומר. ואינני יודע לאיזו תכלית ביקשה לדקלם את השיר עכשיו דווקא. אבל אז בא הדבר. אני אמרתי אותו.

"את חולה מאד. את תמותי אם לא תפסיקי לעשן כך. תפסיקי, תפסיקי לגנוח כמו מטורפת. אני יכול לסבול את זה. תפסיקי".

אני צעקתי. גסות־רוח היתה בי. המיאוס עיקם את קולי. טובה לא השיבה מחמת השינוק האוטם את גרונה. כשנרגעה, הוסיפה לעמוד על רגליה ורק ינקה בשקט סיגרייה חדשה.

"חכה", אמרה חרישית מאד, "חכה. זה יבוא. גם אליך זה יבוא. כן, אתה חזק מאד. מאד חזק. וגם גמיש. ואתה הולך על הידיים. ואתה גדול מאד. נכון. אבל הגוף שלך יבגוד בך. פעם הוא יבגוד בך. הוא בוגד. אתה עוד תראה. חכה. אתה דואג לתענוגות שלו ואתה מאכיל אותו ואתה מפנק אותו ואתה שומר עליו בכל כוחותיך. אבל הוא בוגד. לילה אחד אתה תתעורר והגוף פתאום יכניס בך סכינים נוראים. עוד תראה. הוא ישפח כל מה שאתה עשית בשבילו. הוא יבגוד בך בלילה. אתה תתעורר בלילה והוא יהרוג אותך. בלילה. יהיה חושך ותהיה אתה והרוצח שלך ואף אחד לא יעצור אותו. ואתה תמות. כמו כלב גדול יתנפל עליך הגוף. תשנא אותו. הוא בוגד. תסתכל. ואתה, טיפש. אתה בלבל לא אוה בשירה. זה שקר. אתה טיפש. ואתה עוד תראה. הגוף שלך יהרוג אותך. טיפש".

עכשיו בכתה. בשקט בכתה. קולה לא נשמע ורק פניה נתעקמו כפני תינוקת גדולה ומכוערת. אני קמתי ולא ידעתי אם צריך שאגע בה. חם היה. הסתכלתי בשעון. שלש־עשרים. אני אחמיץ את ענין הבול האוסטרי. אני אאחר. אבל איך ללכת מכאן. זוהי השאלה.

פתאום נתחמץ גרונה של טובה ופיה נפער. הרפינה גופה והקיאה. הקיאה בתנופה. בדבקות. בשיהוקים רמים ופרועים. הקיאה וטינפה את כל בגדי. בלהיטות. בעצימת־עיניים. אחר־כך קינחה את פיה בממחטה ממועכת. לפותה בידה הפגומה. אחר־כך ביקשה סליחה והציעה שתנקה את בגדי. אחר־כך אמרתי לה שאני מאחר ושאני צריך ללכת ושהיא חולה ושחייבת היא ללכת הביתה ולשכב במיטה. אחר־כך הלכתי אל הגלים וניקיתי את בגדי עד כמה שיכולתי. ואחר־כך הלכתי לביתו של אליעזר מ. ברלין ומצאתיו ממש ברגע שעמד לצאת. (הוא ביקש מן המעוניינים שיפנו אליו בשעות הצהריים, אתה זוכר).

התברר שאספן אחר היה זריו ממני, וכבר העסק עשוי וגמור. בחמש יצאתי מתל־אביב וקצת אחרי שש הייתי בחיפה ובשבע כבר הייתי בביתי. כך היה הדבר.

ומה עוד. עוד. אכלתי ארוחת־ערב. הלכתי לחדרי. עישנתי סיגריה. שמעתי מוזיקה. החלפתי בגדי מפני ספק־ריח חמצמץ. כתבתי מכתב לפוהן הפולני. הודיתי לו על הבולים ששיגר אלי. שיבחתו את כתיבתו העברית הנאה. שלחתי לו. על־פי בקשתו, גליון שלם של בולי ראש־השנה, עם שובלים בתחיתם.

אחר־כך החזרתי את הבול האוסטרי אל מקומו באלבום. אשה לבנה טובלת במים. איילות לוחכות על הגדה.

אחר־כך נשתקעתי באלבומים ועשיתי בהם סדר.

המנורה מטילה על שולחני עיגול של אור. אהיל נאה יש לה למנורה, מעשה־ידי־
להתפאר. הראדיו מאושש מוזיקה רכה. החדר אפלולי, הקיבוץ שקט מאד. לא רחש
של רוח ולא יללת תנים. לא חטאתי ואינני מתמכר לשום חשבון־הנפש. אבל אני
מהרהר בנהרות. המעיינות נופלים אל הפלגים והפלגים נופלים אל הנחלים והנחלים
נופלים אל הנהרות והנהרות הולכים אל הים. כך הוא הדבר. נניח לזאת.

חולדה, נובמבר 1963

דוד רוקח : רות

בצרת תתכן גם
בימות הנשמים. מי היבשים
התחילו עוד בחרף.
רות, אמת, קרסך בין שניך
וללגי אין יורשים.

היום הועפת כבת קולן
של אקזובתי נופלת לים.
הים הולך לקראתי
כמראה קעורה
כה העומדים על החוף
בעומדים על ראשם.

רות, אמת, רות,
דמוי שלא נברא,
את קמלון חורג מצירי
המברים את יוני כן השוקף.

אני כבר רואה את הבקיעים בגופך
הכרז הכבה בעיניך
את שגתי הנודדת כנקיפת לבב.
אביב בארץ ושעומי המתפוררות
עושות את הזמן תרן בריום.

גדעון תלפז: קלון

המחצבה היתה תמיד למטה, לא רחוק, מהצד האחר של הכביש. עכשיו היא עזובה וקשה לי לראות אותה מהנגריה של יפתח. אבל בעלותי על אדן החלון, ומבין הברושים, אני יכול לראות את הפה הפעור שלה, במקום שההר נשבר ונפל ישר למטה. לפעמים אני הולך שמה לקטוף חרציות. החרציות אוהבות שיחררו אותן. מן המחרות אני עושה גזר ואת הנזר אני עונד. לפעמים אני הולך שמה סתם לשבת על האבן. למטה, בתהום, המכונות והסלעים העתיקים. יפתח אמר שלמטה, בתחתית התהום, אבא שלי שכב. לא ראיתי אותו אף פעם. לכן הוא לא זכור לי. המחצבה מדברת. בלילות החורף שומעים אותה ברור. הכי ברור בערפל. בחורף שעבר לא יכולתי להירדם בלילות. הלילות היו ארוכים ולא יכולתי להירדם. לא יכולתי להירדם. בגלל הקולות. ההר, מאחרי המחצבה, קירח. שום דבר לא צומח עליו. הפרחים, הם צומחים רק מן הכביש ועד שפת התהום, עד האבן. פרחי בר. אני מביא אותם ויפתח מעמיד אותם בצנצנת עם מים על־יד הסוסים. רק חבל שהסוסים לא יכולים להריח. אני רוכב עליהם כשהם גמורים. הם לא רצים רחוק, בעצם הם לא רצים בכלל, אבל כשעוצמים את העיניים אפשר לדהור. רחוק. מאחרי ההר. ללונדון. יש המון מקומות. יפתח בורא אותם נורא לאט. לפעמים עד שהוא גומר אחד עוברים שבועות. לא איכפת לו. אף אחד מהם לא דומה. כל אחד מהם מגזע אחר. יפתח מרפה מהם רק כשהוא מרגיש שהוא כבר לא יכול לראות אותם. חוץ ממנו אין לי חברים. אלישבע, השנה, לא יצאה בכלל. אפילו עכשיו כשהשערות כבר גדלו. אין לה חשק. והקולונל, הוא לא בא ואני לא חושב שהוא עוד יבוא. אף אחד כמעט לא בא. רק מפעם לפעם בא מישהו. להזמין סוס.

בחורף שעבר החיילים הרסו חמישה סוסים. אני זוכר, זה היה ביום שני, בעוצר. הם עשו חיפוש והלכו מבית לבית וחיטטו בארונות, במיטות, בכל מקום. התפלאתי כשבאו גם לחצר. הם נכנסו הביתה ואלישבע דיברה והם לא שמו לב. אחרי שהם יצאו מהבית הם באו לנגריה. אלה היו חמישה סוסים שיפתח ברא המון זמן. אהבתי אותם. ממש אותו בוקר יפתח התכונן לשלוח אותם אבל פתאום בא העוצר ויפתח לא הספיק לשלוח אותם. הם נכנסו לנגריה והקישו בקתות הרובים על הרצפה, על הקירות ובכל מקום, ואבק הנסורת התעופף ונכנס לי לאף והייתי מוכרח להתעטש. אחד מהם היה שיכור. כולם היו עם כומתות אדומות, גם השיכור, והשיכור הרס את הסוסים. עמדתי על־יד יפתח, בתוך השבבים, ומהחלון ראיתי את הברושים. יפתח לחץ אותי אליו והשיכור הרס את הסוסים. עמדנו עם הגב

לקיר והחברים של השיכור כיונו אלינו את הרובים. ליכסנתי מבט אל יפתח. מלמטה. הפנים שלו חייכו.

"אל תביט", אמר אלי.

השיכור התחמם והלם ביפתח בקת הרובה ושבר ליפתח שן. יפתח הוציא מטפחת וירק בשקט את השן לתוך המטפחת וספג את הדם במטפחת. החיילים לא מצאו כלום. אחרי שהם עזבו יפתח ניגש לברזו ושטף את הפה. השברים של הסוסים המרוסקים היו בכל מקום.

"הוא חשב שהיה בהם נשק?" שאלתי.

"לא", אמר יפתח וניגב את הפנים במגבת. "הוא ידע היטב שלא".

"אז מדוע הוא עשה את זה?"

יפתח תלה את המגבת על הקולב. "חיילים אחדים אוהבים להרוס", הוא אמר. "בייחוד כשהם שיכורים".

"אבל מדוע הם לא שמעו לאלישבע?"

"אלו כלניות. הם חדשים כאן", אמר יפתח והביט למטה. הוא אף פעם לא הרים את הקול. הוא הביט למטה. למטה היו השברים. כל־כך בלי־צורה הם היו. קשה היה כבר להאמין שפעם הם היו סוסים. יפתח הלך אל הפינה והרים את בול־העץ הגדול ונשא אותו אל השולחן. הקליפה היתה מפוצלת ומסוקטת אבל בפנים היה כבר הסוס, מחכה לנו. צוהל לצאת.

"יפתח", אמרתי, "אתה חושב שאם הם היו מכירים את אלישבע היו שומעים לה?"

יפתח משך בכתפיים. הוא לא ענה. הוא הביט על כפות־הידיים וירק לתוכן והתחיל לשפשף אותן בחזקה זו בזו. יצאתי החוצה. החיילים כבר עזבו את החצר. בכביש עברו שני משוריינים ועשו רעש. הלכתי אל הכביש והבטתי בחיילים. אחדים מהם ניפנפו אלי. ניפנפתי בחזרה אף־על־פי שלא הכרתי אותם. אחרי כמה זמן, כשהם גמרו לעבור, חציתי את הכביש והלכתי בשדה אל האבן. התישבתי על האבן והסתכלתי אל התהום. התהום לא השתנתה, אז הסתובבתי אל החיילים. אחרים עברו עכשיו על הכביש. זה היה משעשע לשבת על האבן ולראות אותם ולחשוב על כל המקומות שהם עברו כדי לבוא הנה וכדי שאראה אותם. אחרי כמה זמן ראיתי את המכונית באה מן הסיבוב ונעצרת על־יד החצר. ראיתי איך הם ירדו ממנה ונכנסו לחצר. הקולונל ושני החיילים שלו. חיכיתי עוד רגע וקמתי. קמתי והלכתי בחזרה. החייל שעמד על־יד השער הצדיע אלי וצבט את הלחי הימנית שלי. הוא כבר הכיר אותי.

"האלו, בובי", אמר.

"האלו", אמרתי לו והמשכתי הלאה. לא היה לי זמן לבזבז עליו והוא לא הפריע לי לעבור. הלכתי אל הנגריה. הקולונל והחייל השני כבר היו. הם עמדו והביטו על השברים. הקולונל פimפם מקטרת והחייל שלו דיבר אליו.

"הלכת למחצבה?" אמר יפתח.

הנעתי בראשי. הוא ידע בין־כה־וכה.

"שכחת את הפרחים, נדב".

הכף הרחבה שלו נחה עלי. הקולונל זו אליו ודיבר אבל יפתח הניד כל הזמן את הראש. הקולונל השתק וסקר את יפתח בעיניים מצומצמות וזוגיות ויצא והחיל שלו אחריו. יפתח הוריד את היד וזו אל השולחן. הקולונל הלך בצעדים ממהרים. ראיתי אותו עולה בגאווה במדרגות. הדלת היתה פתוחה ואלישבע כבר עמדה שם. הם נכנסו והדלת נסגרה ויכולתי לראות רק את שני החיילים. את זה שעמד על-יד השער ואת זה שעמד על-יד המדרגות.

"הוא לא בא אליה כבר המון זמן", אמרתי.

יפתח הסתובב אלי.

"נדב", כשהוא פתח אל הפה ראיתי את החור מהשן השבורה. "בוא הנה!" ידעתי כי הוא לא רצה שאביט. זותי מהפתח ובאתי אצלו. הוא עמד קרוב לשולחן על-יד בול-העץ. "מה אנחנו הולכים לברוא, נדב?" הוא אמר בקול הרך והכמעט-לוחש, כמו כל פעם לפני שהוא התחיל סוס חדש.

"סוס חדש".

"זאת ולא אחרת", הוא שמח. "אנחנו הולכים לברוא סוס חדש. שנינו. אתה ואני. בוא נחשוב, נחשוב, חביבי! זאת לא תהיה משימה קלה", הוא אמר, "בכלל לא קלה! זה לא ענין פשוט לברוא סוס, חביבי", וטפח על המצח שלו. "הוא מתעקש, הסוס. פשוט לא מתחשק לו לצאת מכאן כל-כך מהר. זהוזה. אבל אנחנו נסדר אותו! נדחף אותו החוצה, נדב, בלי שהוא ירגיש. הנה!" הוא קרץ אלי, הרים את המשור, סובב את המקלון והתחיל למתוח את המיתר. "איך תהיה רעמתו?"

"סבוכה".

"אהא! ועבותה ומתנפנפת ברוח. וראשו?"

"ארוד".

"איך אחרת? כמובן ארוד. ורגליו? תאָר את הרגליים שלו?"

"דקות".

"דקות ועדינות ומהירות כשד, נדב. והוא גם יצחק, מה? בטח. אוהו, נדב, זה יהיה הסוס מארץ-הסוסים. או בוא, חביבי, בוא לא נבזבו את הזמן. לעבודה ולמלאכה". הוא רכן על בול-העץ. הוא משך את העפרון העבה מהאווז. התחיל לסמן קווים על הקליפה. בלאט, על הבהונות, התגנבתי אחורה. על הנסורת הרכה והריחנית, אל הפתח. יפתח המשיך לדבר אבל אל עצמו בלבד. הוא לא הרגיש שאני מסתלק. ראיתי את החייל שעמד על-יד המדרגות. ידעתי שהוא לא יתן לי לעבור. עקפתי, קרוב לברושים, מאחרי צריף הנגריה, והברושים הסתירו אותי. עברתי על-יד המחסן, על-יד עץ התאנה, על-יד הדיר הישן, עד שהגעתי אל המרפסת האחורית. קפצתי על המעקה. היו שם פח נפט, צנצנת גדולה עם זיתים שחורים, שני כיסאות רעועים, ועציצים עם קטוסים מתיבשים. טיפסתי בזהירות ולא הפלתי כלום והייתי במטבח.

החתולה של אלישבע מתחה את הצוואר שלה אלי. השפם שלה רעד. הפרעתי לה

ללקק את הרגליים. באתי באמצע. הסוסים של יפתח תמיד צחקו אלי. החתולה של אלישבע אף פעם לא. אני התקרבתי והיא התקמרה. חצופה, היא אפילו לא חשבה לזוז. בעטתי בה ואמרתי לה "קישטא!" היא התקשתה ויימימה, צווחנית ונרגזת, לבלף את אלישבע כאילו פיגינתי אותה. ומיד אלישבע נכנסה. אלישבע נכנסה עם החלוק של המקלחת. הסתכלתי בצנצנות, הצנצנות שבארון-האוויר, ואלישבע הוציאה את הסיגריה מהפה.

"הו, אתה כאן", אמרה אלישבע. הבטתי רק על הצנצנות. "אפשר אולי לעזור לך? אתה מחפש משהו?"
"מלפפונים חמוצים".

"מה? מלפפונים חמוצים?"
הנעתי ראש, ואז גם הקולונל נכנס. חייכתי אליו ואמרתי לו "האלו". הוא היה בלי המעיל ובלי הכובע והוא חייך אלי ודיבר אלי אבל לא הבנתי אותו כי הוא דיבר אנגלית ואני לא הבנתי כל-כך טוב אנגלית. בכל-זאת חייכתי אליו.
"קאמאן!" אמרה אלישבע והפריחה את העשן אלי והרימה את החתולה שלה. "הוא מזמין אותך להצטרף".

הם לקחו אותי אל השולחן והקולונל הושיב אותי על הברכיים. על השולחן היו בקבוקים והיו כוסות והקולונל מזג לי כוס והגיש לי.
הבטתי באלישבע.

היא צחקה. "הוא רוצה שתשתה את הבירה", אמרה. "קח לגימה!"
לקחתי. היד רעדה לי קצת. שתיתי. המשקה היה מר והקולונל הרשה לי לגעת בשפם שלו. ריח חזק של בירה ושל טבק נדף מהפה שלו. היו לו חוטי-כסף בשפם ושתי שיניים-זהב בפה. הוא הוציא את הארנק שלו ומהארנק שלו הוא הוציא תמונה ובתמונה היתה אשה והיו שני ילדים ואותם הוא העמיד מול הפנים שלי.
חייכתי.

"זאת היא האשה שלו עם שני הילדים", אמרה אלישבע. "אתה רואה, הם בגילך".

"תשאלי אותו איד קוראים להם", אמרתי.

"ג'וני ופֶט", אמרה, בלי לשאול.

"ולאשה?" שאלתי.

"זה לא צריך לעניין אותך", אמרה אלישבע.

"איפה הם?" שאלתי.

"רחוק", אמר אלישבע ועישנה. "לונדון".

"יס, לונדון", אמר הקולונל וניענע את השפם.

"מה הם עושים שם?" שאלתי.

"כלום", אמרה אלישבע והביטה בעשן. "הם קטנים מדי. הם רק גרים שם".

הקולונל מזג שוב לפוס שלי ולפוס שלו. הרמתי את הפוס שלי והוא הרים את הפוס שלו והכוסות שלנו נפגשו וצילצלו. אלישבע ישבה מולי עם החתולה על הברכיים.

"הוא שואל אם הם מוצאים חן בעיניך", היא אמרה.

"הם מוצאים", אמרתי.

שמעתי את הברירה שלו עוברת ושרה בגרון שלו מעלי. הקרבתי את הכוס שלי לפה. "אולרייט, נדב", אמרה אלישבע ולקחה ממני את הכוס. "זה הכל להיום. אם תשתה עוד טיפה, תתמוטט שיכור. תגיד לו תודה עכשיו ותלך למקום שלך". ירדתי מהברכיים של הקולונל והקולונל נתן לי יד. לחצתי אותה ואמרתי "טנקי" בנימוס. אלישבע צחקה ואמרה לו משהו, וגם הוא צחק. אז אמרתי "גודביי" והתחלתי ללכת.

"חכה!" קראה אלישבע.

חיכיתי.

"בוא הנה, נדב", אמרה אלישבע.

באתי והקולונל הוציא מטבעות מהארנק. הבטתי באלישבע.

"קח כשנותנים לך!" אמרה.

לקחתי ושמתי בכיס ואמרתי "האלו" ויצאתי וסגרתי את הדלת.

עמדתי מאחרי הדלת והצצתי מהחור. ראיתי אותם על-יד השולחן יושבים ושותים. גם מדברים. אחרי כמה זמן הקולונל קם ולבש את המעיל וחבש את הכובע ותחב את המקטרת. אלישבע קמה יחד אתו ועל-יד הדלת השניה הוא הוציא את המקטרת ואלישבע שמה את הידיים על הכתפיים שלו והם התנשקו. הלכתי למקום שלי. שכבתי וקראתי את פינקווי כשאלישבע נכנסה. היא הושיבה את עצמה על המיטה שלי, על-ידי, עם החתולה שלה.

"היית ילד רע", אמרה. "זה מה שהיית, נדב".

המשכתי לקרוא.

"יש עוצר ואתה מסתובב בחוץ! הם יכולים לירות בך כמו בכלב משוגע!" אמרה.

"הם יכולים! ראיתי שהלכת למחצבה".

הנחתי את הספר על הבטן. מעלי, לא רחוק, היתה התקרה. היא לא השתנתה. כל הזמן שמעתי איך היא מלטפת את החתולה שלה ואיך החתולה שלה נהנית.

"מה אתה הולך תמיד למחצבה?"

שתקתי.

"אני לא רוצה שתלך לשם עוד, אתה שומע?"

"הם הרסו את כל הסוסים", אמרתי.

"יפתח יעשה חדשים", אמרה מיד ומהר.

"חמישה סוסים הם הרסו", אמרתי.

"טילפנתי לקולונל. מה עוד אתה רוצה?"

"הוא בא מאוחר מדי", אמרתי.

"הוא לא היה יכול לבוא קודם. העוצר הזה הוא עסק ביש בשביל כולם".

"הוא בא כשהם היו כבר שבורים והם גם שברו ליפתח שן", אמרתי.

"הוא רצה לשלם את הנזק. יפתח לא היה צריך להיות שוויצר כזה ולטרב. מה יש? המלך ג'ורג' עוד לא כל-כך עני!"
 הרמתי את הספר. גמרתי לדבר אתה. חיכיתי שהיא תצא. היא המשיכה להביט אבל לא לדבר. כשיצאה קמתי והחוצה מן החלון אל יפתח. הוא הקציע. נגעתי בו והוא הפסיק ונסוב אלי.

"הו, חזרת", אמר. "אתה בא והולך כמו חתול ולא מרגישים."
 "יפתח", אמרתי, "מדוע אף אחד לא יכול להראות לי תמונה של אבא שלי?"
 יפתח הביט בי בשקט והמצח שלו התקמט. התישבתי על השולחן על-יד בול-העץ. יפתח תחב את האצבע בפי המקצוע ודחף את השבבים. "מפני שהוא לא השאיר אף תמונה, נדב", אמר יפתח.
 "מדוע?"

"אני לא יודע. הוא פשוט לא השאיר."
 "הוא לא הצטלם אף פעם?"
 "אני לא יודע למה הוא לא השאיר."
 יפתח נשף על תער המקצוע. הטבעות הלבנות והמסולסלות עם הריח המדגדג נפלו על הנסורת. הוא העביר את האצבע על התער ומצץ את השפתיים.
 "אתה חושב שאלישבע שרפה את התמונות?" שאלתי.
 "לא ראיתי שהיא שרפה אף תמונה".

הוא נפנה שוב אל בול-העץ. הוא הקציע אותו בתנועות נמרצות. הרגליים שלו היו מפושקות והגוף שלו זו קדימה ואחורה. לפי הקצב, והנסורת הלבנה את המכנסיים הכחולות שלו.
 "הכרת אותו טוב מאד?" שאלתי.
 "היינו חברים טובים המון זמן."
 "איך הוא היה? הוא אהב את אלישבע?"
 "כמו כל בעל".

"כל הבעלים אוהבים באותה מידה?"
 "מובן שלא", אמר יפתח. "אבא שלך אהב את אמא שלך יותר מכל בעל אחר שאוהב את אשתו". התלתלים שלו התנועעו על המצח כל פעם שהמקצוע עבר על העץ. "הוא היה בחור טוב."
 "אתה אהבת פעם?" שאלתי.

יפתח הוריד את היד והביט על הזיעה שעליה ונשם. "אתה באמת מלך הסקרנים", הוא אמר. "הצרה היא רק שהיום יום-שני, ויום-שני הוא יום רע לסקרנים". הוא הוציא את הסיגריות. "בוא נצא. חביבי", הוסיף. "אני רוצה לעשן. נביט על הכל-ניות, טוב?"
 "והסוס?" שאלתי.

"אל תדאג", אמר. "הוא לא יברח. הוא עוד לא יכול. בוא, נדב".
 יצאנו החוצה והתישבנו על-יד הברושים ויפתח עישן והבטנו על הכלניות. אחרי

כמה זמן יפתח ניקה את הידיים במכנסיים ואמר: "זה־זה. צריך לחזור, נדב". ואז קמנו וחזרנו אל הנגריה. ישבתי שם על השולחן וראיתי איך הסוס מתחיל לצאת לאט־לאט. ולאט־לאט ירד גם הערב. מבלי להרגיש. פתאום כשהבטתי מה־חלון ראיתי שכבר חושך. "ערב טוב", אמר יפתח. נשארתי שם עד שאלישבע קראה לי לארוחה. אחרי הארוחה עוד פעם באה המכוננית של הקולונל בלי הקולונל ועם החייל שלנו. ישבנו בחדר הגדול והחייל נכנס והתישב על הספה. אלישבע ראתה אותו והלכה לחדר שלה. החייל השתעשע עם החתולה על הספה. יפתח ישב על הכורסה ולימד אותי לקרוא. יפתח לא הביט על החייל. יפתח אמר שהגיע הזמן שאדע לקרוא גם את האותיות ולא רק את התמונות. אבל קשה היה לי. בגלל החייל, הוא דיגדג כל הזמן את החתולה והחתולה נהנתה מהדיגדוגים שלו ולא הוא ולא החתולה לא ידעו אף מלה עברית ולא הוא ולא החתולה לא היה מעוניין נים לדעת.

"מדוע הוא בא לקחת אותה הערב?" שאלתי. "היא תמיד הולכת לבד".
 "בגלל העוצר", אמר יפתח. הוא לא רצה להביט על החייל. "לא ירשו לה לעבור בלעדיו".

הבטתי בחייל והוא ניפנף אלי. אחרי כמה זמן אלישבע חזרה לחדר הגדול, מלג־בשת. החייל קם. הוא גם דיבר אליה. היא צחקה בקול ועשתה פנים ופנתה אלי.
 "אל תלך מאוחר לישון!" אמרה אלי. "אתה שומע? הכנתי כבר את הפיג'מה על המיטה שלך. ואם תהיה צמא, תקח כוס חלב. לא מים. לילה טוב".
 "לילה טוב", אמרתי.

היא פנתה רק אלי וכשהיא גמרה היא הסתובבה והחייל נתן לה ללכת לפניו. החתולה ליותר אותם עד הדלת. הלכתי אל החלון ועמדתי על ראשי־האצבעות ופחסתי את האף בזכוכית. הם פסעו אל השער, החייל לצדה. בשמיים, בין הברור־שים, היו המון כוכבים.

"עד מתי ימשך העוצר?" שאלתי את הזכוכית.
 "זה תשאל את הנציב העליון. לא אותי", ענה יפתח.
 "אתה חושב שהם תפסו הרבה טרוריסטים, יפתח?"
 "נשמע בבוקר, בראדיו".

ראיתי אותם נכנסים למכוננית. הלילה היה בהיר והפנסים שעל המדרכה האירו את השער באור לבן.

"היא רוקדת מצוין", אמרתי. "היא אמרה לי פעם שהקולונל תמיד שמח לרקוד אתה". הזכוכית היתה קרה. "הוא נתן לי מטבעות". ועלי־ד הכוכבים ומעל למחצר־בה היה הירח.

"מתי?"

"היום בבוקר".

"לא היית צריך לקחת".

"למה?"

"אתה לא צריך לקחת מטבעות מזרים".
הירח היה כחול מעל למחצבה. "הקולונל הוא זרים?"
"כן".

הקולונל הוא זרים. "אז למה אלישבע מתנשקת אתו?"
"מאיין לך?"
"ראיתי". ראיתי.

"לא היית צריך". הפנסים של המכונית נדלקו. שני סילונים נשפכו על הכביש.
אור אדום. "נדב, אלישבע עושה הרבה דברים שאף אחד לא עושה". המכונית
התחילה לזוז. אלישבע ישבה בתוך המכונית. איזה דברים? "בכמה דברים היא
לא צריכה להיות לך דוגמה".
"איזה דברים?"
"כמה דברים".

המכונית נסעה אל הסיבוב ונעלמה. לקחתי את האף מהזכוכית וחזרתי אל הכורסה.
"מוטב שנפסיק עכשיו", אמרתי. "מוטב שאלך עכשיו לחדר שלי".
"אנחנו עייפים?" אמר יפתח.

"לא". הוא הביט בי בחיוך. "אני רק רוצה לחשוב". אמרתי.
"לילה טוב", אמר יפתח.

"גודביי", אמרתי והלכתי לחדר שלי. התפשטתי ונכנסתי לפיג'מה. ומן החלון
ראיתי את הירח.

לא יכולתי להירדם. הייתי נורא ער. שמעתי את רישרוש הצמיגים של המכוניות
שחלפו בכביש. המון מכוניות חלפו בכביש. שעה ארוכה הן חלפו בכביש ולא
יכולתי להירדם. בסוף שמעתי שקט עמוק ולא שמעתי עוד שום מכונית וידעתי
כי העוצר תם. אך לא יכולתי להירדם בכל-זאת. בתוך השקט שמעתי פתאום את
המחצבה ולא יכולתי להירדם. שכבתי כך ולא יכולתי להירדם ושמעתי את המחצ-
בה. מאוחר-מאוחר שמעתי את המכונית של הקולונל באה אל השער ושמעתי את
אלישבע יוצאת ממנה ושמעתי את הפסיעות של אלישבע בחצר ואחר-כך בבית
ובכל-זאת לא יכולתי להירדם. הייתי נורא ער ואפילו חלומות לא באו לי.
בבוקר היה לי כאב-ראש. כשהרגשתי את השמש בעיניים קמתי והתלבשתי והלכתי
למטבח. אלישבע ישבה על-ידי השולחן. היא היתה בחלוק. לא מסורקת, עם שינה
בעיניים. ועם החתולה על הברכיים. הרטבתי את הפנים והעברתי את האצבעות
בשערות והתישבתי על הפיסא שלי. אלישבע פרסה לי לחם והגישה לי צלחת
עם שמנת.

"תודה", אמרתי. "איך היה הנשף?"

"אולרייט", אמרה אלישבע. "יש לך עיגולים שחורים מסביב לעיניים. הלכת לישון
מאוחר?"

"לא".

"אז ממה העיגולים האלה?"

"לא יודע".

"היתה לך שינה מתוקה?"

"לא. את אוהבת את הקולונל?"

"מה?"

"שאלתי אם את אוהבת אותו".

אלישבע הביטה. השפתיים שלה נהיו פתאום שני פסים מתוחים ודקים. "יש לך חום?" אמרה.

"לא". הורדתי את העיניים. "שאלתי אותך שאלה". מדוע את לא עונה לי, אלישבע?

"נדב", אמרה אלישבע בפה מלא, "אם תגמור את השמנת תהיה חכם כמו שלמה המלך ותדע את כל התשובות ולא תצטרך לשאול עוד אף שאלה". אמרה וקמה. קמה ועמה החתולה. לא היה לי חשק לגמור את השמנת. הזויתי אותה מלפני וקמתי והלכתי לי לנגריה. בנגריה היה איש זר שדיבר אל הגב של יפתח. אמרתי "בוקר טוב" ונכנסתי.

האיש הזר השתתק והסתכל. היה לו כובע־ברט והיה לו מעיל ארוך ומרופט. "בוקר אור", אמר יפתח.

הלכתי אל הסוס. עדיין היה קשה להבחין בו. הוא היה עוד בתוך העץ. אבל כש־העברתי עליו את האצבעות הרגשתי אותו מתנועע לו בתוך העץ.

"איך נקרא לו, יפתח?"

"יש לך איזה שם?" אמר יפתח.

"ירח כחול".

"יא חביבי!" אמר יפתח, "היתה לך השראה במשך הלילה".

"זהו הבן שלה?" אמר פתאם האיש הזר.

הסתובבתי. בתוך המעיל שלו הוא היה שמן והיו לו גם משקפיים. הכובע שלו ירד לו על המצח כמעט עד המשקפיים. "האלו", אמרתי לו, "גודביי". ולך מכאן. "אל תדבר אנגלית!" אמר האיש הזר.

"מי אתה?" שאלתי.

"אתה בחור נחמד", אמר האיש הזר, וגם הוא ניסה לצבוט לי את הלחי. הלחיים שלי היו כבר אדומות מהאצבעות של כולם. "אבל אל תדבר אנגלית!" שנאתי אותו. "אף פעם! אנגלית היא השפה של האויב!"

פניתי אל יפתח. "אני לא חושב שאני מכיר אותך, יפתח", אמרתי.

"לא היתה לנו הזדמנות להיפגש", אמר האיש הזר.

"אני לא אוהב אותך, יפתח", אמרתי. "תגיד לו ללכת", אמרתי. יפתח!

"זה לא מנומס", אמר יפתח.

"מה הוא רוצה?" שאלתי, "ומה הוא עושה כאן, יפתח?" אל תסתירו ממני, התחננתי.

יפתח שם את הפה שלו עלי. "נדב", אמר בשקט, "הוא בא לשוחח אתי". למה?

"למה אתה לא הולך לשחק קצת בחוץ, חמודי?" אמר האיש הזר. "יפה עכשיו בחוץ".

"רק לכמה דקות", אמר יפתח בהתנצלות. "אקרא לך לחזור, נדב".
 "אולרייט", אמרתי ויצאתי והלכתי אל הערסל. הערסל היה קשור בין שני הברור
 שים. אך לא עליתי עליו. הבטתי על פרסות הסוסים שיפתח ואני מיסמננו על
 הגזעים של הברושים בשביל המזל. שמעתי את האיש הזר. לאיש הזר היה קול
 עבה וגם הקול שלו היה גבוי.

"ילד אומלל", אמר האיש הזר. "מה יש לה במקום לב? אבן? שמענא, יפתח. אני
 לא רוצה לבזבז זמן. אתה אחיה. רק בגלל זה באתי. אתה מבין?"
 "ברכה לבטלה", שמעתי את יפתח. "אין לי כל השפעה עליה".

"שני מכתבים שלחנו אליה!" אמר האיש הזר. "פעמיים, פעם אחרי פעם. איימנו
 עליה שלא גשב עם הידיים בכיסים אם היא תמשיך לעשות את החרפה הזאת עם
 הבריטי!" לא שמעתי את יפתח אבל המשכתי לשמוע את האיש הזר. "אנחנו
 יודעים להרוג ואנחנו לא נהסס כשנצטרך, יפתח! אבל אנחנו לא רוצחים. אנחנו
 לא מעוניינים לעשות את הילד החצי־יתום הזה יתום שלם!" יפתח המשיך לשתוק.
 "אין לה אחריות כלפיו?" אמר האיש הזר, "או אולי היא רוצה להרוג גם אותו
 כמו את אביו?"

"אתה מדבר שטויות", אמר יפתח במנוחה. "היא לא הרגה אותו".
 "בטח!" שמעתי את האיש הזר, "כל אחד יודע את זה, יפתח. אבל אתה יודע מה
 שכולם אומרים? אולי אתה מעוניין לשמוע מה שכולם אומרים?"
 "אני לא מעוניין", אמר יפתח.

"התאונה היא במחצבה, זו לא היתה כל־כך תאונה!" אמר האיש הזר, "זה מה
 שכולם אומרים, יפתח!"

"לא איכפת לי מה שכולם אומרים", אמר יפתח.

"תראה", אמר האיש הזר, "זה לא משנה שאתה לא משתף אתנו פעולה. זה לא
 למענך. אני יודע שכולם לא איכפת לך חוץ מהסוסונים־הצעצועים הללו! זה למען
 הילד, לו זה יהיה איכפת!"

"אדוני", הקול של יפתח השתנה פתאום. אף פעם לא שמעתי אותו כך, "אני
 במקרה קצת עסוק עכשיו".

שמעתי שתיקה. ואחריה שמעתי את האיש הזר.

"בסדר גמור", אמר האיש הזר. "אני את שלי עשיתי. אי־אפשר היה לדרוש ממני
 יותר. אני אלך עכשיו. אני אלך, יפתח, בסדר גמור. אבל דבר אחד אני יכול
 להבטיח לך, מכתב שלישי אנחנו לא נשלח! זה יהיה לגמרי אחרת בפעם הבאה!"

הראש שלי התנפח עם כל הכאב מן הבוקר. המון פטישים הלמו בתוך הראש שלי.
 הם נמאסו עלי כולם, הגדולים. הם הגעילו אותי. הגעילו אותי. הלכתי אל המחצבה.
 התישבתי על האבן. הבטתי על התהום. התהום לא השתנתה. אותה התהום. ראיתי
 את הכלניות. בכל בכל כלניות. סביב וקרוב ורחוק. כלניות. מרבד אדום חם מרפ־
 רף בלאט ברוח החרישית. כלניות כלניות. יער של כלניות מרשרשות.
 ומתוך המחצבה עלו הקולות. ובתוך המחצבה החלידו המכונות הישנות. החלידו

ודממו. אף אחד לא נגע בהן מאז שאלוהים ברא את השמים ואת הארץ. המחצבה היתה תהום. התהום היתה עזובה. כל מי שהיה בתהום עזב אותה. ומאחרי המחצב־בה, בצד השני, הלבינו הסלעים של ההר שנשבר פתאום ונפל ישר למטה אל התהום אל מתחת לתהום. וההר שנשאר, רק החצי נשאר, נשאר קירח ושום דבר לא צמח עליו. רק הוא צמח, צמח וגבה מעל לתהום. התהום היתה תחתיו ומתוך התהום ומתחת התהום באו הקולות, מתוך או מתחת. וכך ישבתי על האבן והעיניים שלי התיבשו. הכל היה כלניות. קטפתי כלניה. הסתכלתי בה כל הזמן. רציתי לקלקל לי את העיניים. אבל העיניים לא התקלקלו. מרטתי את העלים והשלכתי אותה לתהום. ראיתי אותה נופלת לאט אל תוך התהום. ראיתי הכל אותו הדבר. שום דבר לא השתנה. לא הצלחתי לקלקל את העיניים. לא עם הכלנית הזו ולא עם אף כלנית ולא עם שום דבר. גם השמיים. שום דבר. ירדתי מהאבן ונשכבתי על האדמה. האדמה התפלשה מתחתי. האדמה עוד היתה קצת רטובה מהגשמים. לא רחוק היו שלוליות והכלניות נמעכו. הן היו רכות ונמעכות כמו משי. הרגשתי את עצמי חולה. עם חום והכל. שכבתי ככה מתחת לשמש קרוב למחצבה והבטתי בשמיים. ראיתי הכל אותו הדבר. בצהריים חזרתי. החתולה של אלישבע רבצה על הכיסא שלי וכשבאתי היא קפצה והתמתחה עלייך רגל הכיסא וחיככה את הגב. לא הספקתי להתישב.

"חכה רגע, נדב", שמעתי.

אלישבע התקרבה אלי. הבטתי על החתולה וראיתי איך היא משפשפת את השפם ברגליים.

"המכנסיים שלך מלוכלכות בבוץ. עוד פעם הסתלקת למחצבה", אלישבע אמרה. התישבתי.

"אולי אני אתחיל לקשור אותך בשרשרת אל הבית, כמו כלב", שמעתי. חיפשתי את הלחם.

"לא אמרתי לך לא ללכת לשם?" אמרת לי. אמרת.

התחלתי לנגוס את הפרוסה.

"יופי, שמעתי, גם אתה כבר ברוגז אתי", הקול שלה היה מלא מרק. "מנהגים ונימוסים יפים אתה מתלמד מהדוד השקט שלך?"

"אלישבע", אמרתי, "את הולכת לנשף גם הלילה?"

"לא". היא אכלה את המרק בלי להביט בי. למה?"

"למה לא?"

"לא כל לילה יש נשף".

"אל תתראי אתו עוד".

היא הרימה את הראש מהצלחת. "אתו?" אמרה.

"הקולונל".

"מדוע? תן לי נימוקים", אמרה לאט.

"בגלל", אמרתי והתחלתי לאכול את המרק. המרק היה טעים.

"אולרייט", אמרה אלישבע. "שמעתי את הנימוקים שלך". היא חזרה למרק. "הם לא משכנעים".

"הם משכנעים", אמרתי.

"לא!" אמרה אלישבע.

"כן!" אמרתי.

"לא! לא!" היא צעקה עלי, "לא!" נבהלתי והורדתי את הראש. "בשום אופן לא!" אכלתי אכלתי אכלתי. "חשבתי שאתם חברים", המשיכה בקול שקט יותר. "הוא מזמין אותך לבירה ונותן לך מטבעות. חשבתי שאתם חברים".

העיניים שלי היו בצלחת. "אנחנו לא חברים", אמרתי.

"חבל מאד!" אמרה אלישבע, "טעיתי". ופתאום היא התחילה לצחוק בעצבנות. "הביטו עליו!" היא צחקה. "טרוריסט קטן יצא מהבטן שלי ואני מגדלת לי אותו אצלי בבית", היא צחקה. אולי גם אתה תתחיל לשלוח אלי עוד מעט מכתבי-איום?" היא לא צחקה. "יש לי מזל שאתה עוד לא יודע לכתוב, תודה לאל!" היא דחתה את הצלחת בלי לגמור את המרק וקמה מאצל השולחן. "לידיעתך, טרוריסט קטן", קולה היה גבוה וחד, "אני דווקא הולכת להתראות אתו. עוד מעט. אחרי שאתלבש. הוא מחכה לי במועדון־הקצינים. למה לא?" היא צחקה. "הוא מתוק והוא לא יכול לשתות את התה שלו בלעדי". היא פנתה לחתולה שלה. "בואי נלך להתלבש, קליאופטרה". ושתייהן הלכו לחדר שלהן.

המרק היה טעים. גמרתי אותו ולקחתי את הצלחת הריקה שלי ואת הצלחת החצי־ריקה של אלישבע ושמתי את שתייהן בכיור. אחר־כך יצאתי אל הערסל. הכל היה מלא שמש וצהריים. שכבתי בערסל והבטתי על פרסות הסוסים. יפתח שר בתוך הנגריה. לא יכולתי לחשוב על כלום. ולא רציתי. הייתי ריק בתוכי. הכל הסתנן החוצה מהאצבעות. אחרי כמה זמן אלישבע יצאה עם השמלה החדשה ועם התכשיטים ועם הארנק הלבן. היא לא דיברה אלי ואני לא דיברתי אליה. הלכתי אל החדר שלי וקראתי את פיינוקיו. לא רצתי לחשוב. אבל אחרי כמה זמן הערב ירד. ובערב יצאתי אל החדר הגדול. יפתח ישב על הכורסה וקרא. אלישבע עדיין לא חזרה. הלכתי אל החלון. התרוממתי על הבהונות. הבטתי החוצה וראיתי את הערב מכסה את עץ התאנה. שמעתי את העתון מרשרש כשיפתח הניח אותו הצדה. "נדב".

לא הסתובבתי.

"ירח כחול חיכה לך כל הזמן. הוא אמר יפתח איפה נדב?"

"הוא לא אמר", אמרתי בלי להביט.

"הוא אמר. אתה יכול לשאול אותו".

"הוא לא אמר כלום!" אמרתי. "הוא לא יכול! הוא לא יודע לדבר!" כמעט צעקתי.

יפתח קם וניגש אלי. הרגשתי את האצבעות שלו על הכתפיים שלי. "נדב", זה

היה הקול הצמר־גפן שלו, "מה קרה?"

"כלום", אמרתי וניערתי את הכתפיים. "כלום ועוזב אותי!"

יפתח עמד על־ידי והאצבעות שלו נפלו ממני וחזרו אליו. "אין לנו חשק להשתלם הערב?" הוא אמר.

"לא!"

"כרצונך, חבר יקר". שמעתי איך הוא חוזר לכורסה ואז פתאום נפתחו חורים בעייניים שלי והדמעות באו אלי מחדש, נובעות, ניגרות, זורמות, ולא הרגשתי איך רץ הראש שלי, רץ ובא אל הברכיים של יפתח.

"אלישבע הרגה את האבא", התיפחתי אל הברכיים הגדולות. "אלישבע!" הברכיים ישבו בשקט ואח־כך הן זעו. "מי אמר לך את זה?" אמר יפתח. "האיש השמן". הברכיים שלו היו חמות ונעימות. יכולתי לבכות עליהן ואף אחד לא הפריע.

"האיש השמן הוא סתם איש שמן שלא תמיד יודע מה שהפה שלו מדבר", אמר יפתח.

"או מי הרג אותו?" הדמעות חנקו אותי.

"אף אחד, נדב. המחצבה".

"המחצבה?"

"המחצבה". הברכיים שלו הרגיעו אותי. לאט־לאט נגמרו לי הדמעות. הרמתי את הראש. קינחתי את האף ביד ובלעתי אוויר.

"למה אתם לא מדברים?" שאלתי. "אתה ואלישבע. למה?"

הוא השתהה איזה זמן. הבטתי החוצה. העיניים שלי יבשו שוב. היד שלו שבה אליו. "נדב", הוא אמר לבסוף, "כשאלוהים ברא את בני־האדם הוא לא הכריח אותם לדבר תמיד זה עם זה. לא כל בני־האדם יכולים לדבר זה עם זה. יש בני־אדם שיכולים ויש בני־אדם שלא יכולים".

"נהיה כבר חושך", אמרתי. "והיא עוד לא חזרה".

היד שלו שבה אלי. "רוצה לאכול משהו?"

"אין לי תיאבון".

"אל תאכל אם אין לך תיאבון".

"מדוע היא לא באה? היא תמיד כאן בזמן הזה".

"היא תבוא עוד מעט, נדב".

"אני לא דואג. הקולונל הוא אויב?"

הגבות של יפתח התרוממו.

"הוא מדבר אנגלית", אמרתי. "האיש השמן אמר שאנגלית היא השפה של האויב".

"האיש השמן לא יודע מה שהוא מדבר".

"אז הקולונל הוא לא אויב?"

"הקולונל הוא זר. הוא אנגלי. כל אנגלי מדבר אנגלית".

"למה הוא פה?"

"שלחו אותו. הוא בצבא והוא צריך למלא פקודות".

"ראיתי את האשה והילדים שלך".

"איפה?"

"בתמונה". אמרתי. "הם בגיל שלי". הרגליים שלי נגעו בצמר. החתולה של אלי-שבע. היא הסתכלה בי בעיניים שואלות ויימימה בלחש. "מה את רוצה?" אמרתי, "אלישבע איננה".

"הן לה קצת גבינה", אמר יפתח. "היא רעבה".

הלכתי למטבח והיא רצה אחרי ויימימה ויימימה. הוצאתי גבינה מהארגז־קרח וזרקתי לה כמה נתחים. היא התנפלה עליהם וזללה אותם חת־שתיים. זרקתי לה עוד. אותו הדבר. לא זרקתי לה עוד. היא הביטה אלי מלמטה, נועצה את השפם ויימימה.

"אל תהיי חזירה, קליאופטרה!" אמרתי לה. "אין יותר".

ואז שמעתי את המכונית. בחוץ. על־יד השער. לא קול המכונית של הקולונל. רצתי לאורך המסדרון, אל החלון הקדמי. ראיתי טנדר. הארגז שלו היה מכוסה ברזנט. בבת־אחת הפשל הברזנט באחוריים של הטנדר. איש אחד קפץ מבפנים על הכביש. הוא הוריד את הדופן. לא היכרתי אותו. אחר־כך עוד איש ירד וגם אותו לא היכרתי. הם חפזו והורידו דבר מוזר מהארגז והניחו אותו על המדרכה. כמו חבילה גדולה. קשה היה לי לראות ברור מה זה היה. האנשים טיפסו לתוך הטנדר והטנדר זו ונעלם מהר בכיוון הסיבוב. החבילה היתה מוטלת דומם, חבילה מוזרה. ופתאום ידעתי. ידעתי וצעקתי. "יפתח! יפתח!" צעקתי בכל הכוח. "יפתח! בוא! בוא מהר!" צעקתי.

יפתח בא בריצה ועמד על ידי.

"תביט!" צעקתי והצבעתי, "היא מתה!"

"עמוד כאן ואל תזוז", אמר יפתח בשקט.

אך אני לא יכולתי. לא יכולתי. רצתי אחריו והחתולה רצה אחרי. אלישבע מכווצת ומקופלת נחה על־יד השער על המדרכה בעיניים עצומות. השמלה החדשה היתה קרועה ומלוכלכת בבוץ. הידיים שלה היו על הראש. הראש שלה. הראש שלה! הראש שלה היה מגולח ואפילו שיערה אחת לא היתה בראש שלה. הוא היה לבן ומבהיק כמו קליפה של ביצה. לא היכרתי את הראש ולא היכרתי את אלישבע.

היא שכבה כל־כך במנוחה. רק כמו המתים. הייתי בטוח שאין בה רוח־חיים.

יפתח התכופף עליה. היא ריחרחה אותו והעיניים שלה נפתחו. היא מיצמצצה כאילו האור של פנס־הרחוב הכאיב לה. הם הביטו זה בעיניים של זו. אף פעם לפני זה לא ראיתי אותם מביטים ככה זה בעיניים של זו. אלישבע חייכה אל יפתח. והחיוך שלה קרע את הפנים שלה. העיניים שלה לאור הפנס היו שני כתמים של בוץ שהתיבשו בשמש.

"אל־אלוהים", לחש יפתח. "מה שעשו לך!"

היא הנידה את הראש. היא חייכה. "טיפול קוסמטי קטן", מילמלה. מתחת לאף, רק בקושי שמעתי אותה, "ליפות אותי. למען המולדת, הם אמרו", מילמלה. "זה מה שהם עשו לי. אני יפה עכשיו?"

"יכולה לקום?" שאל יפתח.

"בשביל מה?" בקושי בקושי שמעתי אותה. היא דיברה קרוב נורא לאדמה. "לא רוצה לקום. רוצה לשכב כאן לתמיד. למען המולדת. רק כך. למען המולדת". יפתח הביט בה בשקט, איך-ויע. אני לא חושב שהיא ראתה אותי כי כל הזמן היא הביטה רק בעיניים שלו, של יפתח. יפתח כרך את הידיים שלו מתחתיה. "טוב לי כאן", המשיכה, "על הבוץ. אל תקח אותי מכאן".

"בסדר", אמר יפתח.

"איפה נדב?" אמרה. "אל תתן לו לראות אותי".

"בסדר", אמר יפתח.

"גלגל אותי למחצבה", מילמלה. "המחצבה עמוקה. אף אחד לא יראה. אף אחד לא ידע. רק כך. גלגל אותי למחצבה". היא צחקה. "למען המולדת", צחקה.

"מיד, מיד", אמר יפתח.

הוא הרים אותה ונשא אותה בזרועות שלו מן השער אל החצר. החתולה רצה אחריהם. עמדתי והבטתי בהם עד שהם נכנסו הביתה. ראיתי את האור נדלק בחדר של אלישבע. הלילה היה שקט מאד וקריר מאד. האור נשפך מן החלון החוצה על עץ התאנה. שמעתי פעמונים קטנים בתוך האזניים שלי. אחרי כמה זמן הרגשתי שהברכיים שלי מתחילות לרעוד. הרגשתי את עצמי חולה מאד. נכנסתי הביתה והלכתי לחדר שלי ונסגרתי שם.

ישראל הר : שחרית במקום זר

ליוסל ברגנר

סירי מן הפחול הנה

הניחי למסך הפכד

וניחצה

ביני לבין הפקר

האכזר. קר. כן. עכשיו

אני חושב שטוב לי

באפל האדמדם הנה

(מלאכים וזרח מצירים על הקיר)

ואם שם לא יקישו

הים הלוחש

על מנענעי הפסנתר

הים הגועש

אוכל לשמע את הים

הים הגואה

הים ההומה

שלא ינוח לעולם

קולט את השמש

הוא לא ינוח לעולם

עוגב על החול

הים הנחול

הים הנדול

בצהבתו

נשבר אל החול

בשפתו

קצה תהום.

מלח הומה בתמונת היום :

חוף.

כרעי תלומות מתבקקים. —

הרבע של הסגישה הראשונה

אורי אורלב: בתי

המקום: עיר.

הזמן: אחרי חצות.

שכבתי בעיניים פקוחות. ידי קרוב לפני. עידית שכבה מהעבר ההוא של היד. היא היתה לבושה. שנינו היינו לבושים. בחדר דלק אור קטן. עידית היתה ממתנה בין הצירים עד שיהיו דחופים כל־צרכם ונוכל לנסוע לבית־החולים. הם כבר באו בכל חצי שעה. אני הייתי מנומנם, שוחה בהירהורים. הרהורי היו מתקבצים ללא השגחה ובאים ככל העולה על רוחם. לעתים הפליאני זה או אחר עד כדי להתעורר ולהרהר בו. לעתים היה מזדמן אחד מגוחך עד כדי לחייך. החיוך היה מעיר את שרירי פני שקפאו בשינה, מפשירים, פותחם כספר שפותחים בפעם הראשונה והדבק חורק על הגב.

“אתה ישן, אריק?”

“לא, דיתי”.

בדברי חשתי את השינה בתזוזת הלסתות, בדרכי הנשימה, שפל מלה היתה כה יקרה להן. בכל פעם הייתי משווה לקולי נימה של פיקחון. למטה עברה מכונית. הקשבתי לרחש הצמיגים על הכביש הרטוב.

גרנו בירושלים בבית גדול של דירות. בחוץ ירד גשם. חלונות שני החדרים היו מוגפים והרוח היתה מטיחה את המים בתריסים. עדיין לא היה שם מוכן לתינוק, לא של ילד ולא של ילדה. עידית רצתה ילד. אני רציתי ילדה. תיארתי לעצמי אותה צעירה בת עשרים. תיארתי לעצמי בהירת־שער וגדלת־עיניים. תיארתי לעצמי איך שנינו יושבים בחדר הסמוך ואני מספר לה איך היא נולדה. רציתי לראות חדר אחר ואת עצמי מבוגר בעשרים שנה. לא עלה בידי. החדר נשאר זה שמעבר הדלת ואני — אני מהראי. רציתי לדבר אליה כאילו היא כוהן־וידוי. התנומה קטעה את השטף ההגייוני של הדברים וטרפה את מחשבותי.

“הנה בא”, אמר קולה של עידית. “כמה זמן עבר, אריק?”

התעוררתי מתוך זעזוע. שלא להתפס ישן. להבחין מיד במחוגים ובמספרים על לוח־השעון. לבי היה דופק בחזקה.

“עשרים־וחמש דקות”, אמרתי.

מיד זכרתי שהיה לי משהו נעים, משהו שרציתי להרהר בו. דבר־מה מושך. שכחתי לרגע מה זה היה. את כל המעיק עלי ניסיתי לספר לבתי. שוב ראיתי את שנינו כפי שראיתי את עצמנו קודם־לכן, מרפקי על שולחן־הכתיבה והיא מולי. בת עשר־רנים. זרועותיה תלויות מאחרי גב הכיסא. עיניה תלויות בפני. היינו שותים תה. הוא עמד מהביל בכוסות שקופות וצבעו ענבר.

ענבר, דם־עצים. על שפת־הים אני רואה שני ילדים, אחי ואני. הענבר נפלט מהים ונח בגלים ארוכים על החול לרגלינו. אנחנו אוספים אותו, גושים־גושים. בתוך כל אחד מהם נמצא יצור אשר טבע בשרף, להותיר סימן לתקופה שאבדה. אני רואה בתוך הענבר שצבעו כצבע התה את שנינו מאז, מתהלכים בתחתוני־ים קטנים. הרי הייתי מדבר עם בתי על הדברים אשר התרחשו טרם הולדתה. האם מותר לספר על כך לנערה בת עשרים?

“אתה ישן, אריק?”

עידית שמעה את וידויי. ההרס בא בבת־אחת, חמור וגדול מכל אשר שיערתי. היא רצתה לדעת כל פרט, כל מה שלא סופר. היא לחצה עלי בשאלותיה הנוקבות. היא היתה אכולת־קנאה, אובדת־עצות, שיפורה ואומללה, עדיין לא האמינה, עדיין קייתה שהפל הוא חלום שיחלוף. פתאום קמה ויצאה מן החדר. לא חשדתי בשום דבר. ישבתי וחיכיתי לה שתשוב. הסתכלתי סביבי ופתאום ראיתי רק דרכים עמו־רות חורבות. דרוש היה לחפור דרך מחדש. זמן רב דרוש היה לכך. לבי נקפני, קמתי והלכתי לחדר־האמבט. היא לא סגרה את הדלת. לא חשה בבואי. ישבה על דופן האמבט, רכונה מעל ידה שלה. שיערה היה סתור והוא נפל, מסתיר את פניה מעיני. התקרבותי על ראשי בהונותי. רכנתי מעליה לראות מה היא עושה. היא אחזה בין אצבעותיה סכין־גילוח ובשיניים חשוקות היתה חותכת את עור ידה. ציפני אצבעותיה היו משוכות לפה בהירה. ציפנייים ארוכות ללא רצון משלהן. “ידיתי”, אמרתי. מבוהלת הסתירה את ידה תחת שולי חלוקה. היא השעינה את זרועה על קיר החרסינה הלבנה והניחה ראשה עליה. בקול רם צעקה לתוך שרוול החלוק האדום. הסכין נשאר בין אצבעותיה וידה השניה היתה תלויה מעל האמבט, נוטפת דם.

הוצאתי את הסכין מבין אצבעותיה הרפויות. חבשתי את ידה. אחר־כך שטפתי את הדם שהיה בקרש על דופן האמבט ועל קרקעיתו. הבאתיה לחדר על זרועותי והנחתיה על המיטה. כיבינו את האור. לא לראות. אותו לילה אהבה אותי עידית כמו שלא אהבתני מעולם. על־ידנו גסס האל. אז קרה הדבר שלא פיללתי לו ולא ידעתי לנחשו מראש. צמודה וחבוקה בגופי אמרה אלי: “אני אלך ממך”. קולה היה של אדם מבוגר. היינו גלמודים. חכמים־לעד.

או־אז התברר שעידית בהריון.

רצינו להיפרד. לא רצינו להיפרד. רצינו לשנוא. רצינו לאהוב. לתת לתינוק להיוולד? ניסינו שלא לדבר על מה שהיה. רק היינו משתוקקים זה לזו כאילו אותה תשוקה תציל אותנו מחורבן. כאשר נחרב דבר של ממש אפשר לראות לאן לברוח. לאן לחזור. לנו היה רק חולין של יום־יום.

לא לתת לתינוק להיוולד? שנינו רצינו בתינוק. לא יכולנו אחרת. לא החלטנו דבר עד בוא הרגע שהחלטה לא היתה נתונה עוד בידינו. רבנו. היינו רבים על דברים של־מה־בכך, בשנאה, בלעג ובמרירות.

חיפשתי את אחת התמונות של מריבותינו האצורות במוחי, להראותה לבתי. אני לוקח את ראשה ומניחו בכוח על חזי. היא בוכה וממאנת, בוכה וממאנת. לוחשת ואומרת: "ככה אסור ללדת תינוק". אבל כאשר ראשה מונח אצלי, היא נצמדת אלי בכל כוחה. היא כל־כך קטנה, חסרת־אונים, אשה־בהריון, רפה, ספוגית כאילו. בתחילה לא היה הריונה מורגש ביותר. בנקל הייתי יכול להתעלם ממנו. אבל כאשר נשמעו דפיקות לב שלישי, כאשר תזוזות ידיים ורגליים זרות החלו לבעוט בקרבה, על־ידי, קיבלה אותה מלה, תינוק, משמעות לגבי — משמעות מעורפלת, גוררת דימויי קרביים ונוזלים ומשהו רוחש, משהו עוברי, כל הראשים הגדולים וכל הרגליים הקטנות, המקופלות.

"בוא שים את ירך, אריק, הוא כל־כך בועט". לא רציתי. "בוא מהר! הנה, עכשיו! תן את היד!" לא רציתי. "אינך רוצה? מהר! בוא, זה כל־כך נפלא!" לא רציתי! בשם אלוהים, לא רציתי! "כמובן שאני רוצה, דיתי". אז הייתי חש מבעד לבטנה התפוחה אותו דבר פלאי, והייתי משאיר את היד.

לילה אחד אמרה מתוך החשיכה: "אריק, אני לא מרגישה אותו!" הנחתי את היד על בטנה והרגעתי במלים שקטות. לאט. הייתי מזועזע. פחדתי. "אני שומע את לבו דופק", אמרתי לה, "הירגע, דיתי". דבר לא שמעתי. שערותי סמרו. לא העזתי להדליק אור. היה כל־כך שקט. לא העזתי לדבר. "למה אתה לוחש, אריק?" לא ידעתי לענות.

בחדשי הריונה האחרונים היתה עידית גאה ומאושרת. היא יפתה. היא היתה מעוררת תשומת־לב ברחוב. למרות עשרים שנותיה, נראתה ילדה. האנשים היו מִפנים פניהם לראותה. בתחילה שיעשע אותה הדבר. כעבור זמן התחיל להטרידה. היא לא ענדה טבעת. לא רציתי שתענוד. חיילים בתחנת־אוטובוס שאלוה: "מי זה הכניסך בצרה, ילדה?" נשים זקנות היו מתעכבות ומנידות ראש. אותי שיעשע הדבר גם אחרי־כן. עידית עשתה לה תסרוקת של גברות. היא קנתה מגבעת לראשה. ילדות קטנות ראוה יוצאת מן החנות. הן עמדו והתלחשו: "ילדה בהריון, הנה! ראו!" אמרתי להן: "היא כבר גדולה".

"אריק, עכשיו בא. כמה זמן עבר?"

"רבע שעה", אמרתי מיד.

עידית הוסיפה לדבר. לא רציתי לשמוע. רציתי עוד לספר, לגמור. קולה הרחיק ממני את החדר, את מרפקי על לוח־השולחן, את התה. את בתי שהיתה מקשיבה לי בעיניים בוערות, מולי. ניסיתי להשאירם, להשהותם עד־עבר־זעם, אולי תאמר רק משהו ולא תוסיף. כאשר פקחתי עיניים ראיתי את פניה רכונים קרוב אל פני.

"אתה ישן, אריק?"

"כן, אני ער", אמרתי.

"אני רוצה שנדליק את האור הגדול ונשב", אמרה. "אני רוצה לדבר אתך".

"מה איכפת לך שנשכב ככה ונדבר?"

"אני רוצה שנשב באור. אני רוצה לראות אותך. ככה אתה ישן".

העלינו אור. השעה התקרבה לשלש. ישבנו בכורסות. זו מול זה. ארבע עיניים. שלושה אנשים שהם שנים. בפעם הראשונה בחיי פחדתי מפניה. "הגשם פסק", אמרה.

"נכון", אמרתי.

"אתה זוכר כל מה שאמרתי לך להביא? את הבגדים, כאשר תבוא לקחת אותי ואת התינוק? את החבילה הקטנה שהנחתי שם בצד, אתה תזכור?" הנעתי בראשי.

"אחרי שתביא אותי אתה תישאר לחכות שם, אריק?"

"אני חושב לחזור הנה, דיתי".

"אבל אני אֵלד. לא תוכל לשבת קצת בחדר־ההמתנה?"

השתררה דממה.

היו עמי: מיטה לבנה; מפית לבנה על השרפרף הלבן; קירות לבנים; דלת ומיטת־תינוק צבועים בצבע לבן; אמי חורת־פנים; תפוז אדום־כדס פתוח לרווחה על המפית לידה. יורם נולד.

היו עמי: חדר אפל וקר; צבע מגורד מן הקירות; אשה זקנה ועבת־גוף ללא חלוק — באת לבקר את אמך, ילד? היא נמצאת תמיד ליד אמי, יומם ולילה. ואני? אנחנו מתחבאים בדירתנו בבית־החרושת. אנחנו רוצים להינצל. הדודה סטילה מטפלת בנו. ואמא? זהובת־פנים, מגודלת־שפם. אתה מיוחד ממני, יקירי? נכון, הרי שכחתי למרוט את שפמי. היא צוחקת בצדו האחד של הפה. בלחי אחת. בעין אחת. צדם האחר של פניה נשאר דומם. קפוא. בוכה כמעט. הדודה סטילה דוחפת אותי בגבי. אמי מראה לי יד ורגל. אתה רואה? כבר אני מניעה את האצבעות. עידיה הפסיקה את הדממה.

"עכשיו אני מכירה אותך, אריק".

היה שקט.

"אתה קטן, אתה עלוב, אתה פחדן".

הייתי אובד בתוך הכורסה. חשתי את שרירי־ידי קטנים, עלובים, חלשים. חשתי את גבי כפוף, מעוקם מעל ברכי. הייתי פחדן. הייתי קטן. הייתי מכוער. עידיה ישבה מולי חמורה, גבהת־צוואר. הייתי זקן.

"אני אֵלד ואחר־כך אמצא לי בחור אחר. מוכרח להיות בחור כזה שיאהב אותי, שלא יהיה כמוך, שיהיה לי חבר".

נדחקתי לבין דפנות הכורסה. אילו היה לי מפתח למקום כזה משלי, חשבתי. הייתי יכול להיסגר בו ולישון. ישבנו בחדר מרובע, גדול, עידיה נראתה רחוקה, לא היתה שייכת לשם. היא היתה זרה. התרחשו בה דברים שחייב הייתי להיות קרוב להם. ולא הייתי. לא ניסיתי להיות. רציתי להביא את עידיה לבית־החולים ולחזור. לנעול את הדלת. להתעטף בשמיכה. אוזן אחת אטומה בשוליה והשניה תקועה בפר. שיעלצלו מבית־החולים אל השכנים והם ידפקו כאן.

עידיה ישבה מרופזת בכאבה. הייתי מיותר. רק היה עלי להביט בשעון.

"שמונה דקות", אמרתי לה.
שמונה דקות? עוד מעט. נסע לבית-החולים. יהיה עלי ללכת אל הטלפון, להשיג מונית, ללוותה במדרגות. יהיה עלי לעטפה במעיל-גשם, אותה ואת התינוק. ככה נולדתי אני?

"די, עידית", אמרתי לה, "אני אחכה שם. שוב לא נריב".

"תאהב, תהיה חבר ותעזור?"

"כן", אמרתי.

"תלמד להחליף לו? תעזור לי בשבועות הראשונים לכבס את החיתולים?"

"האם לא נמסור אותם לכביסה?"

"יקר מדי".

"איך אני אכבס? הרי אני לומד?"

"תלמד פחות".

תמיד הייתי מאכזב אותה.

"אמי תהיה כאן", אמרה. "היא תסע כאשר אבריא ואז תצטרך רק להדליק את הפרימוס ולהרתיח את החיתולים. אולי גם קצת לפנק אותי".

"טוב", אמרתי.

"אתה כל כך טוב", אמרה בלעג.

"אני אכבס ואעשה כל דבר", אמרתי. "את יודעת שאני יכול. כבר הייתי מכבס ומבשל ומטפל בילדה בת שנה כשהייתי בן עשר. רק עכשיו אני מדבר כך. מדוע אינך מנסה להבין אותי?"

"האם שמת לב שתמיד צריך להבין רק אותך?"

"לא נכון", אמרתי בפיקפוק.

"אני אפנס להתרחץ", אמרה. "אתה יכול ללכת לטלפן".

התרוממתי בצייטנות. כבד הייתי. לא העזתי לחשוב שאולי הילד הזה יוולד מת.

בחוץ הייתי לבדי. ירדתי במדרגות. בקבוקים ריקים עם מטבעות-כסף בעד החלב עמדו וחיכו לרגלי הדלתות הנעולות. הלילה המתין לי שאצא. הוא כבר סידר את המכוניות בשורות ארוכות משני צדי הרחוב. הוא העטה על כולן לחות. עברתי וכתבתי על השמשות. תחילה ציירתי משולשים ועיגולים. אחר-כך כתבתי את אותיות שמי. הייתי מפוזר על המכוניות, אחת על כל אחת. הרחק, בהצטלבות, הצטופפו פנסים ליד תא-טלפון צר וקטן. עמדו מעליו בראשים בוערים באור כחלחל. ראשי היה כהה. קר.

דיפדפתי בספרי-הטלפונים. לבסוף שאלתי במודיעין. על הקיר היה כתוב בכתב ילדותי: יובל אוהב את עדנה. באמת? חשבת. חייגתי את המספר. קראתי את ההערות מעל המדף. הן נכתבו בדין, בעיפרון או בגפרור מפוחם. ניסיתי לקרוא את הערות הסיגריות הפכויות על הקיר, נקודות שחורות ומכוערות. חזרתי אל

עדנה ואל יובל. הם הלכו נושאי תיקים לבית־הספר. עדנה לא רצתה לאהוב אותי כשהיינו קטנים. טילפנתי אליה וטילפנתי.

מן העבר ההוא טירטר הטלפון.

מה היה קורה אילו נישאנו זה לזו. אני ועדנה? ככה? כמו עם עידית? מוכרח להיות? אני כזה? היא? אולי שנינו? אני נשוי כבר שש שנים, אמרתי לעדנה וליובל. שש שנים? כִּאֲרֶכֶה של המלחמה. אלו היו רק שלש, אלא שהיו לנו עוד שלש שנים מלפני הנישואים.
 "מוניות בן־יהודה, שלום."

יש לנו כבר ילד. אמרתי להם, והנה בא יום ונתקפים רצון עצוב ומר, מין געגועים כבירים של מרי, שיהיה אחרת, הכל, שלא התכוונת ככה כמו שזה, ועוד יש זמן לשנות, רגע אחרון, רוצים לקום ולברוח. לא לראות לעולם את האשה ואת הבית. את הילד? לעולם לא לראות, כאילו היו חלום שחלף ועבר. האין זה נורא? מאחרי הכתב הילדותי על הקיר ראיתי את עידית ואת עצמי הולכים, לא היום. אמרתי לה: שמעת מה שהוא אומר? לנו לא יקרה? ככה אף פעם. אנו אוהבים זה את זה לעולם, תמיד נהיה אני ואת. לא נבגוד. לא נהיה זרים.

"המונית תבוא מיד, אדוני".

הנחתי את השפופרת לאט. יכול הייתי להטיח אותה בקיר עד שתישבר. חלקה התחתון, המחובר לחוט, היה נשאר תלוי, שבר אי־מועיל־בו. הייתי יכול גם להד־ביקה. במגירה היתה לי שפופרת חדשה של דבק: "עומד בפני מים, מחזק זכוכית, עץ, עור, נְקָה ויבש היטב את שני החלקים". ייבשתי. "מרה את שניהם". מרחתי. כמעט לא ייראו הסדקים. האם גם תדבר? אשאר חשמלאי, חשבתי. אמא היתה תמיד מדביקה כלים. שברתי לה אגרטל. אחרי ההדבקה אפשר היה לשים בו מים ולהעמיד בו פרחים. רק שהעוזרת היתה צריכה להיזהר כשהיתה מנגבת אבק. זו היתה מתנה לנישואיה של אמא מן הבית.

עמדנו בדלת הכניסה לבית־החולים. מאחרינו ירד גשם. עידית אחזה במעילי. בפיינת הפרוודור עמד תנור נפט גבוה ומפוחם. להבתו נרעדה מאחרי השבכה כאשר הגפתי את הדלת. הקירות היו עבים, קירות אבן. התקרה היתה גבוהה ומקומרת. בסמוך לכניסה כפולה לחדר־היולדות עמדו שני ספסלים מצורפים יחד ועליהם היו חבילות עטופות בשמיכות. כביסה, חשבתי. אשה צעקה פתאום בסמוך. נבהלנו. חייכנו זה לזו.

"אני אצק הרבה יותר חזק", אמרה לי עידית. "בכל כוחי".

הרמתי את סנטרה בכף־ידי והצצתי לתוך עיניה. הן היו מבריקות. היא התרוממה ונשקה את לחיי. צילצלנו בפעמון. באה אחות גוזה, עגולת־פנים, מבוגרת. ודאי היינו בעיניה זוג צעיר, מבוהל.

"בגשם כזה, חשבתי, כבר לא יבואו", התלוצצה. "כמעט כבר אין מקום אצלנו. עכשיו זה קציר האביב".

היא לקחה את עידיתי. ניגשתי להזיז את החבילות כדי לשבת. בסמוך ראיתי רגל נעולה. רכנתי וראיתי שערות־שיבה של אשה מבצבצות לידה. הרמתי בזהירות את השמיכה. היו שם נעליים של גבר ופנים צהובים של אשה זקנה, ישנה. סגרת מ עליהם את השמיכה והלכתי לראות את הנעשה מן הצד השני. פני צעיר מאורכים ישנו לרגלי הזקנה. רגליים דקות בגרבי־צמר מלופפות. עמדתי נשען על הקיר. שמעתי את קול היבהובו של התנור. פתאום צרחה אשה כמו מטורפת, קרוב, קרוב. שניהם הרימו את ראשיהם בבת־אחת משני העברים.

"זאת לא היא", אמרה הזקנה.

הם שכבו ושקעו שוב תחת השמיכות. בחוץ התגבר הגשם והיה מפה בעלים. עמדתי וחפיתי. עידיתי חזרה לבושה חלוק ורוד של בית־חולים. הוא היה גדול עליה כל־כך. היא חייכה אלי מן הדלת, באה וכרכה את זרועותיה סביב צווארי.

"תבוא בבוקר לשאול?"

השעה היתה ארבע לפנות־בוקר.

"אבוא", אמרתי. "ודאי שאבוא".

"האחות אמרה שתבוא בבוקר".

"טוב", אמרתי. "באיזו שעה?"

"אתה יכול לבוא כבר בשמונה".

עוד ארבע שעות, חשבתי.

"אולי תסע במונית הביתה, אריק".

לא יכולתי לנסוע שוב לבית־החולים. אסתובב בחוץ, חשבתי. ארבע שעות? כאשר אחזור איבש את בגדי על צינורות־ההסקה. אעשה לי אמבט של מים חמים. עידיתי נתקפה צירים. היא עמדה נשענת עלי והתרכזה בכאבה. בלי־משים הסתכלתי בשעון.

הגשם היה מטפטף על כתפי מעיל־העור שעלי. ראשי היה רטוב. לא היתה רוח ולא היה קר. רק היה חושך של עננים שחורים ונמוכים וטיפות־גשם היו למעלה, לפני ומאחור, יורדות ומתחלפות וממלאות את כל האוויר. המדרכות היו שטר פות, נקיות. הכבישים היו שחורים, מבריקים. המים זרמו לרגלי המדרכות. על־פני השלוליות מיהרו מעגלים־מעגלים זה על גבי זה וזה בתוך זה בלי שיהיה להם פנאי לפנות מקום. הגשם ירד קל, דק, ניצב לאדמה. הגשם עמד בחושך ובאור אפשר היה לראות את תנועתו.

בעיר הגשם הוא עקר. הוא זורם לתוך פתחי הביוב ואינו נאחז בסככות־הברזל החלודות. רק בגינות־נוי ובגנים ציבוריים הוא נופל על האדמה. הגשם איננו יכול להגיע לבית־החולים. הוא יכול רק לזרום על הגגות, על תריסי החלונות, יכול להיכנס על נעלי הנכנסים. אם רוצה מישהו להוציא יד מבעד לחלון, יגע בטיפות היורדות. רוצה מישהו לצאת ולעמוד על הגג, יירד הגשם על ראשו. רוצה מישהו לצאת וללכת ברחוב, יירד הגשם על פניו כמו דמעות גדולות.

למישמע קול צעדי יצאו החולים רטובים מפח־אשפה והמתינו, מתוחים, שאעבור. עיניהם היו פקוחות כל־כך. אפשר לקחת רובה ולירות בהם, התול־הפקר. חתולים אלמוניים ללא שמות. אולי מספיק למחוק את שמותינו מלוחיות־הנחושת. לא להיקרא, ונהיה מופקרים, סתמיים?

בשש יצאו אנשים ראשונים וחמקו ברחובות, עטופים מעיל־גשם. העננים נשאר תלויים למעלה, שמיכות אפורות. איש אחד עישן בתחנה. קר היה לי. שנינו חיכינו למכונת, שילמתי עשר אגורות בעד כרטיס אחד. ישבתי ליד חלון וכבשתי את פני בזרועותי, ונפוח־מעיל, מורס־צווארון, הייתי תקוע בחזקה בין גב מושבי ודופן המושב שלפני, מגושם, אסוף־כתפיים, רק רגלי היו משתלשלות למטה. שתיים. חזרנו מובסים. רכונ־ראש הלכנו וגררנו את צינות־הנחושת אחרינו על הארץ. האמהות יצאו לפני ההמון לידות בנו אבנים. אמי לא באה. באו ארבע נשים וציווני להיות מת. לא רציתי. הן פרשו את צינתי על הארץ וציווני לשכב. לא רציתי. בבהלה ראיתי שהצינה אינה אלא גליון של עתון. הן אחזו בפניותי ונשאו אותי בכוח. איש לא שם לב לכך. רק סבתא צעקה מלמטה: היזהר! אתה תפול! בא יעקב התימני והשקני ממזלף. התחננתי לפניו שיחדל. הייתי עשוי מסוכר, כצעצועים של חג. רגלי נשברו תחתי. שמעתי קולות אנשים מבעד לחלון חדר־הילדים. קולותיהן של האיפרות המדברות בפורק, למטה, ליד הגדר. טעמתי רגע טעם ילדות והיה כיון ישן־נושן שלא פג ריחו. לחיים!

התעוררתי. ביני ובין הרחוב היתה שמשה בעובי של כמה מילימטרים המכוסה מבחוף טיפות גוססות ומבפנים הבל־אדים. ניגבתי את החלון בכף־ידי. הרחוב היה סואן, גדוש אנשים, גדוש מכוניות, גדוש חלונות־ראוה מסורגים עדיין ובתי־קפה ומסעדות קטנות המוארות מבפנים באור־חשמל חיוור של ארוחת־בוקר חרפית. הנוסעים התחלפו. הרחובות חזרו על עצמם הלוך וחזור.

בשמונה הבאתי לעידית זר ענק של פרחים. בקושי אחזתיו בין זרועותי. על חזי. הם היו עטופים בנייר דק, לבן, סגור למעלה בסיפות קטנות וקשור למטה בסרט־גומי. הסרנו את הניירות. ראשי הפרחים היו חסרים. ככה נפרשו על מיטתה הלבנה עד שהכל היה ירוק. ניסיתי לחייך, ניסיתי לומר לה שלא־בכוונה. היא העמידה פנים שאיננה כועסת, אינה מצטערת, אינה רואה שאלה רק גבעולים עבים וירור־קים ועלים משונני־שפה. אבל ראינו. אבל ידענו. אבל כבר אי־אפשר היה לעטפם ולרוץ לחנות. בבהלה פקחתי את עיני לתוך גב שישב לפני, גב במעיל־חורף לח, זר. רחב.

כאשר באתי לבית־החולים היו שני הספסלים ריקים. הם עמדו מזה ומזה, לאורך הקירות. התנור כבה. עידית יצאה אלי לבושה בחלוקה. בדיוק כמו שהיתה. פתחתי את מעילי הרטוב והיבקתיה.
"כל־כך כואב לי, אריק."

"מה אומר הרופא?"

"עוד כמה שעות".

עמדנו ושתקנו.

"תתלפן בצהריים ותבוא בשעת־הביקור, בארבע. אני בטח אֵלֵד עד אז".

"את מבטיחה?"

היא צחקה. נכנסו אנשים. היינו מגוחכים בעיני אשה שמנה, קטנה, בחור רטוב בעל שפם.

"חיוזי, דיתי, לא כדאי לך לעמוד כאן".

"אתה רוצה להיפטר ממני?"

"לא, אבל כאן קר כל־כך", אמרתי.

היא קרצה לי בעין בשוכבות. היה בחיוכה השובב משהו נפלא, ילדותי, אוהב, סולח וכוּאב בעת־ובעונה־אחת.

"הנה בא אחד", אמרה.

אחזתי בראשה בכפות־ידי וחיכינו שנינו.

חזרתי הביתה. השארתי את התריסים מוגפים. הֵס! הלכתי על ראשי הבהונות. הסרתי מעלי את הבגדים ופרשתי על צינורות־ההסקה. מתחתי את הסדין על המיטה. כיונתי את השעון־המעורר לשעת הצהריים. מבעד לדלת של חדר־האמבט שמעתי את המים הזורמים. פתחתי את הדלתות של כל שאר החדרים כדי שהשקט יהיה שווה בכל מקום. רק רעש מים. שלא תהיינה דלתות סגורות ביני ובין המיטה. בין מי האמבט ובינה. שהכל יהיה אחד נעול מסביב בקירות ותריסים. המים עלו, מעלים אדים. כיפיתי את כל האורות מלבד זה שבחדר־הרחצה. עליתי על ראשי הבהונות ופתחתי את החלון הקטן מעל האמבט. המים נגעו בלי בושא בכל גופי העירום. בעיניים מלאות בוחק של קירות לבנים ראיתי בחלון הפתוח עננים, עננים של ממש. נכנסה המלחמה. ידעתי שתבוא. פתחתי את החלון בשבילה. רציתי לדבר אתה, באותם דברים שראינו שנינו, לדבר על כך שהיא עומדת מבחוץ, ספור־גת חורף סחוף־רוח, רועדת מקור, מחפשת לשווא מסתור, מנסה לשווא להידחק ולבוא — ולו אך לרגע קט. ואני בלובן כלולות־חרסינה וברזים מבהיקים, רחבי־פיות, ובאצבעות דקות, פחוסות וארוכות, סמוך אל פני־המים במבט אלכסוני. ככה הייתי מנסה להגשים לעיניה חלום־שלנה שנשאתיו עמי כצוואה.

צילצלו בדלת.

עידית ילדה כבר? מישהו בא? שיילך! יצאתי והלכתי אל הדלת, נוטף־מים, ועל הריצפה אחרי נשאר שולוליות.

"מי שם?"

"נדבה, אדוני. נדבה, אדוני".

"תקח את העודף שליך בקבוק החלב".

"יברכך אלהים, אדוני".

עידית צעקה בבית־החולים. היא צעקה בכל כוחה. היתה מושיטה את ידיה ותוקעת את ציפרניה באוויר. איך אני לא מתה? היתה תוהה. הרופא בא ועמד לידה.

"כמה זמן עוד? דוקטור גרין! תגיד!"

"עוד שלש שעות", אמר.

היא תפסה בידו ונאחזה בה. כוחותיה אזלו לפני זמן רב, רב לאין שיעור. נחשולי הפאב היו ארוכים יותר מכל שעות החיים שחייתה. היא נשכה את ידו ותקעה בה את ציפרניה עד שאספה ממנה.

"אחות! אחות! אמא! אמ'לה! אחות! אלוהים! אלוהים, תציל אותי! די! אמא, די! אחות בתיה! אחות בתיה!"

היתה הפוגה. אבל טוב.

"אחות! אחות! אמ'לה, אמא שלי! אלוהים! אני אאמין בך! די! דוקטור גרין! לעולם לא אלד שוב! לעולם לא! אני נשבעת! אני נשבעת!"

היתה הפוגה. עידית הקשיבה רגע לצעקותיה שלה ופרצה בצחוק תשוש. חמישה סטודנטים־לרפואה עמדו מעל גופה החשוף והיו ממששים את בטנה בזה אחר זה. הם היו רציניים עד־להצחיק, כל־כך רציניים.

"עידית!" קראו לה מן הדלת.

זאת היתה שכנתה.

"אני ילדתי כבר!"

היא נופפה אליה משם בידה. היא היתה רחוקה כל־כך, היא וידה המונפת באוויר. ושוב:

"אחות בתיה! תצילי אותי! אמא! אמא! אלוהים! תציל אותי! דוקטור גרין! תבוא הנה! שיבוא! שיבוא!"

הוא בא. הוא נתן לה פעם נוספת, אולי בפעם המאה־אלף, את ידו השלווה, יד ענודת שעון, בשלש־חצי אחרי־הצהריים חנקוה במסיכה. הרופא הוציא את הוולד במלקחיים. נוספו לה ארבע־עשרה שעות־חיים של כאב.

"גברת, נולדה לך בת, מזל טוב!"

כל־כך היא רצתה בן. בת? תצטרך ללדת, מסכנה. התינוק היה קטן ומכוער. שונה מזה שראתה בדמיון. היא מנתה את אצבעותיו. חמש היו. היא הפשיטה אותו. בת. באמת. היא אהבה אותה כל־כך. תינוק קטן שלה. חסר־אונים. עיוור. חירש. יש לו פה ואף ואזניים. כמו של אדם. היא תיניק אותו, תאכיל אותו מגופה. זה יהיה נפלא. כמה זה כאב! הו אלוהים, כמה זה כאב! היא תבקש שישאירו לה את התינוק על־ידיה בחדר־הילדות עד שאריק יבוא. הוא צריך לבוא בכל רגע. כבר ארבע. שיראה אותה כאן, אותם, במקום שהיה הכל. כמה היא מכוערת. כמה היא יפה. כמה היא קטנה. כל־כך קטנה. איך יצא מתוכה ראש כזה גדול? היא צחקה.

פניה היו נפוחים. כבר לא כאב. היא זכרה את הכאב שהיה בכל הגוף, בכל מקום, לא היה מקום קטן לברוח אליו. היא לא תלד עוד. מדוע הוא לא טילפן בצהריים? לא טילפנתי. השעון־המעורר צילצל ואני חלמתי. אינני זוכר מה.

"אנחנו חייבות לקחת את התינוקת לחדר־התינוקות", אמרה לה האחות. "כאן קר. בעלך כנראה יבוא מאוחר יותר".

"לא, לא", התחננה עידית, "השאירו אותה עוד רגע, עוד מעט, הוא כבר צריך לבוא כבר, מיד".

לא באתי. לקחו ממנה את התינוקת. רק שלא יחליפוה באחרת. הסיעוה בעגלה לטלפון. היא טילפנה אל השכנים. הם באו ודפקו בדלת. הייתי מקשיב לדפיקות מתוך שינה. זמן רב דפקו. פועלים הכניסו עמודי ברזל לאדמה. הם קשרו אליהם חבלים ומשכו מבור הזבל פרה זקנה שנפלה והיתה מונחת שם כבר שבוע. לאט־לאט העלוה והובילוה לשחיטה. היא היתה מכוסה כולה קרום שקוף־למחצה, ורוד. השכיבה על גבה. קרניה היו גדולות ולבנות. עורה היה רירי ומקומט כעור רכיכה. אולי משום שלא יכלה לנשום זמן כה רב, חשבת. רמי כרע ברך לשחוט. באה אליו אשה מבוגרת, חבושה מגבעת, רוזה. הוא חתך את שומן הצוואר ואחר־כך ביתק את גרונה. הוא שאל את הגברת מה שלומה. הגברת נופפה לעומתו בידיה. בכעס ובהתרגשות. היא צעקה: אתה! איך לא תבוש לדבר על מזג־האוויר בשעת מעשה־תועבה!?

עידית יצאה לפני בנין־קולנוע והתעמלה ברחוב. היא התכופפה עד ששערה טיאטא את המדרכה. האנשים הסתודדו והצביעו עליה באצבעות. הבאתיה לחדר של אחי יורם. שכבתי אתה שם. עור שדיה היה שזוף והיה מתקלף. ראיתי שהם שלושה. שנים מצד ימין והשלישי מצד שמאל. תהיה לה שלישיה, חשבת. "תהיה לך שלי־שיה, דיתי". ניסיתי לחשב מתי היא תלד. ניסיתי לספור את החדשים על האצבעות. הן היו מעטות מדי. פתאום דפקו בדלת. "אריק!" צעקה, "תפתח!"

"אריק, אריק! תפתח!"
 "אריק!" שמעתי את קול השכנה. "נולדה לך בת! מזל טוב! עידית טילפנה! היא ביקשה שתבוא מיד!"
 "תודה רבה!" צעקתי. "אני בא!" צעקתי.

עידית שכבה באולם גדול יחד עם עשרות יולדות. בכל שניה בא תינוק לעולם! פתאום ראיתיה, אחת, יחידה, שלי. מיטתה היתה גבוהה. היא ביקשה שאסובב את הידית להגביה את ראשה. לא ידעתי היכן ומה. עמדתי נבוך. עידית היתה חיוורת ונפוחה. שערותיה היו פזורות. צמר־גפן ביצבץ מחולצתה. יש לה חלב?

"יש לך חלב?"

היא חייכה.

"את זוכרת, דיתי", אמרתי, "ביקשת שלא להביא לך פרחים ורק להביא שוקולד". הנחתי על מיטתה שוקולד שהבאתי. ראיתי כמה הצטערה. היא רצתה פרחים כמו לכולן. היא לא אמרה. גם אני לא אמרתי.

"כאב לך נורא?"

"נורא!" אמרה.

באתי ורכנתי אליה. היא כרכה את זרועותיה סביב צווארי. לא יכולתי לדבר אליה. היא היתה במיטה לא־לה. באולם בית־חולים. היא היתה שייכת לשם, ואני באתי לבקר. זה היה מוזר. רחוק. היא היתה זרה לי. "אתה מאושר, אריק?" "אני אבוא מחר בבוקר ואחרי־הצהריים. בכל יום. אני מצטער שאיחרתי." "אני כל־כך מאושרת", אמרה.

האחות הסכימה להראות לי את התינוקת. היא הביאה אל החלון חבילה עטופה וקשורה, חבילה ובה ראש קטן. הסתכלתי. היו לה שערות כהות, דקות. היו לה פנים כהים, עיניים עצומות. היו לה אזניים גדולות כמו של עידיה. לפתע סובבה אותה האחות ואני ראיתייה מן הצד. ראיתי את אפה. היא היתה דומה לתצלום־פרופיל של אמי כשהיתה בת שש־עשרה. דומה עד־לאימה. נרעדתי. רציתי לברוח. רציתי להסתתר. רציתי לא לראות. חזרתי אל עידיה. השמש צילצל בפעמון לצאת. "איך היא בעיניך, אריק? נהדרת? אתה מתרגש?" "כן", אמרתי.

לא יכולתי להישאר עוד. הייתי מוכרח ללכת. זאת התינוקת שלי? פחדתי מפניה. רוח־מת שקם לתחיה?

ברחוב מולי באה רוני. תחילה לא האמנתי למראה־עיני. עת רבה לא ראיתייה. מאז נישואיה לא שמעתי עליה דבר. באנו קרוב זה אל זה. "רוני! מה את עושה בירושלים?"

לא שמעתי את דבריה. ראיתייה בעיניים פקוחות לרווחה. נשמתי את ריחה. קרבי התהפכו בתוכי. ראיתייה בפתאום כל־כך. היא היתה אותה הנערה היפה, שדיה הקטנים התנשמו תחת מעילה הכחול. אני גר לבדי, חשבתי. אל־אלוהים, בעמל כה רב ובצער באנו עד הנה.

יכול הייתי להתחבא. הובטח לי מקום בין ריצפה ובין תיקרה של בית. הכל היה כבר מוכן. היה עלי רק ללכת לשם. היה שם צינור בקוטר של מטר בו יכול הייתי לעמוד. היה שם מקום אחד שיכול הייתי לשבת בו בנוחות והשאר היה נמוך, רק די־זחילה. ככה רציתי שיהיה. היה לי חשמל ומחסן גדול של ספרים. היו לי כמה מחסנים של מנות־מזון מוכנות, מגוונות, קופסה ליום, קופסה ליום. על כל אחת מה מסומן תאריך. ארבעים שנה מראש. היה עלי להישמר מלאכול את הקופסה של מחר. היו לי מכשיר טלביזיה, ראדיו־אזניות, מכונת־גילוח חשמלית עם משתיק־קול, מקרר שטוח ואמבט שטוח. היו לי שבילים לאורך קורות־הבנין ומעברים מיוחדים לרחבן. היתה לי עגלה שטוחה בעלת גלגלים זעירים שעליה נסעתי בשכי־בה לכל מקום. היה לי ספר הוראות יוגא אך הייתי דוחה אותו מיום ליום. כאשר אוקן יותר. בכל אחת מהפינות היו שני חורים כלפני־חוץ. ראיתי את שולי השמיים

ואת הרחוב. היתה לי משקפת וטלסקופ קטן לכוכבים. שמעתי את כל השיחות המעניינות, האינטימיות ביותר, בחדרים מעלי ובחדרים מתחתי, בעזרת מגביר-קול. היפרתי את כל הדיירים, את ילדיהם, את צעדיהם. היפרתי כמעט את דפיקות לבם. היתה לי אשה עשויה מפלסטיק, שהייתי מנפחה במשאבת-אוויר קטנה. כשהיו לוחצים עליה במקום אחד היתה אומרת: "אמא". בכל יום הייתי ישן שלש פעמים, ביחד תשע שעות. בכל יום הייתי מתאמבט במשך שעה אחת. הייתי אוכל שתיים. הייתי מביט בטלביזיה ושומע בכל יום חדשות וסיכומי-עתונות. לא הלכתי עוד למילואים. לא בגדתי עוד באשתי. לא הייתי חייב עוד לאהוב.

שלושה היינו. נשארתי והלכתי לתחנת-האוטובוס. ברחוב מולי באה רוני. תחילה לא האמנתי למראה-עיני. עת רבה לא ראיתיה. פתאום ראיתי ורוני גם היא בת של אשה ואיש. הסתובבתי בסקרנות והסתכלתי ברחוב בעיניים חדשות. "את יודעת", צחקתי ואמרתי, "נולדה לי בת עכשיו".

היא חייכה והושיטה את כף-ידה לברכני. אצבעותיה היו ארוכות. ציפרניה עשויות להפליא.

אבל היינו שלושה. נשארתי והלכתי אל תחנת-האוטובוס. ברחוב מולי באה רוני. נשאר לה עדיין אותו חיתוך-דיבור צרפתי שלה.

"את יודעת", צחקתי ואמרתי, "נולדה לי בת עכשיו".

אחר-כך חזרתי אל החדר, אל שולחן-הכתיבה, אל כוס התה. אל בתי הגדולה. היא עדיין ישבה מולי ועיניה תלויות בפני. היא היתה בת עשרים ולב פועם. היא ביקשה לדעת האם אפשר לאהוב יותר מיום אחד, להיות נאמן, כן, לחיות יחד במשך שנים זו עם זה.

כל-כך רצתה שאומר לה כן. כל כך רציתי. משכתי בכתפי. בכיתי.

ע. הלל: יודע אנוכי

מִקֶּרֶן הַקִּיר הַלִּילִי יוֹצְאוֹת מְכוּנִיּוֹת
הָאוֹר
לְעֵלוֹת
בַּמִּקְרָה.
וְלְהַעֲלִים.
לְעֵלוֹת בַּמִּקְרָה
וְלְהַעֲלִים.
וְאֲנֹכִי בֶן שְׁמֹנֶה
פְּרָקָדָו,
וּבְחֵלוֹן עִיר.

מִן הַמִּטְבַּח נִשְׁמַעַת שְׂתִיקָתוֹ שֶׁל אָבִי אֶל שָׂרָה צַעֲקַת
אֲמִי.
יודע אנוכי.

שוב אין צריך שאקבע עיני אל חור המנעול.
חור בצל, בכל פעם קלוננו נצב אבי לסוכך
על תפארת גוססה הערום
של העלמה, היא
בתו של יוסף החיט, היא
אהובתו.

שחור פרעות משניה אושר על כתפית, נגר
יובלים בין גבעות שדיק, כחולי-לילה
שני שירי-עיניה.

והלכן הצח והגורא, בעותי שנת אבי, אשר
לסתניה.

בן ס"י אדבר וכן גו"ן אפיר מרשי לב מולדי.
יוצא-חלציו אנכי, בן
השמנה: אמי!
אמי!

קרועה עד קצה בלימתה, קול צפור לצעקתה,
משכים בורות עיניה
אמי הורתי!
אמי יולדתי אשר לבשר!

והצלקה, בת יוסף הקיט, אנסי
שדיה משתרים אל-שן,
בסנה בלבנה לזרם!
שחוק קל בעלה על ברתותי-שפתייה למצאיסון.
זה שחוקה להיות אמי
למהות.

שקוף בצל: קרא אבי פתע: הס!
— אין זאב לחור-המנעול:
ואמי תלמש:

בני, בני,

ובחלון עיר.

תלאת אמי

סדק נבֶּעָה בַּגּוֹסִי
 בְּהַסְדֵּק חָרַס.
 נִשְׁלָה עָרוֹת קוֹלִי.
 וּבִשְׁלֵשָׁה בַּחֲדָשׁ, מִדֵּי חֲדָשׁוֹ, יִקְרַב אָדָם אֲשֶׁר הוּא
 אִישׁי, אָבִי בְּנִי,
 יִחַן שָׁקְרוּ בְּכַפֵּי יָדוֹ
 קָרָה.

לֹא אָמַר לְתַפֵּס יָדוֹ בְּכַפֵּי.
 קָבָה מִכְּפֵי.
 קוֹצִים לְפִי.
 תִּיל גָּדְרוֹ
 עֵינַי
 שָׁהִיו לְסָנִים
 זְמִירוֹת

קוֹרְסִים קִירוֹת בֵּיתִי.

וּבַחֲלוֹן נִצַּב אָדָם אֲשֶׁר הוּא אִישׁי,
 בִּשְׁוֵי קְרוֹת נִסְגְּרִים, קְרוֹת
 הַנוֹשָׂאֵת בְּשָׁמַיִם וְאֲבִיבִים לֹא
 לִי.

בְּסֻמוֹךְ, בְּהַשְׁקָט, עַל עֲרֵשׁוֹ נִרְדָּם בְּנִי,
 הוּא כָּל אֲשֶׁר לִי,
 בְּנִי בֶן הַשְּׂמֹנֶה, בְּנִי, בְּנִי —

אָמַא, רֵאשִׁי בְּכָר. עֵינַי נִעְצָמוֹת
 וּמַתַּחַת חֶשֶׁתִּי
 וְאֵב!

יהושע קנז: ענבים מגניגר

עמדנו בשורה מול הגפנים והחום היה כבד.
"כבר מזמן לא השקו אותן ככה, את הגפנים", אמר מישהו.
הבולגרי הניף את ידו הפנויה ואמר: "לא סתם השקאה. השקאה עם זיבול",
והיה מגלגל את הלמ"דים לחדוות כולנו.
הפרם של גניגר השתרע ירוק־צהבהב מלוא כל העין, ואיש לא נראה בסביבה.
רק שתי מכוניות־המשא שלנו לצד הדרך, וכמה ילדים נשענים בצלן. כל השאר
נשארו יושבים בתוך המכוניות בגלל החום. אלי שפירא רכס הראשון את פתח מכ־
נסיו ואנו חזרנו אל המכוניות כגיבורים.

אותו בוקר היו שתי מכוניות־המשא חורקות ומתקדמות במסע טיול־הגמר שלנו.
המורה בנו ישב עמנו במכונית וניסה להתחבב. משרוקית גדולה השתלשלה בפתיל
ירוק מצווארו. הוא היה חבוש כובע ח'אקי משונה ורחב־שוליים, ולבש חולצה
קטנה מכפי מידתו. בתחילה עדיין היינו מנומנמים, אך משנעלמו בתייה האחרונים
של המושבה ושתי המכוניות החלו לשטוף בכבישי השרון, בין השדות השטוחים
והירוקים, התחילו כמה שירים להתפזם בשני קולות של ילדות, ולבסוף התעשתנו
וזימרנו בקול גדול את השירים אשר אהבנו; הרי נדרנו לשוב צרודים. עתה עמדנו
בכרמי העמק והשמש תלויה באמצע השמיים, מפה באזור, וחלל האוויר מסתלסל
והולך בגלים שקופים של הבל לח. המורה בנו מצמצם את עיניו תחת תיזורת כיבעו
המשונה ומכריז במשרוקית את אות הכינוס.

"לקחת את המימיות, הולכים למלא מים בבית־הקירור של המשק?"
המורה בנו בא אלינו בתחילת אותה שנה ללמדנו אנגלית. אנו לא ידענו מניין
בא. כדרך כל מורה חדש עתיד היה לעבור את מיבחן קבלת־הפנים שלנו. הוא לא
נכשל בו אף לא הצליח. הוא עמד בו לפי דרכו שלו, שהיתה תמיד חידה בעינינו.
לא ניסה לרכוש את חברותנו במיני גינונים של מורים צעירים, אף לא עמד
להבהילנו ולירא אותנו. רק היה מתבונן בנו בתחילת כל שיעור במבט ששנאה ובזו
ממוזגים בו, בוחן אותנו במין שאט־נפש, מגביה את גבינו ומצמצם, לאות של
אי־ברירה, ופותח בשיעור.

כמה תלמידות מצטיינות היה מושיב על הספסלים הראשונים והם היו מסיחים
ביניהם באנגלית. אנחנו לא ידענו כלום.

מעולם לא ניסה מישהו להפריע למורה בנו בשיעוריו. היינו מביטים מן הספסלים
האחוריים בחיוכיו המלטפים את הבנות החרוצות, בעיניו המסתודדות עם רחל
היימן, עם עיניה החומות, היפות.

הוא היה יושב דרך־חירות על השולחן ושתי רגליו הארוכות מפושקות, מתנודדות כה וכה מעל לריצפה. לעתים התלהב בדיבורו עד כדי שיכחה־עצמית, נקודה של ריר היתה מתמתחת כקו בין שפתיו בפצותו את פיו — ומתכווצת. כנקודה בשתי־קתו. עיניו הירוקות, הקטנות, המעונות, היו מתערפלות מעט, ורחל היימן היתה מסמיקה ומניחה שתי אצבעות דקות על לחייה.

עתה ניסה להתחכם וסיפר על נופי מולדתו, שהגליל והעמק גם יחד אינם שווים אף קליפת עץ אחד מערותיהם, ואלי שפירא הפטיר בלחש, בינו לבין עצמו: "אז תחזור לשם".

המורה בתיה ניסתה להגן על הגליל שלנו, שהוא בכל־זאת שלנו. פניה השמנים היו אדומים ומיוזעים, והתנופה הגלהבת עוד הוסיפה להם סומק של עלבון ומאמץ נואש.

המורה בתיה היתה חוזרת כפעם־בפעם על הבדיחה הנמאסת: "ילדים, תסתכלו היטב בנוף. אה־ר־כך תצטרכו לכתוב חיבור על הטיול".

רק הבולגרי אמר: "ונסיים את החיבור במשפט: וחזרנו עיפיים אבל מרוצים..." איש לא צחק.

המורה בנו שם פעמיו אל שער המשק כדי למלא את המימיות בבית־הקירור, וכולם הלכו אחריו. אלי שפירא נשר בגניבה מן הקבוצה, והבולגרי, כדרכו, הזדנב אחריו כצל. פניה של רחל היימן נתחייכו בחיורון מחלון תא־הנהג של מכונית־המשא. המורה בנו פינה לה את מקומו משום שהיתה חולה קצת מתחילת הטיול. גם אני פרשתי מן הצועדים ושבתי אל המכונית.

אלי שפירא השעין את רגלו הימנית על כבש המכונית, והבולגרי התישב על הארץ ובעקב־נעלו בטש באדמה החרושה.

רחל היימן הוציאה את ראשה מחלון־המכונית ושאלה: "אתם לא הולכים להביא מים?"

אלי שפירא לא השיב דבר. רק עצמות־לחייו היו רוטטות מעט מעצבנות, ואגל־יזעה זעירים הבהיקו על פלומת שפמו השחרחר.

עיני־השקד החזמות של רחל היימן נחו עלינו ברכות ובשמץ של ריחוק־הדעת. "נראה אתכם גברים", אמרה, "תלכו לסחוב קצת ענבים. עד שהם ישובו נספיק לחסל את הכל".

המורה בנו היה מטושטש ממנה. היא היתה מוסרת לו כל מיני חיבורים באנגלית ובהם היתה מספרת סיפורי אהבה שלה עם המדריך בתנועת־הנוער, על טיולים ליליים בשדות המשקים, והוא היה מחזיר לה את החיבורים מתוקנים כיאה בדין אדומה ומצוינים בציון אנגלי.

כמה מחיבורים אלה הוקראו בכיתה. לאחר הפצרותיו המרובות של המורה בנו היתה רחל נענית וקוראת בקול נמוך דברים שאת רובם לא הבינונו. המורה בנו היה חוזר ומדגיש כי המדובר בחיבורים דמיוניים על נושאים חפשיים. הוא היה בולע בצמא כל מלה שהיתה קוראת, כאילו הוא שומעה בפעם הראשונה רחל היימן

היתה היפה והמפותחת בכל הבנות שהיכרנו. לבושה היתה יפה אולם לא מגונדר, כיאה לחברה בתנועת-נוער; השגותיה היו מבוגרות ורחוקות מאתנו. בנות הפיתה שטמו אותה משטמה עזה. אלי שפירא חלם עליה כל הלילות. הוא הודה בכך בעצמו בפני כמה מידידיו המקורבים.

"מה הבעיה?" קפץ הבולגרי ותלה עיניים מצפות באלי שפירא. שעמד עדיין כשרגלו על כבש המכוננית, מביט בעד החלון פנימה בפניה של רחל היימן השרויים באפלולית. "לא שווים הענבים כאן", פסק אלי לאכזבת הבולגרי, וחיך אותו חיוך אירוני, מצודד-כביכול, אל רחל היימן. אחר-כך חכך בדעתו: "ובעצם למה לא?" וצחק, כי זכר את המשל המפורסם על השועל והענבים.

הבולגרי זינק ואץ אל בין שתילי הגפנים עמוסי-האשכולות. אלי שפירא ואני רצנו בעקבותיו והתנפלנו על אחת הגפנים. מרטנו כמה אשכולות גדולים כששמענו לפתע צעקות מטורפות:

"ילדים גנבים! גנבים!"

התרוממנו וראינו את השומר מקפץ במהירות בין הגפנים, מגבול האופק לעברנו, מנופף בידיו וזועק:

"ילדים! ילדים גנבים!"

רגע עמדנו והאשכולות בידינו, מבלי דעת אנה נברח. אלי שפירא שילח מבט מהיר במכוננית-המשא. רחל היימן ישרה ליד החלון וצחקה בהנאה מרובה. צחוק ממלוא הלב.

"מה אתה עומד כמו נוד?" צעק הבולגרי לאלי. "משוגע אחד, אלי!"

קפצנו לתוך המשא והחבאנו את האשכולות. התכווצנו על הספסל והצצנו בעד לחרכי יריעת-האברזין. היטב פחדנו. שמענו את שינוקי צחוקה של רחל היימן בתא-הנהג, והבולגרי לחש: "אם היא לא היתה בת, הייתי תוקע לה בפרצוף..." השומר קרב אל אלי בקפיצות ואלי עמד, ידיו פשוטות לו לפניו ושני אשכולות תלויים על כפותיו. השומר נעצר לידו, מתנשם, ממשיך במילמול מוכני: "גנבים ילדים, גנבים!", אינו יודע מה לעשות בו באלי, העומד מולו כמו פסל מושפל-עיניים.

עד ששבו עשתונותיו של השומר והוא פרץ לפתע בצעקה נרגשת:

"גונבים? ככה גונבים! כבר אי-אפשר לבקש רשות?"

שמענו את אלי אומר: "סליחה, אדוני, סליחה, חבר, לא ידענו. קח את הענבים האלה, בבקשה".

האיש הביט בו בתדהמה גלויה, ואנו התפלצנו מבושה על סליחתו של אלי. לא יכולנו להביט איש בפני רעהו.

השומר אמר לאלי: "אני לא צריך את הענבים האלה, אבל זה לא בסדר שגונבים ככה!"

אולם אלי התחנן: "קח בבקשה את הענבים, סלח לי, עשה טובה וקח אותם ממני, אני חבר בתנועת-נוער!"

צחוקה של רחל היימן גווע בתא־הנהגה. אלי שב והאשכולות בידו, פניו חמורים. השומר התרחק לאטן בין שורות הגפנים.

הוא ניגש אל חלון המכונית והסמיך אשכול אחד יפה. ידו רעדה. רחל היימן לא נגעה באשכול, רק הפטירה בלעג:

“אתה גבר, אתה?”

“קחי את הענבים”, ציוה אלי, “זה בשבילך”.

“תראו איך הוא רוצה להיפטר מהענבים שלו. אחרי שהשומר לא רצה לקבל, הוא מכריח אותי לקחת”, התלוננה רחל היימן.

אלי לא השיב דבר, התרחק מהמכונית. הניף את ידו והשליך את הענבים הרחק־רחוק לתוך הכרם.

לא הבינונו כלום. אולם הבולגרי הוציא את האשכולות ממחבואם, מתחת לספסל, קפץ מן המכונית והשליך אף הוא את ענביו, בלי־חמדה, לתוך הכרם.

מן המשק יצאו אז המורה בנו והמורה של בתיה וכל הילדים אחריהם. כשהגיעו אל המכונית, ניגש המורה בנו לחלון של תא־הנהגה, נתן לרחל היימן מימיה מעובה מלאה מים צוננים מבית־הקירור של המשק.

אשכנזי הארוך חזר רטוב מכף־רגל ועד קדקוד. שערו נטף מים על פניו העגולים והמבריקים. עשו לו מקלחת של צוננים והוא חייך את חיובו המטופש, התמיד, ולא התנגד.

אשכנזי זה, תמיד היה נוזל אצלו משהו. מדי שנה היה מביא פתק מהרופא ובו אזהרה שלא להעמידו בפינה כי הדבר קשה לו. נסיון אחד ומר גילה למורה בתיה הנדהמת כי כתוצאה מעמידתו בפינה נתרטבה הרצפה בשלולית צהבהבת. לצהלת כל הפיתה. מאז לא הוסיפו להעמידו בפינה ולא בשום מקום אחר. בעצם אף לא היתה סיבה לעשות זאת, משום שאשכנזי הארוך לא היה מפריע מעולם. הוא היה שרוי תמיד במושבו אשר בספסל האחרון בשלוחה חלומית מחויכת. רק עיניו זולגות תמיד דמעות, ולעולם לא תדע אם הוא בוכה או שמא זולגות הדמעות מאלהן. מדי כמה דקות הוא שולף מכיסו ממחטה גדולה ומקנה בה את לחייו ועיניו. הכל נוזל אצלו, אצל אשכנזי הארוך, וכל ימות השנה אין הדבר מפריע לאיש. אולם במשך מסע־הטיול אנו נאלצים להיעצר בכל רבע שעה והדבר מעצבן את כולם. מבויש הוא יורד מן המכונית, הולך אל שולי הכביש ומתרחק הרבה בשדות, מחמת צניעות. ובמכונית השניה, שנעצרה גם היא, מתחילה המורה בתיה לחשוש שמא איבד אשכנזי את דרכו. אשכנזי חוזר תמיד, עולה דומם אל המכונית, תופס את מקומו — והטיול שב ויוצא למסעו.

המכונית הותנעה והמורה בנו פתח במיבטאו הנלעג באחד משירי־הדרך. מכנסי הח'אקי הקצרות שלו היו מגיעות עד למטה מברכיו ורגליו היו בהירות, צנומות ושעיר. רות, כשראה כי אין מצטרפים לשירתו, השתתק, סר מחביבותו המופלאה, ושוב חזרה אליו הארשת שהיינו רגילים בה בפיתה.

ממקום מושבו שליד דוסן תא־הנהג בחן המורה בנו בעין זעופה את רחל היימן המשוחחת עם הנהג המשוּפם שלנו.

אלי שפירא ישב ביני ובין הבולגרי ופניו רציניים.

"טיול מחורבן", רטן הבולגרי והציץ לראות את תגובתו של אלי.
אלי לא אמר דבר.

"אחינו הנהג, אחינו הנהג, סע מהר, סע מהר..." פתח לפתע אשכנזי הארוך בזיוף גורא, וכולנו פרצנו בצחוק.

"תפסיק, אשכנזי", אמר המורה בנו, "תיכף נצטרך לעצור כדי שתוכל לרדת להיפנות".

"יש לו זכות לרדת אם הוא צריך את זה, זה משהו רפואי אצלו", אמר אלי.
והבולגרי הפטיר: "בטח, סתם נטפלים אליו".

המורה בנו שמע, או לא שמע, מכל־מקום הבעת־פניו לא נשתנה. כובעו המשוּנה היה מונח על ברכיו וגופו היה נע יחד עמנו בטילטולי הדרך.

בשני לילותיו של טיול־הגמר היינו אמורים ללון בבית־הספר בטבריה. אולם משהגענו לשם עמ־ערב קיבל השמש התימני את פנינו בתימהון ובבהלה. נתברר שחלה א־יהבנה, וכיתות בית־הספר היו תפוסות. המורה בתיה ספקה כפיים וכל משמניה רעדו לשמע הבשורה המרה. עיניה המימיות העתירו תחינה וחרדה על השמש התימני הזקן, שהיה מפרש פפיו בייאוש ונשבע מיני שבועות; מנער חצנו, וברבזמן מפגין השתתפות כנה במצבנו.

את הלילה הראשון לטיול־הגמר בילינו בשינה תחת כיפת־השמיים בחורש של טאבחה שעל שפת הכינרת. כולנו שמחנו על כך, אולם איש לא גילה זאת כמענה לעיניו השואלות של המורה בנו.

התכנסנו חבורות־חבורות בין העצים והבנות אמרו שהמורה בנו עשה זאת בכוונה, כדי שהבנים והבנות ילוננו ביחד.

שכבנו פזורים בין האילנות הגבוהים, אשר נופם לא סוכך עלינו מפני הטל הכבד. גלי הכינרת השתכשכו ממש סמוך לרגלינו, כך דימינו, ובשולי החורש עדיין היב־הבו שייריה של מדורה לא־מוצלחת.

שכבנו מכוּרבלים בשמיכות מן הבית. שמיכות שריחן החם ומגען הצמרי בלבד מעלים בלבך מחשבות ותמונות שאין אומרים בקול רם. וגם צער על הבית שנשאר ועל ההתלהבות הבטלה שאינה כדאית לעולם, ותהיה מטרתה אשר תהיה. הטל יורד כדוק עמוק של כאב בין החך והגרון. העורף מתקשח והולך על התרמיל המשמש כר. ואיש אינו עוצם את עיניו. יכול אתה לקלוט את זיקי־העיניים הפזורים על הארץ, כגחליליות.

אלי שפירא שכוב מהלך כמה פסיעות ממני ועיניו השחורות, הגדולות נעוצות בגבו של המורה בנו, בולשות אחר עיניה של רחל היימן המכונסת ממול, בתוך חבורת הבנות, ליד גזע רחב. עיניה אף הן פקוחות. הכינרת כסופה באור הלבנה ולהקה של צפרדעים מנסרת בלילה. רק בתוכנו פנימה מתגלגלים הקירקורים

בחריקה נוראה ומתמשכת. מתי ירדו כולם וכבר אפשר יהיה לנסות ולעצום עין, למשוך את השמיכות עד-למעלה-ראש ולהירדם?
 אשכנזי הארוך יוצא פתאום מצניפת שמיכותיו ומתרחק יחף לכיוון האגם. הבולגרי הלץ מזהיר אותו לבל יתרחק, מתוך ביישנות, לעומק הכינרת. איש אינו צוחק. איש איננו אומר דבר. איש אינו נושם נשימה קצובה של שינה.

מי ברא את הקללה הזאת הקרויה טיול-גמר?
 ולמחרת בבוקר כולנו צרוזים כהלכה. שכרו הראשון של הטיול כבר בדיננו. המורה בנו רוחץ את פניו במימי הכינרת, וכולנו, מעודדים, עושים כמותו. ההיר-פרות עם קולותינו מפחידה ומצחיקה. והמורה בנו הוא אדם חדש שלא ידענו מעולם. הבנות מצחקקות בכינת החורש ומסייעות זו לזו בהכנות. רחל היימן מכריזה כי נמאס עליה לשבת לבדה בתא-הנהג, והמורה בנו שואל אם מישוהו רוצה לשבת שם. הוא מוותר על זכותו. הבנות קורצות ומחייכות והמורה בתיא מבקשת להושיב בתא-הנהג שלנו את אחת מבנות הפיתה המקבילה, שהקיאה כל הלילה.
 הכינרת זוהרת והר-טוסיא מאיר בברק של נחושת מעומעמת, וכשהמכוניות יוצאות לדרך אנו שרים בהתלהבות להכעיס את הצרידות. המורה בנו מוחא כפיים בהתלהבות, מאיר פנים לכולנו. רחל היימן יושבת על הספסל ממול ופניה טובים. אשכנזי הארוך מוחא את דמעותיו ומחייך את חיוכו שבע-הרצון, ממלמל בשפתיו הצרות רמו לשירינו. הבולגרי נוגס לתיאבון אחד מן הפריכים העבים שהביא מן הבית. אלי שפירא משוחח עם המורה בנו היושב לצדו, והלה פורש מפה גדולה על ברכי שניהם, אצבעו מתווה קווים מסולסלים על המפה, וידו השניה מתוחה על משענת הספסל, סמוך לכתפיו של אלי. פניו של אלי רציניים, אולם הוא מתעניין בכנות, אם גם בלי התלהבות יתירה. המורה בנו מסביר לו בפירוט את דרכנו על המפה.

רחל היימן אמרה לפתע: "אני מקווה שהלילה כבר נלון כמו בני-אדם".
 קומתו הישובה של המורה בנו נתרפתה, ידו המתוחה על משענת הספסל צנחה לצדו, והמפה נתקפלה בקפדנות אטית.
 "הלילה זה יהיה בסדר גמור", אמר המורה בנו.

הלילה היה בסדר גמור. שבנו לטבריה לאחר מסע בגליל, הרבה אחרי רדת החשיכה, והשמש התימני קיבל אותנו בפתחה של חצר בית-הספר. הקצו לנו שני חדרים גדולים, ואנו הזדרזנו לתפוס פינות ולהניח בהן את חפצינו. למחרת אמרנו להשפים ולראות את הזריחה מעל גבעת בית-הספר. השעה היתה מאוחרת והמורה בנו אמר שאשכנזי אשם באיחור. עוד פעם, אמר, לעולם לא יקח את אשכנזי לטיולי-גמר.

המורה בנו אמר לילה-טוב וכיבה את האור. התפסינו בשמיכות והמורה התהפך על צדו. אט-אט החלו עיני להסתגל לחשיכה. אלי שפירא והבולגרי קרבו איש אל רעהו והתלחשנו. המורה בנו ביקש: "שקט, אל תפריעו לכולם לישון". הם התישבו

לאטם, הפשילו את השמיכות מעליהם, בשקט רב, ואלי הניע בראשו לאות־הן. הוא אמר לבולגרי באזניו: "לשמור על החשמל".

הם קמו ועטו באחת על המורה בנו. עטפו אותו בשמיכה והלמו בחבילה המוארכת. המורה בנו צווח בקול חנוק מתחת לשמיכותיו: "להדליק את החשמל! מהר להדליק את החשמל!"

איש לא הגיב. עוד כמה אחדים הצטרפו אל השנים והיו חובטים בכוח רב במורה בנו. קול צריחותיו הלך ונחנק עד־מהרה, לאחר שמישהו חסם את פיו בשמיכה. אשכנזי הארוך קם לפתע להיפנות. "תדליקו את החשמל", אמר, "אני צריך לצאת, שכחתי לצאת לפני השינה. אני לא רואה כלום".

הצללים החובטים בפינה חדלו לרגע ונשתררה דומיה כבדה. אשכנזי גישש את דרכו אל מתג־החשמל ומילמל: "אני לא רואה כלום". חבילת השמיכות שבה היה עטוף המורה בנו נשארה פתאום לבדה, אולם עדיין לא זעה. כולם שכבו במקומותיהם כאילו לא אירע דבר.

שוב החלה החבילה לצווח: "הדליקו את החשמל!" ואשכנזי אמר: "כן, תיכף, רגע אחד, המורה". והוא העלה אור.

אז ראינו את השמיכה זזה והמורה בנו מגיח מתוכה בבהלה. פניו מלאים חבורות ועיניו מוצפות דם. הוא סקר את כולנו השוכבים על הארץ, מכוסים בשמיכותינו, עינינו פקוחות אולם בוהות בחלל.

אשכנזי עמד ליד מתג־החשמל, חיור כסיד, מאובן מאימה, והריצפה סביבו היתה שלולית צהבהבה.

המורה בנו הזדקף והיה מתנשם בכבדות מרובה. חזהו עלה וירד במהירות. הוא היה בולע את רוקו מדי שניה. כותנתו הקטנה היתה קרועה בשכמו השמאלית. וכתפו הציצה החוצה מבוישת ולבנה.

"מי עשה את זה?" שאג לפתע כשוב אליו רוחו, "מי עשה את זה, שיהיה גבר ויודה!"

איש לא הודה. הוא שילח מבט כאוב באלי שפירא, שהיה מכוסה עד צוואר בשמיכתו החומה ופניו שקטים וטובים.

"אלי, מי עשה את זה?" שאל המורה בנו ופנה אליו בפעם הראשונה בשמו הפרטי: אלי.

הוא קרב לאטו אל אלי. אלי לא אמר דבר, רק הוציא את זרועותיו מתחת לשמיכה ופירשן בבלי־הדעת. המורה בנו חייך בעצב מר.

"אלי, אני בטוח שאתה יודע מי עשה את זה".

המורה בנו הסתובב לאחוריו וראה את אשכנזי העומד ליד הפתח, חיור על השלולית שלו.

"זה אתה, אשכנזי, זה אתה. שמעתי את הקול שלך, אני יודע עכשיו שזה אתה!" צעק המורה בנו.

בטרם יספיק אשכנזי לחשוב או לדבר, עט עליו המורה בנו והפילו ארצה בכוח רב. שמענו את גולגלתו נחבטת בריצפה. המורה בנו היכה בכוח ואשכנזי לא השמיע אף צעקה אחת. רק היה ממלמל: "לא סטירות, רק לא סטירות". אשכנזי שכב על הארץ, על השלולית שלו, באור החשמל, עיניו עצומות בהבעה של צידוק־הדין וידיו צמודות ללחייו, כדי להתגונן מפני סטירות. המורה בנו היכה וחבט בו בכל כוחו. גילגל אותו על הארץ.

כולנו דממנו, עד שאלי שפירא החל לגחך והבולגרי מחרה־מחזיק אחריו. והגיחוך הפך לצחוק, לצחוק אדיר ונורא שסחף את כולנו וכמעט הדביק גם את המורה בנו המכה. כולנו צחקנו וחשנו כיצד הצחוק מכלה בנו את שארית המועקה מיומיים של טיול־גמר. כל חדר־הכיתה היה רועם מצחוק גדול, ואשכנזי שכב, והמורה בנו חבט בו.

הוא חבט עד שעייפו ידיו. הזדקף וחיפך את ידיו במרץ רב. אשכנזי קם ממקומו ובגדיו היו רטובים ומסריחים. זרועו שתתה דם והכתימה את חולצת־הח'אקי החדשה שלו.

המורה בנו התנשם ואמר: "שתדע לך, אשכנזי, להרביץ למורה!" אשכנזי שב למצע שלו ונכנס לתוך שמיכותיו. עיניו זלגו דמעות. כתמיד, טורים־טורים של דמעות על לחייו וסנטרו וקצה חטמו. כל פניו היו רטובים ומלוחים. אנחנו לא ידענו אם הפעם היו אלו דמעות של בכי אמיתי. למחרת, השכם בבוקר, רצנו לראות את הזריחה על הכינרת.

גבריאֵל בן־שמחון: הנסיכה הקטנה שלי

הנסיכה הקטנה שלי זה

משהו לא רגיל. יש לה

שער בישני.

עור צחק.

קומה צודקת.

היא כל היום כותבת שירים

בגומות שלה, וקוראת אותם לי

בעיניה. בשהיא שורפת אותם על חמר גוסי מתעוררים

בי המבשפים ובני המלכים. בלילה

צל החוף היא אוקבת כמו ים, אני שם לה

צדפים על שדיה. וסיה מעביר אל פי

חלומות של חול כסין ומיפן.

קשאני לגמרי עמה

הידיים שיש לי לא מספיקות לי.

אני מקרח להתאבד בה.

מן החלון הקטן

מן החלון הקטן שפתח בנהו

ראיתי ימות שקט וחול

פחלצי צפרים מתאמצים לשיר

שמורי דגים

ססינות עתיקות שמחפשות ים

ושבילים נגמרים.

הוא ממחר להוריד את התריס

אני קש פי מעבר לגבעות הוא מפשיף את המדבר

בְּעֵינָיו שָׁמַיִם שְׁלֵא יוֹדְעִים צְפָרִים
 לְאֶרֶץ גּוֹפּוֹ נְהָלִים שְׁלֵא יָדְעוּ מִיָּם
 בְּקוֹלוֹ אָנִי שׁוֹמֵעַ מְהֻדָּסִים עֲקֵבוֹת גְּמָלִים לְאִים
 הַרוּחַ אֵינָהּ נוֹשֶׁבֶת בְּשַׁעְרוֹתָיו
 חוֹל גּוֹפּוֹ מֵת
 אֶפְלוֹ צְרָפִים אֵין בּוֹ.
 אָנִי מְצַטְנֶנָּה.
 אָנִי מְצַטְנֶנָּה.
 כַּפּוֹת הַתְּמָר הַפְּרוּשׁוֹת לְרוּחָהּ בְּעוֹרֵי גַעְשׁוֹת לוֹלְבָיִם.
 הַנְּעֻגְוֵעִים הַנְּאָרְכִים שֶׁשָּׂטוּ בְּרוּחַ נִקְלָעִים בִּי לְתֵרֵב תְּדָה.
 יְלִדְתִּי, אָנִי רוֹצֵה לְכָרוֹת מַחְלוֹת עֲמָקוֹת בְּכָל שַׁעֲרֵה שְׁלֵף.

הלואי

הֵלְוֵאִי

וְנִשְׁבַּשׁ כֶּף תְּמִיד

יְלִדְתִּי

יְלִדְתִּי הַקְּטָנָה

אֶחָד בְּשָׁנִי

כְּמוֹ הַבְּבָעִים בְּקֶשֶׁת

לֹא מִתְחִילִים וְלֹא נִגְמָרִים.

הַכֹּל בְּרוּר.

אֵת מְפָרֶשֶׁת לְפָנָי כְּמוֹ שְׁלֶחַן-חֹל.

כָּל הַעֲמָדוֹת הַחֲשׂוֹבוֹת שֶׁל גּוֹפֶךְ

מִנְחוֹת מְכַבֵּר עַל הַכְּנֻגוֹת.

בֵּין טְפִיסוֹת דְּמָךְ וְרַעְמֵי מְאָרְבִּים.

לֹא אֲנִיִּם לְנִשְׁמָה אַחַת שְׁלֵף לְסִגָּת.

אֲנַחְנוּ מְכַדְנִים פֹּה תַחַת אֶחָד הַשִּׁיחִים

מִחֲבִים לְאוֹת הָאָדָם

וְלֹאֲנֻשָׁה הַטּוֹבָה שֶׁל מוֹתֶךְ.

י. אורן: שבנים

1. ליל אחאב

... ואיש משך בקשת לתומו ניכה את מלך ישראל בין הדבקים ובין השריון. ויאמר לרפבו: הפוך ירך והוציאני מן המחנה כי הוחליתי. ותעלה המלחמה ביום ההוא. והמלך היה מועמד במרכבה נוכח ארם. וימת בערב. ניצק דם המכה אל חיק הרכב. שמש זוהרת בערה במרכז הרקיע. אימי מתח קשת ואל חיצו האור שפלחו את האוויר השקוף נוסף עוד חץ אחד — קצהו חד וחודו מורעל — חדר בין השריון ובין הדבקים וננעץ בין צלעותיו של אחאב מלך ישראל. החץ ננעץ בבוקר. וכשמת אחאב היה כבר ערב. בשעה שרצועה ורודה נודחלה מחיקו של אחאב אל חיק הרכב, התפתלה, התעקלה ונקוותה לשלולית, בהבשעה נמתח פס אדום גם באופק, בשולי מערב; והיקום החל להכחיל.

כמחול נביאי הבעל נסתחררו תמונות העבר לנגד עיניו של אחאב. שנים חלפו כבזק, אבל הרגעים, השניות נמתחו עד אין קץ. היום היה ללא תיכלה. מדי יום ביומו יוצא מלך־הזוהר למשול על הרקיע במלוא־תפארת־יפעתו ולעת־ערב יורד הוא שאולה מתבוסס בדמו, וננס חיור משתלט עם צבאו על היקום השחור. מדי יום ביומו כר, ורק הפעם בושש המלך לרדת שאולה. אי הרכב המחזיק את מושכות רכבו של השמש?

והמלך היה מועמד במרכבה נוכח ארם. הוא לא שמע את שריקת החץ. חש דקירה בבית־שחיו, נגע באצבעותיו במה שנגע, וטיפות נוזל סמיך נטפו כמור עובר על כפותיו. נתעוו שפתיו וזקף ראשו: שמא כיסו העננים את עין השמיים והרקיע שת לו טיפות תחת טיפות? אף נביאי הבעל התגודדו ושרטו את בשרם עד שפך דם, כי זה דרך הבעל: גשם תמורת דם.

בלשונו המלחיתה ליקק אחאב את שפתיו החרוכות.

”חי אלוהים אלוהי ישראל אשר עמדתי לפניו, אם יהיה השנים האלה טל־ומטר.”

כחולים היו השמיים, כחולים־בהירים ללא רבב, ללא כתם, ללא צל ענן — רק במר־נו, ממש מעל לראש, דיסקוס של אש, אש לוהטת, צורבת, אוכלת, כעיניו מזרות־האימה של אותו נכפה עטוף אדרת־שער, שזקנו לבן ושערות־ראשו מגודלות פרע, כמלות השלהבת היוקדת הנפלטות כלבה מפיו חסוך־השיניים: הרצחת וגם ירשת? מי שמימו לא רצח ולא ירש, יידה בו אבן!

אכן, רק אבן ולא חץ. כי הוא לא רצח. הוא לא רצח את נבות הזורע־אלי. רק את כרמו עתיר־האשכולות חמד. כרם טוב ממנו הציע לו תמורתו, כסף מחירו חפץ לתת לו. וגם אחרי שסירב נבות, לא נגע בו המלך לרעה. כילד מפויק שכב במיטתו, הסב פניו ולא אכל לחם. ולולא חיקה הניחוחי של איזבל ...

איזבל ...

את חיקי פילח חץ. דם הוצק אל חיק הרכב. רק חיקך עוד לבן כבית־השן אשר
בניתי. עיניך כחולות כימים רחוקים, אשר בני־עמך מפליגים בהם ומביאים רעלות־
משי מנומרות, צרי, נכאות ולוט ואבני־חן מבהיקות וזוהרות בכל צבעי הקשת.

"אך לתומו משך האיש בקשת, אחאב".

"ארור התום המושך בקשת, איזבל".

"ארורים הכלבים המלקקים את דמך, אחאב".

"ברוכות הזונות הרחצות בפריכה, איזבל".

הן לא רצחו, הן רק ירשו.

נימת המלך ויבוא שומרון ויקברו את המלך בשומרון, וישטוף את הרכב על בריכת
שומרון וילקו הכלבים את דמו והזונות רצחו, כדבר יהוה אשר דיבר. ויתר דברי
אחאב וכל אשר עשה ובית־השן אשר בנה הלא הם כתובים ...

2. אדוני בוק

היתה זו שיחתו האחרונה של ברוך גורביץ' עם בנו יורם גור.

יורם גור התגייס לצבא, ובאותו יום הגיע מבסיס־אימונים לביתו לחופשה של 24
שעות.

משעמד לחזור לבסיס שידלתו אמו, הגברת גורביץ', שיטול עמו בגדים חמים נוסף
על הביגוד הצבאי. יורם סירב. מר גורביץ' התערב והציע ליורם את הבאטל־דרס
שנשתמר בידו מימי שירותו בצבא. יורם נתרצה להם, ספק מתוך ששוכנע וספק
מתוך רצון למנוע מריבה משפחתית. לבש את הבאטל־דרס של ברוך גורביץ' ותחב
ידיו בכיסיו. חש באצבעותיו חפץ זעוררי מוצק. שלהו מכיסו ועיין בו. היה זה רסיס
של אבן.

עד שיוורם גור מעיין ברסיס צפו ועלו בזכרונו של ברוך גורביץ' המסיבות שבהן
נקלע רסיס זה לכיס הבאטל־דרס שלו.

היה זה בימי מצור ירושלים, עוד לפני הפלישה של שש המדינות. ברוך גורביץ'
עמד על משמרתו סמוך לחומת העיר העתיקה. פתאום הגיעה לאזניו התפוצצות
אדירת־אימים. רסיס ניתז מן החומה ונפל לרגליו. שעה קלה היה ברוך גורביץ'
המום. לאחר שהתעשת קמעה גחן על הקרקע, הרים את הרסיס, ומשום־מה נתנו
בכיסו. נראה כי הרסיס שהה בכיסו עד היום הזה.

יורם גור עיין ברסיס שעה ארוכה מאד, ארוכה עד תמיהה.

"מה העניינים, יורם?" שאל אביו.

יורם הפנה אליו פרצוף שפולר פליאה והשתוממות.

"נדמה לי, אבא, כי דמות חקוקה ברסיס".

הגברת גורביץ' פרצה בצחוק.

ברוך גורביץ' פתח את מגירת שולחנו והוציא מתוכה משקפת.

"תן לי את הרסיס", אמר לבנו.

יורם הושיטו לו. ברוך גורביץ' קירב את המשקפת אל עיניו וסקר את הרסיס סקור היטב. אותה שעה דומה היה לשען אף שעל־פי מקצועו היה מורה להיסטוריה עתיקה.

יורם קיפל את הבאטל־דרס ועמד ללכת בלי להמתין לתשובה.

"לא חשוב, אבא, שלום", פלט לעבר אביו.

ברוך גורביץ' התיק את המשקפת מעיניו ועצר את בנו בתנועה שאינה משתמעת לשני פנים.

"כן חשוב, יורם. הדמות שברסיס היא דמותו של אדוני־בזק".

"של מי?"

החיוך, שעוד נשתייר על פניה של הגברת גורביץ' מאז פרצה בצחוק לשמע שאלתו של בנה, קפא משום־מה. עיניה הביעו דאגה.

ברוך גורביץ' הניח את הרסיס ואת המשקפת, גטל את ספר התנ"ך שהיה מונח תדיר על שולחנו, ופתח לאטו ברצי־טאטיב חגיגי:

"וימצאו את אדוני בזק בבזק נילחמו בו ויכו את הכנעני ואת הפריזי וינס אדוני־בזק וירדפו אחריו וירדפו אותו ויקצצו את בהונות ידיו ורגליו. ויאמר אדוני־בזק: שבעים מלכים בהונות ידיהם ורגליהם מקוצצים היו מלקטים תחת שולחני; כאשר עשיתי כן שילם לי אלוהים. ויביאוהו ירושלים וימת שם".

"שומע אתה, בני? החוקרים סבורים כי אדוני־בזק אינו אלא מלך ירושלים. ואני משעשע את עצמי בתקוה כי עדיין זכור לך שגם לפני הכיבוש העברי היתה ירושלים קשורה קשר אמיץ אל המושג צדק. מלכי־צדק מלך שלם קידם את פניו של אברהם אבינו בלחם וביין, ובראש הקואליציה נגד יהושע עמד מלכה של ירושלים, אדוני־צדק. מדוע, אפוא, לאחר מותו של יהושע נתחלף שמו של המלך מאדוני־צדק לאדוני־בזק? הבה ואלפך בינה, בני. בזק פירושו בארמית פירור של אבן. הצדק הפך אבן. הרוח — חומר. אברהם אמר למלכי־צדק: 'תן לי הנפש והרכוש קח לך', ואילו יורשיו של יהושע הגשימו את הצדק האבני: צדק של שכר ועונש, צדק של שן תחת שן, של נקם ושילם, כאשר עשיתי כן שילם לי אלוהים".

"תרבות החומר פשתה בתבל־ומלואה, ושבעים המלכים קצוצי־הבהונות אשר לקטו תחת שולחנו של אדוני־בזק היו מלקטים תוך כדי זחילה על ארבע, שהרי נבצר מהם להזדקף מלוא קומתם באין בוהן ברגליהם. ואולי הם, המלכים, לא לבהני רגליהם דאגו. לבהני ידיהם כלתה נפשם. לאליליהם נשאו תפילה, שישיבו להם את בהונות ידיהם כדי שיוכלו ללקט מלוא החופן".

ברוך גורביץ' השתתק. אצבעות ידו האחת מחזיקות בספר התנ"ך וכף־ידו השנייה קמוצה לאגרוף, ובאגרוף — הרסיס.

יורם גור הביט בו בעיניו־זכוכית. שניהם לא ידעו כי היתה זו שיחתם האחרונה.

אשר לגברת גורביץ', דומה היה כי דמותה התנדפה באוויר ולא שרד ממנה אלא החיוך הקפוא.

3. ערב

אני הולך ברחוב. הגשם מצליף על פני השמיים — עופרת כבדה ושחורה. בידי השמאלית קצה רצועה. אל קצה השני של אותה רצועה אסור כלב. הכלב כלבי. הוא מרחרח באפו, סופג בו את האוויר הלח ומושך קדימה. הרצועה נמתחת. הלילה שחור. גם הכלב שחור. רק קצות רגליו הקדמיות לבנים הם. איני רואה אלא את קצות רגליו הלבנים. הם מנתרים, מבהיקים, מהבהבים ככתמי־פלא בתוך־תוכו של השחור, ומתווים את דרכי.

העיר שקועה באפלה. מפאת מטרות־הסחף חל קילקול בחשמל. רוח קרה מנשבת מן ההרים: רטובה, חודרת, חתכנית. אבל אני איני חושש לא מפני הרוח ולא מפני הגשם: גופי עטוף מעיל־גשם, בראשי כומתת־צמר, ורגלי נתונות במגפיים גבוהים. מהלך אני בלילה, ליל־זלעפות־וגשם, כלבי לצדי, ומלבדנו אין איש בעולם.

מדוע אין מיצרים מעיל־גשם לכלבים?

שלומית מחכה לי, יודע אני כי שלומית מחכה לי, ואף־על־פי־כן הולך אני לכיוון הפוך. אמנם, לא בי האשם כי אם בכלב, זה כלבי האהוב והנאמן. הכלב גוררני ברצור עה. ומבין שאינו יודע כי שלומית מחכה לי הריהו גורר אותי הביתה. אל ביתנו שלו ושלי. וגורר הוא אותי הביתה על שום שפרוותו נסתפגה מ־גשם וקר לו. בחדרה של שלומית חם. הסקה מרכזית וקומקום חשמלי, ובערבים צוננים ולחים כגון זה אף בקבוק קוניאק מוכן למעני.

מבאר אני לה סוגיות חמורות במקרא ובספרות יוון ולוגם קוניאק. לפי שהקוניאק מרחיב את הדעת ואת העורקים המקיפים את הלב. אתמול הודיעה לי שלומית כי עומדת היא למסור לי הודעה חשובה, ולולא הכלב הגוררני הביתה חזקה עלי שהייתי סר אליה הערב. הקילקול שחל בחשמל תוקן. חלונות הבתים הוארו וברחובות נדלקו פנסים. קרני האור הצהוב התפתלו והזדגגו בין טיפות הגשם. בפרוודור התרתי את הרצועה. הכלב גח אל קערתי והתחיל לשתות בצמא את מימיה, משל באנו מארץ צחיחה ולא ממבול המציף את העיר כולה. נכנסתי לחדר. אשתי ישבה וסרגה. מימינה תנור־נפט ומשמאלה הראדיו. התנור דולק והראדיו פתוח. אמרה אשתי:

“דרישת־שלום לך משלומית. עתה־זה יצאה מכאן. היא הזמינה אותנו לחתונתה.”

“בגשם כזה?” תמהתי.

אותה שעה שוב כבה האור. הכלב פרץ משום־מה בלילה וזינק מן הפרוודור אל החדר. באפלה שהשתררה לא נראו אלא שני קצות רגליו הלבנים.

4. דו־שיח חד־צדדי

משורר אני, אדוני הרופא. אבל הפעם כתבתי סיפור, וסיפור זה רוצה אני להשמיע דווקא באזניך, אדוני הרופא. אשלם לך בעד ביטול הזמן, אדוני הרופא, ובלבד

שתזדיין בסבלנות ותשמע. לכשתשמע ודאי תיוכח כי אכן זקוק אני לריפוי לא־פחות משאר החולים הממתינים לך בחדר הסמוך. מכל־מקום, אין לי ספק כי זוהי אחת מיצירותי המעולות.

הט אזנך, אפוא, אדוני הרופא. שמו של הסיפור: "הלב — לא של ד'אמיציס", וזה לשונו:

"הכל סבורים היו שיוסף ויינשטיין לא השאיר שום צוואה, לפחות משום שלא היה לו מה לצוות בצוואתו. משנפטר מן העולם הובילוהו למנוחות כדת־וכדין באחד מבתי הקברות.

ואולם, לאחר כמה ימים חיטט אחד מבניו בניירותיו ונתקל במעטפה סגורה, ועליה כתובת: 'לפתוח לאחר מותי'. פתח ומצא בה פתק קצר: 'אני מבקש לא להביאני לקבורה כי אם לתרום את גופתי לפ'קולטה לרפואה'.

למרבה־המזל־והפליאה עדיין לא פשה הרקב בבשרו. היו המורים והתלמידים מפרקים את גופו של ויינשטיין אברים־אברים ועורכים בהם ניסויים. משהגיעו אל הלב נתנהו בצנצנת וגילו שהוא הולם כהלכה. תמהו תמיהה גדולה על שלבו של אדם פועם כך־וכך ימים לאחר המוות עם שהוא נתלש משאר חלקי הגוף. חזרו והרכיבו את האברים והחזירו את הלב למקומו. מיד חדל מפעום. שוב עקרוהו מן הגוף ושוב נתנהו בצנצנת ושוב התחיל הלב להתכווץ, להפעיל ססתומיו, להלום במיקצב קבוע, משל היה לב תקין בגופו של אדם בריא. חי וקיים.

נטלו החוקרים קולמוסיהם והעלו רשמיהם על הכתב למען יידעו הדורות הבאים כי הסיבה אתה רואה, אבל את הקרחת אינך רואה. לפי־שעה מכוסה היא בשער; אפילו כשהם קבועים במקום, שנועד להם מששת ימי־בראשית".

מה דעתך, אדוני הרופא? סיפור נאה, לא כן? הֲהִי־הִיחָה! אל תנסה לנתחו באיזמל המדע. ניתנה האמת להיאמר, לא לשם כך באתי. באתי בענין אחר. ודווקא ענין מדעי. כלומר ענין רפואי, מדעי ומעשי כאחד.

רצוני שתעזור לי, אדוני הרופא. רואה אתה את רקות השיבה הללו? כן, את רקות השיבה אתה רואה, אבל את הקרחת אינך רואה. לפי־שעה מכוסה היא בשער; אפילו בבלורית. אבל אי־שם בבלורית פנימה מתעגל מער הצופן בחובו אפשרויות פוטנציאליות כבירות לעתיד־לבוא. והנה, אדוני הרופא, חרף השיבה והקרחת, אירע מה שאירע. נערה בת עשרים־ושלש. שומה עליך לעזור לי, אדוני הרופא. ויפה שעה אחת קודם. אולי עוד היום. אני יודע: הניתוח אינו רציני. אולי תיאלץ הנערה לשכב בביתך עד הערב. היא ממתנה שם יחד עם כל החולים. ובערב אבוא לבקרה ואדקלם לה שיר. הפעם לא משירי שלי. משיריו של אלקסנדר בלוק. שמעת על משורר רוסי כזה. אדוני הרופא? או שמא אינך מתעניין בשירה. מכל־מקום. התרגום הוא שלי:

בנישכה המרוחקת
תינוקך בתכול נפטר.
צץ גמד קטן בשקט
ומחוג־שעון עזר.

אין שינוי. רק כה מזורת
הדממה שהשתררה.
בשמש-חלון מוארת
רק הרחוב היה נורא.

צליל כאילו לא הובע עוד
המרטט זה עידינים.
חוט ניתק מן הפקעת.
חוט המאחה שנים.

אז פסעת עוטה ניס-צחור-רך
לבדך אל החלון
והורדת ברטט-מורך
על-פני כחול את הווילון.

אחר-כך בלתי-מורגשת
את הפשלת דוק הפילה
וכמו זמן נצחי באשד
נתלתה האפלה.

וגדם חדר-התכלת.
אופל-כחול ורוגע-עד.
כי גמד קטן כילד
המחוג מחזיק ביד.

עד שאדקלם יהיו עיניה עצומות, ראשה שמוט, שערותיה השחורות פזורות על הכר, ובלחיייה יפרח סומק. כשאסיים תפשוך שפתייה קמעה, תזקוף שמורותיה, ובחתך עיניה הצהבהבות תתנצנץ... התודה. שהרי יודעת היא כי — כלשונו של אביר משוררנו — "עני אני, אביון ודל כחץ בן-קשת, רק פי לעת-מצוא מפיך מרגליות". לפיכך היא תודה לי, אדוני הרופא. בי נשבעתי כי אכן תודה לי. תודה לי על השיר כפי שאתה מודה לי על הסיפור, כי — תסלח לי אדוני הרופא — זה הוא התשלום היחיד שאני יכול להציע לך בעד עמלך ויגיעתך, ואפילו — אם אינני טועה — בעד סיכון מסוים שתסתכן אם תיענה לבקשתי, שהרי כרוך הדבר בעבירה פלילית, לא כן, אדוני הרופא? הן לא אשמתי היא ואף לא אשמתך כי מאז ומעולם לא יכלו לדור בכפיפה אחת שלושת הגדולים הללו: החוק, השירה והחיים.

5. כתב-היד

א

כל-אימת שמחלקה-העתונים מניח את עתון-הבוקר בתיבת-הדואר פורץ הכלב בנביחה

ושבו אינו חדל עד הימוג צעדיו של הלה. ישראל נאור מתעורר אפוא בעל־כרחו בשעה 5.30, אלא אם כן מתאחר העתון מסיבות כלשהן (מקרה נדיר, אמנם, אולם קשה לומר כי אינו מתארע כלל).

בקרר של אותו יום־קיץ לוהט היה אחד מאותם הנדירים. מששמע נאור את קול הנביחה, פקח עיניו והטיל מבטו בשעון כמעשהו מדי יום ביומו. המחוגים הורו שבע, העתון נתאחר.

"שקט, מופסי!" פלט נאור קריאת־בוקר שגרתית, תחב את כפות־רגליו למעמקי נעלי־הבית, קם ויצא אל הפרוזדור. עמד דקות־מספר והמתין עד שיסתלק מחלק־העתונים ואחר־כך פתח את הדלת ושירבב ידו אל תיבת־הדואר המוצמדת אליה. הכלב כישכש בזנבו, התרומם על רגליו האחוריות, קפץ למעלה והעניק לקיקה לצווארו של נאור. ומכיון שהיתה הדלת פתוחה עדיין, יצא החוצה.

נאור פנה למטבח ועתונו בידו. עכשיו, לאחר שיצא מופסי, נותר הוא לבדו בכל הדירה. אשתו ובתו שהו בחוף־לארץ ובנו שהה בירושלים — סטודנט באוניברסיטה העברית. הוא פרש את העתון על השולחן, נטל קומקום חשמלי, מתח את החוט ותקע את זיוי התקע אל תוך השקע שבקיר. הלילה עדיין לא הפיג את דחפו הכבד של השרב, שחדר מבעד לקירות האבן במשך יום אתמול, וכבר שינק להטו של יום חדש את הגרון.

ב

מדי־בוקר היה ישראל נאור נודר נדר לעצמו שלא יהרהר בענייני העסק עד בואו אל המשרד, ומשום כך אף נהג ללכת ברגל. אך כל־אימת שיצא מפתח ביתו היו ענייני העסק עטים עליו כעדת צרעות, נדחקים אל מוחו ומטרידים את רוחו. ותחת אשר יהלך בשובה ונחת, כיאה לבעל־בעמיו, היה מדדה בעצבנות מתוחה — לעתים מנפנף בזרועותיו ומעורר תשומת־לבם של הבריות. כל בוקר כך — בבקרים של שרב על אחת כמה וכמה.

אכן, עסקיו של ישראל נאור לא היו מזהירים כל־עיקר; לא בכדי הדריכו את מנוחתו. גילגולים רבים עברו עליו בימי־חייו: ראשיתו תלמיד־חכם, אחר — עובד־אדמה באחד המושבים, וסופו המר — מו"ל עברי; "סוף" זה נמשך כבר עשרות שנים. אף־על־פי־כן נשתמר בישראל נאור ניצוץ של תלמיד־חכם וקורטוב של תמימות מושבניקית" בצדו.

אין דרכו של "אי־ספר" סוגה בשושנים, כל שכן אם מו"ל עברי הוא. אמנם, להת־אונן אסור, חס־וחלילה. אדרבה, יש לו לישראל נאור הרבה משנת־אווה לו — דירה נאה ואשה נאה ובת נאה; ואף בן לו, סטודנט זו השנה השלישית. וכבר שלושה שירים שלח לו מירושלים; מי־יודע, אולי פעם יזכה גם להוציאם לאור. אף־על־פי־כן היו העניינים יגעים, ביחוד בימים אלה, כשהשוק מוצף ספרי־לעז וספרים עבריים מונחים בקרן־זווית כאבן שאין לה הופכים.

מרתפו היה מלא ספרים עד אפס מקום. ספרים יפים בכריכות הדורות ובעטיפות

צבעוניות מרהיבות־עין. אך למעשה, לא הספרים קבורים במחסנים כי אם תקוות ומאוויים. הרבה תקוות ומאוויים, שלו ושל זולתו. אמנם חלומותיהם של אחרים לא יוכל לחלום ("הניחו למתים לקבור את מתיהם", פסק פסוקו אותו "תלמיד־חכם" שבו, שאי־פעם הציץ ולא נפגע); אולם, תקוותיו שלו — בהן אינו יכול שלא להרהר. אין לך כספרים שכל אחד מהם מגלם ומסמל וטומן וקובר בחובו כיסופים וכמיהות אין קץ. ספר פלוני — התקוה להוציא "בסט סלר", ואלמוני — חלום כמוס להנציח את שמו בהיסטוריה כמגלה כשרון צעיר, העתיד להתגלות כגאון־עולם. אכן, קשה לעמוד בפני הצעירים הללו. לכאורה הריהם כולם גאונים — לא סיימו אלא אי־אילו עונות במכללה וכבר עיניהם בווערות, רוחם סוערת ובפיהם גדולות ונצורות. והכל משוועים לכסף: בתי־הדפוס, הסופרים, המתרגמים, המגיהים, העורכים, הפקידים... בעוד הם עצמם קונים "פוקט־בוקס" אנגליים. לו היתה תפוצת ספריו כמחצית מזו של אלה היה מוציאם לשוק בלירה אחת, בחצי לירה... חכמה גדולה. אנגלית! נסו־נא, חברים יקרים, להוציא ספרים בעברית, בלשו־הקודש ובארץ־הקודש. והבנקים סוגרים את האשראי.

ג

משרד "הוצאת הספרים ישראל נאור" נמצא בקומה החמישית. מיום ליום קשתה על נאור העלייה במדרגות. לפיכך משתדל היה להאָט את הקצב ויש שהיה עומד לפוש קמעה. תוך כדי מנוחה מביט היה על סביבותיו וקורא את השלטים על דלתות המוסדות והמשרדים שמילאו את חדרי הבנין הגדול. נזדקר לעיניו השלט "בנק זמל ושות'". לא שהיה בו משום חידוש. אדרבה, היטיב נאור להכיר את השלט, את הבנק ואת מר זמל עצמו. איש־עסקים נוקשה וצנום שאינו נוח לבריות. אמנם, נאור כשלעצמו אין לו כל סיבה לקבול עליו. דווקא איש זה מעניק לו אשראי ביד רחבה, אלא שמקפיד הוא ועומד על קוצו של יו"ד בכל הנוגע למועדי התשלום. דומה שגם ברגע זה מצויה בכיסו של נאור הודעה על מועד מסוים. אתמול קיבל אותה ותחבה לכיסו. נתן נאור כפות־ידיו בכיסי מכנסיו וחש בפִּיס־נִייר מקופלת. הוציאה, פתחה וקרא את הכתוב עליה:

לכב'

הוצאת נאור

אסיר־תודה אהיה אם יואיל מר נאור בטובו לסור אל הבנק בהקדם האפשרי.

בכבוד רב,

ד"ר י. זמל

לסור ז

המ... אפשר שגם בבנק זמל אזלו הכספים. ובכן, טעות היתה בידו. אין זו הודעה על מועד תשלום. לסור... מכתבים מעין אלה לעולם אינם מבשרים טובות. יהיה זה עסק ביש אם גם זמל יפסיק את האשראי. רע יהיה, רע ומר. לסור... מילא, נסור. ויפה שעה אחת קודם.

ד

מאמצים נואשים עשה נאור, בשבתו מול ד"ר זמל, להסתיר את דאגתו וחרדתו. חייך ולא נענה, סיפר הלצה ואף בבת־צחוק לא זופה, הציע סיגריה ונתקל בסירוב. העור הצהוב המתוח על גולגולת רחבת־לסתות, העיניים הזעירות החבויות מאחרי זוגיות משקפיים עבות, עיניים הדויות וקצרות־רואי — כל אלה הזכירו לו דמות סיני, אף שנאור מימיו לא ראה סיני מחוץ למסגרת של תמונה.

"צ'ון־צ'ון־צ'אן, צ'ון־צ'אן", החל נאור לפזם לעצמו. ד"ר זמל לא התרשם גם מן הפיוזם התמוה. הוא פתח את מגירת שולחנו, הוציא מתוכה חוברת בלתי־מכורכת והניחה על השולחן. לאחר־מכן פלט שנים־שלושה שיעולים קטועים, ואמר:

"המוכן אתה להוציא לאור את ... את זה?"

"את מה?"

"את החוברת."

"מה זה?"

"שירים."

"איזה שירים?"

"ליריים."

"שירים ליריים? של מי?"

"שלי."

"אתה כותב שירים ליריים?"

"תמצית חיי, שלושים שנות מיתח נפשי ללא־נשוא, גלומות בהם. שלושים שנות חוויות כמוסות. כל מלה — דמע ... כל אות — דם ..."

מוחו של נאור עבד בקדחתנות. הוא חישב: החוברת עבה; כשלת־מאות עמוד ... עשרים גליונות־דפוס. שירים ... כלומר, ניקוד. זה עולה הון. כריכה הדורה. הקדמה מאת ... כן, ודאי ימציא איוו הקדמה מאת ... שלושת־אלפים לירה. אף לא פרוטה אחת פחות, ואפשר יותר. מאה טפסים יקנו הידידים, והיתר ... היתר ייגנו. שלושת־אלפים לירה הפסד נקי.

דוקטור זמל הסיר את משקפיו, נטל ממחטה, קירב את קצוותיה אל קצות עיניו, הרחיקה קמעה ושוב קירבה. אפשר שהיה נרגש עד לדמעות ואפשר שעניו הטרו־טות דמעו מאליהן.

"שירים אלה חלבי־דמי הם. חלבי־נפש ודמ־הרוח שהעלו בשר־מלים. מכמנים שפר־צו כלבת הר־געש והפכו שדה ואחו ..."

"בשר־מלים, שדה ואחו, ימח שמך וזכרך", אמר ישראל נאור בלבן. חימה עזה התחילה לחלחל בו, מחלחלת, עולה ופורצת ומציפה את כל ישותו. שלושת־אלפים לירות הפסד נקי תמורת אשראי בעבר, בהווה ובעתיד.

נטל את כתב־היד ופנה ללכת בלי אומר ודברים.

ד"ר זמל קפץ ממקומו, תפס את ידו של נאור בשתי כפותיו וטילטלה שעה ארוכה. מצחו, סנטרו ואפו חוורו עד לירקון. רק בלחיינו הנפולות פרח הסומק. אותה שעה

שוב לא היה דומה לסיני. הוא דמה למופסי. לכלב... לכלב... לכלב... בשר... שדה... כלב... שדה... בשר — ו"בשר בשדה אל תאכלו. לכלב השליכו אותו" — פסק ה"תלמיד-חכם" לשעבר את פסוקו ונרגע קמעה בהוסיפו לעלות במדרגות עד דלת משרדו.

ה

נאור לא חזר לביתו אלא לפנות-ערב. כמימים-ימימה קידם הכלב את פניו בקפי-צות, ביללות גיל, בלקיקות ובכישכושי-זנב. נאור פתח את תיקו והוציא מתוכו שני דברים: כתב-יד וצנצנת שומן.

שעה ארוכה היה נאור תולש דפים מתוך החוברת. טובלם בשומן ונותנם בפיו של הכלב, והלה לועסם ברעבון ובתמיהה. טרחו שניהם ויגעו עד לאחר הצות. זה תולש וטובל, וזה לועס ובלוע. וכתאוותו של זה כן תאבונו של זה.

כשסיים את מלאכתו שכב במיטתו ונרדם. כל אותו קיץ לא ערבה עליו שנתו כבאותו הלילה. למחרת בא העתון במועדו, אך גם נביחתו הזועמת של מופסי לא הפריעתו בשנתו.

שלמה וינר : קוהלת הזקן

הוא זקן. נרעד הרוח
בין הענפים. ללא מרגוע
תנתר צפור. געור הצרף לסכס
ולא לזפר עוד.
לא מאום.

על שפת היום ישב, עגום.
געגעו צונחיים קבדים על חול
שלא יצמחו בו
גם עשבים.

באור הדמדומים עליו
להספיק ולעשות את כל שלא נתן לעשותו
אלא באור.

בכלונסאות ואבנים כבדות
הוא מסמן את גבול מחשבותיו.
מעבר לו חומות ומגדלים
וצל רמות מואב.

בהמשכו הערפל.
האם יוכל להגמל
ממעשים והוסיסם

והמון הסוסיים הנפלאים ביותר באזור,
הנשארים פלואים במכלאות קהלת
ללא יכלת לעבר עוד גדהרות

נִמְרָצוֹת אֶת אֲמֻק־רָסָאִים,

בְּמָקוֹם

בו עוֹמְדֵת כּוֹס

תַּחַנַּת-הַרְפָּכֶת.

ג ב ו ל

בְּמָקוֹם בו נִסְתַּמֵּס הַקָּרֵב וּמִתְחִילָה הַהִסּוּגָה בְּכִתְבוֹת, מִחֲסוּמִים וּתְזִילִים.

בְּמָקוֹם בו מִתְבּוֹנֵן הַסֵּל דֶּרֶךְ כּוֹנֵן רוֹבְהוּ

וְרוֹאֶה אֶת הָעוֹלָם

וְהַעֲשֶׂב מְרָעִיד בְּרוֹם

וְקִסְדוֹת הָאוֹיֵב מְאַפִּירוֹת מִמּוֹל.

בְּמָקוֹם בו נִמְנָת אֵינוֹ מְסַמֵּן

וְאֲלֵהִים אֵינוֹ זָקוּק עוֹד לְרָאִיהָ נוֹסֶפֶת.

הוא מוֹתִיר שְׂדֵה חֲרוֹךְ

וְעֲרַמַת פָּחִים מִחֲלִידָה,

נֶעַל בּוֹדְדֵת שְׂמֻקְנָנוֹת בָּהּ נְטִילִים —

וְעוֹיֵב.

אך אֲנוֹ שָׁבִים.

לְנוֹ אֵין זְכוֹת.

אֲנוֹ זְקוּקִים לְרָאוֹת נוֹסֶפֶת,

וְלְמוֹפֶת,

וְלְמִלְחָמָה מִתְמַשְׁבֶּת

בְּשִׁטַּח הַחֲשׂוֹף, הַמְצַהֵיב,

הַזְרוּעַ קוֹצִים וְגִיץ

וְאֲבָנִים מְלִבְיָנוֹת

מְצִינּוֹת.

שרה בורג : שיחרור

כל עוד הייתי מסדרת את חפצי וממיינת את כל הניירות המעוכים, הפזורים בתי בות הקרטון ובשיפולי הארון הקטן, לא נתתי דעתי לתכלית עשייתי, אך משתם הכל, וליד המיטה ניצבו המזודה המלאה ושלש חבילות כרוכות בחוטי־משיכה, נותרתי בחינת כלי מרוקן, באה עצבות אל תוכי ולבי לא נתנני להדליק את האור בחדר הצולל והולך אל תוך החשיכה. הידקתי את חולצתי אל תוך מכנסי, העברתי מסרק על שערוטי, נטלתי את ארנקי עם אי־אילו מעות ויצאתי אל הדימדומים. בחוץ עמדה דממה. השמש כבר שקעה, והעצים על רקע השמיים היו אפלים וגלומים מאד. הווילונות המחפים על החדרים הקטנים לאורך המדרכה נצטבעו עמומות מאור החשמל פנימה. לא שמעתי קולות. בסנדלי ובמכנסי הייתי קלה מאד. על־פני המד־רכה. צער־עולם היה בלבי, והרבה שאלות שלא נתהכחו למלים. חשבתי על כל האנשים שפגשתי ועל עצמי שבחוץ ועל הרוח־לא־רוח שמחליקה על שפתותי, ועל ההגיות שהייתי מתאוה לחלוץ מתוכי כדי להביע שאני חיה. ועל כל הדברים שהייתי רוצה לומר בקול, בסדר ובשיקול וביישוב־הדעת, ועל אצבעותי שמבק־שות לתקוע את עצמן אל תוך החומר וללוש בו צורות. גופי היה הולך וקל, הולך ומתגמד, ועיני גדלות, רואות בתוך האפולוית המתלפפת סביבי, עמוקה ורפה כקטיפה. עברתי את כיברת החול ורגלי היחפות רחשו בהנאה במגע הצונן והרך. הצריפים והאורות העמומים עמדו מאחרי. האקליפטוסים התמירים בחול היו יער עבה ומסוכך. בחשיכה הייתי לבדי ושוב ילדה קטנה. בשער השומר חיך אלי. היו אורות. ידעתי שאני אשה. שפתי היו מלאות ואברי קלים, עיני גדולות וצהור בות מאד. הקולות לא באו מתוכי. הנדתי בראשי, וחשתי שהאור אופף אותי בזהר. לא בסדר, שמעתי קורא מאחרי, לבד בחוץ. בחושך? זהירות, כל הטיי פוסים מהשדות חוזרים עכשיו למושבה. לא ענית, לא היה חשוב. זכרתי כי חפצי כבר ארוזים ומחר אני עוזבת. אותה תקופה שמלכתחילה חשתי כי נגזרה מתוך חיי, בלא המשך לאשר היה וכלי אחיזה באשר יהיה, בעצם נסתיימה. לא ידעתי מה יתחיל עכשיו. המיון והאריזה היו לי כסתימת־גולל על קטעי דברים שנכתבו אי־אז, פסוקים מספר, ובעיקר המכתבים, שאי־אפשר היה שלא לערער בהם תוך כדי אריזה. מה היה כל זה? גולה בת שנתיים שמרחפת אווירית ותלושה מפל־וכל, ואני בה צופה מן הצד, בעיניים גדולות מתמיהה על הזמן שאבד. כל הדברים שנתאו לפתרון ופתרונם נדחה מחוסר היכולת לדבר במשפטים רחבים וסדורים, כל הפגישות בכובד־ראש שלא נתבררה אחריתן, כל האנשים, המעשים, שבאו באקראי ומן־הסתם יאבדו כלא־היו.

נדמה היה לי כי עתה אני יודעת אל-נכון את כל הדברים שחפצתי לומר לו, לטובים, זה מפכר; שנתהפכו במחשבתי ימים רבים. וגם ידעתי כי לבטח לא אומר לו גם הפעם. לעתים, בחופשה, הייתי חושבת כי שנינו יחדיו גדולים מכולם (תמיד רצייתי להיות "גדולה" שלוה ומבוגרת, שרצוני מוגמר ומחשבתי סדורה ודיבורי שקול). וכי על אף הכל נוכל גם לעמוד נגד כולם. אבל תמיד היו באים אחר-כך הפשרות, ההיסוסים וחוסר ההחלטיות, ובעקבותיהם דברים בוטים שנסתיימו בהר-גשת תיפלות וחוסר-טעם, ועל הכל — חוסר-ישע ינקוטי שאין לו כפרה. עתה שהכל עומד להסתיים, ידעתי כי החמצתי שתי שנים בחיטוטים ובקשה-גדלות. עמדה בי מרירות ועצבות על עצמי, וביקשתי שלא להפך עוד במחשבות. ביקשתי שוב להיות ילדה המבפרת את החושך הפומס והמלא סודות. בין-כה-וכה עמדתי אצל האבן הלבנה. לא נעצרתי. גם כשטיילנו יחד לא היינו נחים על האבן הלבנה, הגם ששם ישבנו יחדיו בפעם הראשונה, ואני או הייתי כל-כך נינוחה ומפויסת ממצע-ידו, עד שאמרתי בגילוי גדול, שידעתי בו לבטח כי יידע להוקירו, שאיני אוהבת אותו. התגעגעתי אליו. ורצייתי לומר לו שמעתה אדע להעריך את הרגעים שלנו והכל יהיה אחר. אך בלבי לא הייתי בטוחה.

האפלולית היתה עתה לאפלה. לא היו גם כוכבים. הריחות העולים מן השדות ערבו לי עד מאד. אי-משם דימיתי לשמוע ברו מפכפך וצרצרים עונים במקלה, עד שאם אינך נותן דעתך אינך שומע ולא-כלום. רק תשמעי, אמר, איך שבחושך יש קולות, ואל תהיי טיפשה. רצייתי לומר שמומן ידעתי כי בחושך יש קולות, אבל שתקתי וידעתי כי אני טיפשה.

בפעם האחרונה כשהייתי בבית שאלוני הורי מה בדעתי לעשות אחרי השיחורר. עניתי שאיני יודעת. מן-הסתם אמשיך ללמוד. שאלו אותי על טובים, אמרתי שאיני יודעת, אך ודאי שלא ימשיך ללמוד בטרם יחסוך לו איזה סכום. אמא שאלה אם איני חושבת שאנחנו כבר מספיק מסתובבים "ככה". אמרתי ששנינו צעירים ואיני חושבת שאני כבר בשלה לנישואים. אמא שאלה אם מעולם לא דיברנו על כך. אמרתי שלא. היתה זו רק מחצית האמת. בעצם, באמת לא דיברנו על כך, אבל פעם, כשהפל סביבנו נמוג בעננים שקטים מאד וחמימים, וכל גופנו נתמלא דמים, ושפתותינו היו מאד עמוקות וצמאות, לחש טובים על אזני שלעולם לא ניפרד, כי הוא רוצה בי לעולם, כי אהיה אשתו. השבתי כן בצמאון וחרדה, והדבר היה קרוב קרוב מאד.

אך זה היה מזמן, ולפעמים נדמה כי אז היינו אחרים, שהיה בנו החופש להגיד דברים ולהאמין בהם בלא שנתחייב לכלום. עתה היה הכל ארוז, נעול, גמור ומוכן למשלוח, ובלבי ידעתי כי משהו צריך עכשיו להשתנות. לפעמים היה הרעיון על בית מצודד כל-כך, כה נפלא ומרגיע, עד שעל משכבי בלילות הייתי בונה חדרים והורסתם, מרהטת ומצפה חליפות, ממלאה אגרטלים במים ופרחים צהובים ענקיים. תולה תמונות ומרבדים, קונה ספרים ותקליטים ומשפיות-חמדה. ולי יהיה שולחן כתיבה חלק וכהה, עם הרבה מאד מגירות ותיבות, ותהיה לי פינה משלי, קטנה

מאד, רק השולחן ומרבד וספרים וספה צרה לאורך הקיר, וכמובן וילונים אפלולים. והרבה ניירות לבנים, בגדלים שונים, בתוך המגירות. דומה שמילאתי אני בעצמי את כל התמונה. בכל־זאת, משהו ודאי היה חסר. או משהו. טובים. טובים ואני. הגדול והתם. כל־כך צעיר, ילד. לו היינו שנינו גדולים קצת יותר. לו הייתי מכירה אחרים לפניו, כדי להשתעשע, לגדול אגב הרפתקאות קלות, ואחר־כך לרצות רק באחד. לתמיד. לתמיד? הלא עכשיו. כתום הכל, מתחיל לים מחדש. איני יודעת. אולי. מה יש? עוד לא מלאו לי עשרים. מה ידעתי? מה ראיתי? אלוהים, איך אוכל? ואז באה דמותו הבהה ועמדה לפני, כמו אז, בחלום. דוממת מאד וגבוהה, עם מצח חלק ולבן. והעיניים עצבות מאכזבה וכאב. לא, לא רק כאב; קיטרוג, האשמה, אשם. ואחר־כך בוז. ואני הייתי כמו חרגול קטן, ירוק ומקפץ בנואל בתוך העשב, וצוחק בעצבנות צחוקים חדים. ומבקש להימלט אך הוא רתוק לדמות האפלה והשותקת, אשר בלי הניע אבר, במבט עיניה, במצח ובפה, רומסת אותו ורומסת, כותשת עד־עפר.

באפלה שאלתי את עצמי אם לעולם לא אוכל לנתק מעלי את טבעת־הקסם הוו. מה היה זה בו? האמנם האמנתי בכך בכלל? ומדוע — אם היתה זו אמת — היה הכל נמוג כל־אֶהיה כל־אימת שגמרתי אומר להבין כי אין מנוס וזהו־זה. מדוע אז היתה משתררת בי אימה קפואה ודיכאון, והייתי חשה איך החומות האפלות מתהדקות עלי מעברים עד־מחנק? מדוע ברגעים כאלה הייתי מאבדת כל רצון, כל חיוניות, ושוב לא הייתי יודעת אי־זה הדרך? ואחר־כך שוב היו באים הגעגור עים הגזאים, והפחד פן יאבד לי, פחד־מוות פן יבוז ולא ירצה בי עוד. וכך הייתי נדחקת והולכת ונמעכת בין פחד לפחד, עם גלי־פתאום של חדוה מתפוצצת בלי מצרים.

לא ידעתי למה אני הופכת ומחטטת בדברים הללו. גיניתי את עצמי על אווילות שבי ועל כשרוני להיכנס למצבים שאין מהם מוצא. עכשיו התאוותי מאד להיות חפשיה, ולו לרגע זה, לרגע זה בלבד, למען אוכל, אולי, לדעת בזכותו את שנכון. שהידיעה המבוררת תינתן לי, כביכול, כשכר על רגע של שיחרור שלם ועצמאות. חשבתי עד־מה החושך ממחר לרדת, מה־רב השקט מסביבי, וכמה רווי־קולות השקט וכמה הפדידות טובה. חשבתי כמה טוב הוא לי ערב וכמה בערב גם אני טובה. גם אני עולה ומיטהרת עם מקהלת צרצרים, וריחם של מים שבאים אי־שם מאדמה תחוחה ובשרנית ככושית בשלה. והמחיצות סביבי נושרות ונמוגות, ואני קלה ומקודשת כציפור, ואני יודעת שתוכי הוא טוב ותוכי הוא טוב והעולם כולו הוא פעמיים טוב. ידעתי כי עיני פקוחות ורואות מבעד לחושך. כי חושי מחדדים ונבויר נים עד־משובה, כי את כל הנסתרות אוכל לבלוע אל תוכי בלי פחד, בלב נקי, בזוך־כפיים, ובהבנה.

רציתי לשאת את ילדו בקרפי ולבשר לו כי הברית כרותה. חשבתי מה־עתיק הוא הביטוי הזה ברית כרותה. משהו כורתים כדי לאַחד. משהו פוצעים מאד, גוזרים בחי, מוחים מהוויה. משהו לשנים, והשנים לאחד. ובתמונה היתה לזהבת אש, אש־

תמיד צרופה ושלווה, בלי כאב, בלי פחד, רק עם הרגשת חירות גוברת וגאה, קלה ומתנשאת כעוף.

פתאום היה מישוה מאחרי. או לידי. והוא דיבר. משהו אמר ולא שמעתי, אבל בן־רגע זכרתי כי שאל אם אינני מפחדת ללכת לבדי בדרך. שמעתי את עצמי אומרת שאני רגילה כבר. אמר שאם אני הולכת אל המושבה הוא יכול להרכיב אותי על אופניו, כי הוא חוזר מהשדה הביתה. אי־שם צפה בזכרוני אזהרתו המגחכת של השומר. כן, אמרתי. זה יהיה נחמד להחליק עכשיו על העפר באופניים. את פניו לא היטבתי לראות בשל החושך. קולו היה צעיר ופשוט. כשישבתי לפניו על האופף הרחתי אדמה וזבל חם. האופניים היו מרחישים בלאט על דרך־העפר וקול נשימתו היה קרוב אלי מאד. הייתי שלווה ומאושרת וידעתי כי העולם טוב. האיש לא דיבר ואני שמחתי. מקרוב כבר נראו אורות המושבה. חרש נכנסנו אל תחום האורות והאיש שאל, לא בלחש, אם אני רוצה לרדת באיזה מקום מסוים. לא, אמרתי, תוריד אותי, בבקשה, במרכז. אני רק רוצה גלידה. בשביל גלידה ללכת כל הדרך? שאל. כן, אמרתי. מחר אני עוזבת ורציתי עוד פעם ללכת כאן לבד. אהבת להיות כאן? שאל, כשהוא כזחיק ברגלו על הכביש, מול הקיוסק, כדי לעצור את אופניו. ופתאום, בבת־אחת, היו הרבה אורות ורעש. האם עצמתי את עיני? הן כאבו באור. בחורים שלנו עמדו במעגל, מעוקלי־רגליים, עם הטרנזיסטור. שנאתי את בלוריותיהם המקורזלות, את המכנסיים הצרות והנעליים החרטומיות שנעלו. היו לו פנים סגלגלים, עם אניצי־זקן, עיניים חומות עגולות ומצח בינוני. אצבעותיו היו קצרות וציפרניו מכוססות. לא, אמרתי, לא אהבתי. אני שמחה שכבר הולכים מכאן מחר. תודה רבה, אמרתי, ופניתי לקיוסק. הבחורים צעקו אחרי איפה טובים. שנאתי אותם, מפני ששנאתי שוב להישאר עם חבילות כרוכות בחבל, ארוזות. מפני שעמדו שם ולא עשו דבר, וגם לי שוב לא היה דבר לעשותו. אחר־כך נמלכתי בדעתי וחשבתי שאת הגלידה יש ללקק בשקט. וחשבתי עוד שאם אבוא בחזרה אל תחום החושך שוב יהיה לי שקט. וחשבתי על טובים בדרך לקיוסק, ושאלתי את עצמי למה אינני יודעת עד הסוף אם אני רוצה בו. וידעתי כי אם ארצה בטובים עד הסוף אדע לענות לאמא מה בדעתי לעשות אחרי השיחורר, שהוא מחר אחרי שנתיים, וזכרתי שלפני שנתיים אמרתי שטובות שתי שנים כדי לדעת מה לרצות. ושאלתי את עצמי אם אפשר להיות לפני עבור שנתיים גדולים מאשר אחריהן, ושוב רציתי — אף־על־פי שכבר היו עצים כהים ודרך, עם שדות בשומים מעבר לשדרה — רציתי להיות גדולה, בת מאה, ולדעת את כל הדברים הנכונים, להיות חכמה ונבונה עד מאד, ולדעת לחייך מעבר לפינה. וראיתי עצמי עם קמטים ופה דק־משנים־ומדעת, ואהבתי את עצמי כילדה האוהבת את סבתא שלה. עד שמאחרי שמעתי בשנית אופניים מרחישים, קצובות וחרישיות על גלי־עפר, והאיש מאחרי עצר, ואני בלי הפתעה עליתי וישבתי לפניו על האופף, והדרך נתחלקה לנו פשוטות, והאיש שאל אם עצובה אני, ואני עניתי עצובה מאד, ועיני מלאו דמעות של לילה, והאיש החליק בכפו על ערפי, ואני

לא עניתי מאומה, והאור מסוכת השומר קרב והלך, ולא שמעתי עוד מה שדיבר האיש, אשר עצר ליד השער, לא ממש אצלו, ואמר שלום. הלכתי אל חדרי אשר היה מואר, ולא היה לי מה לומר לנערה שגרה בו אתי. כפות־ידי היו דביקות מן הגלידה ושמנונית האופניים, ומכנסי מוכתמות. יצאתי לחצר והלכתי אל הברז שבאמצע שורת הצריפים. רחצתי היטב את ידי ואת פני, הרטבתי את מטפחתי במים, ובלי לראות בחשיכה את הכתמים — טרחתי לשפשף את מכנסי. כשחזרתי לחדר הסתכלתי בשעוני וראיתי כי רק שמונה־ומשהו. לא ידעתי מה לעשות. הכל היה ארוז ולא היה עוד למה לצפות. הנערה, שכנתי לחדר, שאלה אם אני מתרגשת לפני השיחרור.

משה בן־שאול: מקום מבוש

עָרַב דְּמִדּוּמִים. אָנִי חַי. אָנִי מִתְבַּעֵזֵעַ.
תְּרַשִׁי-בְרִזָּל עוֹשִׁים בְּאֶזְרַת הַמִּסְתָּרִי, עֵינֵיהֶם שׁוֹקֵמוֹת
דּוֹכְנֵי-פְרִי תְרוּבִים וְקִטְנִיּוֹת. רוֹגֵעַ
רְחוּב, עֲצִים כְּבִדֵי-זָהָב יֵאֱמִילוּ עַל בֵּיתִי
רוּחַ בָּם לֹחֶכֶת לַעֲשׂוֹת נִחְשָׁת.

וּבְחֹשֶׁךְ זֹלְגִים פְּתַמֵי אָדָם. נֶעְלִי
מִסְתַּכְסְכוֹת בְּשָׂרָי תְּבַלְבֵּל. מְקוֹם מְבִישׁ הוּא.
אָנִי חָשׁ כּוֹכְבִים קִטְנִים כְּאֶגְזִיזִים בְּחוּף כְּלִי
מִתְבַּנְּזִים חֶרֶשׁ עַד לְבֹאֵי סָף.

יָדִיד מְקַדְמֵנִי בַּפֶּתַח בְּקוֹל מְהוּמֵי שְׁבוּר. שׁוֹעֵל
אוּ תָן. אֵינִי מִבְּחִין פְּרוֹתָם בְּלִילָה. שְׁלוֹם
אָנִי אוֹמֵר. שְׁלוֹם לְמִי שֶׁשָּׂאֵל
וּבְקֶצֶה אֲצַבְעוֹתַי פְּעִיּוֹת רְכוּת, רְשָׁרוּשׁ שֶׁל צָמֵר.
עוֹד מַעֲט שְׁמוּרִים בְּשִׁבְלֵי תְלוּמוֹת שְׁלָמִים.

חצי הלילה

אָנִי הוֹלֵךְ לְאֵשׁ. מְעַבֵּר בְּחִלּוֹנוֹת שְׁקוּעִים וּבְאֹר פּוֹשֵׁר. אִישׁ
מִבְּקִשְׁנֵי כֶּסֶף לְמִלּוֹן, לִישׁוֹן. לִיל-מְרַגְלִיּוֹת יְבוּא, אָנִי חוֹשֵׁב. תָּן לוֹ
מִה שֶׁבְּכִיטָה, יִשְׁפָּהוּ תְלוּם וְעַקְבָּהוּ דָם. וּפֹה נְסִילַת כְּבִישׁ. מְכוּנִית מְצַלְצֶלֶת וְזָן.
עַקְשׁוֹ וְזָן עוֹמֵד בְּלִי שֶׁכָּל קֶטֶן וְשֶׁכָּל גְּדוֹל. הַעֵץ בַּסֶּנֶה
מְצַנֵּה לְגְדוֹל. צִינּוֹרוֹתָיו בְּעֶצֶה, רַק בְּעֵינַי שִׁינָה יִרְאֶה.
אֵינְנִי בְּכָל מְאוּדִי, אָנִי מִתְנַעֵד עִם עֲצָמֵי לִשְׁנֵיהֶם רְצוּצָה,
אֵינְנִי בְּכָלִי.

שְׁאוֹן לַח בְּרְחוּב, שְׁאוֹן מְשֻׁקָּלֵל
דְּשִׁמְכוּנִית מְצַלְצֶלֶת וְזָן, כְּשֶׁתְּהַגֵּה הַמְּנַמְנֵם שׁוֹאֵל חֵיכּוֹן
יִשְׁנוֹת הַצְּפָרִים.

שם. בצלילות-הנג של האמירים הן. עניות-עינים. מה תראינה עוד
מלבד האמירים, הצפרים.

רק ליל-מתלות קשה. ובמה תתפסינה הצפרים בצלית-גגן שבאמירים.
אני הולך והן אולי מצטנפות בעונה. בצק בבצקי. ואולי פצדפות, סגורות
אל העולם החור הנה, בליל-מרגליות.

פעם, באותה שעה ובאותו זמן, היה מישהו מזה מי-ורדים
אל הרחוב בעולם החור. באור המלצר של עכברים מתים, מים,
מי-ורדים אל הרחוב, להחיותו אולי.

פעם. פה

הנה בא ליל-מתלות, ליל-מתלות, לא מרגליות. לילה שוטה מקל הלילות.
כמו מישהו מכרסם מעבר מזה. כמו משהו
נקסח.

זה לא מי שבקש לישון ואני עודני שח עם מי. לא באן, בדמי,
מאחורי. אני חושב עכברים גדולים. מכונים אותם, מנסים אותם
במנוסה פתאמית מן המלכת הננסית והגמישה שלהם. יד לבנה מגרשת
אותם, קול לבן מסית. מח חרית, מגסח.
אני שומע משהו נקסח. בדמי.

עוד מי. האם בקומי. ובשמי.

אני הולך מעצמי. אחריון קר מכסה עלי בעל אבקי. הזמן טובע לאט
ברפידי שממון. אני הולך מעצמי ללא תמהון.
פעמון מצלצל בלי ענבל. קול בקול קם ולא נפל. הרחוב
רחוק יתרחק בצקון-לחשים. נקסח בשחור.
ואני שומע משהו נקסח.

והיה חצי הלילה ואדני הבה כל בכור, חצי-לילה כבלילה הנה.

עכשו אוכל להרגע

עכשו אוכל להרגע.

הקוסם חזר לארבת הנג. הנה ארץ נובעת לאות
של מפלי-מים. אפרים מתנמנמים על קלשוניהם
וחוילות שם מתעלסות בשמש מתוקה.
שתיקה נושאת אמתלאות של תרדמה
להקשיב תלום. לחלות ארץ
נובעת לאות מימית.

ואומרים שבהרים, בעשב השמים, תועים צדין
נזרים ופעמים שהם מקציעים אברותיהם לנחת
מטה, על ארחת-צפרים בנות-מות
מטילות בשולי דרך.

אין זאת כי ארץ בולעת

יושביה, מתנהלת על מים צפים. שוקעת. נושבת
אזיר מקמט.
והקוסמים עושים בשלהם להיות בי עצב שט.

אני רוצה

לשכב. לא מאמת, לא מכאן. שומע את
סזיוות הדם. האננה קטועה וסבלנות שלא מכאן
והלצה. אל מרבדים צמוקים של עקר לח. דם
ינועו, דם. ונתמן יביא אמתלאות לקום
להקשיב יקום. לראות ארץ
קמה על סני.

אברהם ברטורא : בית־ספר לא הרחק מן הגבול (ג) *

פני הדור העולה

היום מתקיים החלק הראשון של מיבחן־הסקר לתלמידי השמינית: חיבור עברי. מספר הנבחנים הוא 28. המיבחן נקבע לשעה 11. הנבחנים הוזמנו לבית־הספר לשעה 10.45. הם משוחררים מלימודים. ואילו כל שאר התלמידים, חמש־מאות מספרם, לומדים רק עד 10.45 ועליהם לעזוב את בית־הספר מיד, כדי שלא להפריע. אלו ההוראות של מפקח־המחוז.

עשינו את כל הסידורים המתקבלים על הדעת כדי לבצע את ההוראות האלו. אך כשמגיעה השעה 11 מתגודדים למעלה ממחצית התלמידים מאחרי חלונות חדר־המיבחן — להציץ. "הצגת" הסקר "נורא" מעניינת, ואין מוכנים לוותר עליה. הנבחנים עצמם כבר התחילו להגיע לבית־הספר בשעה 8. תחילה שנים־שלושה ואחר כך השאר. ב־9 כבר כולם כאן. בבית אין להם מה לעשות, והמתיחות טילטלה אותם מן הבית והביאתם הנה. כולם חיורים, העיניים יושבות על פסים שחורים. רק שנים אכלו משהו בבוקר, כל השאר צמים. "לא יכולתי אפילו להביט על האוכל שנתנו לי", אומרת בתיה, "כל הלילה לא ישנתי". רינה מחזיקה ספר מתחת לבית־שחיה. "זה תנ"ך", היא אומרת לי, "הוא יגן עלי בשעת המיבחן. כל הלילה התפללתי". הוא יגן עלי. מפחדים. זהו אויב. הסקר הזה, מין אלוה המפיל חיתיתו, שיש לפייסו, להקריב לו קרבנות, להתפלל אליו.

התפילה לא הועילה לה לרינה והתנ"ך לא עמד לה — לא לה ולא לרוב חבריה. חמישה בלבד עברו את הסקר — ארבעה מהם בזכות השתייכותם לעדות־המזרח, כפי שהם עצמם קובעים בגאווה.

החיבורים כולם קצרים ודלים — לא לשון, לא התבוננות, לא מחשבה. אפילו מעט המקוריות שעוד מוצא אתה פה־ושם בפיתות הנמוכות שוב אינה מצויה כאן; בעלי־היכולת יצאו עם סיום הששית ועברו לבית־הספר ה"מיוחסים", ואצל הנותרים "הצליח" בית־הספר "ללטש" את הסגנון ולעקור מלבם כל ראייה עצמאית. אחד יוצא דופן. הוא ה־29, דויד. הוא עולה חדש, הגיע לפני חדשיים, והמענק לשכר־הלימוד המודרג מובטח לו. הוא פטור מן המיבחן, אך לא ויתר עליו. "אני לא יודע הרבה עברית", הוא מצטדק, "למדתי מעט במארוק, אבל אני רוצה להשתתף". למחרת המיבחן הוא בא אלי ומבקש לדעת איך החיבור שלו. אני קורא:

דוד ושאל

שאל לוקח דוד אצלו. ודוד שיר לשאל. ושאל יושן. דוד שיר טוב ושאל לא אוהב דוד. דוד שיר כל כל יום. שאל שומע, צוחק. אומר אתה לא יודע לשיר. שאל רוצה דוד מת. תם דוד שיר ושאל לוקח תנית וזורק על דוד. דוד רואה ותתקופפ מהר וחנית לא תופק דוד. ילדות אוהבות דוד. הן באים ואומרות מה זה יש. הוא אומר: קלום. ובת של שאל אוהבת הרבה דוד. ואומרת לו: מה אבה שלך רוצה [מה שאבא שלה רוצה]. דוד יודע הכל.

יום בת שאל אומרת לדוד: שאל הערב בה הגוחך [להרגך] ואתה יושן. דוד עשה ראש וגוף בכרית הרבה [בובת־אדם מבגדים הרבה]. ערב בא. דוד יושן תחת המיטה. ואיש של שאל בא וזורק סכין על הגוף [הבובה]. ודוד הולך בערב מין החלון. ובת שאל נתון חבל. הבוקר שאל בא ורואה אפא דוד. דוד לא מת. הוא לוקח סוס שלו ונשים הרבה [ואנשים הרבה] והולכים למצח [למצוא] דוד. ערב שאל בא ואומר לבת שלו: אפא דוד. היא אומרת: לא יודעת. כל היום שאל לא מצח [מוצא] דוד. יום נשים רואים [יום אחד רואים אנשים] דוד ורוצים על דוד [ורודפים אחר דוד]. דוד רוצ מהר. דוד התרבה [התחבא] לפני קיר. והם לא ראים. דוד עולה על הר ואף אחד ראה דוד. הוא חקי [מחכה] כל יום על הער [כל היום על ההר].

*

דויד הוא בן שתיים־עשרה. חדשיים הוא בסך־הכל פה, ובבית עדיין מדברים צרפתית. רבקה, אף היא בת שתיים־עשרה, אך היא נולדה כאן, בירושלים, בישראל. היתה שנ־תיים בגן, ושש שנים היא לומדת בבית־הספר פה, זו השנה השביעית. הרי חיבורה על

בני ישראל במצרים

כאשר בני ישראל היו במצרים או במצרים התפרצו מלחמות או היהודים הלכו לכיסר ואמרו לו שבמצרים יש מלחמות אז הם רוצים לצאת ממצרים או הכיסר אמר שהוא יתן להם לצאת ממצרים ופתאום ביום אחד בא הכיסר למצרים ואמר ליהודים שהם יכולים לצאת ממצרים אז הם סמחו מאוד ויצאו ממצרים ואלכו לאניות ונסאו לירושלים ופתאום באמצא הדרך היתקפו אותם והם ימשיחו לסועה בכל המהירות שלהם והגיאו לירושל־לים ואז בירושלים היו להם חיים טובים וכל דבר מה שבני ישראל רצו נתנו להם.

ובכן, טוב להם לבני ישראל בירושלים.

*

יש להם גם בעיות? יש.

מוועד־ההורים המרכזי קיבלנו הקצבה למפעל־החורף: 7 זוגות נעליים, 5 חולצות, 5 זוגות מכנסיים — לכל בית־הספר. היתה זו עבודה קשה מאד, לבחור מתוך כמאת־תיים הנצרכים את 17 הנצרכים ביותר; האחות עם המזכירה הרכיבו רשימה, מחקו, ומחקו, ועוד מחקו, עד שצימצמו את הרשימה ל"מינימום האפשרי" — ועדיין הוא עובר על המיכסה. לא נותר לי אלא לעשות את המחיקה האחרונה ב"עיניים עצומות". במשך שבוע ימים אחרי חלוקת הבגדים והנעליים זרמו העררים: למה הילד שלי

לא קיבל? כל שנה הילדה שלי מקבלת. למה הפעם לא? וכל אשה (הנשים הן המושג כות בעול זה ולא הגברים) ונוסח תביעתה — זו בהרמת קול, זו בבכי וזו בתחנונים אילמים. עירערנו אף אנו, וקיבלנו תוספת שני זוגות נעליים — וצריך היה מיד להודיע את מספרי הנעליים ולשלוח למחסן ולקבל. האחות לא עבדה אותו יום בבית־ספרנו, גשמים ירדו — עברתי בעצמי בכיתות, למדוד את רגלי המועמדים (אף אחד מהם אינו יודע את מספר נעליו), ונבוכתי: אף אחד מן הילדים הבאים בחשבון אינו ראוי לקבל נעליים — נעליהם שלהם תקינות או אף חדשות. שוב עבדתי לפי שיטת "אָדֶן־דינו" וזיפיתי שני ילדים ממשפחות מרובות־ילדים, במתח. ושוב באו תלונות מרות. הפעם מתוך הרגשת קיפוח משווע: הרי אמרת לפני כמה ימים שאין עוד, ואנו האמנו לך, והנה שוב אתם מחלקים, ושוב פוסחים עלינו, והרי מגיע לנו.

ערכה הבת מגבית בקרב חברותיה ומסרה לי משלה ומשל החברות מספר בגדים: חולצות, אפודות ומעיל־עור קצר, לבן, כמעט חדש. ושוב חילקנו את הבגדים, הפעם בין הבנות מן הכיתות הגבוהות.

תהילה (מכיתה ו') באה, היא רוצה לדבר אתי.

"אני קיבלתי מן המזכירה חולצה — אני, אני לא רוצה את החולצה".

"מדוע?"

תהילה, בת 11, מפותחת מאד, מנהלת את משק־הבית בעמל רב ובכשרון; האם חולנית ורוב ימיה היא בבית־החולים, האב עסוק ב"עבודה יומה", ובבית עוד כמה ילדים קטנים. היא זקוקה מאד, לפיכך זכתה מידי המזכירה בחולצה, כמעט חדשה.

"מדוע?"

"היא לא מוצאת חן בעיני".

"אינה יפה?"

"כן יפה, אבל זה לא לפי טעמי".

"בסדר — את יכולה להחזיר למזכירה את החולצה, מישהי אחרת תקבל אותה".

שתיקה. רק במעומעם חודרים הקולות מן החצר, והמים זורמים בשוקת — שוב השאיר מישהו את הברזים פתוחים.

"למה את מחכה, תהילה? את רוצה עוד לומר לי משהו?"

"כן". המבוכה מעלה אודם על אדמה הטבעי. "כן. אבל אני נורא מתביישת".

אכן, אשה קטנה. עיניה — מה צבע להן? הן מושפלות. אך עמידתה כבת־חורין.

"דברי, תהילה".

"החולצה הזאת לא מוצאת חן בעיני, היא לא מתאימה לי. ראיתי חולצה אחרת. בחנות

של . . . וזו נראית לי".

"כן?"

"אני יכולה לקנות אותה?"

"יש לך כסף?"

"לא. אבל אם אני אביא סתקה —"

"פתקה?"

"כן, מן המנהל. בעל החנות אמר, אני כבר דיברתי אתו, רציתי להחליף אצלו, אבל הוא לא הסכים".

יש לנו מסעדה לימודית, אוכלים בה מאה־וששים ילד — מועמדים עוד מאתיים; אך אין מקום, ואין תקציב. הילדים משלמים תשלומים סמליים בלבד, וההתמרמות בקרב הורי הילדים שנדחו גדולה.

בתחילה היו צרות עם האוכלים, שמן הבית לא היו רגילים למשטר של אכילה, אך במרוצת הימים הסתדרו העניינים: המורה ויתרה על פאפריקה ועל גולאש, הילדים ויתרו על פ־אלאפ־ל ועל קבאב, והכל בסדר; רק בעיית הלחם היא עדיין בעיה: אוכלים כמיות עצומות — לחם עם סלט, לחם עם מרק, לחם עם דגים, ולחם עם לחם. וגם מגניבים לחם החוצה, לאחים, לאחיות, לידידים. אף עם כך השלימה המורה, היא גזרה על מצפונה המאדיארי שיעצום את עיניו, וזה הישג גדול. הגברת עזויו באה. היא רוצה לדבר עם המנהל, ובכך, הילד שלה, הוא אוכל במסעדה, אבל בחודש שעבר הוא לא אכל חמישה ימים —

"למה לא אכל?"

"כי הוא לא היה בבית־הספר".

"היה חולה? ואני לא שמעתי".

"לא, תודה לאל, הוא בריא, ברוך־השם. הוא היה, הוא לא היה בעיר".

"היכן היה?"

"הוא, זאת אומרת אנהנו, לא היינו בעיר, נסענו לראש־העין, לבר־מצוה".

"לבר־מצוה של קרוב — נסעתם לשבוע ימים וביטלתם את הילד מלימודו?"

"לא של קרוב, אדון מנהל, של שלמה עצמו. לא יכולנו לעשות את הבר־מצוה פה, כי אמא שלי, זו סבתא של שלמה, חולה ולא יכלה לבוא, אז עשינו את זה אצלה".

"כן, אז מה הענין?"

"אז אני חושבת שצריך לנפות את הכסף ששילמנו בעבור החמישה ימים — והמזכיר רה אינה מסכימה. היא אומרת: אכל, לא אכל — לא חשוב, צריך לשלם, אבל הוא לא אכל, אז למה שנשלם?"

"כמה הוא הסכום, גברת עזויו?"

"זה שבעים־וחמישה גרוש, חמש־שרה כל ארוחה".

"ובגלל שבעים־וחמישה גרוש את עושה עניינים, גברת עזויו?"

"אני עושה עניינים? אתם עושים עניינים! לא אכל, לא צריך לשלם".

"הוא הודיע לפני כן למורה שלא יבוא כל השבוע?"

"בשביל מה הוא צריך להודיע?"

"מבשלים לפי מספר האוכלים —

"אבל הוא לא אכל?"

"כמה עלתה לכם הבר-מצוה, עם הנסיעות, עם הכל?"

"כמה? אני לא יודעת בדיוק, בעלי יודע. אני חושבת חמש-מאות לירה."

"תוסיפי את השבעים-וחמש אגורות על החמש-מאות לירה. —"

"אבל — —"

"ותזכרי למצוות."

"תהיה בריא, אדון המנהל."

מנהל המכון למדריכי חוץ-לארץ, השוכן בקירבתנו, פנה אלינו. הוא מחפש תעסוקה לצעירים ולצעירות המשתלמים במכון — דרום-אפריקה, דרום-אמריקה, אנגליה — הם מוכנים לארגן חוגים ליד בית-הספר: ספורט, ריקודים, טיולים בעיר. יש לנו כבר חוגים, עד למעלה-ראש: החינוך המשלים מטעם העירייה ומשרד-החינוך-והתרבות, וחוגים פרטיים. לא נוכל לקלוט חוגים נוספים — חדרים, מכשירים, שעות; כושר-הקליטה של בית-הספר מנוצל עד קצה היכולת.

בכל-זאת, לוותר על הזדמנות כה מפתה? ורחמנות גם על הבחורים והבחורות. הצענו להם עריכת פגישות-בית אינדיבידואליות, והנחנו שבמקרים מסוימים יוצרו קשרים-קבע. המדריכים קיבלו את הרעיון בהתלהבות. אנחנו מצדנו בחרנו בשביעית, החלשה יותר, והזמנו את הורי-הכיתה והצענו להם כי יזמינו, מי שבידו וברצונו, בחור או בחורה, במשך שלושה חדשים לשבתות. ההצעה נתקבלה אף כאן בהתלהבות; דרך-אגב נתברר לנו כי אילו היו המדריכים בני ארצות דוברות-צרפתית היה הקשר רצוני יותר — ולא חשבנו על כך קודם. אולם כל המיכסה נוצלה, ולא נותר אף מדריך בלי הזמנת-בית.

למחרת באה גברת ק. בטענות. היא לא יכלה לבוא לאותה אסיפה, רק לאחר-מכן נודע לה מה "חולק" הפעם — והיא יצאה בידיים ריקות. למה זה קופחה, אף היא רוצה משהו לשבתות. הסתכלתי בה קצת בפיקפוק. בבית הזה יש למעלה מחצי תריסר ילדים, וזוג זקנים שאינם עובדים. הילדים אוכלים במסעדה, המצב בבית — ידוע לנו — קשה. אומרת הגברת ק: "מה יש? אוכלים עשרה — יאכלו אחד-עשר, שנים-עשר, אפילו יותר: לא ייצאו רעבים מן הבית."

יחצק (מכיתה ה') בא והוא כולו חיוכים; אין זה נדיר אצלו, תמיד הוא מחייך, הכל בפניו מחייך: העיניים לחוד, הפה לחוד, הלחיים, הסנטר, האזניים. אני חושד בו שגם מתחת לבגדיו הוא שופע חיוך. ועם שהוא מחייך, הוא עושה את המוות — לחבד ריו, למורים, לשקתים. ונראה שהוא נהנה מן התגובות הרגוזות.

"בוקר טוב, יחצק."

"בוקר טוב. יש לי שאלה."

"והיא?"

"למה אתה קורא לי יצחק?"

"למה לא? לא יצחק שמך?"

"כן, אבל."

"אבל?"

"כולם תמיד קוראים לי איציק."

"כולם — חוץ ממני."

"כן, חוץ ממך."

"אז מה לא בסדר?"

"אז אני רוצה שגם אתה."

"מדוע?"

"מדוע אתה לא רוצה לקרוא לי איציק?"

"זה יהיה קשה לי להסביר לך, אתה לא תבין."

"אז תסביר לי כך שאני אבין."

"כשהייתי ילד היה לי חבר בשם יצחק; כששאר הילדים רצו להרגיז אותו, קראו לו

איציק, איציק-שפיציק. ואז היה מטפס על הקירות."

"מטפס על הקירות?!" הפעם אינו מחייך, הוא צוחק בקול.

"מרוב רוגז."

"אבל אני לא ארגז. להיפך. אני רוצה שיקראו לי איציק, גם אתה."

"למה?"

"אז זה ככה. כולם קוראים לי איציק — לא? אפילו המורה. רק כשהמורה כועסת

עלי, כשאני עושה איזה דבר רע — לא דבר רע, אני לא עושה דברים רעים, רק

כשהמורה חושבת שאני עושה דבר רע — אז היא מורידה את המשקפיים קצת, ככה,

על האף, והיא מביטה אלי כך עם הראש בעוקם, ומרימה את האצבע, ואומרת:

יצחק-איציק! אז אני לא רוצה שתקרא לי יצחק. אני רוצה שתקרא לי איציק. לא

איכפת לי אפילו איציק-שפיציק."

איציק. שם משפחתו — מזרחי.

ערכנו מיבחן בכיתות ו' וז' על ספרי בראשית ושמות. התוצאות עשויות לרפות את

הידיים — הרבה מאוד זיבורית ומעט מאוד בינוניות; אולם לפחות מוצא אתה לא

מעט תשובות אוריגינליות, ואפשר, נדמה לי, ללמוד מהן.

"מדוע נעשתה היונה סמל השלום?"

— היונה נעשתה לסמל השלום כך. לפני רבים שנים לא היו בת-ידואר. אז לכל משפחה

היתה יונת. לא כולם. והם היו שולכים את היונה כאשר היו צריכים לשלוח מחתבים. וישלחו את היונה. על כן נאמר היונה לסמל השלום.
— היונה נעשתה סמל השלום בגלל שלא היו לה סיכויים למלחמה.

“למה נקרא שם העיר בבל?”

— כי שם גרו הרבה בבבלים.
— בבל, ששם ידעו הראשונים שצריך להיות מבול.
— העיר בבל נקראה כך מפני שהבבלים הביאו את היהודים לשם ורצו להרוג אותם אז הם שרו על נהרות בבל ולכן נקראה בבל.

“מהי ההבטחה שהבטיח ה' לאברהם?”

— ה' הבטיח לאברהם כי יתן לו את ארץ כנען וירבה את זרעו ככוכבי הלכת שבשמיים.
— ה' הבטיח לאברהם כי בניו יהיו אצילים, כי זרעו יהיה כחול.

“על מי נאמר כי ידו בכל ויד כל בו?”

— על הנחש נאמר שכל ימי חייו יאכל כול.

“השלם את הפסוק 'קח נא את בנך...'"

— “קח נא את בנך וחתן נא את בני”.

“לצורך מה הלך עבד אברהם לחרן, ולמה הלך לחרן דווקא?”

— אברהם שמע כי בחרן יש נשים יפות לכן שלח את עבדו להביא כזאת אחת ליצחק.
— אליעזר הלך לחרן להביא אשה ליצחק, הוא הלך לחרן מפני שהיו שם בתולות יהודיות.
— אליעזר הלך לחרן מפני שפילגש שלו היתה שם.

“מדוע נקרא יצחק בשם זה?”

— יצחק נקרא כך מפני שהבן של העוזרת צחק באותו רגע.

“במה בירכו את רבקה בצאתה מחרן?”

— את רבקה בירכו שיהיה לה בעל עשיר וטוב.

“באיזה ענין נאמר 'ריח בני כריח השדה שבירכו ה'?”

— זה אמר יצחק ליעקב בזמן שהוא הביא לו מעדנים ובירך אותו לבחורה.

“מה היה חלום פרעה ואיך פתר אותו יוסף?”

— חלום פרעה — שישראל באה אליו והרגה אותו ויוסף פתר לו זאת שזה אמת.

במיוחד עמדתי על שמונה תשובות. הראשונה משל אחד הבנים של השביעית, שבע האחרות משל בת של אותה הכיתה:

1. בבל נקראה כך מפני שבלל ה' את שפת האנשים שבנו מגדל גבוה להילחם בה', ומפני שבבאילו פירוש שער־האל.
1. קין נענש כך הוא הלך וגילה כל דבר אז האנישו אותו.
2. עדה וצילה הם היו מלאכות.
3. אות הברית בן ה' ונוח הוא נוח גילה כל הדברים מה שדיברו אז ה' קראת אתו ברית וההבטחה שניתנה לו הוא שהוא לא יגלה יותר.

4. שם העיר בבל נקרא כך מפני שהעיר הזאת היתה חשובה.
 5. ה' אמר לאברהם לפני שהוא עלה לארץ כנען הוא אמר לא כידי לך לצאת לכנען כי לא יהיה לך טוב שם והוא הלך ופתאום אחרי כמה ימים הוא ראה שה' צדק.
 6. ה' הבטיח לאברהם שלא יהיה לו טוב בבבל ובאמת ה' צדק או לא היה לו טוב.
 7. המלאכים בישרו לאברהם שלא יקדי לו לצאת לכנען כי לא יהיה לו טוב שם.

*

אגב, זו אותה בת שבסיום חיבורה על בני־ישראל במצרים קבעה כי טוב להם לבני־ישראל בירושלים. ובכן, טוב להם או לא טוב להם? נראה שעדיין לא החליטה — וכי בעיה זו, אם "טוב או לא טוב בארץ כנען", הריהי בעיה בבית רבקה. מן הראוי היה לבקר בבתיהם של כל חמש־מאות וחמישים התלמידים שלנו. שנדע את האדמות שבהן אנו זורעים וחורשים. אך מי יכול לבקר בחמש־מאות בתים? החלטנו לערוך משאל, כדי לעמוד על הרקע התרבותי והלשוני של תלמידינו. בביצוע המשאל נתקלנו בקשיים "טכניים" מרובים — השאלות צריכות להיות מנוסחות בפשטות. כדי להקל על מתן התשובה; אסור לנגוע בכמה שטחים (פוליטיקה מפלגתית, אוריינטציה דתית, מוצא עדתי ועוד). כדי שלא לעורר מורת־רוח מצד ההורים; יש לשתף את הבית במתן התשובות. משום כך אין תוצאות המשאל משביעות־רצון. אין בהן גם משום ערך מדעי כלשהו, כי הנשאלים אינם בגדר דגימה טיפוסית לא רק של הארץ אלא גם של העיר. אך יש בהן, כמדומה, כדי לעורר מחשבות. המשאל נערך בכיתות ה' עד ז', לכל אחת שתי מקבילות, מספר התלמידים בהן 230 (128 בנים, 102 בנות). השיבו (על־אף כל הממצים שלנו) 116 — החצי. המשאל ותוצאותיו:

א. ארץ־הלידה:

ישראל	100	(86%)
חוץ־לארץ	16	(24%) — מהם:
אנגליה	1	
תוניסיה	1	
תורכיה	1	
עדן	1	
צרפת	1	
רומניה	2	
עיראק	4	
מארוקו	5	

ב. השפות המדוברות בבתי המשיבים:

עברית (בלבד)	14	(12%)
עברית ולועזית	57	(49%)
לועזית (בלבד)	45	(39%)

ג. השפות המדוברות:

71	עברית	(14+57 =)
23	ערבית	
12	אידיש	
12	ספרדית (לאדינו)	
11	צרפתית	
8	גרמנית	
7	אנגלית	
7	רומנית	
5	פולנית	
4	הונגרית	
4	תורכית	
2	ארמית	
2	רוסית	
1	איטלקית	
1	בולגרית	
1	יוגוסלאבית	
1	פרסית	

ד. השפות שבהן מדברים (או דיברו) הורי הנשאלים עם הוריהם:

69	עברית (גם)	(60%)
107	לועזית	(90%)

ה. השפות שבהן מדברים (דיברו) הנשאלים עם הורי-הוריהם:

46	רק עברית	(40%)
11	עברית ולועזית	(10%)
28	רק לועזית	(25%)
2	"שפת הידיים"	

ו. ספריית-הבית מכילה:

3	ספרים	0	(2.5%)
29		20—	(25.0%)
20		50—	(17.3%)
21		100—	(18.1%)
18		250—101	(15.5%)
19		1000—251	(16.4%)
2	למעלה מ-1000		(1.7%)
	בלי מספר		
4	"הרבה", "לא יודע"		(3.4%)

ז. ספרים מיוחדים בספריית־הבית :

תנ"ך שלם	114	(98.0%)
תנ"ך עם פירוש	88	(75.8%)
ביאליק	58	(50.0%)
מילון עברי	75	(64.6%)
אנציקלופדיה	62	(53.4%)

ח. ספרים בלועזית מצויים בבתיהם של 77 (66.3%) — מהם :

אנגלית	54	(46.6%)
צרפתית	33	(28.4%)
גרמנית	23	(20.0%)
טולנית	8	(6.9%)
אידיש	5	(4.3%)
רומנית	5	(4.3%)
איטלקית	5	(4.3%)
ערבית	4	(3.4%)
רוסית	4	(3.4%)
הונגרית	4	(3.4%)
ספרדית (קסטילית?)	3	(2.5%)
תורכית	2	(1.7%)
צ'כית	2	(1.7%)
בולגרית	2	(1.7%)
יוגוסלאבית	1	(0.9%)
הולנדית	1	(0.9%)
לאטינית	1	(0.9%)

ט. עתונים

קוראים עתון בבית	116	(100.0%)
קוראים יום־יום	81	(69.8%)
מנזיים על עתון	52	(44.8%)
עתונים עבריים בלבד	64	(55.1%)
עתונים לועזיים בלבד	11	(9.5%)

י. טלביזיה

החליטו לרכוש, לכשתותקן	23	(19.8%)
החליטו לא לרכוש	62	(53.4%)
עדיין לא החליטו	31	(26.8%)

יא. ביקרו בתיאטרון

בשנת־הלימודים תשכ"ב	63	(54.3%)
בשנת־הלימודים תשכ"ג	68	(58.6%)

תוצאות המשאל מלמדות אותנו, בתוך שאר דברים, כי :

- א. הרוב המכריע נולדו בישראל ; רק 14% נולדו בחוץ-לארץ, מהם הרבע (4) באירופה, שלוש רבעים (12) בארצות-המזרח ;
- ב. בחלק גדול מן הבתים (39%) מדברים רק לועזית, בחלק קטן מאוד מדברים רק עברית (12%) — מחצית הבתים הם דו-שפתיים ;
- ג. לעומת שני שלישים כמעט (62.9%) של בתים המונים פחות מ-100 ספר בספרייתם, הודיעו 18% על ספרייה בת 251 ספר ויותר ;
- ד. אין בית שבו לא נקרא עתון ; ב-70% של הבתים נקרא עתון בקביעות ;
- ה. עיון בשאלונים עצמם העמידנו על כך שהעקומה (לא רק של מספר הספרים אלא גם של ביקורים בתיאטרון, של מציאות אנציקלופדיה בבית, ועוד) מגיעה לשיאה בכיתה הששית ונופלת בתלילות לשביעית, ומוסיפה מכאן לרדת אל השמינית. הסיבה ידועה לנו : נשירת העילית אחרי כיתה ו' — אל בית-התלמיד ואל הגימנסיה. צרה היא זו, כי הכיתות הגבוהות הן הטובעות את חיתמן על בית-הספר כולו, הן ה"קובעות את הטון" בו, הוריהם של ילדים בעלי-יכולת נוטים כמוכּוּן להעברת ילדיהם, במוקדם ככל האפשר, לתיכון, ומשרד-החינוך-והתרבות אף מעודד נטייה זו, ובכך הוא מחבל, מתוך דאגה ל-15 עד 20 אחוז, ב-80 עד 85 אחוז של כל בית-ספר יסודי. שמא מוטב היה לסיים בכלל את בית-הספר היסודי ולהעמידו על שש כיתות בלבד ; בסימון — לחלק את התלמידים כולם ולפזרם — אל התיכון העיוני את הראויים לו, ואת השאר למקצור עי או לחקלאי.

המורה מכיתה ג' באה לתבוע את עלבונה. דויד אינו מכין שיעורים, כבר מראשית השנה. פעמים רבות רשמה ביומן-השיעורים שלו הודעה להורים ; עליו היה להביא את חתימתם, ולא הביא. הזמינה את ההורים לבית-הספר, לשיחה. לא נענו. שלחה להם מכתב רשום וביקשתם שיציעו לה שעה שהיא נוחה להם, אם אין הם יכולים להיפנות לשעת קבלת-ההורים הקבועה שלה. הציעו. באה המורה במיוחד, לפנות-ערב (ועליה לנסוע בשני אוטובוסים כדי להגיע לבית-הספר), חיכתה שעה ארוכה — לשווא. הגיע מועד אסיפת-ההורים, לפני סיום השליש. שוב כתבה המורה להורים והזהירם, שאם לא יבוא אחד מן ההורים לאסיפה תיאלץ לרשום לילד הערה רעה בתעודה. אזורה זו השפיעה. האב בא לאסיפה — והעליב את המורה בנוכחות שאר ההורים. נהג בה כאילו היא ילדה שסרחה, גער בה על שהיא מטרידה בני-אדם ואינה מניחה להם לחיות במנוחה, ולא נתן לה לפצות פה. למרבה הבושה הסתובבו ילדים רבים (כדרכם) מאחרי החלונות הפתוחים והיו עדים לקלקלתה.

כתבתי אל האיש (שהוא פקיד במוסד ציבורי) ונזפתיו בו על התנהגותו החצופה ; העתק המכתב המצאתי למורה — רק כדי להשיב לה את כבודה שנפגם. בטוח הייתי כי האיש לא יגיב, וסבור הייתי כי בכך נסתיים הענין.

טעיתי. הוא בא.

"אתה כתבת לי דברים קשים — מבטל אני עצמי מעבודתי, ואני בא לומר לך שאין זה מגיע לי".

הודיתי לו על שכיבדני בביקורו ושאלתי אותו מפני מה העליב את מחנכת בנו. "זאת היא מחנכת? בעצמה עוד ילדה — יכולתי להיות אבא שלה". הדבר הרגיו אותי. כשפוגעים במורים "שלי" אני מאבד את שיווי-המשקל. אמרתי לו:

"אתה בקושי יכול להיות אבא לילדך — אינך דואג לו, אינך מרגיל אותו להכין שיעורים. אינך עוזר לו, אינך שומר עליו, ובמקום לשתף פעולה עם המורה, אתה עוד פוגע בה". אך הוא בשלו:

"זאת מורה זאת? זו מחנכת? אל תחשוב שאני בור. אני למדתי בבית-הספר. אתה יודע מי היו חברי לספסל? אתה הרי מחנך ותיק, ודאי היכרת אותם: זה, וזה, וזה. והמנהל מי היה? היכרת אותו? מי לא הפיר אותו? אדם גדול היה. אז מה אומר לך? היינו הרבה ילדים בבית, ופעמים רבות הייתי בא בלי אוכל לבית-הספר. מה אתה חושב, זה כמו היום? המנהל היה בא, הוא כבר ידע מי יש לו לאכול ומי אין לו, והיה מחלק אתי את פת-עשר שלו. ובחורף היה משאיל לי את מעילו, כדי שלא יהיה לי קר. זה היה מחנך. אז היו מחנכים. בעלי-תורה ובעלי-מידות. היום? מי מן המורים יודעים מה שנעשה בבתי תלמידיהם! מי שואל אם יש או אין להם לאכול. והלימודים שלומדים היום! בזמני היו לומדים! פרקים שלמים היינו לומדים על-פה. את כל ביאליק ידענו, את טשרניכובסקי, ומנדלי, ו... כן, אז היו לומדים! מה הם יודעים היום? קדחת. השיטות של היום. המורים של היום. מה יש לי להשגיח על הילד שלי, על הכנת השיעורים שלו. איזה שיעורים יש להם? הילד שלך לא העתיק את שלש השורות מן הספר. גם-כן שיעורים. העתיק או לא העתיק — הוא יישאר אותו עם-הארץ. אז, ילד לא הכין שיעור — היה המורה הולך לביתו ומדבר עם הוריו. היום — מורה הולכת לבתי תלמידיה? הערה ביומן, הזמנה לבית-הספר. למי יש פנאי לבוא? אני אדם עסוק".

"מר אבי-דוד", אמרתי, "אתה זוכר כמה תלמידים הייתם בפיתה?". "כמה תלמידים? ודאי שאני זוכר. היינו למעלה מעשרים. וכל אחד נעשה משהו, משהו".

"ואתה יודע כמה תלמידים יש בכיתת הילד שלך?"

"כמה?"

"ארבעים-וחמישה".

"אז מה זה משנה?"

"אתה אדם עסוק, ואינך יכול לבוא פעם בשליש, שלש פעמים בשנה, אל בית-הספר שאתה גר בקירבתו. משום-מה אתה סבור שלמורה קל יותר לבוא אל בתיהם של ארבעים-וחמישה, והיא גרה בריחוק-מקום?"

"מה יש לה לעשות?"

”מה יש לך לעשות?”

”אני עובד”.

”והמורה אינה עובדת? מלמדת, מכינה את שיעוריה, בודקת את עבודות הילדים, משתתפת בחוגי־השתלמות, משתתפת באסיפות־הורים, בישיבות־מורים, הולכת להר־צאות, ובסופו של דבר: זה הילד שלך, ואתה חייב לדאוג לו. בימיך היה מישו מן ההורים מעז לפגוע בכבודו של מורה, לא להיענות להזמנתו, להעליבו בנוכחות אחרים?”

”לא. אבל זה היה דבר אחר. היום זה דבר אחר”.

היום זה דבר אחר.

בחדשים הראשונים של שנת־הלימודים נהפך בית־הספר ל”ח’אן”, למלון־אורחים. תלמידים נרשמים — וההורים מגישים בקשה לעיריה ומעבירים את הילדים לבתי־ספר אחרים. מכאן לבתי־ספר אחרים, מבתי־ספר אחרים לכאן, כניסה ויציאה בלתי־פוסקות. אין בית־הספר בעיני רבים מן ההורים אלא כמין בגד שמחליפים כמה פעמים ביום. הנימוקים? החבר של הילד שלי לומד בבית־הספר ההוא. הילדה שלי רוצה בית־ספר דתי. אנחנו גרים רחוק, אבל הילדים של השכנים שלנו לומדים פה, אז גם הילדה שלי רוצה פה. אני קיבלתי עבודה בסביבה הזאת, אז אני רוצה שהילד שלי ילמד פה.

לא תמיד נכונים הנימוקים המוצהרים — אבל העיריה אינה בודקת הרבה. מה איכפת לה. תחרות חפשית. גם סוכר ומלח וחמאה יכול אדם לקנות היום פה מחר שם. במה שונה בית־ספר מחנות־מכולת.

דעתנו שונה. אנו דוחים, עד כמה שפוח־השיכנוע שלנו מגיע, ”מתגיירים” שנפשם יוצאת לבית־ספרנו דווקא. לא תמיד אנו מצליחים. החוק הוא נגדנו. ויש גם עלייה שוטפת. ונהירה ממקומות־ישוב קטנים יותר אל העיר. וסתם החלפת דירות. וילדים שנסתכסכו עם מוריהם ומנהליהם, וילדים שקצינ־המיבחן מבקש להם הצלה עלידי שינוי־מקום, וכיוצא באלה.

ויש מיכסות. ויש ויסות. מה זה?

קיבלנו היום את החוזר האחרון של המנהל הכללי, ובו בתוך השאר סעיף זה:

”משרד־החינוך־והתרבות ישלים בשנתיים הקרובות את התכנית להקטנת מספר התלמידי דים בכיתה, כך שמניינם לא יעלה על 45. כד־בבד עם הפחתת הצפיפות בכיתות, שומה עלינו להבטיח כי הפיתוח שמספר תלמידיהן נמוך מהנורמה שנקבעה תאוכלסנה במידת האפשר.”

רשויות החינוך המקומיות מתבקשות איפוא להושיט את מלוא עזרתן בביצוע תכנית זו, עלידי ויסות תלמידים והעברתם מבית־ספר אחד לבית־ספר אחר, כדי להימנע מפתיחת כיתות שאינן מאוכלסות במידה מספקת...”

זוהי תכנית להקטנת מספר התלמידים בכיתה, ומגמתה המוצהרת להעמיד את הכיתות על המינימום, שהוא 45 תלמיד. בבית־ספרנו אין אף כיתה אחת מגיעה לנורמה הזאת (אינני יודע אם יש בכלל בית־ספר כזה). הנה כי כן העירייה קרואה לוֹסֵת, כלומר להעביר ילדים מבתי־ספר אחרים אל בית־ספרנו, כדי להשלים את הנורמה. ויש לציין כי היא צייתנית מאד בדבר. ההוראה מחייבת כמובן גם את מנהלי בתי־הספר. אני מקבל אפוא תלמידים כל־אימת שהם באים.

כיתות ו' שלנו לקו השנה. יש בכל אחת מהן לא יותר משלושים תלמיד — חמישה־עשר פחות מן הנורמה. וזאת לפני הניתוח שאנו צפויים לו לקראת השנה הבאה (הניתוח — הנשירה לבית־הילד ולגימנסיה). אנו מקבלים אפוא חדשים, גם באמצע השנה, גם לכיתה ו' — מה־זה־משנה היכן למדו, מה למדו. מה־זה־משנה אם יש עוד מקום בחדר־הכיתה, אם אין מקום (שהרי החדרים לא נבנו מלכתחילה לצורך בית־ספר). מה־זה־משנה אם יש ריהוט, אם אין. חוק זה חוק, והוראה מחייבת. דויד הגיע אלינו לפני כמה שבועות, עוד לפני הפעלת הוויסות הרשמי. הוא איננו עולה חדש, הוא יליד הארץ. והוא בא אלינו מאחת הערים שבארץ הזאת, לא דווקא מעיירת־ספר או מעיירת־פיתוח. ילד ככל הילדים. נורמלי. הוא הגיע לכיתה ו'. אני מקבל חיבור שלו שכתב במיבחן שיגרתי, עם שאר הילדים, על עקידת יצחק. זהו לשון החיבור:

חיבור על אברהם

אברהם היא הויה לא שני בנים. הוא רצה לנכות אותו. הוא אמרי תקרבי את בנחה לזנחה אזוה הוא אמרי תבי יום אחד הוא הלכו לים הוא נזנסה והוא אמרו לבנביה באו אחרי והם באו והם הלכו והמים הם הגיעו להם אתי הגרון. אזוה אמרי אברהם את אמרות לי הקרבי את בנך ואן הקרבתי אתי ואת רצה שאני ומתי ה תצלי אתי אז ה אעשה את הים ליבש והוא יצא והלכה למעלה מן החוץ יושבה הוא ובני יצחק והם הלכ אברהם הלכי להקבק את בנה אזוה מלאחה מן השמים ואמרה מאה את עושה אמרי ה הכרבי את בנך הוא אמר אן רצא שה וגד. אז הילד אמר אבא תגדי לאמאי שהיא לא תפילי את עצמי מן הגנו או שהיא תארגו את עצמוה אזוה ה אמרי לא, אל תקרבי את בנחה לעליה.

יש צורך בתרגום? אני מניח זאת לקורא, לכשרונו ולדמיונו. זהו חיבורו של תלמיד חדש. הרי חיבורה של תלמידה ותיקה (מכיתה א' אצלנו), ילידת ירושלים, באותה הכיתה:

עקדת יצחק

בא מלאך ואמר ליצחק שיקח את יצחק לעלות מזבח אברהם רצה לעלות את יצחק ולשחות מזבח לה' מפנה שהמלאך אשר בשמים אמר לו אח כך כאשר אברהם רצה לעלות את בנו מזבח ולשחות אותו אז ירד מהשמים מלאך ואמר אל אברהם אל תגע

בבנך יצחק או אברהם אמר למלאך הלא אתה אמרתה לי שאני יזבח וישחת את בני יצחק וכאשר אני בא לשחות אותו או אתה בא ואומר לי הוריד את ירך מעל בנך יצחק או אברהם אומר אבל מה אני יעשה אתה אמרת אלי שאני ישחט את בני יצחק ואני רצתי לשחוט אותו ואתה אני שומע בכולחה ואני מוריד את ידי או אברהם הוריד את ידו והמלאך אמר אליו אתה כך את בנך יצחק הביתה והשכבו ותעשה לו כל טוב, אז אברהם לקח את יצחק הביתה ועשה לא כל טוב או יצחק אמר אל אביו אבא אני יגיד לאמא אז אברהם אמר לא בני יצחק אני לא מרשה לחה לגולות לאמך את כל אשר כרה שם אם אתה תגלה את הכל או האמא תבכה או יצחק אמר טוב אבא אני לא אגלה רק אני אתן לאמא נישקה ואחר כך יצחק הלך ונתן לאמא נשיקה וחזר חזרה אל אבא אז האבא לקח את יצחק לטייל וכנה לא כל מני דברים טובים ואחר אמר האבא אל בנו שבעתה שמחתה הכל היה טוב הבן אמר כן שבעתי שמחתי ואחשב נלך הביתה הם נסעו הביתה ובאו אל ביתם וישנו וחיו חיים טובים חיי אושר ואושר ולא חיי צער גם האמא היתה שמחה.

כאן, נדמה לי, אין צורך בתרגום, אף לחסרי־דמיון. פלא שמורותינו מתקוממות על ה"ויסות"? "אם יביאו לנו עכשיו, בששית, חמישים אחוז תלמידים חדשים, הרי אנו מסכנים את כל ההישגים שהשגנו בעמל שש שנים". כך טוענות המורות. אני חושב שאינן צודקות. לא תמיד יישאר בית־הספר במצב שהוא שרוי בו כיום, מוגבל בתקציב, בחדרים, במכשירי־לימוד, בכוחות־הוראה — ולא תמיד תישאר האוכלוסייה כמו שהיא היום. הנה עומדים אנו עכשיו לפני הנהגת הטלביזיה — הטלביזיה הלימודית, או החינוכית, עדיין לא ברור לי מה שם יינתן לה רשמית — היא תתקן את כל הפגמים. היא תמלא — אצל שבעים־שמונים האחוזים — את מקורם של הספרים שאין להם בביתם, תעשיר ותעמיק את הידע ואת התרבות שרבים מהם שואבים מן העתון (מותר לי לנחש שהמדובר הוא על־הרוב לא בעתון יומי כי אם בשבועון, בשבועון מצויר מסוים?), תקנה אוצר־מלים אף לאלה שבביתם מדברים לועזית, ותפתח את כושר־המחשבה בקרבם; היא ודאי גם תקנה נימוסים (אחידים, כמובן) ותפתח את החוש המוסרי...

*

אגב עיון במחברותיהם של תלמידי השביעית — התמונה המתקבלת מהן אינה שונה במקצעות האחרים מן התמונה שהחיבורים מראים לנו — נתקל אני בקטע שאחד התלמידים העתיק למחברתו מספר ההיסטוריה. שיעור־חובה היה זה, או העתקת־עונש? לא משנה. הריהו, כלשונו:

לא כן היה מצב היהודים בצרפת, ארץ מולדת ההכרזה על זכויות האדם, על חופש ועל שוויון. שם היה מן הנמנע לשוב שיבה מוחלטת אל המשטר הישן, אל שלטון היחיד, וכאשר הוחזרו הבורבונים על כנם, היו מוכרחים לוותר על שלטון־יחיד, להסכים לחוקה קונסטיטוציונית ולאשר את הסעיף האומר כי "כל האזרחים בני־חורין הם ללכת איש בשם אלוהיו, ואין להפלות בין אזרח לאזרח בגלל דתו". וכך בטלה "הפקודה המחפירה" של נאפוליאון, וחוק השוויון ליהודי צרפת בכל חלקי המדינה נכנס שוב לתקפו.

אני קורא את הקטע הזה, ואת כל שאר הקטעים, בספרי־הלימוד שלנו, בהיסטוריה, בגיאוגרפיה, בעברית ובכל שאר המקצועות — וקורא את חיבוריהם של תלמידינו, "חיבור על אברהם", ו"עקידת יצחק", ו"בני־ישראל במצרים", ומאות עבודות אחרות, ומגיע לאותה מסקנה ידועה כי "לשון עברית — קשה". בכל זאת, סבור אני, אין להתיאש: אם מחברי הספרים האלה למדוה, ודאי ילמדוה גם קוראיהם.
לא?

ואם לא ילמדוה ביסודי, ודאי ילמדוה בתיכון — והרי מובטח חינוך תיכון לפל, ובעתיד הלא רחוק, לפי חזון גדולינו, אף חינוך גבוה. בקנה־מידה ממלכתי. חינם.

*

לפני כמה ימים נפגע אחד התלמידים שלנו, מכיתה ד', על־ידי מכונית עם הכניסה לחצר בית־הספר, בשבע־וחצי בבוקר. הוא איבד את הכרתו והועבר לבית־החולים. נתברר שנפגע בראשו והיה צורך לתפור את הקרע, וכן נותח בבטנו והוצאה אחת מכליותיו שנתפוצצה. בשעת המקרה היה נוכח אחיו הקטן יותר של הנפגע וכן אחד מתלמידי השמינית. אחיו של הנפגע הופה בתדהמה ולא יכול למסור שום דבר למטרה שבאה לחקור את נסיבות המקרה. ואילו תלמיד השמינית, בטרם יפתח פיו להעיד על פרטי המקרה — בנוכחותנו, כמובן — הוזהר מיד על־ידי חבריו מן הכיתה: "עודה, אל תעיד — לא כדאי לך! יהיו לך רק טרדות, לא כדאי!" ושוב לא הועיל שום דבר, העד לא פתח את פיו.

לא כדאי.

זהו קנה־המידה.

חשקה נפשנו בחנופיה משלנו. בחנופה האחרון התקשינו למצוא בהשאלה מנורה מתאימה למסיבת־חנוכה שלנו. באנו בדברים עם המרכזיות למלאכה, והמנהל הצביע על שלושה תלמידים מן השביעית שלנו, המוכשרים למלאכה זו. שוחחתי עם אחד נכת השביעית. אמרה לי כי שנים מן השלושה אמנם מוכשרים לעבודה אבל חסרים הם יזמה משלהם. ואילו השלישי "מסרב להתנדב"; אין הוא עושה שום דבר למען הכיתה, לא כל שכן למען בית־הספר, ולפי שהוא האינטליגנטי מכל חבריו, הרי השפעתו החברתית על כל הכיתה שלילית. הזמנתי אותו לשיחה. תחילה עיינתי בשאלון שלו ומצאתי כי הוא אחד מן השנים שמספר הספרים בביתם עולה על אלה. אף תשובותיו במיבחנים מראות רמה בלתי־שכיחה. זהו אותו נער שידע להסביר כי העיר בבל נקראת כך משום שפירושה באב־אילן, שער האל.

"שב, יגאל", אני פותח. אנו מסתכלים זה בזה ומחרישים. זו לו הפעם הראשונה שנקרא לשיחה אתי. ניכר שהוא מרגיש עצמו קצת שלא־בנוח, אך הוא יודע לשלוט בעצמו. הוא נער יפה. אמרים לי שהוא מצטיין גם בחינוך הגופני — מה הוא עושה אצלנו, בשביעית?

"אתה נולדת —"

"פה, בירושלים, אך הורי באו מהונגריה".

"ואתה יודע הונגרית?"

"מעט — בשביל מה אני צריך הונגרית?"

"אין זו שפה יפה?"

"אני לא יודע, אבל איזו תועלת היא יכולה להביא לי?"

"שוחחתי עם מנהל המרכזיות למלאכה. הוא אומר לי שאתה מצטיין במלאכה".

הנער שותק. אף חיוך אינו עולה בו. רק עיניו הירוקות שואלות: 'ובשביל זה קראת

לי?' על כרחי אני ממשיך:

"מנהל המרכזיות אומר לי שאתה המתאים ביותר לעשות לנו חנוכיה — אתה יודע.

חנוכיה גדולה, יפה, ממתכת".

הוא מתעורר מעט, אך קולו מלא תהייה:

"יש לנו בבית חנוכיה — אני לא צריך".

"לא לעצמך התכוונתי: לבית־הספר".

שוב שקט. אפשר לראות, איך "זה עובד בתוכו". אני ממשיך, כדי לסבר את אזנו:

"אתה זוכר, במסיבת־חנוכה האחרונה שעשינו היה קשה לנו להשיג חנוכיה, והיו

לנו צרות, אני חושב שפדאי' שתהיה לבית־הספר חנוכיה יפה משלו, ונוכל כל שנה

להשתמש בה".

"ואתה רוצה שאני אעשה אותה?"

הוא מהסס. ניכרת התהייה הגוברת־והולכת שבקולו. הוא כנראה מתקשה להעלות

במפורש את שאלת הגמול. אני בא לעזרתו:

"בהתנדבות, כמוכן. אתה מבין: מתנה לבית־הספר".

עננה מכסה את פניו, ישיבתו מתרפה, קולו מקבל גוון בכיני:

"זו עבודה מרובה, אתה יודע?"

"כמוכן. אבל יש לך פנאי — כל השנה אפילו".

"ואז לא אוכל לעשות כל השנה שום דבר בשבילי?"

איך מצליח המנתח לחתוך בבשר החי של זולתו בלי שתרעד ידו? לא אבין. אני

מרפך את קולי:

"אינך צריך לעסוק בזה לבדך — קח אתך את אלי ואת אנרי, יחד תגמרו אותה

תוך כמה שבועות. אני אדבר אתם, הם יעשו זאת ברצון, אבל אתה תהיה האחראי.

בסדר?"

"אני אחשוב בדבר".

לעזאזל! עד כדי כך עמוק ה"כדאי־לא־כדאי" בלב הילד הזה? אני נזכר במר אבי־

דויד: "אז זה היה דבר אחר...".

אני פוטר את יגאל מלפני. נמאס עלי.

הוא יוצא. וחוזר מיד, מהוסס קצת.

"כן?"

"אתה כועס עלי?"

"כן, יגאל".

"טוב, אני אעשה את זה. אבל — תראה: למדנו בעשרת הדיברות 'כבד את אביך ואת אמך, למען יאריך־ימך'".

"מה אתה רוצה לומר בזאת?"

"למען יאריך־ימך, ולא למען יאריך־ימי אביך ואמך. משלמים בשביל כל דבר. בשביל מה אני צריך לעבוד כל השנה בשביל לא־כלום?"

"בשביל מה? למען יאריך־ימך. לך, יגאל, אתה לא צריך לעשות את המנורה. אני מוותר".

ולא יספנו עוד לדבר בענין.

שבע קודם סיום הלימודים מביא לי מנהל המרכזיות, הוא עצמו עם המורה למלאכה, מנורת־החנוכיה נהדרת — מעשה־ידי יגאל וחבריו. הוא מרוגש מאד, עמיתי מן המר־כויות למלאכה: הילדים עשו את החנוכיה במחתרת. לפי הדרכת המורה שעמו עשו יד אחת. מחוץ לשיעורי־המלאכה הרגילים; בשעת השיעורים עסקו, כשאר הילדים, בשלהם.

*

בעקבות המשאל פתחנו במספר פעולות טווח ארוך, כדי לגבש קצת את האוכלוסיה שלנו, מן הבחינה התרבותית ומן הבחינה החברתית — הגברנו וגיינו את החוגים השונים, התכפנו את כינוסי־ההורים שלנו, ועוד; אך גולת־הכותרת היתה סידרת הקונצרטים המיוחדים שערכנו מאז, במשך כל השנה, בסיועו המבורך של מרכז־תרבות־העמים־לנוער: המרכז נתן את האמנים, את האולם ואת השירות, ואנו נתנו את הקהל: תלמידי החמישיות, הששיות, השביעיות והשמיניות. יחד היינו מרכיבים את התכנית, המורה־לזימרה שלנו הכינה את הקהל בשיעורים שלה לפני הקונצרט, ואנו הדרכנו את התלמידים בענייני ההופעה החיצונית וההתנהגות בשעת קונצרט: לבוש חגיגי, האזנה מרוכזת, מחיאות־כפיים.

הקונצרט הראשון ניתן על־ידי הכנר האיטלקי פ־ראנקו נובלו (במימון השגרירות האיטלקית), בליווי רות מנוזה ליד הפסנתר: כך, הנדל, דבוואק וצ'אי־קובסקי. המור־רים שלנו היו מלאים פיקפוקים וחששות — אולם התוצאה היתה למעלה מן המשור־ער: האמנים קצרו תשואות־חן וגמלו בשבחים בסופר־לאטיבים, מנהל המרכז שיבח את הקהל (למעלה ממאתיים ילדים בגיל 11 עד 15) על התנהגותו המופתית. אך אותנו הסעירה התנהגות הקהל שלנו: מבוגרים אינם יכולים להאזין ביתר ריכוז וחדרת־קודש, והעיקר — עשרים אחוז המופרעים שלנו! לא המפגרים, הדבילים והאימבצילים, הללו ניכר שהשתעממו; פטרנו אותם משאר הקונצרטים. אולם המופ־רעים — כה הלכו שבי אחר קסם המוזיקה; פיותיהם ועיניהם נתלו בדמותו התמירה, המכושפת, של המַאי־סטרו, ולא הרפו ממנה. אף בקונצרטים הבאים, בין אם היה זה צ'מבאלו ובין אם היה זה פסנתר או גיטארות — התמידו ביחסם המיוחד.

מהחבל שאין אנו יכולים לתת מעין זה גם לפיתות הנמוכות, על מוסרעיהן.

*

לגידי יש הצעה (גידי הוא אחד מן השנים שיש להם למעלה מאלף ספר בבית; הוא בכיתה ו', וחבריו קוראים לו הגאון; אינני יודע אם יהיה פעם גאון, אולם פרופיסור ודאי יהיה; הוא מבייש תכופות את מוריו, אך עם זאת הוא צנוע בהליכותיו, ואהוב על חבריו ועל מוריו).

"כן. בעצם זו שאלה. תסלח לי שאני מעז לבוא אליך בשאלה זו, אולי לא הייתי צריך להטריד אותך, ממילא אתה עסוק מאד. אבל השאלה קצת מטרידה אותי. חשבתי עליה הרבה. האם לא כדאי שנארגן מועצת-תלמידים, אולי לא מכל הכיתות, אולי רק מכיתה ד' ומעלה, או מכיתה ה', ועדי-הכיתות יחד, או נציגים אחרים שייבחרו במיוחד, ו — — —"

"ומה תעשה מועצת-התלמידים הזאת?"

"אוף — היא יכולה לעשות הרבה, זאת אומרת כל מיני דברים."

"למשל?"

"למשל, היא יכולה לעזור למורים בשמירה בחצר ובפרוודורים, בשערים ובמעברים, ושלא יטפסו על המעקה; היא יכולה לארגן חוגים לעזרה בשיעורי-הבית, לחלשים; היא יכולה לדאוג לקישוט בית-הספר — לא הכיתות, לזה יש ועדות-הקישוט הפית-תיות, אלא בכלל. היא יכולה — אני עוד לא עשיתי את התכנית, ובכלל המועצה תצטרך להתכנס ולדון ולעשות את התכנית — אבל בראשונה, רק רציתי לשמוע את דעתך, ואם אתה בכלל מסכים. אז מה דעתך?"

"איזו? יש לי שתי דעות על כך."

"?"

"יש לי דעה חיובית ויש לי דעה שלילית — איזו מהן אתה רוצה לשמוע?"

"את החיובית — אם מותר."

"החיוך הזה, הפיקח והמקסים!"

"ההצעה נראית לי."

"תודה. אז אני אבוא בדברים עם ועדי-הכיתות. אני חושב שאנו נתחיל עם כיתות ה'. אבל יש לי בקשה אליך: אתה מוכן לדבר עם המחנכים ועם המורים, ואני חושב שגם עם השרת, שיעזרו לנו, או לפחות שלא יפריעו לנו, ושנוכל להתכנס באחד החדרים —"

"אדבר עמהם."

"ועוד בקשה אחת — אל תכעס עלי — תרצה לבוא לישיבה הראשונה ולדבר כמה מלים לחברי המועצה, כדי להכניס בהם קצת חשק?"

"לא ברצון, יש לי היסוסים."

"זה כבר שייך לדעה השלילית?"

שוב אותו חיוך נפלא — וזה בסך־הכל ילד בן אחת־עשרה, אחת־עשרה־וחצי!
 "אהמ... ראה, אינני תולה תקוות גדולות בכוח־ההתמד של המועצה הזאת, ואינני יודע אם כדאי להשקיע בה כוח הרבה, כדי לנחול אחר־כך אכזבה מרה."
 "ברשותך — אני חושב שפדאי. גם אני חושב שלא נעשה גדולות ונצורות, ואולי אפילו ניפשל אחרי כמה פעולות. אבל — אחד המורים שלי, יותר נכון המנהל שלי, קוראים לו אברהם, הוא לימד אותנו פעם: לא המטרה היא עיקר, אלא העשייה — אנו רוצים לעשות".

"לך ועשה, גידי, וברכתי אתך".

"ועוד דבר: אני חושב שלא תתנגד שגם נקבע מס־מועצה, נגיד עשרה גרוש לחודש, זה יכול כל אחד לתת, ויהיה לנו להוצאות".

"שוב אני מפקפק —"

"על כך לא תצטרך אתה לדבר — את זה נעשה לבדנו".

"אינך חושב שאתה שוגה בדמיונות־שוא? קל להלהיב את העדה הזאת מאשר להור־ציא ממנה פרוטה שחוקה".

"לבית־הספר, לגדולים, לנו — ההיפך, אנו הילדים יודעים להוציא כסף מידי ההורים, ולנו גם הילדים יתנו — פחות גלידה, פחות מסטיק, עשר אגורות לחודש, זה לא סכום גדול".

"מה עושה אביך, גידי?"

"פסיכולוג".

"ואמך?"

"גם פסיכולוגית".

"יש לי הרושם שהורייך ירשו את כשרונם ממך".

"זה קצת קשה — מבחינה ביולוגית".

בן אחת־עשרה וחצי, לכל הרוחות!

*

כיתה 21 התמרדה! כזאת עוד לא היתה. המחנכת חלתה. הצלחנו לקבל ממלאת־מקום. בחורה עם כל המעלות: סטודנטית למדעי־הרוח, הופעה נאה ("החתיכה") — קובעים הידענים בליקולק־שפתיים). אני נמצא בשיעור, בכיתה זו (גם מחנך השביעית לא בא), ואנו שקועים בניתוח כתבה מרתקת, שנתפרסמה יום קודם בעתון־ערב, על "ילדים בטיפול קצינת־מיבחן", זה "נורא מעניין" — והנה רעש מחריש־אזניים, ממש הסתערות־קרב אינדיאנית. הששית שוטפת, במאורגן, לחצר, מסתדרים במעגל, ורוק־דים בצעקות בוקעות־שריון — במפגין! המורה — "החתיכה" — דופקת בהיסוס: "הם ברחו לי — מה לעשות?"

אני שולח נער לחצר, להחזיר את הכיתה. הוא חוזר: "לא רוצים". אני שולח משלחת ומבקש להודיע לששית כי עליה לחזור לכיתה ואחרי־כן אבוא לברר. לא מקבלים. השביעית רותחת: ההפרעה היא מאחרי החלונות הפתוחים, אי־אפשר עוד להתרכז

ולשמע מה שהקצינה מספרת בראיונה. ובכלל, האם נשמע כדבר הזה: המנהל אומר לחזור, ולא רוצים לשמוע!!

בגמר השיעור מתחמק אני מפגישה עם נציגות הששית. באים פעמיים — אני נוהג בה נידוי. ממלאת-המקום הלכה הביתה, לאחר שהבטחתי לה את שכרה. הששית עושה עוד נסיון, וכשגם הוא נכשל — היא מתפזרת. הולכים הביתה. למחר אני טורח ומקבל ממלאת-מקום אחרת. הלימודים בששית מתנהלים, כפי שמו-סר הש"י שלי, במצב-רוח קודר, אך בלי הפרעות בולטות. ביום השלישי חוזרת המחנכת. אני מספיק לפני המיפקד למסור לה במשפט אחד על התקרית. בהפסקה הגדולה שוב באה נציגות הפיתה, לבקש סליחה. אני מסרב ומפנה את הבאים למחנכ-תם. המחנכת באה, מיואשת: "אז מה עלי לעשות?! אני נתתי להם מנה כזאת שעוד לא קיבלו כמוה מימיהם, שברתי אותם — מה אני יכולה עוד לעשות?"

"להביא את הענין לפני מועצת-התלמידים".
 "זה רעיון. אבל — הנציגות החזקה ביותר במועצה היא של הכיתה הזאת. אתה יודע?"

"הם ישתתפו כמשקיפים וכדי להגן על עצמם, בלי זכות-הצבעה".
 כעבור יומיים בא אלי נציג הכיתה במועצה — כמובן: גידי.
 "אני קצת במבוכה — עלי להשתתף, עם שאר חברי בכיתה, במועצה שתדון בהת-פרעות שלנו".
 "כן, כמובן".

"אבל, הרי אנחנו, זאת אומרת, הרעיון אמנם לא בא ממני, אבל לקחנו חלק, וגם אירגנו את הכל, איך אפשר שנהיה השופטים את עצמנו?"
 "אתם לא תשתתפו בהכרעה על פסק-הדין, רק בדיונים; אני סומך על חוש הצדק שלכם, ועל כך שתתנהגו כגברים".
 "הגברים אצלנו במיעוט — אני לבדי; השאר נשים".

כמובן, הרעיון לא בא ממנו. הוא בא מן היפהפיה המנומשת, מראש-המיניסטר הג'ינג'י שלה. היא גם תיטיב לחלץ את הכיתה מן הבוץ — אינני צריך לרחם עליהם. הדיון נמשך בשתי ישיבות. לישיבת-ההמשך מזמינים גם אותי. היושבת-ראש, נציג-גת השמינית, מסכמת:

"היה כאן חטא משולש: הפרעה חמורה בכיתה, פגיעה במורה, וביטול-לימודים; שנית, הפרעה חמורה למהלך הלימודים בכיתות אחרות, עליידי הרעש הגדול בחצר; ושלישית, סירוב לציית למנהל. לפני שאנו מגיעים לפסק-הדין — המנהל רוצה לומר משהו?"

"לא, תודה".

"ובכן, אנו ניגשים להצבעה על פסק-הדין — הונאים כמובן אינם משתתפים בהצב-עה. העונש הוא: ביטול על-תנאי של הטיוול השנתי — אם יקרה עוד משהו בפיתה הזאת במשך השנה, לא ייצאו לטיוול שנתי; מלבד זאת על הכיתה להתנצל בפני המנהל — מי בעד, יצביע!"

סה-אחד.

אני פונה ליושבת־ראש :

"יש מקום לעירעור, נכון יותר — להצעת תיקון קל?"
"כמובן, בבקשה".

"אני מציע תוספת: פסק־הדין ייקרא במפקד־הבוקר הקרוב".

"מסכימים? פסק־הדין ייקרא במפקד־הבוקר הקרוב".

"רגע אחד!" — גידי: "מותר גם לי, זאת אומרת גם לנו, לומר משהו?"
היושבת־ראש פוזלת לעברי. אני מתעלם ממבטה. היא נענית:
"בבקשה".

"אני מודה, אנחנו מודים, שהחטא היה חמור, ואנו גם מצטערים על זה; אבל אני חושב שהעונש גם־כן חמור, ואנחנו לא מתנגדים לו; אבל — קריאת פסק־הדין במפקד, באוני כל בית־הספר, זה נדמה לי יותר מדי. זו בושה גדולה. אני מציע לוותר על זה".

שוב פוילה מצד היושבת־ראש לעברי. הפעם יש תשובה בפי:
"אשרי המתביישים".

ופסק־הדין הוצא מן הכוח אל הפועל.

*

בגמר הדיון נכנסת אלי הגיינגית:

"אנחנו, זאת אומרת, ועדת־הכיתה, עוד נדון איך להתנצל לפניך. אבל אני חושבת, אני צריכה להתנצל באופן מיוחד. זה היה — אני הסתי את הכיתה להתפרע".
"ומותר לי לדעת מה קרה?"

"מה קרה?" העיניים מתלהטות, שבעתיים מכפי הרגיל, "זהו שקרה: המורה אמרה איזה דבר, אז משהו מאתנו אמר: זה לא כך — המחנכת שלנו לימדה אותנו אחרת; אז הנבלה הזאתי — —"

"סליחה?"

"סליחה. אז ה... אז זאתי —"

"סליחה?"

"אז המורה הזאת אומרת לנו: תשכחו מה שאמרה לכם המחנכת שלכם. היום אני המורה שלכם. ואני מוסמכת האוניברסיטה — ואז פרצה המהומה".
אכו, חטא נוראי. ומטופש.

*

שלש מורות חסרות היום. זה לא נורא — זה קורה. עד שנקבל מחליפות — אם נקבל! — שולחים אנו תלמידות ותלמידים מן השמינית. אך כמה אפשר להוציא בבת־אחת מן השמינית? אני פונה למחנך השביעית ומבקש ממנו זוג לכיתה א'.
"אי־אפשר היום", הוא מתנצל, "יש לנו מיבחן".
"אף־על־פי־כן, כבר לקחתי ארבעה מח".

"טוב, אתן לך את אלגריה ועוד משהר".

"תן את מי שתתן".

אלגריה? הרי היא אפס גמור. אפילו חיבור כמו דויד מ' אינה מסוגלת לכתוב. אך הנה היא כבר פה. קטנה, יפה, קלת-רגל — גראציה ממש. וזורחת מאושר: "לאינו כיתה?"

"אלגריה", אני אומר, "איפה העוד-מישהו?"

"אין עוד מישהו. אף אחד לא רצה ללכת — יש לנו מיבחן. אני אלך לבד".

"אלגריה", אני מוחה, "זו כיתה א2, כיתה קשה, לא תוכלי לבדך".

"אין דבר", היא בשלה, והחיוך אינו סר מעל פניה החמודים, "לבד, אני אוכל".

כיתה קשה, אמרתי — אין זו כיתה קשה יותר מכל שאר הכיתות, לולא היה בה גיל. אך, גיל! זו פורענות מן השמיים. הוא כבר הספיק להרוס את המורה שלו — מורה? מלאך-אלוהים.

אם גידי יהיה פעם גאון או לא, דבר זה עדיין אינו ידוע. אך גיל הוא כבר היום גאון. קורא כמיג-21, אם גם בקצב סטאקאטו, כדרך כל המופרעים, כותב — מורי הסמינרים יכולים ללמוד אצלו, חשבון — בגבול האלף, הרבבה. אבל מופרעותו! הוא אוכל עפרונות. המורה מחזיקה קופסת עפרונות מיוחדת בשבילו, יום-יום קופסת עפרונות, על-חשבון ההורים כמובן. ואם חס-יחלילה אין המורה מגישה לו את העיפרון החדש מיד עם דרישתו — יוצא הוא לרחוב, לאבד עצמו לדעת, מתחת לאוטו-בוס. לא על-שקר. כבר הוצאנו אותו מתחת לגלגלים כמה פעמים.

הגרוע ביותר זו ה"פונקטופזיבה" שלו — הוא שונא נקודות. כשהמורה כותבת על הלוח מלה, מיד הוא בא (הוא מוכרח לשבת בספסל הראשון, לבדו, כמובן) ומוחק את הנקודות — "הורג את הנקודות" כלשונו. להוותנו עשירה שפתנו בנקודות, יש בה הרבה יותר נקודות מפטישים ומסרגלים.

הילד בטיפול. כבר הרעשנו את כל המוסדות שיכול אדם להעלות על דעתו בכלל — לילד בגיל זה אין שום מוסד. הוא מוכרח ללכת לבית-הספר הרגיל — מוכרח. והוא באזורנו. וההורים מרוצים מבית-הספר (אף שהם יודעים, כמובן, להעריך וכו') — אומללה המורה.

ו... אלגריה וגיל! אל-אלוהים!

אני נועל את הטלפון, סוגר את חדרי וחש לסניף, לראות מההולך-שם.

שם — הכל בסדר. "המורה" סובבת בין הספסלים, כאילו לא עסקה כל ימי חייה בשום דבר אחר, הילדים כולם — כולם, גיל בכלל — מעתיקים, בכובד-ראש, בדבי-קוטר שרק אל"פאים מסוגלים לה — ודממה בכיתה.

אני שואל את אלגריה:

"הכל בסדר?"

"כן".

"אין לך בעיות?"

"שום בעיות".

"וגיל?"

"גיל — מה גיל?"

"עפרונות — הוא לא מבקש ממך עפרונות?"

"אמרתי לו: גיל, עיפרון אחד אני נותנת לך (קיבלתי אותו מן המורה דבורה), יותר לא תקבל, שמור עליו. וזהו".

"ואת הנקודות? הוא לא רץ אל הלוח, למהוק את הנקודות?"

אלגריה מתחייכת, והשטן מרצד באור עיניה:

"נקודות? מי כותב נקודות? אתה חושב שאני יודעת לנקד? הם קוראים גם בלי נקודות".

קחו לכם עשרה גידים ועשרים אלגרייות, והרי אתם פותרים את כל בעיות החינוך בארץ הזאת.

אשר רייד: כאשר אני אומר אשה

כאשר אני אומר אשה
אני מתכוון בעקר להצביע
על גמישות של בשר,
על חסר בושה
פחריד.

כרגע העור של הבשר, כשהדם
מקמיץ צפירות-לילה חדות
במין גלישה חמה ומתלקחת,
באפל רטב המשמיץ
שתיקה ארקה ומיתמת,
יש בי תחושה של זיוף,
לפעמים של אולת.
אבל אינני מוקיע את הטבע,
אני פשוט טובע בו.

לחישתה של פריש חולפת
לנד אנוני הרגישה, להגביה
את חרדתי. עכשיו אני מתפלל באושה
לפעני ולפען האשה שגנבה ממני
את הגלע להגיע דרפה

אל ממלכת לבדי
ובינתים בוששה לבוא.
אני מנסה להבין מהו, בעצם, המרגיע
שבאשה. המאזן. זן של אילוניות.
פלישה של צרירות עוינת.
אבל מה שמתמיה אותי ביותר,
ומה שמוגייע את מחי במיחד,
מבלי עיושיע לבשרי ודמי,
הוא עיניה. דוקה עיניה.
ובקשתי הצנועה לא לשוב ולמצוא בהן
את דמעוטי.

כאשר אני אומר אשה
אני מתכוון לפעמים גם
לרעם של עורקים,
לטעם של חלומות
ולרים החרוף של סדינים צחורים,
ולהרגשה הפתאומית איך
כל השקמות אשר סביבי
מתפזרות והולכות
ומתפזרות.

אלקס ארבל : בחלל הריק

הזמן שלי צועד כל-כך מהר.
אין אני מספיק לומר דבר
והוא עובר.
תלומתי ריקים כגבעולי השחלבים
והם נובלים תמיד
לפני בוא המטור.
ידיך קרות.
אני לופת אותן חזק —
לאמצון אל חיי הנמוגים
כרוחים שבין התלומות.
איני יודע לאן פני מועדות
לבי מקדים אותי
ונעלי בטין מדשדשות.
איני מש ממקומי.
תכל.
ליום אשר תלך — למחל כבד אי-אפשר
והלילות מתחננים לסליחתו של שחר:
קצת רחמים.
ויד היצוקה בזלת
מצניקה אותם
רק למתים.
הזמן שלי צועד כל-כך מהר
וכבד הספקתי לא לכתב דבר
על-אודות כל מה שלא נתן שוב לקבל
ולא לתת.
היום עבר
מצת לעת.
נגמר.

פאול לוי: מתימטיקה ואמנות

שתי דרכיה של הפיקציה הצרופה

הכל מדמים בנפשם שהם יודעים מה היא מתימטיקה, והכל יודעים אמנות מה היא. אבל כלום נמצאה כבר הגדרה ממצה באמת לשני המושגים הללו? ברור כי אלו הן שתי דרכים של פעילות רוחנית, שלכאורה אינן ענין כלל זו לזו. תרגיל-חשבון — תמונה מאת רמבראנט — מה השוואה תיתכן כאן? עצם הצגת-השאלה נראית בבחינת פאראדוקס. דומה כי יש כאן לפנינו שתי צורות-עבודה של רוח-האדם, הנבדלות זו מזו הבדל מן הקצה עד הקצה — זו מעשית מעיקרה, וזו מחוסרת כל תכלית. ואף-על-פי-כן שתיהן יצירות-הרוח. לפי הידוע לנו אין לחיות לא מתימטיקה ולא אמנות. יש לנו הרגשה שכאן תמציות הגיון-האדם לפנינו, אפילו שתי צורות של הגיון ויצירה, שבעצם הן מוצאות נושאיהן מחוץ לעולם-החושים האובייקטיבי. כי אף שנקודת מוצאה של המתימטיקה היא מדידת עצמים ותופעות גופניים, ואף שהחומר של רוב האמנויות לקוח מעולמם של הבריות, העצמים והמאורעות — מכל-מקום לא זה עיקר, לא במתימטיקה אף לא באמנות. היחסים אל המציאות אינם הולמים את העיקר במושגים אלה. כי עיקר זה טמון דווקא באותם רכיבים של האמנות ושל המתימטיקה שאינם ענין למציאות אלא הם יצירות-רוח צרופות. יש כאן לפנינו שתי דרכים של פיקציה אנושית, שהשכל והדמיון שותפים בתולדותיה.

ב

עולם המתימטיקה ראשיתו במספר. דומה שזה ענין מוחשי מאד. את המספר הגו למניית עצמים, למדידתם, לסידורם. זה היה תפקידו במצרים הקדומה, למשל. בעיקר שימש את הטכניקה של הבנייה, את תורת-התכונה, את התפקידים של סידור החבר רה וכלכלתה. על כך מסופר בפרשת יוסף. אבל כבר אצל היוונים בימיקדם התחיל המספר לפנות אל תפקידים אחרים. המספר הופך כמהות לא-מציאותית, מסתורית. פיתאגורס, אבקלידס, דיופאנטוס, ארכימדס וחכמים אחרים מקנים למתימטיקה תנו" פה אדירה ומפתחים אותה לשיטת-הגות. היא מתפצלת למתימטיקה גראפית (פלאניי מטריה וסטיריאומטריה), מיסטיקה של מספרים (פיתאגורס: מהות-העצמים היא המספר), מתימטיקה של יחסים, כמיות, סמלים (אלגברה), מתימטיקה פילוסופית (אפלטון, סוקראטס), מתימטיקה מנותקת-מתכלית, מתימטיקה כאקרובאטיקה של הגות צרופה, ולבסוף — מדע של בלתי-המציאותי ובלתי-האפשרי. עכשיו היא מכילה את הפשוט ביותר (לכאורה): המספר; את בלתי-הנתפס: אפס ואינסוף; את האב-סודי: המספר המדומה. היא מגיעה עד קצה גבול הניתן-להגות, ואף אל מעבר לו.

היא נהפכת ליצירה צרופה ללא ממש חמרי. עד־מה העמיקו היוונים בהשגת מהותה של המתמטיקה מלמדים דבריו של אפלטון בחיבורו על המדינה: "הלא תדע כי המתמטיקאים, לצורך הוכחותיהם, אמנם נעזרים בצורות הנתפסות בחוש, אלא שהגיגונם מתיחס לא לצורות הללו אלא למקורותיהן, שאותן הצורות הן רק בבוא־תיהם. לשם הוכחה הם מתכוונים לריבוע כשהוא לעצמו ולא לאותו ריבוע שהם מציירים אותו דרך־מקרה, כי הם מבקשים לראות את שאין שום אדם מסוגל לראות בדרך אחרת מחוץ לדרך המחשבה".

מובן: בדברים אלה מכניס אפלטון את המתמטיקה למסגרת שיטת־העולם האידי־אליסטית שלו. הוא מסביר שהיא מציאותית יותר מן המציאות עצמה. אבל כמובן אפשר לטעון גם את ההיפך. האמנם יש בעולם־החושם שני דברים שווים בתכלית? היש חזרה ממש? מתוך שאנו סופרים, כבר נטלנו מן העצמים הספורים כמה וכמה תכונות או רכיבים. אין אנו סופרים כלל את העצמים שבמציאות, אלא את הפשטיהם. אנו משנים את העולם והופכים אותו לעולם של רוח, של פיקציה, לעולם שאנו עצמנו המצאנו אותו, שאינו קיים כלל.

ג

מובהקת עוד יותר מהותה הרוחנית הצרופה של המתמטיקה בגיאומטריה. מה היא נקודה? כמות מתימטית — אבל לא כמות מציאותית. אלברט דירר, שהרבה עד־להפליא לעסוק בצד המדעי של אמנותו, היה מהרהר באותה חידת־צורה: "נקודה היא ענין שאין לו גודל, לא אורך, לא רוחב ולא עובי. ואף־על־פי־כן היא ראשיתם וקצם של כל העצמים הגופניים, שאפשר לעשותם או שאנו מסוגלים להעלותם בדעתנו, כאשר ידוע היטב לחכמים המובהקים בחכמה זו. ולכן אין הנקודה תופסת שום מרחב, שכן אינה ניתנת לחלק, ואף־על־פי־כן אפשר להציבה, ברוחנו, בכל מקום ובכל קצה..." נוגע עד לב המראה, כיצד נשמתו התמימה והצמאה־לדעת של דירר נחרדת ממש בהשיגה שהנה מתגלית התנגשות בין חומר לרוח. הנקודה היא "אפס חמרי".

אבל גם אותה צורה חסרת־מציאות, אותו "אפס" של הגיאומטריה, קשורה בעולם־המציאות קשר מעמיק הרבה יותר מן המספר אפס. נתאר לעצמנו דיסקית הסובבת על מרכזה. כל חלקיה החמריים מקיפים את המרכז. תנועותיהם של חלקים אלה נעשות אטיות יותר ויותר ככל שהם קרובים למרכז. ה"ציר" מחלק את התנועות האלו, שפן מעברו מזה מסתובבות כל הנקודות שמאלה, ומעבר מזה — ימינה. בין כל הנקודות החמריות מוכרחה אפוא להיות אחת העומדת ואינה נעה כלל. אבל מתוך שאינה אלא נקודה, אין אנו יכולים למצאה — יכולים אנו להתקרב אליה. אבל לא להשיגה. כי ברגע שהגענו אליה, ב־ברגע כבר עברנוה ואנו מסתובבים לצד האחר. ואף־על־פי־כן הכרח הוא שנקודה זו תימצא באותה דיסקית סובבת! מכאן שבהכרח אינה מורכבת רק חומר, אלא גם לא־חומר, רוח. ונדמה כי הצדק עם אפלטון: הרוח, הרעיון, הוא מרכז־העולם ומקיים את ליכודו. הלא יודעים אנו

כיום כי התנועה הסיבובית, ועמה הנקודה המסתורית, מצויות באטום ובחלל הקוסמי, ובלי אותם רכיבים בלתי־חמריים לא נוכל לתאר לעצמנו את העולם. אם נדקדק, נמצא את העצמים הלא־חמריים הללו בכל סביבותינו, וכמוכן גם בתוך עצמנו. גם שאר הפיקציות של המתמטיקה — הקו, השטח ואף הגוף — הן לחידה באותה מידה: אי־חמריות, ואף־על־פי־כן קיימות. כל היסודות הללו, הקיימים בצורה ברורה ופשוטה כל־כך במתימטיקה (וברוח), כחידות הם, ואין למצאם בעולם־החושים. הנה דוגמה אחת מרבות: בעינינו אנו רואים חלק מן העולם הסובב אותנו, השרוי מולנו. את החלק, הנמצא מאחרינו, אין אנו רואים. והלא בהכרח יש גבול בין שני החלקים הללו. אותו גבול צריך להיות קו. היכן הוא? כלום אנו רואים אותו? לו כך היה, לא היה זה גבול. אין אנו רואים אותו? אם כן, אינו יכול להגביל, כלומר, זהו קו לא־חמרי, בלתי־ניתן להשגה, שאין לעמוד עליו משום שאין לו רוחב.

רעיון הקו העסיק והטריד את האנושות לא־פחות מרעיון הנקודה. אחד מגדולי־הרוח של התרבות המערבית הרבה להתעמק בו במיוחד: ליאונרדו דה־וינצ'י. בספרו על הציור הוא כותב: "הגבולותיהם של הגופים הן מיעוטם של העצמים. כי הגבול הוא מישטח, שאינו חלק מן הגוף הנתחם על־ידי מישטח זה. הוא גם אינו חלק מן האוויר המקיף את הגוף, אלא — כאמור — מה שנמצא בין אוויר לגוף, אבל הגבולות הצדדיים של הגופים הללו הם קווים המתארים גבולות אלה, והללו הם אפוא בעלי רוחב בלתי־נראה. לכן, הצייר, אֵל תקיף גופים בקווים, ובייחוד — ממשיך איש המעשה — לא כשאתה מייצר עצמים בגודל הנופל מגדלם הטבעי, שכן ייטשטשו המיתארים... כאן עומד אפוא הצייר־הפילוסוף לפני משימה שאין לה פתרון: לצייר את שאינו נתפס בחושים. דילמה זו הביאה בסופו של דבר לפירוק גמור של צורות־הגופים.

ד

גם הזמן הוא קו כזה. הזמן "המתמטי" הוא הפֶּשֶׁט, שונה בתכלית מאותו זמן שבקוסמוס, שהוא בגדר חוויה לנו ושאנו חיים בתוכו. על כן מכנה ברגסון את הזמן הזה בכינוי אחר: הוא קורא לו "משך". בזמן אפשר לעשות כל מיני חישובים — אפשר להפכו, אפשר להתחילו מחדש, כי אין לו מקום מסוים בקו ה"משך" — אין לו הווה, עבר ועתיד. הללו הם רק נחלת ה"משך" שבו אנו חיים, הזורם בלי הרף בכיוון אחד בלבד. אסכולת האֵיליאטיים כבר עמדה על סתירה זו וביססה עליה את ה"פאראדוקסים" הנודעים שלה. ב"משך" הקיים במציאות, שבו אנו חיים, אין נקודת־ההווה ניתנת להשגה. כדרך שאין להשיג את נקודת־המרחב של אלברכט דירר. גם כאן יש גבולות שאין לעמוד עליהם. די שנוכח רגע של מעבר מיקצה לשינה, שאנו מתנסים בו יום־יום — או רגע של מיתה.

ה

אבל גם במתימטיקה עצמה יש תופעות שהן כחידה. הן מתגלות במקומות שהמתימטיקאי שואב בהם השראה מן הדמיון, ומציב לעצמו משימות שאין שום קשר כלל בינן ובין עולם־החושים — כשהוא מבקש להעמיק חדור יותר לתחום ההגיון הצרוף ללא נושא, כשהוא מתחיל לנתח את המחשבה עצמה, לעתים קרובות יתגלה — לאחר שנות־עשרות או שנות־מאות, שיש תועלת מתולדותיה של הגות מופשטת זו. משפּט־פיתאגורס נעשה יסוד לגנוימטריה. תופעות כאלו מעוררות רושם מיסטי של יציבות קבועה מראש, של עולם מסודר סידור גיאומטרי. קאנט יכול היה לומר ש"בכל תורת־טבע פרטית אפשר למצוא מדע ראוי־לשמו רק במידה שמצויה בה מתימטיקה". השקפה מיטאפיזית זו על המתימטיקה היתה נחלת גדולי הפיזיקאים, כגון קפלר, גאליליי וניוטון, והפילוסופים כלייבניץ, ניקולאוס קוזאנוס וכמעט כל הפילוסופים היוונים. יש דו־שיח נפלא של סוקראטס עם עבד, בו הוא מוכיח כי העבד משתמש במתימטיקה אף שלא למד אותה, כלומר — היא קיימת מלכתחילה ברוח. כאן מוצגת המתימטיקה כסדר הגיוני של העניינים — ובאמת כבר אין כיום קו־גבול מובהק בין מתימטיקה להגיון.

לאחר זמן קצר מאד נחלצה המתימטיקה גם מן המספר הטבעי. בדרך אל ההכללה הגיעה אל האלגברה, המחליפה את המספרים הטבעיים באותיות. כל אות כזאת יכולה לסמל את כל המספרים שאפשר להעלות בדעת. רעיון זה כשלעצמו יש בו כבר פֶּנטאזיה שאין למעלה ממנה.

ו

אחת החידות הנודעות שבמתימטיקה היא "ריבוע המעגל". כבר היוונים בימיקדם ייגעו בה את מוחותיהם, ולבסוף נמצא שהחידה נטולת־פתרון. בין מעגל לישר, בין עיגול לריבוע, פעורה תהום שאין לגשרה. אין אנו יכולים למד את המעגל אלא כדרך שאנו מודדים הכל: בקנה־מידה שאפשר להשוותו לישר. את שטחו של עיגול אנו יכולים למד רק בחלוקתו לריבועים. בלא להעמיק מחשבה אנו אומרים: מידתו של העיגול כ־וּכך מטרים רבועים. ואין אנו זוכרים שבזאת אנו מתימרים לפתור, כביכול, את ריבוע המעגל. אבל כשאנו באים לפרק את העיגול לריבועים, באמצעות מחוגה וסרגל, מתברר שלא נוכל למלא לגמרי את העיגול, ואפילו נבזר לנו ריבועים קטנים ביותר. גם היקף המעגל לעולם אינו שווה לסכומם של קווים ישרים. המספר המכונה "מספר־לודולף" הוא מספר שאינו נמנה עם שורת המספרים הטבעיים; יכול אתה לחשב אותו כדי מקומות עשרוניים רבים ככל שתרצה, ואת שיעורו המדויק לא תמצא. ("מספר לודולף" הוא המספר שיש לכפול בו את האליפסה הפאראבולה, ההיפרבולה וכו'. כולם אין למצותם באמצעות מספרים טבעיים של המעגל, כדי למצוא את היקפו וסימנו π). וכמעגל כן כל קו עקום — עיים ואין לתארם באמצעות קווים ישרים, ואף־על־פי־כן אנו נפגשים על כל צעד ושעל בצורות־חידה אלו, וגם באמנויות היוצרות אנו מוצאים אותן כפעם־בפעם.

אחד מתחומי העיון החדשים ביותר של המתמטיקה הצרופה הוא התחום המכונה "גיאומטריה לא־אבקלידית". למבט ראשון נראה שכאן הציבה המתמטיקה לעצמה משימה מופרכת בתכלית. אין אנו יכולים לתאר לעצמנו כלל שייתכן מרחב בו יפגשו קווים מקבילים. המרחק הקצר ביותר בין שתי נקודות איננו קו ישר, וסכום זוויותיו של משולש הוא קטן או גדול מ־180 מעלות. המתמטיקאי פואַנקארה, שחקר גיאומטריה זו, אף לא טען באמת כי יש כאלה. הוא רק יצא מן ההנחה שאפשר להתעלם מאקסיומות אלו, שגם בלעדיהן אפשר לבנות מתמטיקה הגיונית בהחלט שאין לסתרה, ושהמתמטיקה התקינה, "האבקלידית", שלמדנו בבית הספר, אינה אלא מקרה מסוים של המתמטיקה הלא־אבקלידית. גם הפשט זה, שהוא גרוטסקי לכאורה, כבר נמצא לו שימוש, כגון בתורת־המרחב של איינשטיין. באמנות שוב ניפגש בו.

ז

אי־אפשר לדון בכל הבעיות המתמטיות החדשות שנתגלו, או אף רק בחלק ניכר מהן — גם אין הדבר נחוץ לענייננו. כיום מספר הבעיות האלו הוא כבר אסטרונומי, ושום אדם אינו מסוגל לסקרן ובוודאי לא לשלוט בהן. כאן התכוונתי לרמוז לשני דברים בראש־וראשונה: ראשית, מתמטיקה ודמיון הולכים בד־בבד. הדמיון מסוגל לספק למדע משונה זה חומר רבגוני לאי־שיעור, עיונים והכרות חדשים לאי־מספר. שנית, חומר דמיוני זה נחקר וניצור על דרך האנאליזה. באמצעות השכל וההגיון פותר המתמטיקאי בעיות שמציג לו הדמיון.

כלומר, המתמטיקה מתגלה כאנאליזה־עצמית של שכל־אנוש. אך אפשר שאנאליזה־עצמית זו אינה קו פשוט. דרכיה אינן קבועות מראש, ואי־אפשר לקבען מראש. אינן כפופות לשום חוקים, אפשר לבזר אותן דרך־חירות. כרצון איש ואיש — ויש כאן מקום לא רק לבעיות הגיוניות, מעשיות, דמיוניות, אלא גם לשאי־אפשר ולשא־יִנוֹן. ניתן לדמות. גם אותו ייתכן לתאר ולחקור באופן מתמטי. כיום אנו רשאים לומר כי מה שאין לדמותו הוא אחד הנושאים החשובים ביותר של המתמטיקה המודרנית. ראשיתו בנקודה, וסופו איננו במרחב העצום או רב־הממדים, או באי־סוף. עולם המתמטיקה הוא רב־צורות וחסר־גבולות, ממש כעולם האמנות. רוח־האדם נתגלתה כעשירה לאי־ערוך יותר משיערו בעבר. היא מתנוצצת ברפלקסים אי־כפופו, כאותו יהלום. בשעת מגע בין זה עולם־השכל הצרוף ובין עולם־הגופים עשוי הוא לגלות כוח־אדירים. המתמטיקה המודרנית היא שהעניקה לאיינשטיין את הנוסחה שהוליקה לפיתוח הפיזיקה הגרעינית ולשיחורור כוח־האטום.

ח

כלום מבין הקורא עד־מה כבר התקרבונו בעיונים אלה למשחק אחר של הדמיון החפשי, היוצר עולמות משלו, מנותקים מתכלית מעשית? אלו הן סגולותיה של יצירת־אמנות אמיתית. כאן גובלות המתמטיקה והאמנות זו בזו. אוסוואלד שפנגלר הביע כך את מושגו מן המתמטיקה כביטוי לנשמת אדם ועמים: "כדוגמה, כיצד

מבקשת נשמה להגשים עצמה בתמונת העולם הסובב אותה, אני בוחר את המספר, המונח ביסודה של כל מתימטיקה... משום מה? משום שהמתימטיקה תופסת מקום מיוחד במינו בין כל יצירות-הרוח. היא מדע חמור ביותר, כמוה כהגיון, אבל מקיף ורב-תוכן הרבה יותר; היא אמנות אמיתית בצד הפלאסטיקה והמוזיקה, מבחינת הצורך בה שראיה מנחה ומבחינת המוסכמות הפורמאליות הגדולות של התפתחותה. ולבסוף, היא מיטאפיזיקה נעלה ביותר, כפי שהוכיח אפלטון, ויותר ממנו לייבניץ. עד כה צמחה כל פילוסופיה בקשר אל מתימטיקה השייכת אליה.

המתימטיקה היא אמנות אמיתית, אומר שפנגלר, משום שהיא טעונה השראה. והלא רבים עיסוקי האדם הטעונים השראה. בזאת עדיין לא נתמצתה מהותה של האמנות. קשה להגדיר את האמנות, ובימינו קשה הדבר עוד יותר, משום שהאמנות שינתה בהתמדה את בסיסה ואת טעמה, וכיום אך מנסה היא לחוץ את עולמ-המציאות, באמצעות היצירה ה"קונקרטי". אבל לי נדמה שעל אף הכל יש באמנות שני יסודות שהם תמיד מעצם-מהותה: יסוד הקוסמיאורגיה, ויסוד הסדר הפנימי. מילדת העבודה היוצרת האמנותית, יצירת-האמנות, תמיד קיימת בפני עצמה בעולם משל עצמה, כקוסמוס המובדל-מהכרה מעולם-המציאות המוחשי, ומשום כך אינו כבול במקום ובזמן (משך) של העולם המציאותי. (יצואי-פלל רק נראים כך. אמנם אפשר שתהיה יצירת-אמנות מכוונת למקום מסוים או לזמן מסוים. אבל אז היא בולעת בתוכה את הסובב אותה. "אזרחי-קאלה" מאת רוזן עומדים באחת הרהות של קאלה — אך כלום אינם עומדים בכל מקום? קתדרלה גותית עומדת במקומה בריימס, ברוצן, בקלן — וכי מה זה חשוב לגבי הקתדרלה עצמה? כלום מקומה מוסיף משהו לאפקט שלה?).

יסוד הסדר הפנימי, המשטר, ימצא גם ביצירת-האמנות הנראית בלתי-ממישטרת ביותר. אף באותן יצירות ההופכות את המקרה לאמצעי-תיאור. הקצב הפנימי של כל יצירת-אמנות, שהוא-הוא עמוד-השדרה שלה, המשטר שעל-פיו נוצרה — אותם יכול האמן לבזר לו כרצונו. ואגור, שב"מייסטרוינגר" ניסה כוחו בדראמאטיזציה של עקרונות-האמנות שלו, שם בפי ואלטר שטולצינג את השאלה: "איך אני ניגש לכך על-פי המשטר?" החניך מבקש הדרכה, לדעת כיצד בונים יצירת-אמנות, שיר של רב-אמן, משיב לו האנס זאקס האמן: "אתה עצמך הצב אותה — ואחר-כך לך בעקבותיה". הרי ביטוי המציתי ביותר של יסוד החירות ויסוד הפבילות, המצויים בכל יצירת-אמנות. אלה הם אותם יסודות המצויים בבעיות מתימטיות. מהם אפוא ההבדלים בין שתי צורות אלו של היצירה הרוחנית? יש פתרונות של בעיות מתימטיקה שהם יצירות-אמנות רוחניות; ויש יצירות-אמנות בתחום הציור, הפיסול, המוזיקה, הקרובים קירבה מפחידה לצורות מתימטיות וגיאומטריות.

לדעתי טמון ההבדל — כפי שיקרה לעתים קרובות כליכך — בהטעמה. היצירה המתימטית שמה את הדגש בחקירה אינטלקטואלית של הבעיה שבררה לעצמה, היא אנאליטית מעיקרה. יצירת-האמנות שמה את הדגש בבריאת קוסמוס משלה, שאינו תלוי בעולם האובייקטיבי, והיא סינתטית מעיקרה.

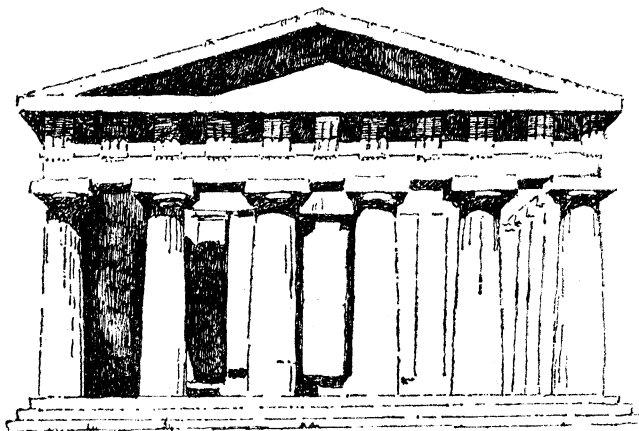
ט

לאמנ יש בראש-וראשונה רצון לבנות משהו המסוגל להתקיים בפני עצמו, באופן עצמאי, בלא תלות בכל האירועים היומיומיים, במרחב המציאותי ובחלוף-הזמן המציאותי, ה"משך". אך מלבד זה רוצה הוא כיום גם בדבר שלא יעלה בדעתו של מתימטיקאי: הוא רוצה לבטא את רגשותיו ולמסרם על-ידי יצירתו באופן בלתי-אמצעי לקהל (שאינו הוא מכיר אותו). אמנם יסוד הביטוי-העצמי אינו יסוד המצוי בכל יצירה. הוא נתוסף רק בשלב מאוחר של האמנות המערבית, וכיום הוא בעל חשיבות מרעפת. אבל האמנים היוונים עדיין לא ידעוהו. הרעיון של "אמנות כתיאור-עצמי" (פרויד מכנה זאת "סובלימאציה") הבקיע לו דרך בימי הרנסנס, וגדול נציגיו היה מיכאל-אנג'לו. קל לעמוד על כך שביצירותיו הפך חיקוי ה"טבע" אמצעי של ביטוי נפש-האמן. לשם תמורה ראדיקלית זו של מושג-האמנות היה צורך בנפש אומללה ועקשנית, ובאותה יכולת גדולה המתגברת על חיקוי-הטבע והופכת אותו לאמצעי. כאן אנו רואים שהרצון ליצור ביצירת-האמנות עולם נפרד, קוסמוס בלתי-תלוי, הוליד לטטייה אחרת: ביצירת-האמנות מבקש האמן לבנות עולם שלו, קוסמוס-רגשות-ורעיונות אישי ביותר משלו, לגאול עצמו מייסוריו, להכריז באוני העולם את ששוניו. צד זה של יצירתו מבדיל אותו הבדלה יסודית מן המתמטיקאי. כמובן, גם האמנות חיה לא רק בספירת-הפיקציה בלבד, ומרובות ופוריות נקודות-המגע בינה ובין העולם והזמן. אבל לא כאן המקום להאריך בנושא רב-היקף זה. נדבר-נא עתה על היחסים בין אמנות למתימטיקה, שהם עיקר הנושא של מסה זו. יש השפעות של האמנות על המתמטיקה, אך חשובות ומרובות מהן השפעות המתמטיקה על האמנויות. מובן שבמסגרת סקיצה זו לא נוכל אף להתקרב אל מיצוין.

י

שני יסודות הם בסיס וראשית של היצירה המוזיקלית, שאנו מכנים אותה לחן: קצב, ונעימה. שני אלה הם (לפי אַרְנֶסְט בלוך) גם הפחיות האפייניות לשני "טיפור-סי-ההאזנה": המתמטי והדיאלקטי. כדי להסביר לעצמנו שני יסודות-ראשית אלה אין טוב אלא שנתאר לעצמנו את התהוות המוזיקה מקצב העבודה ותנועות-הגוף (צעידה, מחול) מזה — ומנעימת-הדיבור מזה. גם אנו מזמרים בשעת דיבור, הקול עולה ויורד, מואץ ומואט, מדגיש או מניח בלא דגש. בלא זמר-דיבור זה עושה הדיבור רושם מת וחסר-רגש. אין דבר מתקבל-על-הדעת יותר מן ההנחה שנעימת-דיבור זו היא מקור לראשית-הזמר, וחיקויה באמצעות כלים, מתוך השמטת מלות-הזמר, מוליד את המוזיקה האבסולוטית. יסוד זה מזדווג עם הקצב — והרי נולד הלחן. והנה כל אחד משני יסודות-ראשית אלה קשור במספר. הקצב מורכב פרקי-זמן מנויים. טפחותיו הקצבות מעניקות למוזיקה את ההרגשה ההכרחית של משטר וחזרה, הבאה מן המתמטיקה. אמנם יש לקצב עוד תפקיד חשוב אחר, שהייתי מכנה אותו "תפקיד-השיפורן". קצב חריף מתמיד הוא פיתוי שאין לעמוד בפניו לתנועות-הגוף ולתהודת הרוח והרגש, העשויה להתעלות עד לאקסטאזה. אולי ממל-

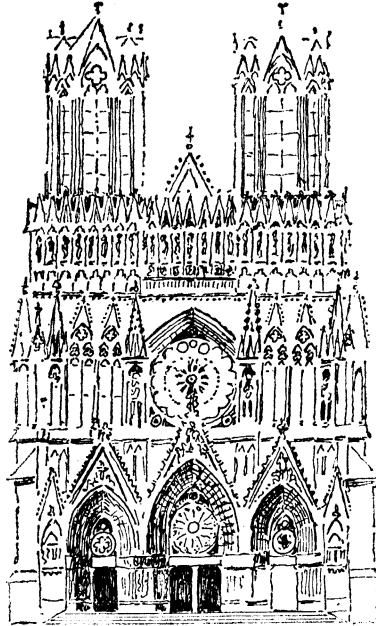
אות פעימות-הלב והסימטריה של הגוף תפקיד בהתהוות שיכרון זה. אבל תמיד מונחים החלוקה והמשטר המתמטיים ביסוד גורמיה-הזמן של מהות המוזיקה. גם לנעימה יחס מסתורי מעמיק אל המתמטיקה, שכן היא מבוססת על סולמות ומירווחים. מספרי התנודות של גלי-האוויר, היוצרים את הקול, משמשים יסודות ליצירת סולמות. עוד בימים קדומים ידע האדם כי חלוקת מיתרים, ארכם של שפופרות והתקנת נקבי-אוויר משפיעים השפעה מסוימת על חדות-הקול. האוקטאבה (בעלת מספר-תנודות כפול או חצוי) מורגשת באותו קול במדרגה חדה או עמומה יותר. סיקונדות, טרצות, קווארטות, קווינטות וכו' נוצרות בחלוקה מתמטית. כלומר מבוססות על מספרי-שברים, משמע — מספרי-יחסים. עובדות מתמטיות-פיזיקליות אלו לא זו בלבד שהן מאפשרות יצירת סולמות ואקורדים אלא שעוררו דמיונם של

מוזיקאים ושל פילוסופים. ביקשו למצוא יחס בינן ובין הילוכם של הכוכבים וסמלים דתיים (ההרמוניה של הספירות, או התצליל המשולש כסמל השילוש הקדוש). כבר מן הצורך בחשבונות סטטיים נובע הקשר של הארדיכלות אל המספר ואל היחס. אין ספק כי רבי-הבנאים של שומר, אשור, בבל, מצרים למדו בבניניהם את העקרונות הראשונים של הגיאומטריה ושל האריתמטיקה. והשתמשו בהם שם. בבניית הפירמידות פיתחו המצרים את ארבע פעולות החשבון ואת השברים. השימוש האסתטי במתמטיקה באמנות-הבנין התפתח ביוון הקלאסית למדרגה של עדינות שאולי לא עלתה עליה שום תרבות אחריה, וגם תרבויות אלו לא פסקו ללמוד ממנה. הסמל הידוע וההולם ביותר של קשר הדוק זה בין מתמטיקה לחוש-היופי הוא "חיתוך-הזהב". יחסי-מספרים שולטים בבנייני ההיכלות הדוריים, מאבני-המדרגות התחתונות עד לאקרזטריון העליון של הגג המיוחד; אף שינויים זעירים של המירווחים בין עמודים, גילופים, מטופות תלויים אלה באלה, והם מהווים את הגוף ההארמוני-החי של הבנין, העומד לפנינו כפלא של פשטות ויופי. אמנם האפקט

היוצא מן הכלל של היכולות אלה נובע לא רק ממספרים קפואים, אלא גם מחושם הדק של הארדיכלים דווקא לסטיות מסוימות מן התקן המיכני. לא רק השכל יוצר בבנין זה, אלא גם הרגש האנושי. כמעט אין בו קו ישר באמת מותווה בסרגל, כמעט אין בו זווית ישרה בדיוק, הבנין חי ונושם. משום חושם של היוונים למידה ולשלמות הקנו לבנין סימטריה מרובעת, אף שצורה זו אינה "פונקציונאלית" כלל. צורות עגולות חביבות על היוונים, ובתיאטרון היווני זוהי צורה תכליתית באופן אידיאלי. העיטור גובש ברובו בצורה גיאומטרית — אף במקום שפיסדו מונחות צורות מעולם הצומח. בקרמיקה יש סגנון "גיאומטרי", ההופך גברים, נשים סוסיים, כלים, לצורות חייניות עשויות משולשים.

אבל הזיווג הקוסם ביותר בין גיאומטריה לדמיונות מצוי בלא ספק בקאתדרלה הגותית. כיום אין לאדם חוש לצורת־בניה זו, הוא חושב אחרת ובונה אחרת. אבל איש אינו יכול להתחמק מן הקסם של מעשה־התחורים בחזית המזרחית או מן

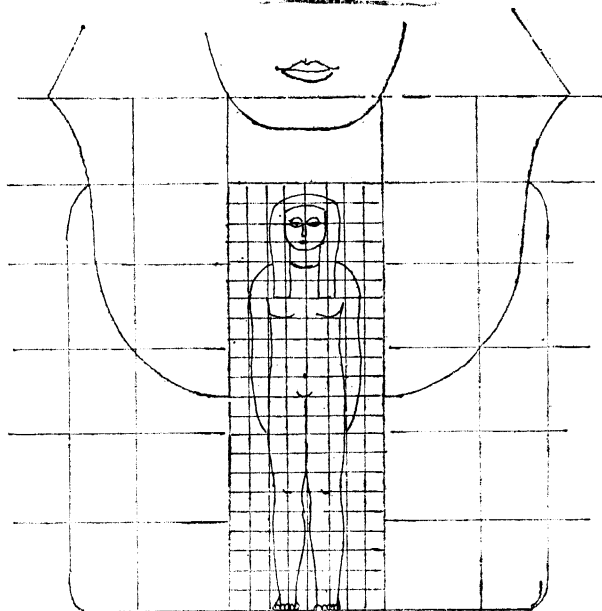

הרושם המכריע של הפנים, היוצר מתוך צירופי קווים ישרים וקופים וענפי־היפר־בולות הרגשה המשגנת כי הנה נוכחת האלהות.

יא

את תפקידה של המתמטיקה בצירור ובפיסול אפשר לראות כמעט כקריטריון של סגנון. היא בת־לוויה־המתמדת של אמנויות אלו, ועד גבול מסוים אי־אפשר בלעדיה. רק בשלב הנוכחי של צירור כאוטי פונים לה עורף.

בציור ובפיסול של מצרים הקדומה מתיצבת המתימטיקה כחוק חמור. כאן הפסל הוא סמל של חיים נצחיים גם לאחר מיתה. הוא טעון יציבה מסוימת. הגפיים כמו קפואים, המבטים מכוונים אל הנצח. הוא מפוסל מתוך גוש קובי, ואינו נחלץ מן הזיקה אליו. פרעה חפרע יושב ישיבה זקופה חגיגית, לעולם לא יקום מעל כיסא־המלכות, לא ירים את הידיים הצמודות אל הגוף, לא יפנה ראשו לצדדים. בכל מקום מופיעה הזווית הישרה: בין רגל לשוק, בין שוק לירך, בין ירך לגוף, בין אמה לזרוע, בין זרוע לכתף, בין כתף לצוואר, בין צוואר לסנטר. גם הדמות הפוסעת, השפופה, הכורעת, כמעט אינה מעוצבת בצורה שונה. שום פנייה הצדה אינה גואלת את אי־הזמניות של ה"פא", הנפש, המסוגרת בתוך אבנים אלה. איזה פלא חוללו

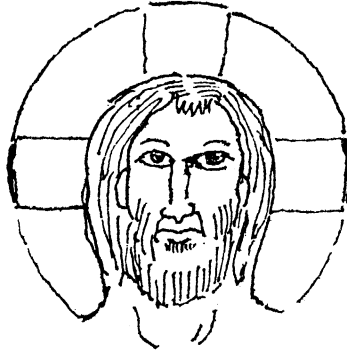
האמנים האלמונים, שהפихו באבן זו יופי לא־יושג וביטוי נפשי! אף שהיו כבולים בכבלי המשטר, הם מתגברים על הכבילות, הנפש התגברה על המתימטיקה והעלתה אותה לדרגת עקרון שאין לשחתו. פתאום נגלית לנו המתימטיקה כמשמעותה הפנימית של ארץ, של צורת־משטר, של אורח־חיים, של מין־אדם שפלה, של דת. בציויר־הפרסקו ובתגליפים המצריים העתיקים, על כתלי היכלות וקירות של קברים, אין מתארים מצב שלא ישתנה לעולם, אלא בדרך כלל — פעולות. האדם הפועל מתנכר בפרופיל. ציורים אלה מתארים חיי יום־יום של הבריות ומעשיהם. אבל תיאורים אלה הם המשכו של הכתב, גופם של האדונים, העבדים, בהמות־הבית הם כעין סימני־כתב, מצטיינים בפשטותם ובהירותם. מתוך הפרופיל של הפנים מביטה

העין במבט מלפנים. בחזה המצויר לרוחב, מלפנים, תלויות הזרועות מכאן ומכאן. אבל הרגליים שוב צועדות הצדה. היחסים בין ראש, גוף וגפיים קבועים לפי מס' פרים, וכל קומת־הדמות מחולקת ל־22 חלקים. אך ברוחבו של הגוף אין משנים כמעט מאומה. לאדם בעל־בשר מצייירים כמה קפלי־שומן, לנשים מצייירים רק שד אחד. אסור לאמן לחרוג מכללים אלה, אבל במסגרתם הוא מסוגל ליצור יופי נעלה. הוא מנצל את יכולתו הגדולה בתיאור חפשי יותר של בעלי־חיים ובאפיון בני־נכר. מן הסתם אינו מכיר נוף, כפי שאנו מבינים מונח זה. את הטבע מסביב רושמים רק כשיש לו מה לספר. איננו מפתח פרספקטיבה ליניארית, מכיון שזו מטשטשת את הבהירות. לאמן היווני יחס אחר אל המתמטיקה. איננו נכנע לחוק, אלא מנסה לגלות את החוק המספרי של היופי. מכיון שכל דור יש לו מושגי־יופי אחרים, ניתנת תורת־היחסים שלו לשינוי. למשל, השקפותיהם של פוליקלייטוס ושל פראקסיטלס כבר חלוקות בדבר יפי היחס בין הראש ובין כלל האורך של גוף־הגבר. למרבה־הצער אין אנו יודעים כמעט מאומה על הציור הקלאסי של היוונים. אבל את אמנות חלוקת־השטח שלהם אנו מכירים מצירי־אגרטלים. כבר בתקופה הגיאומטרית הקדומה של הקרמיקה אנו מוצאים בחלוקת המישטחים הספיריים הקשים רגש נפלא למילוי החלל, להתאמתם האורגנית לצורת־הכלי. ע־מָה הורגשה גם צורת הכלים הרגשה מתימטית אנו רואים מתוך השוואה לקרמיקה הסינית, ההולכת הרבה יותר בעקבותיהן של צורות פרחים ופירות.

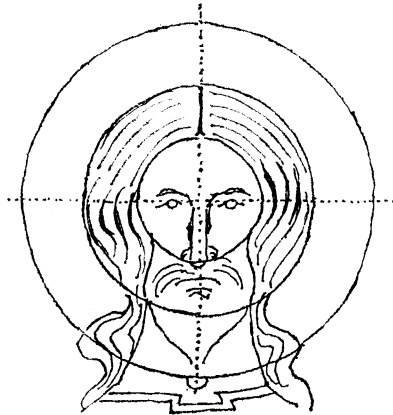
הפרסקות של פומפיה מעידים כי הציירים הרומים — שלא היו אלא המשכם של הציירים היוונים — ידעו יפה ליצור מרחב פרספקטיבי בתמונותיהם. הם הכירו התכנסות קווים, התכווצות, ופרספקטיבה אטמוספירית. ציורם האילוזיוניסטי היה מסוגל להעלות שורות ארוכות של חדרים, רחובות שארדיכלותם מסובכת, במות־ראווה ומראות־נוף. שם אנו רואים את הדוגמה הראשונה, הידועה לנו, של פרספקטיבה מרכזית מתימטית. יש להניח כי היוונים ידעו ליצור באמצעות הפרספקטיבה אילוזיה של מרחב, בציורי־פרסקו ותמונות־לווחים שלהם, שאבדו.

יב

עם התמוטטות העולם העתיק ועליית הנצרות נשתנה אפיה של האמנות. זמן־מה עוד נגררות אתה צורות עתיקות, ולבסוף הן קופאות. לציירים הביזנטיים אין שאיפות אמנותיות. הם מבקשים לספר אגדות תנ"כיות ונוצריות, ולקבוע את הסימבולי־קה של האמונה החדשה בתמונות נמרצות — לעתים אדירות־רושם עד להחריד. חיקוי הטבע, יצירת המרחב באמצעות הפרספקטיבה, שוב אין להם תפקיד. המתימטיקה כתורת־היחסים, כקומפוזיציה של שטח־תמונה, נתישנה. בראש־וראשונה היא פועלת באמנות כסימבוליקה של מספרים. המיסטיקה של המספר, יצירתו של פיתגורס, מתחדשת בפירוש חדש. מספר שלש הקדוש, ארבעת בעלי האנגליונים, שנים־עשר השליחים, שבעת החטאים שענשם מיתה — הם המכריעים את הקומפוזיציה. הצלב והמעגל כסמלים של העולם, הקדושה וההארה מתגלים בכל הפרסקות

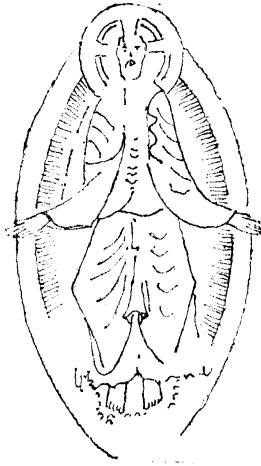

והמוזאיקות. ההילה קובעת את צורת הראש וגדלו. שורש־האף הוא מרכז של ציגולים קונצנטריים שהם הפרצוף, עד שהוא מצויר כמעט תמיד מלפנים, והעיניים

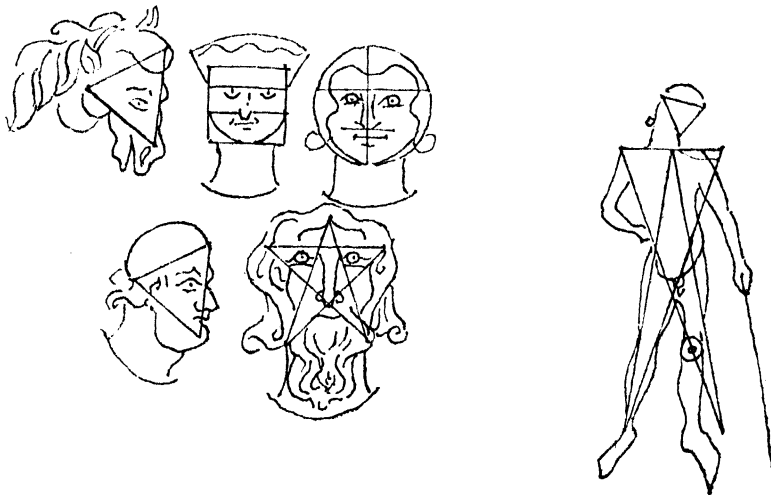
גיבטות מתוך שטח התמונה גדולות וקנאיות. בהדרגה מאבד הגוף את צורתו האנטומית. הציור נעשה מסורתי, ומתפתח האיקונין. הדמויות אינן עומדות על־גבי הקיר או בתוכו, אלא לפניו. דומה שכריסטוס פנטוקראטור, בורא־הכל — מתיצב בתנופת־אדירים לפני הקיר של חצי־הכיפה ומכריח את המאמין לכרוע ברך. לא טבע כי אמונה מציירים עתה. האמנות הרומאית אף יוצרת את ה"מנדורלה" — הילת־קדושים דמוית־שקד המקיפה את הגוף כולו.

אמנות־הבנייה הביזנטית מפתחת תחילה את הכיפה כסמל הרקיע, ומציירת על פניה הקמורים מלאכים וקדושים מרחפים. גם עיר־הקודש מופיעה בשפתה התחתונה, אבל בפרספקטיבה "אורתוגונלית" פרימיטיבית; נשכחו הידיעות של הציור היווני והרומי, שידע להפוך את שטח־התמונה למרחב, והבתים שטוחים ממש כגופי הקדושים ופר־צופיהם. שוב נעשו דמויות פלאנימטריות, הדומות דמיון משונה לצורות של הקוביזם האנאליטי.

יג

האמנות של המאה ה-14 וה-15, של הגותיקה המאוחרת וראשית־הרנסנס, הילכה בתוך השאר לחידוש כיבושו של החילוני־המאטריאלי. האמנות היוצרת יוצאת מדימ־דומי הסימבוליקה הצרופה, הצייר או הפסל מביטים שוב על סביבותם ולא רק אל תוך עצמם. אבל כיון שהוא יוצר אמנות דתית בעיקר, עושה האמן צעד נכבד־תוצאות: הופך את האמנות הנוצרית לאמנות חילונית. והכנסיה לא זו בלבד שהיא מסכימה לסקולריזציה זו, אלא שהיא גופה נעשית חילונית. עולמו של הקדוש האדיר, שאין לקרב אליו, נעשה אנושי. הפנטוקראטור הפך להיות אדם פשוט, מסכן, מיוסר, השליחים הופכים דייגים ופועלים, עדיין מעטרת הילת־הקדושה את ראשיהם, אבל

הם מהלכים על הקרקע — ולכן שבים לצייר את האדמה כמו שהיא נראית. כמובן קשורה תמורה זו בתמורת המבנה הסוציאלי של אירופה: הכוח עובר מן הכפר אל העיר, המשק הטבעי נהפך למשק־מוון, ומתחיל שלטונו של המספר. המספר, המתמטיקה והגיאומטריה, מקבלים משמעות חדשה גם באמנות. הנאטורליזם או המאטריאליזם אינם חודרים לבדם לתוך האמנות. מתגלית הערכה חדשה מעמיקה יותר, של הטבע ושל הכרתו. האמן המודרני רגיל להסתכל בזילוזולמה באמנות הרנסנס. ציורה של התקופה היא נראה לו כהעתק מסורבל של הטבע, והוא מקבל אותן רק כ"פרוזודור" אל האמנות המודרנית, דבר בלתי־רגיל וסובייקטיבי, מנייריזם, פרימיטיביזם, עיוות. את הישגי התקופה ההיא הוא מקבל כאמיתות מובנות מאליהן, ושוכח שאמנות זו ראתה — ולימדה לראות — דברים שלא היו ידועים קודם־לכן, שהיתה זו מהפכה אדירה. וכי מה שמכונה "נאטורליזם" יש בו הכרה מעמיקה של הטבע ושל יכולת־ההכרה. אז עמד האדם — אולי בפעם הראשונה — כיצור חושב ומרגיש מול הבריאה, ובזעזוע מעמיק עמד על מסתריה הקוסמיים — אף שלא פתר את מה שאינו ניתן להיפתר.

במרכזה של אמנות־הציור החדשה עמדה הפרספקטיבה — היא האמנות ליצור מרחב מדומה על־פני שטח־הציור. ברונלסקי, פיארד דלה פרנצ'סקה, דירר, ליאונרדו דה־וינצ'י ואמנים רבים אחרים הגו בה, תיארוה ופיתחוה. תגלית זו היתה מפנה ממדרגה

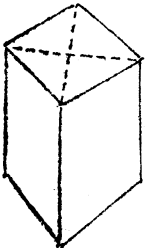
ראשונה, וכן גם סימלה את רוח־הרנסנס. מפיוונים שונים. מתמזגת בה השאיפה לכיבוש המרחב והחתיירה לחירות־האדם. האישיות. קולומבוס ומגילאן כבשו חלקי־תבל חדשים, המוזיקה מוצאת את הטונאליות שאינה אלא פרספקטיבה מרחבית של

אמנות־הצלילים. אבל חשובה לא פחות מן החתירה למרחב האינסופי היא החתירה לאחדות האדם ולחירותו, לסובייקטיביות. כל אדם מסוגל לראות את העצם רק בזווית־הראיה המיוחדת לו, שאינה ניתנת להמרה. מאותה נקודה מטאפיזית שהיא בבואת־נפשו. ונקודה זו מיוחדת־במינה כל־כך עד שהאדם מסוגל לראות תמיד רק תמונה מסולפת, גזורה לפי עינו שלו, והוא מוכרח להקיף את העצם, כדי להשיגו כהלכה על־פי התמונות המסולפות המרובות. (רעיון זה ביטא מיכאל־אנג'לו, כאשר הגן בפני ליאונרדו דה־ווינצ'י על יתרון הפיסול מן הציור).

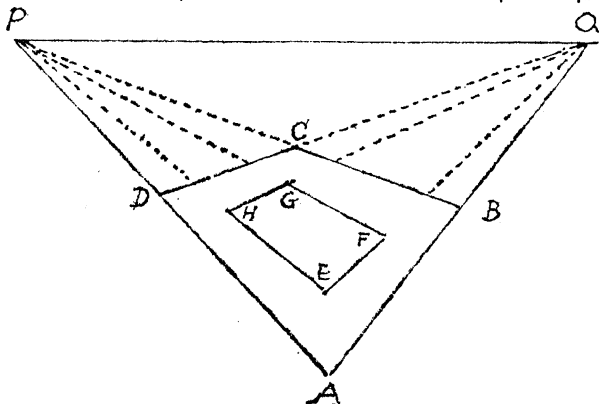
עם גילוי הפרספקטיבה מנקודת־ההתכנסות, הקרויה "פרספקטיבה ליניארית", חוותת האמנות ומהדקת קשריה עם המתמטיקה. אנשים כפיארו דלה פרנצ'סקה, אנדריאה מנטניה, פאולו אוצ'לו, ליאונרדו דה־ווינצ'י, לא היו רק ציירים, ואף לא די היה אז להיות צייר בלבד. הם היו גם מתימטיקאים, בקיאים בתורת אבקלידס, בתורת הסטאטיקה והגיאומטריה, הוגי־דעות חריפים וחוקרי־טבע, משוכנעים בעוצם רוח־האדם. התיאוריה של נקודת־הפרספקטיבה, של פירמידת־הראייה, העניקה לתמונה לא רק ריכוז, לא רק אחדות דראמטית של נקודת־הראות. אלא גם עומק של פיסת־טבע שנראתה ראייה מציאותית, ולא עוד אלא אף את ההרגשה של אינסופיות חלל־היקום. האופק במראה־הנוף הוא האינסוף, ונקודת־הפרספקטיבה אינה מציינת את קווי־ההתכנסות אלא קובעת את כיוונו. המשפט: "קווים מקבילים נפגשים באינסוף" נעשה מוחשי בתמונה. רק לא מכבר הבינו כי מתוך הנחותיה של הפרספקטיבה אפשר לבנות גיאומטריה לא־אבקלידית. כבר במאה הקודמת נוצרה על־פי ההכרות מימיה־הרנסנס תורת־ההשלכה ("גיאומטריה תיאורית"), שהיא כיום בסיס הכרחי כמעט לכל המדעים הטכניים, ובתוך השאר יש לה חשיבות עצומה גם למיפוי.

המצלמה יוצרת תמונה על־פי עקרון ההשלכה המרכזית, כי אף היא, כעין־האדם, רואה את העצם כנקודה יחידה. הצייר בן־זמננו אינו רוצה לצייר כמו מצלמה, אבל אם סבור הוא שתופעה זו ידועה רק מאז הומצאה המצלמה, אינו אלא טועה. כבר אז הכירו את ה"קאמרה אובסקורה", וליאונרדו מתאר אותה תיאור מדוקדק. אמנם מעורלם לא חשש להתחרות מצדה, אף שה"קאמרה אובסקורה" יוצרת תמונות צבעוניות מדוקדמות ביותר. ידוע ידע כי יצירתו של הצייר שונה בתכלית מתמונה נאמנה בלבד של מה שהעין רואה.

כך מגדיר המתימטיקאי ו. ו. סוייר את מהותה של הפרספקטיבה המרכזית: "הנה התמונה הפרספקטיבית של קוביה. מבחינות רבות סוטה תמונה זו מקוביה ממש. בקוביה שווים זה לזה האורך, הרוחב והגובה, ואילו הקווים בתמונה, המתארים אותם, אינם שווים. זוויותיה של קוביה זוויות ישרות הן, ואילו זוויות הקוביה שבתמונה אינן ישרות. הפיאות המקבילות של הקוביה אינן מקבילות בתמונה. גם יחסי־האורך אינם נשמרים. אלכסונים, החותכים זה את זה במציאות, אינם חותכים זה את זה בתמונה".

על קו־האופק אומר סוּיֶר: "נקודות־ההתכנסות P ו־Q הן על האופק. הן נקודות מיוחדות במינן. כל נקודה אחרת שבתמונה מתארת נקודה ממש. אבל על הנקודות

P ו־Q אנו יכולים לומר לכל היותר, שהן מתארות כיוון. כל קו, שאנו מציירים על השטח, במקביל לקו B-A, עובר דרך Q. וכל קו מקביל לקו A-D, עובר דרך P. גם כל נקודה אחרת על קו־האופק P-Q מתארת כיוון. לכן יש לנו בתמונה נקודות משני סוגים: נקודות המתארות אתרים ממש, ונקודות על האופק, ששם מתכנסים קווים כביכול". המתימטיקה מסיקה מסקנות פ־נטסטיות נוספות משיטת־תיאור זו. אבל מן התיאור היבש של המדע אנו מבינים כי בזאת הכניסו אנשי־הרנסנס את האינסופיות אל שטח־התמונה. מעתה — כל תמונה היא קוסמוס. עם זאת משמ־עותה של שיטה זו — חדירת המתימטיקה והגיאוטרמה אל הציור והתבליט, בשיעור שלא היה כמותו מעולם. דומה כי היוונים הכירו את הפרספקטיבה. בכמה מן הפרסקות של פומפיה מפותחת המרחביות פיתוח מפליא. אבל נקודת־הפרספקטיבה כסימן האינסופיות לא פותחה עדיין, לא היתה תיאוריה בענין זה, ונראה כי צורה זו של תיאור המרחב, שאנו רואים אותה כ"טבעית", היא בלתי־טבעית ביותר, לאמיתו של דבר, מכיון שהיא מופיעה בציור רק לאחר התפתחות ממושכת, ואינה מופיעה כלל בתרבויות־ציור מפותחות מאד כגון זו של סין וזו של פרס. לצפון־אירופה הועברה שיטה זו על־ידי אמנים כדירר ולאטורפר, שלמדו אותה מן האיטל־קים. ציירים גאונים כפא־אייק, בוש וגרינוואלד נעזרו בקירוב הנשען על הסתכלות חדה ולא על המתימטיקה.

יד

לא מקרה הוא שבאותו זמן כובשת גם המוזיקה את המרחב. הרבי־קוליות, שבימי הגותיקה שלטה במוזיקה שליטה נרחבת, היא כבר כעין גיבוש המרחב. המוזיקה של הלחן ה"ליניארי" מתקדמת רק בזמן. אבל מרגע ששני לחנים או יותר נעים זה כנגד זה בשעה אחת, מתרחב קו־הזמן לכמין שטח. ובטונאליות מתרחב השטח למרחב

מוזיקלי. בסולם הדיאטוני וביצירת האקורדים ההרמוניים אנו רואים את המרחב המוסיקלי לפנינו. גילוי חוקי ההרמוניה והשתלבויותיהם, המכונים בפינו "תורת ההרמוניה", היה מהפכה והתגלות אדירה לא־פחות מן הפרספקטיבה בציור.

בפנייה זו אל הטבע הושג לא שיטוח הציור אלא העמקתו המרובה וטיהירו. הציירים, שהיו גם אמנים, גם פילוסופים, גם חוקרי־טבע, גם חוקרי־עולם חדשה. אמנם הנושא העיקרי של אמנותם היה תיאור־הטבע, אבל בעקבות שיבה זו מעולם האמונה אל עולם־החיים התחילו לבחון את התופעות ואת הטכניקה של תיאורם. והנה נתברר מיד כי הציור עומד לפני בעיות המורות, שקצתן אין להן פתרון. הבאנו את עינינו של דירר על הנקודה, ואת דברי ליאונרדו על המיתאר. ליאונרדו ביקש להגשים את התיאוריה שלו למעשה, ופיתח את ה"ספומאטו", היטשטשות מודרנת, דקה מן הדקה, של קווי־התיחום של דמות־הגוף. מכאן נבעו מסקנות מהפכניות אחרות, שפן קודם נהגו הציירים לרשום ולמלא את המיתארים הנוקשים בצבע — אולם ליאונרדו הבין, כי בציור יש רק מעברים בין שטחים קטנים וזעירים, השונים זה מזה בצבע ובבהירות. זה היה עצם גילוייה של מהות־הציור. לאחר תמונה כ"מונה ליוה" אי־אפשר היה להוסיף ולצייר כמו בעבר. דיוקן זה היה כהתגלות בעיני בני־זמנו — לא רק משום המונומנטליות והיופי שלו אלא בייחוד משום הטיפול בבנות־גון דקות ודקיקות של האהרה, המכונה "פיארוסקורו". השאיפה לתיאור של איך גבולות הוליכה בסופו של דבר לפירוק גמור של הגופניות.

עם הנהגת הפרספקטיבה נוצרו בעיות אחרות. לציור הקודם קל היה לרשום עצמים זה ליד זה או זה מעל זה (נסתכל־נא בתמונה מאת היארונימוס בוש), מכיון שהמרחב, המקיף עצמים אלה, איננו רצף מתימטי; אבל בתיאור של מרחב הנראה באמת מנקודה אחת נוצרו התנגשויות בין שטח־הציור ובין המרחב, והיה הכרח להתגבר על הצטלבויות, התכווצויות, הבדלי מימדים, פניות של הדמויות; אצל ליאונרדו, רפאל ובני־זמנם אפשר למצוא הרבה פתרונות של הוראת־שעה — למשל: אצל פרוגיניו — ריקנות מעיקה של הרקע הבינוני, אצל רפאל — מיבנים תיאטראליים שאמצעיתם ריקה, אצל ליאונרדו — הצבת דמויות בשורה אחת (כגון ב"סעודה האחרונה" הנודעת). מתחיל גם המאבק בין צבע ואור, מציירים רפלקסים (כלומר צבעים שאינם שייכים לעצם, אלא מוחזרים אליו מן הסביבה). שגם בעבר היו יודו־עים אלא שלא נהגו לציירם. ליאונרדו מתאר את ההשפעה ההדדית של העצמים כולם זה על זה, ובייחוד השפעת האווירה על העצמים. כל אלה מצעדיהם את האמנות קדימה בצעדי־און, אבל מרבים גם קשיים.

ועם זאת לא חדלו אמני הזמן הוא מלעסוק בתורת־היחסים של הגוף, בתורת־הפרצוף ובמימיקה. מבחינה זו הריהם יורשיו של פוליקליטוס. ליאונרדו בודק את יחסי־המספרים שבגוף האדם, את יחסיו אל המעגל ואל הריבוע, את תמורתיו בגילים שונים. הוא חוקר גם חיות וצמחים על־פי יחסיהם הגיאומטריים. גם אלברכט דירר מתעסק בפרופורציות של הגוף הערום ושל הפנים, ובסגותיו מן התקן במימיקה ובקריקאטורה. עניי־יתר הוא מקדיש להשפעת מצב־הרוח על היחסים המתמטיים.

אף הסימבוליקה של המספרים פעלה עוד ברנסאנס. משולש־הקסמים הוא בסיס לקומפוזיציה, ביחוד של תמונות דתיות. משחקים מתימטיים מופיעים בקווים (מבוכים), החזקת־הידיים וסימני־סתר גיאומטריים.

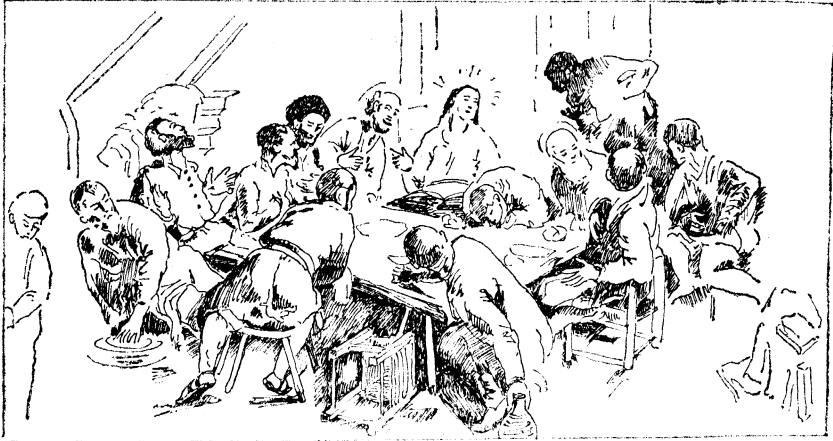
ט

מיפנה מענין חל ביחס בין מתימטיקה לאמנות בתקופה המכונה בארוק, כלומר המאה ה־17 והמחצית הראשונה של המאה ה־18. אמנ־הבארוק אינו רוצה לוותר על הישגי הרנסנס, אבל הוא רוצה גם להניח חירות ל"מאניירה" שלו, לטמפרמנט המיוחד שלו. לכן הוא שואף למזג את התיאור העצמי הסוער בתיאור־טבע מסודר סידור מתימטי. בהזדמנות זו הוא מגלה את הפ־נטסטיקה של הפרספקטיבה המרכזית. הוא מכניע אותה לשאיפתו אל המיוחד, הנועז, האבסורדי. ההיסטוריה של זו הפרספקטיבה, האבסורדית ובכל־זאת נכונה, מתחילה כבר אצל מאנטייה, שלעתים קרובות מגדירים אותו כצייר הבארוק המוקדם. הוא מצייר "פיאָטה" שבה משורבב גופו של ישו המת בצורה נורמלית לתוך שטח־התמונה, באופן שרואים את פניו ממש מעל כפות־הרגליים היחפות; את דיוקני משפחת גונצאגה הוא מצייר על קיר הארמון במאנטואה בראייה מלמטה, שכן הצופה עומד למטה מן התמונה; ולבסוף הוא מצייר את תמונת התקרה האילוזיוניסטית הראשונה: על התקרה מצויר פתח מוקף מעקה, ובעדו מציצים כל מיני פרצופים סקרניים וראשי עופות לתוך החדר, שהוא "קאמרה דליי ספוזי". בעקבותיו באים קורג'ו, טיאָפולו, פוצו, פיאָטרו די־קורטונה ועוד רבים־רבים, המפריחים להקות של קדושים, מלאכים ואלים דרך התקרה "הפתוחה" אל השמיים, וכולם מצוירים ציור פרספקטיבי חמור. גם בתמונה השטוחה הנורמלית נעשית הפרספקטיבה הלינארית אמצעי להרחבה פ־נטסטית של המרחב ולציור פ־נטסטי של הקווים, וביחוד טינטורטו מגלה יכולת וירטואוזית והבנה מעמיקה לאבסורדיות ולסובייקטיביות של ההשלכה המתימטית. בניגוד לליאונרדו אינו מצייר את "הסעודה האחרונה" שטוחה, אלא כל השליחים יושבים מסביב לשולחן, העומד בחדר באלכסון. בקונטרא־פונקטיות הפ־נטסטית, ובכל זאת מחושבת חישוב מתימטי, ב"אמנות הפי־גה" מאת באך, אנו מוצאים את ההקבלה המוזיקלית לכך. ומקבילים לכך להטים סטטיים, פרספקטבות "מטעות"־אילוזיוניסטיות של הארדיכלות הבארו־קית, ותמונות־הבמה הבארוקיות של אנשים כוורזניה, פאריג'י, ביפיאָנה וכו'.

טז

לפי־שעה אנו יכולים לסכם ולומר כי יחסה של המתימטיקה אל האמנויות היוצרות מתחלק לכמה שכבות:

- (א) האמנות משתמשת ביחסי־המספרים כגורם־סדר, המסייע לה להבהיר את יצירתה תיה (לפשוטן). כאן מקום החוקיות של האמנות המצרית הקדומה והאמנות הגותית.
- (ב) המספרים משמשים סמלים דתיים ומיסטיים. כאן מקום הסימבוליקה של פיתגורס, של האמנות הנוצרית הקדומה והאמנות הביזנטית, סימני־הסתר של הגותיקה והרנסנס וכו'.

ג) המתימטיקה כתורת־הפרופורציות משרתת מטרת אסתטיות, ומנצלים אותה להב־
הרת הפיזיוגנומיקה והמימיקה.
ד) המתימטיקה משמשת בתיאור הטבע, ומביאה לפיתוח הפרספקטיבה, הקומפוזיציה,
לעינונים במהות הנקודה, הקו והשטח. להעמקת התמונה והשגת־הטבע, ולבסוף לפירוק
הגוף לשטחים בלתי־מוגדרים.

יז

גם בהתפתחות האמנות לאחר תקופת הברוק, במאה ה־18 וה־19 (בתקופת הרוקוקו, האַמפיר, הרומנטיקה), יש יחסים בין אמנות למתימטיקה, אבל נראה לי כי השפעת הפיזיקה, ובייחוד השפעת האופטיקה, חשובה יותר. תורת־הצבעים של ניוטון השפיעה השפעה מרובה על האימפרסיוניזם והניאור־אימפרסיוניזם, ותורת־צבעים חדשה זו השפיעה מצדה השפעה מרובה על אמנות המאה ה־20. אבל בכניסת המאה הזאת פונה הציור עורף לא רק לאימפרסיוניזם אלא לכל תיאור אובייקטיבי של טבע. באופן פאראדוקסלי מתקרבות האמנויות הפלאסטיות למוזיקה. תיאוריות־האמנות החדשות תלו את הדבר בגורמים שונים ומשונים — הגברת השאיפה לטוהר, לתיאור עצמי; אבדן־עצה מול ההתפתחות הפוליטית והטכנית; אירוניה, שגאה, התבודדות, ירידת ערך־היחיד; אבדן הדת, האידיאליזם, ה"קאנון" האנושי; הפסיכואנליזה, טי־סות־החלל; היסול המרחקים בשל אמצעי־התחבורה החדשים... ואין קץ לשורה זו. על־כ־פנים אין ספק כי המגמה המודרנית מבקשת לכאורה להסתלק מכל מה שנראה כמשטר, כצורה, כהרגל, ומגמתה היא לחרוג מכל הגבולות, כי האבסורדי ביותר הוא כבר מובן־מאליו; וכמוה כמתימטיקה היא מבקשת לתאר לא את בלתי־האפשרי, אלא את שאינר־ניתן־להשגה. אבל חשובה נראית לי עוד מגמה, שהייתי מכנה אותה אֶסנציאליזם. יצירת־האמנות שוב אינה רוצה להיראות משהו, לדמות

אשליה, אלא להיות (esse בלטינית) משהו, והווייה בלתי־תלויה זו היא מוצאת בחומר שלה (צליל, צבע, קו, אבן, עץ). לדעתי רודן הוא אחד מאחרוני הפסלים שהפכו אבן לבשר, והאימפרסיוניסטים — אחרוני הציירים שדימו מרחב ואווירה באמצעות צבע. מכאן והלאה הוצבו מטרות חדשות. הללו רבגוניות מאד — ובשלב חדש זה של האמנות נרקמים יחסים חדשים אל המתמטיקה.

יח

בעיני דירר וליאונרדו דה־וינצ'י הנקודה והקו הם מושגים גיאומטריים, המוצאים רק בקושי את מקומותיהם במציאות. "נקודה", אומר ליאונרדו, "היא משהו שאין לו מימד ואינו ניתן לחלוקה". עצמים לא־מאטריאליים הם הבסיס ההכרחי של העולם המאטריאלי, שאנו משיגים. בכל מקום קשור העולם הפיזי המרחבי־הגופי בעולם־הרוחני בלתי־המושג, שאינו ניתן לאנאליזה. נקודה, קו, שטח הם אפוא רכיבים טרנסצנדנטליים של עולם־הגופים העומד לתיאור.

אבל מה היא נקודה בעיני קנדינסקי? "נקודה היא תולדת ההתנגשות הראשונה של כלי־העבודה במשטח החמרי". ולהלן: "המושג החיצון של הנקודה בציור הוא בלתי־מדויק. עם המאטריאליזציה מוכרחה הנקודה הגיאומטרית בלתי־הנראית ללבוש גודל מסוים, והריהי תופסת חלק מסוים משטח־היסוד" (כלומר שטח־הציור). ולא רק גודל יש לנקודה של קנדינסקי, אלא גם צורות שונות. "בדמות ריאלית מסוגלת הנקודה ללבוש צורות לאין ספור...". היא יכולה להיות עגולה, משוננת, משוֹרֶשֶׁת, מרובעת, או בעלת צורה לא־סדירה.

"נקודה" זו שונה אפוא שוני רב מן הנקודה של הרנסנס. יש לה מימדים מאטריאליים, יש לה צורות ומידות שונות, אין היא נקודת־כיוון של קווים נפגשים או מצטלבים בלבד, ובכלל אינה שייכת לשום גוף מתואר, אלא היא קיימת בפני עצמה. והוא הדין בקו, שקנדינסקי גוזר אותו מתנועת־הנקודה על פני שטח־הציור, ולמישטח, הנוצר מתנועת־הקו. צורות אלו הן אפוא, מצד אחד, מהות מאטריאלית בהחלט, כלומר צורות שנוצרו בכלי־על־פני שטח; ומצד אחר — משהו שטוח־חסר־גוף לגמרי, מכיון שהן קיימות בפני עצמן, ואינן חלקים של גוף מתואר. אבדה מהן כל משמעות טרנסצנדנטית או מרחבית. נולד הפאראדוקס, ש"מחקי־הטבע" מבקשים לבער את הנקודה והקו מן התמונה, מכיון שקיומם מיטפיזי בלבד, ולכן הם מתחילים לפרק את הגוף, ודווקא ה"אבסטרקציוניסט" קנדינסקי מורה את המאטריאליות של יסודות אלה. כבר סיון השמיע את אמרת־הגזירה כי תמונה היא מלבן ממולא צבעים. קנדינסקי הופך הלכה זו למעשה, בסלקו לגמרי את המימד השלישי מן התמונה. כך הוא מאבד את המאגיה של המרחב. אמנם היסודות "נקודה", "קו", "שטח" מקבלים סגולה אחרת שיש לה חשיבות אמנותית: ערכי־רגש. מתחים נולדים בינם, הטעמות נהפכות לנימות, עקומים ושטחים נעים, מתגלים, מתמוגים. כמוכן מפרשים תצורות

אלו בלי־משים כגופים ומרחבים, שפן ינקנו את הראיה המרחבית עם חלב־האם, וקשה לנו להיגמל ממנה. לכן נמנע קנדינסקי מלכנות תמונותיו בשמות, כדי שלא לעורר אסוציאציות כאלו. מונדריאן מרהיק לכת עוד יותר: הוא מצמצם את התמונה המופשטת בגדר שטחים ופסים מלבניים, שאי־אפשר כלל להשיגם כעצמים. יש להן דמיון־מה לתכניות־בנייה. מסתבר כי הרעיון הטמון בתמונות אלו הוא שקווים ישרים וזוויות ישרות הם יצירות צרופות של רוח־האדם, כמוהן כיסודות המתימטיקה, ולכן אינן צריכות לשאול דבר מן העולם האובייקטיבי. הכוונה היא שרק ל"משקלם" של הקווים והשטחים תהיה משמעות אמנותית. דומה שכאן ישנה טעות־יסוד. האמנם תמונות אלו נועדות להיות ביטוי מיטפיזי של רוח צרופה? והלא מוכיחה הפֶּנְטֶס־טיקה של המתימטיקה שהרוח אינה חד־גונית ומשעממת כתמונות הללו. מן־הסתם יש לרוח עוד אפשרויות רבות אחרות של צירופי מלבנים, ואין היא צריכה להירעת מדמיון מקרי למוצרי־טבע, בשביל להפגין את עצמאותה ומקוריותה.

יט

הרבה נתן קנדינסקי לציור המודרני. הוא הוכיח כי ביסודות המתימטיים־בלבד של הציור טמונים ערכי־רגש הנובעים מהם עצמם, ואינם צריכים להסתייע באובייקט מתואר. תהליך דומה יש גם במוזיקה. מצלילים ומאקורדים יוצאים ערכי־רגש, אף שאינם מחקים אובייקט של העולם החיצון. השאיפה להשתוות למוזיקה היא אחד המניעים של ציורו של קנדינסקי. הוא עצמו היה מוזיקלי, ולעתים קרובות נעזר במוזיקה להסברת התיאוריה שלו. אמנם נראה לי שיש כאן טעות. כבר עובדה אחת צריכה לעורר פיקפוק: ערך־הרגש של לחן גדול לאין ערוך משל קו. לחנים גורפים אתם את המאזין בכוח־אדירים. זאת לא נוכל לומר על תמונותיו של קנדינסקי. הרגשות שהן מעוררות הן מסדר־עצמה חלוש יותר. על הסיבה לא אוכל להרחיב את הדיבור כאן, מביון שהדבר חורג ממסגרת הנושא שלי. אבל כבר במסות קודמות הסברתי כי לחנים הם אובייקטים של שמיעה, ועל כן אין לדמותם ליסודות־ציור כגון קווים ושטחים אלא רק לאובייקטים מצוירים כגון אילן או פרחון. אף־על־פיכך יש לקנדינסקי, לכל הפחות, הזכות של גישור גשר בין אמנות למתימטיקה. גילוייו הפרו אמנים רבים, ופתחו כרי־פעולה נרחבים לפני הציור והפיסול.

כבר סיון הביע את הרעיון כי תופעות העולם ניתנות להיגזר מצורות גיאומטריות. סוף־סוף כבר אצל ויאר דה־אֶאֶנְקוֹר, אצל דירר, אצל ליאונרדו ורבים אחרים משמ־שים קווי־עזר גיאומטריים לתמיכת העצמים המתוארים והקווים העיקריים של הקומפוזיציה, ולעתים קרובות הם אף הקובעים אותם. בקוביזם מודגשים קווים במיוחד, והיחס נהפך: העצמים המתוארים נעשים טפל, הם הניצוץ המעורר לקומפור־זיציה של קווים ושטחים, עד שלבסוף שוב אין הקו תומך בגוף, אלא מחתך אותו. כל שטח הציור נפרק לפאסטות, ובתמונה שולט משחק — לעתים מקסים מאד — בצורות הגיאומטריות השונות ובקווים. לעתים קרובות עוד אפשר להבחין בעצמים כמו מבעד לצעיף דק של הצורות גיאומטריות.

כ

אי־אפשר להשתחרר מן הרושם שיש קשר גורלי בין פניית־ערפם של הציור והפיסול לאובייקט ובין פנייתם אל תצורות מתימטיות. לא רק בקוביזם מתגלה הדבר. בפיסול מתחיל ארכיפנקו בעיצוב־מרחב, ובניסויים ההופכים את הגופים לשטחים מתפתלים, מתוך הילוף קליל בין פלסטיקה חלולה ובין פלסטיקה בולטת. אצל ברנקוזי אנו רואים את ההתפתחות יוצאת מן הגוף המסוגנן, עד שהיא מוליכה אל צורות גיאומטריות פשוטות ביותר. הנרי מור משלב בדמויותיו, המופשטות פחות או יותר, חוטים שתכליתם לסמל את המתחים. אנטואן פבזר נחום גאבו מפאריס בתמונות ובפלסטיקות את היופי והחידה של קווים פרבוליים והיפרבוליים ויוצרים אורנמנט מרחבי. גם הגניהליסטיים הרוסיים, המכנים עצמם "סופרמטיסטים" ודוחים את האמנות כמהות בורגנית מתישנת, פונים אל צורות גיאומטריות צרופות לתיאור רעיונותיהם.

גם במוזיקה אנו יכולים לראות תהליך דומה. בראשית המאה משחרר ארנולד שנברג את המוזיקה שלו מן העקרון המכונה "טונאלי", כלומר, מן השיטה ההרמונית של סולם מאזורי ומינורי, מצליל־היסוד, מאקורד־הטוניקה ושכמותו, ומלחין מחוץ לסולמות ולהרמוניות. אין זה אלא פניית־עורף לאובייקט המרחבי בציור. כדי שלאחר ויתור זה לא תשקע המוזיקה בתוהו־ובוהו, הוא ממציא את מערכת שנים־עשר חצאי־הטונים. היא מבוססת על יסוד מתימטי, כלומר חזרה סדירה על כל שנים־עשר חצאי־הטונים של האוקטבה, על הסולם המכונה כרומטי. גם מבחינת הצורה הוא חוזר אל העיצובים המתימטיים הישנים מימי הברוק — הקאנון והפגוטה, וצורות־המחול הישנות. שיטת־ההלחנה שלו זכתה לחיקוי, אבל אי־אפשר לומר שניצחה. רוב המוזיקאים שבאו אחריו הסתלקו ממנה, או שינו אותה באופן שפמעט אי־אפשר עוד להכיר בה דבר משיטתו של שנברג.

בארדיכלות הענין אינו פשוט כל־כך, משום שמטעמים טכניים טהורים של המתימטיקה, של הסטטיקה, זקוק בנין לפונקציונאליזם. כבר בראשית־המאה עשה הארדיכל הוינאי אדולף לוס את הצעד הראשון לסילוק האורנמנט — וטיהור זה בוודאי היה נחוץ. בזאת לא נוצר סגנון אלא רק סולק סגנון, ועל מקומו הוצבה התכליתיות בפני עצמה כעקרון אסתטי. במסגרת זו אי־אפשר לי לנגוע בהבהרת השאלות האמנותיות, הקשורות בנקודות־ראות מהפכניות אלו. האפשרויות הדמיוניות של החמרים החדשים — זכוכית, פלדה, בטון מזוין — הקנו לאמנות־הבנייה פרצוף חדש בתכלית. העקרון "התכליתי הוא גם יפה" — עקרון ישן הוא, וראיה לכך — הפירדמידיה המצרית. ההיכל הדורי, הזיקורט השומרי־הבבלי. אבל מחלוקת היא אם עקרון זה לבדו מסוגל ליצור סגנון.

והנה הוויתור על ה"מיותר" איננו המגמה היחידה של הארדיכלות בת־זמננו. בכנסיות, באולמות־קונצרטים ובבנייני־ערוכות מודרניים ניכרת שוב נימה של השתעשעות. של ניסוי חפשי בשטחים, בקווים ובאפקטים של אור, לעתים קרובות עד כדי הפרזה. גמישותו של חומר־הבנייה המודרני מפתה לגזמה. המשונה הוא שפ־נטסטיקה זו משתפכת בצורות גיאומטריות. הגיאומטריה ממלאת כאן לא תפקיד טכני, אלא תפקיד

אסתטי. זלדמאייר מדבר על שליטת הגיאומטריה בארדיכלות. יש בניינים בצורת כדורים, חרוטים מוצבים על חודיהם, צילינדרים מונחים על צדם. רוצים לראות כאן אלמנט הרסני. על-כל-פנים, הדגשת-יתר זו של הסטאטיקה הפונקציונאלית יש בה משום ביטול הסטאטיקה. קיר-זכוכית שקוף הוא בלתי-נראה עוד יותר ממעשה-התחרים של קתדראלה גותית; בית, ששטח רצפתו קטן משטח גגו, דומה ממש כפורח באוויר; כיפות מודרניות נראות כמפרשים תפוחים או ככדורים פורחים — אינן עומדות, אלא שטות ומעופפות. הרס זה של הסטאטיקה תואם בוודאי — במודע או שלא במודע — את התפתחות האווירונאוטיקה והקוסמונאוטיקה. אבל יש לן גם משמעות מיסטית. לכל הצורות הגיאומטריות יש משמעות דתית כבר מימים קדמונים — אנו מוצאים אותן כבר ברישומים ובפלסטיות מתקופת-האבן הישנה, בסגנון הגיאומטרי של הקרמיקה היוונית הקדומה ביותר, אצל השומרים ועמים רבים אחרים, באמנות-הברונזה הסינית העתיקה — וכמעט בכל מקום יש לתצורות אלו משמעות דתית-מיסטית. לא אחת כבר הטעימו מה-קרובות יצירות-אמנות מודרניות לאמנות הפאליאוליתית.

כא

אמנם מגמת "הגיאומטריה הסמלית" אינה המלה האחרונה של האמנות בת-זמננו. צימצום הציור עד גורמיה-היסוד — קו, שטח, צבע, צורה גיאומטרית וכו' — עדיין יש בו משהו רוחני. אסנציאליזם זה — בעיני רבים מן הציירים בני-זמננו עדיין אינו אסנציאלי למדי. עכשיו הם אומרים כי האלמנט היסודי של האמנות הוא חומר-הגלם — דייסת-הצבע, כפיס של עץ, פיסת תיל או פח, ועצמים מוחשיים אחרים כגון סמר-טנטיים, קרעי-עתונים, נעליים ישנות, חבלים, חפצים שנלקחו בלא שום ברירה מתוך פח-אשפה והודבקו על התמונה או נתקעו בחורים שב"שטח-הציור", או סתם הודבקו יחדיו על גבי איזה כן שהוא. לא רק נעדר-האובייקט אלא נטול-הארטיקולציה שולט באמנות, החורבן הגמור של כל פעילות בונה, סודרת, כתמי-צבע מקריים, גלישת צבע ניגר, דריכה ברגליים על שטח-הציור, גילגול כל הגוף עליו — אלה נעשו הגורמים היוצרים תמונה או פסל. אם יטענו באזניו של יוצר תצורות כאלו שבוה הגיע קצה של האמנות, מיד ישיב שהאמנות איננה כלל תכליתה של פעולה זו: אמנות — אבד עליה כלח, והמציאות באה במקום האמנות. על-כל-פנים אפשר לומר שעכשיו פרשה המתמטיקה מן האמנות. כי מתמטיקה היא היפוכה של ערבוביה. ומכיון שהאמנים עצמם אומרים שמעשי-ידיהם אינם אמנות, יכולים אנו לענות אחריהם אמן בלב שלם. אולי אפשר להרחיק לכת עוד יותר. מתוך שינוי קל של המאמר שהבאנו למעלה מאת עמנואל קנט, אפשר לומר שתצורה ראויה להיקרא יצירת-אמנות רק אם יש בה מתמטיקה.

ש.נ. אייזנשטדט : המחקר האנתרופולוגי של חברות מורכבות

מטרת מאמר זה היא לעמוד על מספר בעיות שמעורר היישום (אפליקציה) של השיטות והגישות הנהוגות באנתרופולוגיה החברתית¹ לחקירתן של חברות מורכבות יותר, כגון חברות מסורתיות או מודרניות. תרומתה הגדולה של האנתרופולוגיה החברתית למחקר ולתיאוריה הסוציולוגית בכללה נעוצה בעיקר בדגם העיוני המיוחד שפיתחה, המאפשר טיפול בסוגים מסוימים של בעיות ותופעות חברתיות. בדגם עיוני זה, שפותח תוך כדי שילובן של שיטות מחקר קפדניות ודפוסים משוכללים של עבודת־שדה, ניתן להסביר את התרומה הרבה שתרמה האנתרופולוגיה החברתית להבנתנו הכללית את אופן פעולתה של החברה האנושית.

מהו אפוא דגם זה, ומהן הבעיות בהן הוא מטפל?² אפיינית ביותר לדגם זה היא הדרך בה הוא מלכד את התיאור והניתוח של התנהגותם החברתית של בני־אדם, מבנה הקבוצה והמערכת המוסדית, במערך אחד ומשולב של מושגים וכלי־ניתוח. ברמה התיאורית עוסקת האנתרופולוגיה החברתית דרך־כלל בדפוסי ההתנהגות החברתית של הפרט ביחס לפרטים אחרים בקבוצות שונות ובמצבים חברתיים מסוימים; וזאת תוך כדי ציון הנורמות התופסות להלכה, במצבים אלה. תיאור זה הוא בעת־ובעונה־אחת גם מחקר תיאורי וגם ניתוח של הקבוצה והחברה. דבר זה נובע מכך שהמושגים הנהוגים באנתרופולוגיה החברתית לשם תיאור דפוסי ההתנהגות הם בתוך כך גם מושגים אנאליטיים המטפלים במבנה הקבוצה והחברה והחוקרים ומנתחים את תרומתן של דרכי התנהגות שונות לתיפ־עולה ולהמשכיותה.

סוג זה של ניתוח מופק הודות לדגש המושם במחקרים אלה בהתנהגות החברתית כמתיחסת לנורמות שונות המוגדרות כבעלות השפעה וכפעילות במבנה החברתי. רובם המכריע של תיאורי ההתנהגות החברתית, המצויים באנתרופולוגיה החברתית, דנים למעשה בסוגים העיקריים של הנורמות המקובלות והמטופחות על־ידי הפרטים השונים החיים בחברה, בקשרים ההדדיים הקיימים בין הסוגים העיקריים של נורמות אלו, ובדרכים בהן הן משפיעות על היחסים בין הקבוצות השונות שבחברה ומווסתות אותם.

מוצאים אנו אפוא במחקרים אלה, ראשית, הדגשה ניכרת של הנורמות המוסדיות,

1. הפוונה לשיטות שפותחו בעיקר באנגליה ובמידת־מה אף בארה"ב ובצרפת.
2. להבא נטפל רק בתכונות הבסיסיות והבולטות ביותר של דגם זה, בלי שנדון בתולדותיו ובנוסחאותיו השונות.

המכוונות ומגבילות את התנהגות הפרט בתחומי החיים העיקריים: המשפחה, הכלכלה, המדיניות והפולחן. שנית, אנו מוצאים בהם, בתוך כך, גם את ניתוח המצב הכרוך בהצוקתן ובטיפוחן של נורמות אלו בחברה נתונה, ובהשפעתו של מצב זה על היחסים החברתיים והבינוקבוצתיים. כך, לדוגמה, מתארים החוקרים בפרוטרוט נישור אים של איש מקבוצה פלונית לאשה מקבוצה אלמונית. תוך כדי הסבר וניתוח ההשפעה שיש לעובדה זו ולנורמה המכוונת מעשה זה על היחסים בין שתי הקבוצות. המוסדות השונים והפעולות החברתיות של בני החברה מבודדים, אפוא, לא רק בתוך מסגרתם הם בנבדל, אלא גם כמקשרים בין קבוצות שונות בחברה וכתורמים להמשכינותן של קבוצות אלו ושל החברה בכלל. כללי הנישואים (או כללי ההורשה, או כללי הייחוס המשפחתי, או התקנות המסדירות את הפעילות הכלכלית או הפוליטית) מבוארים בהתאם ל"צרכיה" של הקבוצה והחברה. בדרך זו ניתן לראות את הנורמות השונות מצד אחד — ואת דפוסי ההתנהגות הנקבעים על-ידן מצד שני — כהכוונה מוסדית המסייעת לקיומם ולהמשכינותם של היחסים הנוהגים בין פלגיה-קבוצות שבחברה ולקיומן והמשכינותן של הקבוצה והחברה בכלל. בדרך זו משלבת האנתרופולוגיה החברתית את ניתוח ההתנהגות החברתית, הנורמות המוסדיות ומבנה הקבוצה והחברה בדגם בסיסי אחיד, ובהתאם לכך היא מסבירה את דפוסי ההתנהגות החברתית באמצעות ניתוח מבנה הקבוצה, המוסדות והחברה ה"כוללת", ה"שלמה".

דגם-יסוד עיוני זה, שעליו מבוססות דרך-כלל (אם נתעלם מכמה הבדלים שבהדגשה) רוב העבודות המבוצעות בתחום האנתרופולוגיה החברתית, משלב אפוא, תוך כדי דיון כולל בבעיזו קונקרטית, את ניתוח שלושת האספקטים השונים של חיי החברה וממקד אותם סביב מוקד אחד. ואולם, עם כל חשיבותו ושימושיותו של הדגם, אין אנו מוצאים בספרות האנתרופולוגית דיון ממצה ומעמיק די-הצורך בשאלת היחסים והקשרים ההדדיים הקיימים בין שלושת ה"משתנים" השונים של הדגם — ההתנהגות החברתית, מבנה הקבוצה והמערך המוסדי. למעשה, נתקבלה בדרך-כלל ההנחה שכל המשתנים האלה קשורים זה בזה קשר הדוק באמצעות תרומותיהם ההדדיות זה לזה ועל-ידי מה שנהוג להגדיר כ"פונקציה" שהם ממלאים ביחס לקבוצה כולה.

דבר זה נוסח תמציתית על-ידי רדקליף-בראון: "הפונקציה של התרבות כשלמות היא ללכד את בני-האדם במבנים חברתיים יציבים, פחות או יותר, כלומר בסיסטמות קבוצתיות יציבות, הקובעות ומוסדות את יחסייהם של בני הקבוצה בינם לבין עצמם והמעצבות את התנאים הדרושים להסתגלות חיצונית לתנאים הפיזיים ולהסתגלות פנימית בין הפרטים המרכיבים את הקבוצה והקבוצות המרכיבות את החברה, במגמה לאפשר חיים חברתיים מסודרים".

רדקליף-בראון מאמין שהנחה זו היא מעין הנחה ראשונית של כל חקירה מדעית ואובייקטיבית של תרבות האדם. פונקציה בכלל היא לגבוי התרומה שתורמת כל פעילות חלקית לכלל שהיא חלק ממנו, כאילו פונקציה של נוהג חברתי ידוע היא התרומה שנוהג חברתי זה תורם לחיי החברה בכללותם ולתיפעולה (functioning) של "הסיסטמה החברתית" בכלל.

הדגשה חזקה זו של מושג הפונקציה מסבירה את הדרך לפיה הופך תיאור הצדדים השונים של היחסים החברתיים ניתוח של מבנה הקבוצה, וכך הופכים המושגים בהם נמסר התיאור של סוגי ההתנהגות והקבוצות להיות כלים אנאליטיים.

ב

ראינו איך הדגם העיוני של האנתרופולוגיה החברתית יוצא מהנחת קיומם של יחסים הרדיים קרובים ביותר בין ההתנהגות החברתית של הפרט. מבנה הקבוצה והמערך המוסדי של החברה. אף שכאמור אין דגם זה עוסק במפורש בבעיית היחס ההדדי בין שלושת המשתנים של הדגם וטיבם של יחסים אלה, נאלץ הוא, בכל־זאת, לענות על השאלה מהם המנגנונים המקיימים את הקשר ההדדי שביניהם. אמנם גם בשאלה זו של המנגנונים המקשרים לא עסקו אנשי האנתרופולוגיה החברתית במפורש,³ אך ניתן למצוא בעבודותיהם מספר הנחות, ניתוחים ותיאורים של מנגנונים כאלה הפור עלים בחברות פרימיטיביות. ואכן, ניתוחים אלה הריהם אחת התרומות היסודיות שתרמה האנתרופולוגיה החברתית לחקר חברות אלו.

מנגנון ראשון מסוג זה, מתוך סדרה זו של מנגנונים המצויים בחברות פרימיטיביות, הוא קיום שיתוף־פעולה וקשר הדדי בין אותם אנשים או קבוצות המקיימים מגע במספר מצבים שונים, באופן שמעשיהם ההדדיים במצב ידוע או בקבוצה מסוימת משפיעים במידה רבה על ההתנהגותם בקבוצות או במצבים אחרים. יחסים קרובים אלה בין אותם אנשים המשתייכים לקבוצות שונות והפועלים במצבים שונים הם מנגנון־יסודי חשוב ביותר של ההתנהגות החברתית מצד אחד, ושל היחסים הבינ־קבוצתיים מצד שני. חשיבותם של יחסים חברתיים קרובים אלה בוויסות ההתנהגות בתחומים חברתיים שונים הודגמה ונותחה בהרבה מחקרים אנתרופולוגיים.

גל אקמן העמיק ניתוח זה בהראותו איך היחסים ההדדיים הקרובים, הקיימים בין אותם אנשים, מביאים לידי מתיחיות חריפות במצבים מסוימים. מתיחיות אלו נראות לכאורה פוגעות בחיי הקבוצה, אולם לאמתו של דבר הן מסייעות דווקא לתופעה ומגבשות אותה הודות לכך שהן יוצרות, למרות המתיחיות, אינטרסים הדדיים צולבים. (לשון אחרת, האינטרס שיש לאנשים אלה זה בזה במצב מסוים דוחף אותם לפתור בצורה חיובית את הקונפליקטים החריפים הנוצרים ביניהם במצבים אחרים).

השני במנגנונים האלה מתגלה בקשר המיוחד הקיים בין מה־שקרוי תרבות (או ערכים) וסמלים פולחניים ובין היחסים החברתיים. האנתרופולוגים נוהגים לחקור את תחום הערכים בשתי רמות.

בזמן האחרון החלה להתפשט דרך המחקר לפיה מנתחים את האמונות השונות

3. מעניין להעיר שרוב בעלי הניתוחים הפונקציונאליים — הנוטים מטבעם להדגיש ביותר את הקשרים ההדדיים הקיימים בין חלקים שונים של החברה והתרבות ואשר בכוחם הם מתקיימים — אינם דנים במפורש בבעיית המנגנונים, אף שחשיבותם מכרעת לגבי דרך העבודה שלהם.

והסמלים התרבותיים כשיטות העומדות בזכות עצמן (כך, למשל, אצל פורד ואוואנס-פריצ'ארד). אולם נפוצה ביותר וותיקה יותר היא, כידוע, הדרך השניה, לפיה גדונים הערכים והסמלים בהתייחסותם לתחומים השונים של חיי החברה, כגון המשפחה בכלכלה ובתחום הפוליטי. בתחום זה נהגו האנתרופולוגים עד עתה להדגיש יותר את היחס הישר הקיים בין הערכים ובין רוב הצורות והסוגים של ההתנהגות החברתית ואת הדרכים בהן מתארגנות ומשתלבות הפעולות החברתיות בצורה בעלת "משמעות" לאורם של הערכים. ארגון ושילוב זה של הפעולות הוא המסדיר והמוסד את ההתנהגות החברתית של פרטים וקבוצות בהרבה מצבים.

המנגנון השלישי מתואר אף הוא בהרבה מחקרים המדגישים את העובדה שפעילויות חברתיות מטיפוסים שונים מבוצעות ברוב הקבוצות והמצבים האפייניים לחברות ה"פרימיטיביות" באותן מסגרות עצמן תוך כדי קשר הדוק ביניהן. פעילויות פולחניות, משפטיות ומדיניות משתזרות למעשה ומשתבצות בשעת-מעשה באופן שכל אחת מהן משולבת במישרים ברעותה, תלויה בה ונתמכת עלידה.

קשריו ופעולותיו של היחיד בקבוצות ובמצבים שונים, ארגון הפעולות החברתיות על-ידי הערכים המקנים להן משמעות, והשתלבותן של פעולות מטיפוסים שונים זו בזו, הריהם אפוא, לפי הספרות האנתרופולוגית, שלושת המנגנונים המתאמים את ההתנהגות החברתית עם המבנה הקבוצתי והמוסדי.

בכללו של דבר נתגלו מנגנונים אלה, בדרגות שונות של פעילות. ברוב חלקיהן של החברות הפרימיטיביות שנחקרו עד כה.⁴

הצד החשוב ביותר מבחינה אנאליטית במנגנונים אלה הוא שהם משוקעים היטב במצבים החברתיים העיקריים ובקבוצות המרכזיות של החברה, אינם פועלים בדרכים עצמאיות ומובחנות, ואינם מאורגנים במסגרת של הסדרים מיוחדים. העובדה שפועלתם הרבה של המנגנונים האלה (אף כי אין היא דווקא רבה ככל המקובל אצל האנתרופולוגים החברתיים) באמת משוקעת במצבים רגילים ובקבוצות השונות, היא המתרצת מפני מה לא נאלצו האנתרופולוגים החברתיים עד כה להסביר במפורש את היחסים ההדדיים הקיימים בין המשתנים השונים של הדגם וכיצד יכלו להשתמש במושגים תיאוריים כמכשירים אנאליטיים.

4. נראה שבגלל הנחיות אלו נטה האנתרופולוגיה החברתית דרך-כלל להתעלם משאלות ההתנעה (מוטיבציה) של הפרט לקראת מילוי תפקידים חברתיים ומשאלות התגמולים ה"פסיכוסוציולוגיים" המוקצים לבני החברה. ההנחה הסמויה של האנתרופולוגים, המוכרת ומפורשת רק לעתים רחוקות, היא שעצם ביצוען של המשימות המוסדיות והפעילות הפולחנית הוא תגמול כשלעצמו. האנתרופולוג שמצא לנכון להבחין במפורש, ובצורה מושגית, בין דפוסי ההתנהגות של היחיד ובין המבנה החברתי הוא ר. פירת (R. Firth), שהציע להשתמש במונח "ארגון חברתי" כנבדל מן המונח "מבנה חברתי" לתיאור התהליך הנ"ל, אולם גם הוא מדגיש בעיקר את חשיבות חקירתו של הארגון החברתי כההליך המסביר איך התנהגות היחיד מחזקת את המבנה החברתי הנתון. נוסף לכך הוא מדגיש, ובצדק, שהתופעה בה דן מושג זה קשורה קשר הדוק לבעיית השינוי החברתי, אבל בינתיים לא השתמשו לא הוא אף לא אחרים במושג זה לצורך ניתוח מעשי של תהליכי שינוי, ובמידה שהשתמשו בכלל במושג זה הרי נטה להיבלע במושגים ה"מסורתיים" של הניתוח החברתי.

ג

מצוידים במושג־היסוד שפיתחו להם תוך כדי חקירתן של חברות פרימיטיביות, החלו האנתרופולוגים החברתיים לחקור גם חברות בלתי־פרימיטיביות, בין "מסור־תיות" ובין מודרניות. הם ניסו, בהתאם לגישתם, לעשות בדגם שפיתחו שימוש לגבי חברות בעלות מבנה מסובך יותר מזה של החברות הפרימיטיביות. עקרונית אפשר לחלק מחקרים אלה למספר טיפוסים מובדלים היטב, המקבילים בדרך־כלל לסוגי המחקרים האנתרופולוגיים של החברות הפרימיטיביות.

א. סוג ראשון כולל מחקרים של יחידות מקומיות, המורכבות ברוב המקרים ישובים חקלאיים (בין המחקרים האנתרופולוגיים).

סוג זה של מחקרים אפשר לחלק לשתי קבוצות־משנה עיקריות, שלעיתים קרובות יש מידה ניכרת של חפיפה ביניהן. קבוצה אחת כוללת מחקרים הנוטים להדגיש בעיקר את בעיות המבנה הפנימי של יחידות אלו, ואילו הקבוצה השנייה מתרכזת בעיקר במנגנונים ובהסדרים המקשרים את היחידות החברתיות הקטנות אל החברה הרחבה ואל מסורתה ומוסדותיה.

ב. סוג המחקרים השני עוסק בחקר הקבוצות "הטבעיות" והמוסדיות השונות, הקיימות בחברות המורכבות, תוך הדגשת התיחסותן למערך המוסדי הרחב. מובן מאליו שה־קבוצות הנחקרות ביותר היו המשפחה ומערכת יחסי־השארות (Kinship relations), אולם ניתן למצוא גם מספר מחקרים על מבנים כלכליים ופוליטיים.

בתוך המחקרים הכלולים בסוג זה אפשר למצוא שלש קבוצות־משנה:

1) מחקרים המטפלים במבנה המשפחה ובמערכת יחסי־השארות בחברות מודרניות, תוך כדי תיאור ההרכב הפנימי של קבוצות אלו והמערך המוסדי של החברה המור־כת, שבתוכם הן משתלבות.

2) מחקרים המטפלים בצורת ההתקשרות של קבוצות אלו במערך החברתי והמוסדי הרחב ויחסי־הגומלים הנוצרים ביניהם. מחקרים אלה מנסים להבהיר ולהסביר את הדרכים שבהן סוג אחד של יחידות חברתיות הידועות היטב לאנתרופולוגים, כגון הכפר, היחידה המשפחתית הרחבה או הקאסטה, פועלות בחברה מורכבת יותר (אם גם לא מודרנית); כיצד יחידות אלו מתקשרות לספירה מוסדית מרכזית אחרת; באיזה מידה הן מצליחות לקיים את זהותן כיחידות ממשיות בפני עצמן; איזה פונקציות ממלאות יחידות אלו למען חבריהן בעת בואם במגע עם החברה הרחבה; איך משפיעים עליהן הכוחות הפועלים בחברה הרחבה (כגון הכוחות הכלכליים והפוליטיים), ואיך משתלבות יחידות אלו במערך המוסדי הכולל.

3) קבוצת־משנה שלישית של מחקרים דנה בעיקר בניתוח הצורות הספציפיות של הקבוצות הטבעיות (כגון המשפחה המטרייליניאלית) ואת תנאי קיומה של צורה מסוימת של משפחה כזאת במסגרת החברות המורכבות. במחקרים אלה נעשה ניסיון להבהיר את היחס הקיים בין הצורות המוסדיות השונות של הקבוצות הטבעיות ובין אספקטים שונים של המבנה החברתי הרחב.

בהקשר זה כדאי להזכיר גם את מחקריו של רדפילד על המערכות התרבותיות של חברות שונות. אף שחוקר זה משתייך לאסכולה אחרת באנתרופולוגיה, הוא מתקרב בדרך טיפולו בחומר לסוג זה של מחקרים. במחקריו הוא מבחין בין "המסורת הגדולה" ובין "המסורת הקטנה", והוא דן במנגנוני הקשר וההעברה מן המסורת הגדולה לקטנה.

ג. הסוג השלישי של המחקרים כולל נסיונות שעשו חוקרים שונים לנתח את המבנה של חברות מורכבות בכללותן, וכן גם לברר את מושג החברה הכוללת (הטוטאלית), הנפוץ כליכך בספרות האנתרופולוגית.

סוג מיוחד של מחקרים, הצולב את כל סוגי המחקרים שהזכרנו, מטפל בקבוצות שבטיות, או בחלקיהן הנמצאים במצב של שינוי חברתי עקב חדירתה והתפשטותה של החברה המודרנית. מחקרים אלה, שראשיתם במחקרים המוקדמים שעסקו בהי-עלמות השבטיות בכלל (דה-טריבאליוזיה), התרכזו בהדרגה במספר בעיות: (א) הלחץ של תהליכי המודרניזציה על המבנה השבטי, והסתגלותו ושידוד-מערכתיו של מבנה זה בתנאים החדשים; (ב) היוצרותן של התקבוצות חברתיות חדשות, כגון מפלגות, איגודים מקצועיים וכו', במרכזים העירוניים, במקום המסגרות השבטיות. לסיכום ראוי עוד להזכיר שמחקרים רבים, שנעשו בתחומים אחרים לגמרי, כגון בסוציולוגיה תעשייתית, הושפעו גם הם מדרכיה וגישותיה של האנתרופולוגיה החברתית באותה מידה של עקיבות.

סוף-מטרתם של רוב המחקרים האלה הוא להסביר את דרך פעולתה של החברה המורכבת לפי הדגם וההנחות של האנתרופולוגיה החברתית. כוונתם להראות שגם בחברות מסוג זה נקבעת ההתנהגות החברתית של הפרט במידה רבה על-ידי הקבוצה אליה הוא משתייך ועל-ידי המערך המוסדי בו הוא קשור. מצד שני מראים המחקרים כיצד תורמת התנהגותו של היחיד בחברות אלו לתיפעולה ולתיפקודה של החברה כולה ושל הקבוצות השונות שבתוכה. אולם קיים שוני מסוים בין העובדות והחומר וסוגי הבעיות בהם נתקלים האנתרופולוגים בחקר החברה המורכבת לבין הבעיות המקובלות בחקר החברות הפרימיטיביות. היחידות שנחקרו בחברות המורכבות נב-דלו מאלו שנחקרו בחברות הפרימיטיביות בכך שלא היו מסוגלות להתקיים בכוחות עצמן ושלא היתה ביניהן אותה מידה של חפיפה הידועה בחברות הפרימיטיביות. בניגוד ליחידות בחברות הפרימיטיביות היו אלו יחידות קשורות ומשולבות במערך-כות חברתיות מקיפות יותר, ושילוב זה הוא שעורר את רוב הבעיות בהבנת דפוסי ההתנהגות החברתית ובדרך התקשרותה לקבוצה ולמבנה המוסדי.

ד

מכאן שהבעיות שהתעוררו אגב חקירת החברות המורכבות נבדלו באפיין באורח מהותי מן הבעיות המקובלות בחקר החברות הפרימיטיביות. הבדל זה בולט בעיקר בדפוסי ההתנהגות החברתית ובארגונים אשר נתגלו ביחידות שונות של החברות המורכבות. התברר שיחידות חברתיות אלו מושפעות ומווסתות על-ידי כוחות וגורמים

רבים, החורגים מן המסגרות הקבוצתיות העיקריות שבתוך החברה ואינם משתלבים באותם קבוצות ומצבים. מימצאים אלה העלו את השאלה מהם המנגנונים המווסתים בחברות אלו את היחסים בין דפוסי ההתנהגות החברתית של הפרט ומבנה הקבוצה ובין המערך המוסדי הכללי של החברה.

את התרומה העיקרית של החוקרים לפתרון הבעיה הזאת אפשר לראות בגילוי מספר דרכים בהן פועלים המנגנונים, שנתגלו כבעלי חשיבות מרכזית בחברות הפרימיטיביות, גם בחברות מורכבות. התרומה החשובה הראשונה של מחקרים אלה היא הגילוי, האיתור והניתוח של אותם תחומים בחברות מורכבות שבהם מתקיימים, בין אנשים המשתייכים לקבוצות שונות והנמצאים במצבים שונים, יחסים הדדיים קרובים ביותר הקובעים את התנהגותם החברתית בקבוצות ובמצבים השונים בפעולתו של מנגנון זה — כלומר: קיומם של יחסים הדדיים קרובים ביותר בין אנשים הנמצאים במצבים חברתיים שונים. בתחומים אקולוגיים שונים של חברות מודרניות, כגון כפרים או שכונות עירוניות, אפשר להבחין בקבוצות "טבעיות" (משפחות, יחסי-שארות וכו'), בהרכבים מוסדיים וביחסים חברתיים "דיפוזיים" יותר.

חשיבות פעולתו של מנגנון זה בקבוצות קונקרטיות ובשטחים מוסדיים מודגמת יפה בעבודותיהם של פרידמן על דרך הארגון של יחסי הקירבה (Kinship) בדרום-מזרח סין ושל מילר על הקאסטות במאלאבאר שבהודו. בעבודות אלו מצוי ניתוח של דרכי הארגון והתיפקוד של קבוצות "טבעיות" (הדומות לקבוצות המצויות בחברות פרימיטיביות) במסגרת חברות מורכבות והשפעתן של קבוצות אלו על החברה בה הן נמצאות. בדומה לכך מצביעים גם מחקריהם הלונדוניים של יאנג, פירט ובוט, העוסקים בבעיות המשפחה ויחסי-השארות, על החשיבות הרבה שיש ליחס לקשרים האישיים הקרובים המתגלים, לפחות חלקית, בקבוצות הממשיות ובמערך המוסדי של החברה המערבית המודרנית. באחרונה אף נתגלה שסוג כזה של קשרים אישיים הדדיים והדוקים יש לו חשיבות ניכרת במסגרת היחסים החברתיים הלא-פּוֹרְמָלִיִּים שאינם מאורגנים על-ידי קבוצות מוחשיות או מערכים מוסדיים. מחקרים אלה הורו בבירור איך חלק גדול מפעילויותיו של הפרט בסיטואציה אחת מושפעות במידה רבה על-ידי פעילויותיו במצבים אחרים — אף אם אין מצבים אלה ממוסדים במלואם או מובנים בצורה פּוֹרְמָלִית.

נוסף לאיתור התחומים בהם נתגלתה פעולתו של המנגנון הראשון, הראו המחקרים האנתרופולוגיים בחברות מורכבות גם את אופן פעולתו של המנגנון השני, כלומר — היחס הישר בין ערכים ראשוניים (פרימורדיאליים) ובין צורות שונות של יחסים חברתיים. גם כאן התגלה שתקפו של מנגנון זה אינו מוגבל לתחומים מסוימים בלבד, ראשית, התברר מתוך אותם מחקרים של יאנג ובוט שהשפעתו של מנגנון זה ניכרת בתחומי המשפחה ויחסי הקירבה שנית, התברר שמנגנון זה ממלא תפקיד חשוב בקביעת יחסו וגישתו של הפרט אל קהילתו וחברתו.

כך נתגלה שברבים מתחומי החיים בחברות המורכבות או המודרניות נוצרות בין אנשים, הקשורים ביניהם לבין עצמם על-ידי מסגרות פּוֹרְמָלִיות, צורות שונות של

יחסים שאינם מותנים רק בתפקידם הפורמלי, או בפגישותיהם המקריות, אלא גם בדימויים וסמלים ראשוניים כגון "אמון באדם", "גבריות", "גיל", "גורל משותף", "שכנות טובה", או "רוחב-לב".

כן התברר שיחסים וסמלים אלה מצטלבים ביחסים ההירארכיים והפורמליים בכל קבוצה והם משפיעים גם על דפוסי ההתייחסות והיחסים האישיים בכללם. לעתים קרובות אף הזקקה השפעתם של יחסים אלה יותר מזו של היחסים הפורמליים והם אף בעים במידה מסוימת. בדומה לכך מראים מחקרים אלה שהרבה נוהגים חברתיים המקופלים בחברות מורכבות ומודרניות — כגון התייחסות, בילוי משותף, חלוקת מתנות, מתן שמות, משחקים ותחרויות — שואבים משמעותם, לפחות באופן חלקי, מן הערכים הראשוניים.

אף כי יכול להתקבל הרושם שכמה מתוצאות המחקרים האלה זהות עם המסקנות שנתקבלו מחקר "קבוצות ראשוניות", הרי, לאמיתו של דבר, לעתים קרובות הן חורגות מעבר למסקנות אלו, או לפחות משלימות אותן. רובם של מחקרי הקבוצות הראשוניות הצביעו בעיקר על חשיבות הסולידאריות והמגע האישי הממשי בתוך מסגרות פורמליות, ואילו מחקריהם האחרונים של האנתרופולוגים החברתיים הרחיקו לכת מעבר למסקנות אלו. הם הראו שהקשרים האישיים והפעילויות החברתיות המתקיימים בתוך המסגרת הפורמלית, או הפורמלית-למחצה, מתארגנים בקבוצות וברשתות חברתיות שלא די שהן יוצרות יחסים סולידאריים עצמאיים אלא אף מושפעות הן במידה רבה מהפעילויות וההתחייבויות האישיות של הפרט במצבים ובמערכים אחרים. כמו כן הראו שקבוצות ורשתות חברתיות אלו צופנות בחובן משמעויות "פרימורדיאליות" הקודמות הן להגדרת תפקידו של האדם במסגרת הפורמלית הן להיווצרותם של היחסים הסולידאריים השונים. למעשה אפשר לומר שמשמעותיות ראשוניות ופרימורדיאליות אלו אפילו מווסתות במידת-מה את היחסים הסולידאריים האלה עצמם.

מן הדין לציין שמתוך שלושת המנגנונים הקשורים בדגם שפיתחה האנתרופולוגיה החברתית לא נתגלתה כלל בחברות המורכבות השפעתו של המנגנון השלישי; מנגנון זה, המפעיל את השפעתו באמצעות שילובן וצירופן של פעולות מסוגים שונים (פוליטיות, כלכליות, דתיות, משפטיות וכו') באותה מסגרת קבוצתית או באותו מצב חברתי, נתגלה כחסר-משקל. ועל חשיבותה של נקודה זו עוד נרחיב את הדיבור.

ה

המחקרים שתוארו למעלה לא די שהראו איך פועלים המנגנונים האפייניים לחברות הפרימיטיביות בחברות המורכבות והמודרניות אלא אף תרמו תרומה נכבדה נוספת לניתוח שני אספקטים נוספים של החברות האלו. ראשית, עצם האיתור של התחומים בהם מוסיפים להתקיים אותם סוגי היחסים המוגדרים על-ידי הדגם של האנתרופולוגיה החברתית מסייע להבחין בכירור באותם

תחומים מבניים שבהם אין הם פועלים ואשר בהם מתגלה פעולתם של מנגנונים מוסתים דיפרנציאליים יותר.⁵

הדוגמה הבאה, הלקוחה ממחקרו של פרידמן על המשפחה והנישואים בין הסינים של סינגפור, מדגימה יפה איך מתגלה בחברות מורכבות הגבול בו פוסקת תחלתו של הדגם האנתרופולוגי ומתחילה פעולת מנגנונים אחרים של ויסות ופיקוח: "הנישואים בסינגפור שוב אינם משמשים גורם מקשר בין שתי קבוצות מוחשיות, והסינים המקומיים, המעדיפים אמנם לבחור את נשותיהם מבין בנות אותה הקבוצה הלשונית, נוהגים להתיחס אל הנישואים כאל מעשה הנוגע אך ורק לזוג הנישואים ולבני־ביתם הקרובים". קבוצת־השארות הרחוקה יותר ("הקלאן") מוזמנת אמנם בדרך־כלל לטכס הנישואים, אבל אין היא מגלה כל ענין במישרים באופן הרכבתה של היחידה החדשה (זוג הנישואים). תהליך זה, הנובע מאופי המבנה של החברה הסינית, מקבל את כשרותו על־ידי הרעיונות המודרניים — השואבים את כוחם מן התפיסה הלאומנית של המאה הנוכחית — ומביא לאינדיבידואליזציה של מוסד הנישואים. קוצר יכלתם של מנגנוני הפיקוח המקובלים בחברה הסינית מתגלה בבהירות בשעה שמתגלים ועוזעים במסגרת המשפחתית או בשעה שהיא עומדת בפני התפרקות. היות והמסגרת המשפחתית הרחבה איבדה את מעמדה בקרב בני־הזוג והספיקה למלא את תפקידיה המסורתיים, והיות ומוסדות היחידה המקומית — בין אם אלה הם מוסדות השכונה שבעיר ובין אם הם בעלי הסמכות הפורמלית שבפפר — אינם מתערבים בענין, הרי הטיפול בבעיות משפחתיות עובר לידי אנשים וגופים שאינם משתייכים כלל לחברה הסינית, כגון נציגי השלטון, מוסדות המשפט ושירותי הסעד.

תרומתה של האנתרופולוגיה החברתית לחקר החברות המורכבות והמודרניות מתגלה בניתוח אֶסֶפֶט נוסף בחיי חברות אלו. תרומה זו מתגלה במלוא השיבותה במחקרו של סמית על המשפחה הכושית בהודו־המערבית. במחקר זה נעשה נסיון להגדיר במדויק אותם צדדים מעצבים המושפעים על־ידי המנגנונים הכלליים של ההגדרות והאבחנה החברתית של הסטאטוס. בדומה לכך מכיל מחקרו של ווטסון, בדבר השפעתה של כלכלת־הכסף על החברה השבטית, השערות מעניינות ביותר על השפעתם של משתנים מבניים (כגון דרכי הורשה פטריילינאליות או מטריילינאליות, או הרגלי מגורים פטריילוקאליים או מטריילוקאליים) על דרך ההשתלבות של הכוחות החיצוניים בתוך מסגרת זו ועל אופן קיומה והמשכיחותה.

מחקרים אלה תרמו גם להבנת תהליכי התמורה בחברות אלו ולהבנת הבעיות המבניות הכרוכות בתהליכים הללו ודפוסי ההתנהגות המתפתחים בהם. חשיבותן של תרומות אלו חורגת הרבה מגדר הניתוח הספציפי של התחומים השונים שמינו. היא נובעת מן העובדה שהן הראו בבהירות את הגיון והמורכבות של

5. בין העבודות האנתרופולוגיות של חוקרים מאסכולות שונות כלשהו אשר יש להן זיקה לבעיה זו כדאי להזכיר את עבודותיו של רדפילד על חברות איפרים, המתארות את תהליך הדיפרנציאציה העובר על הסדרים שונים של יחסים חברתיים בחברות מורכבות יותר.

המנגנונים החברתיים המסדירים והמוסטים את ההתנהגות והמארגנים את חלוקת העבודה בין החלקים השונים של החברה המודרנית.

בספרות הסוציולוגית והאנתרופולוגית ניכרת לעתים קרובות נטייה למיין חברות שונות לטיפוסים, לפי הדרך בה פועלים בתוכן כמה מן המנגנונים העיקריים האלה. כך, למשל, מוצאים אנו את הביטויים "סולידאריות מיכנית" ו"סולידאריות אורגאנית", חברה והתאגדות, חברות דתיות, חברות עממיות, חברות חילוניות וכו'. אפילו הביטויים "חברות פרימיטיביות", "חברות מורכבות" ו"חברות מודרניות", הנדונים במאמר זה, הם פרי נטייה למיין מעין זה. אמנם, האמרה המפורסמת, שבמציאות אין טיפוס חברה "טהורים", היא נדושה ביותר, ואף על־פי־כן לא הרבו האנתרופולוגים והסוציולוגים להתחשב בה ולעמוד על מלוא משמעותה.

כנגד המגמה להכללה טיפולוגית זו הראו המחקרים האנתרופולוגיים־הסוציאליים בחברות המורכבות בבחירות רבה איך מנגנונים מסוימים, האפייניים לסוג מסוים של חברות, פועלים בחלקים שונים של חברות מסוגים אחרים ונעשים אחד הרכיבים היסודיים בארגון. נוסף לכך אף הראו מחקרים אלה שאותם מנגנונים, לסוגיהם השונים, אינם פועלים כל אחד בפני עצמו בתחום נבדל אלא הם פועלים זה בצד זה באותם תחומים חברתיים. בדרך כך סייעו מחקרים אלה לגיבוש ראייה מחודשת של החברה המודרנית. הם הראו, אם גם ברמז בלבד, שהחברה המודרנית איננה חברה מיכנית הכפופה לכוחות אל־אישיים ואשר אנשיה חיים במצב של בידוד ואלמוניות. לעומת זאת התברר כי רשת יחסים אישיים וקבוצתיים שזורים זה בזה מצד אחד, ומערכת יחסים בעלי משמעות סמלית וערפית מצד שני, הם רכיב יסודי אפילו במבנה חברתי כה מאובחן ודיפרנציאלי כחברה המודרנית.

חשיבות מיוחדת, מבחינת התאמתה הסוציולוגית, נודעת כאן לניתוח הסמלים והדימויים הפרימורדיאליים־הדתיים, המעצבים את גישתו של הפרט כלפי מולדתו וקהילתו וכלפי סוגים מסוימים של יחסים אישיים (כגון: נאמנות, אהבה וכו'), והקובעים במידה רבה את זימויו האישי־העצמי.

הרבה מן המיונים של החברות שהוזכרו ראו לעתים קרובות בשיעורים השונים של חמגע החברתי ההדדי, או במידת הדיפרנציאציה של היחסים החברתיים, את עקרון המיזן החשוב ביותר. חשיבותן של הפעילויות הטכסיות והדתיות בחברות הפרימיטיביות הוסברה בדרך־כלל כפועל־יוצא ממיעוט הדיפרנציאציה ביחסים החברתיים. אולם המחקרים האנתרופולוגיים שנערכו בחברות מורכבות (וכן מחקרים אחרים) מוכיחים, ראשית, ששני גורמים אלה — הסמלים והדימויים הראשוניים, מצד אחד, והיקף הדיפרנציאציה החברתית והמגע, מצד שני — יכולים להשתנות בצורה בלתי־תלויה; ושנית, שהערכים, הסמלים והדימויים הראשוניים הם תחום עצמאי בעל חשיבות ראשונה במעלה בכל חברה, אף אם אופן פעולתם משתנה ממקום למקום.

הבעיות שעמדו בפניהם. בעוד שמחקרים אלה הצליחו לאתר בחברות המורכבות את התחומים בהם פועלים אותם מנגנונים מווסתים הממלאים תפקיד מכריע בחברות הפרימיטיביות, לא עלה בידם לנתח בהצלחה את חלקי המבנה החברתי שמנגנונים אלה אינם פועלים בהם.

כפי שראינו, יש בהתנהגותם של בני החברות האלו הרבה צדדים שאינם ניתנים להסבר לפי מקומם של הפועלים בקבוצה מסוימת או במערך מוסדי נתון, אף לא לפי תרומתם לתיפעולן ותיפקודן של קבוצותיהם במסגרת החברה כולה. החומר שנאסף במחקרים אלה אף הראה שברוב החברות המורכבות אין הפעילויות החברתיות השונות — כלומר, הפעילויות הפולחניות, הכלכליות, המשפטיות, המדיניות וכו' — נוטות להתקשר ולהשתרר זו בזו ולהתלכד באותם מצבים או קבוצות. כל סוג פעילות כזה נוטה להתגבש במסגרות נבדלות משלו. מכאן שבעיית הגורמים המשפיעים על דפוסי ההתנהגות הממשית, על התפתחותם והופעתם של סוגי התקב"ציות חברתיות חדשות במסגרת החברה, ועל האופן בו מוסדרים היחסים בין קבוצות אלו, אינה ניתנת לפתרון אם נרצה להיעזר בדגם האנתרופולוגי בלבד. אין בכוננתם של המושגים המקובלים באנתרופולוגיה החברתית להסביר את דרכי הווי-סות של ההתנהגות החברתית בכמה מקרים: ראשית, כאשר לפרט ניתנת היכולת לבזר בין כמה תפקידים ובין מספר קבוצות וכאשר הפרט נתון תחת לחצן של כמה קבוצות מבוגרות, המחחרות על השתתפותו בהן, או תחת לחצם של מספר כוחות מוסדיים סותרים. שנית, הדגם ומערכת המושגים הקשורה בו אין בהם להסביר איך מתקיימים הרבה דפוסי ההתנהגות ופעילויות של יחידים אשר אינם קשורים או מיוחסים לקבוצות מוחשיות אלא מפוזרים בהתאם למצבים שונים, מובדלים לכאורה זה מזה. שלישית, אין במושגים אלה כדי להסביר כיצד עולות ומתגבשות בהתמדה קבוצות חדשות המעמידות כל מיני תביעות חדשות מבני החברה. רביעית, אין מושגים אלה מסבירים איך פעילויות חברתיות מסוגים שונים — כלכליות, טכסיות, משפטיות, פוליטיות וכו' — מוסדרות במסגרות נפרדות בתוך החברה, ואיך מסגרות נפרדות אלו מצליחות להסדיר מצבים שונים, יחסים קבוצתיים ודפוסי ההתנהגות בתוך החברה. חמישית, מושגים אלה אינם מסבירים איך מופגות המתיחויות המת-הוות בין הקבוצות השונות בחברה, וכיצד (אם בכלל) הן תורמות לגיבושה המתמיד. כמוכן מראים מחקריהם של האנתרופולוגים החברתיים שבחברות מורכבות קשה ביותר לקבוע — אם גם אין זה בלתי אפשרי — מהי הפונקציה שממלאות הקבוצות השונות לגבי החברה הכוללת, או מהי הפונקציה שהן ממלאות ביחס לספירות המוסדיות היסודיות של החברה. באור זה הרי גם המושג וגם המציאות של "החברה הכוללת" נראים פרובלימטיים ביותר ומצריכים בירור יסודי מחודש.

קשייהם של האנתרופולוגים בהסברת הבעיות של חלוקת העבודה החברתית בחברות מורכבות מתגלים בהירות באוצר המושגים אשר טבעו ופיתחו כאשר התברר להם

שאוצר המושגים והשיטות שברשותם אינו מספיק כדי לטפל בחומר שהצטבר בידיהם בחקר החברות המורכבות. שלש המערכות המושגיות החשובות ביותר שפותחו על-ידם בקשר לכך הן: א) "הרשת החברתית", אשר פותחה על-ידי בארנס ואשר עליו ביססה א. בוט את מחקרה על המשפחה והמבנה הריבוי; ב) "השדה החברתי", אשר פותח על-ידי פ'ורטס, גלאקמן ותלמידיהם; ג) "הארגון החברתי", אשר פותח על-ידי ר. פ'ירט.

בארנס ניסח את מושג "הרשת החברתית" שעה שרצה לתאר את המורכבות של היחסים החברתיים של תושבי ברמן. וזה ניסוחו: "כל אדם נמצא במגע קרוב עם מספר אנשים אשר חלק מהם נמצאים במגע הדדי וחלק לא. בדומה לכך יש לכל אדם מספר חברים שחלקם מיוחדים זה עם זה וחלקם לא. נראה אפוא שראוי להגדיר שדה חברתי מטיפוס כזה כ'רשת חברתית'". הדימוי העומד מאחרי מושג זה הוא של מערכת נקודות אשר בחלקן הן מחוברות זו עם זו על-ידי קווים. הנקודות מסמלות אנשים או קבוצות, ואילו הקווים מסמנים יחסים ומחברים אנשים או קבוצות שיש ביניהם קשרים. באופן זה יכולים אנו להעמיד את כל חיי החברה על יצירתה של רשת מסוג זה. למטרתנו הנוכחית יש לבחון באופן כללי בלבד אותו חלק של הרשת הכללית אשר ישאר אם נתעלם מן ההתקבצויות וההתקשרויות העולות במישורים מן המערכות הפ'ורמליות: הקבוצות ה"טבעיות" והמערכת הטריטוריאלית, התעשייתית וכו'.

מושג "השדה החברתי" (שגם בסוציולמטריה השתמשו בו, אף כי במשמעויות אחרות) הוצע, כאמור, על-ידי פ'ורטס ופותח על-ידי בארנס, גלאקמן ואפשטיין, במגמה לישוב את הקשיים שהתעוררו בשעת בירורו של מושג החברה הכוללת, עם התרבותו של החומר והתרחבות הידע בנושא זה. בארנס מסביר מושג זה בצורה זו: "לאור המונחים האנאליטיים האלה, יש באפשרותנו להבחין בסיסטמה החברתית של ברמן בשלושה אזורים או שדות. הראשון הוא השדה החברתי המבוסס על המסגרת הטריטוריאלית והמכיל מספר רב של יחידות מינהליות המאורגנות בצורה הייררכית ומשולבות זו בזו... השדה החברתי מתפתח על-ידי המערכת התעשייתית; גם כאן מוצאים אנו מספר ניכר של יחידות כלכליות ועצמאיות מבחינה פ'ורמלית, כגון עובדי הדיג, הסוחרים ועובדי בה"ר לשמן-דיגים. יחידות אלו תלויות אמנם זו בזו מנקודת-ראות פ'ונקציונאלית, אבל הן מאורגנות בצורה עצמאית מבחינת חלוקת הסמכויות הפנימיות... לשדה החברתי השלישי אין גורם מתאים, אין לו גבולות, ואין הוא מכיל יחידות. הוא מורכב קשרי יחידות והיפרות, אשר כל הגדל במקום יורש חלק מהם ואחר-כך הוא מוסיף ובונה אותם במידה רבה בכוחות עצמו. חלק מהקשרים האלה נוצר בין שאירים. אחרים נוצרים בין אנשים מרמות חברתיות שונות (כגון: בין עובד ומעבידו לשעבר). אולם רוב הקשרים נוצרים בין אנשים בעלי סטאטוס שווה פחות או יותר. קשרים אלה הם המרכיבים את המערך המעמדי של ברמן. יסודות השדה החברתי הזה אינם קבועים היות ותמיד נוצרים בין האנשים קשרים חדשים בעוד קשרים ישנים מותרים או מוקפאים".

המושג השלישי, "ארגון חברתי", אשר פותח על-ידי ר. פִּירַת, מבוסס על ההבדלה בין המערכת המוסדית של תפקידים כמערכת סטאטית ובין הצורות בהם ממלאים את התפקידים הנ"ל יחידים המשתתפים הלכה-למעשה בקבוצות השונות. מערכות-מושגים אלו, ובמיוחד מושג "הרשת החברתית", הועילו למחקר בכמה דרכים. ראשית, הן איפשרו לתאר כמה דפוסי יחסים, המצטיינים במורכבותם, הנורגים להתפתח כמעין טיפוס-ביניים בין "קבוצות הומיגניות" ובין קבוצות מורחבות; שנית, הם חידדו את כושר האבחנה בטבעם המורכב והמסופך של הכוחות הפועלים בכל יחידה חברתית כשלעצמה.

עם זאת הרי, כפי שכבר נאמר, בעיקרו של דבר לא היה במושגים אלה כדי לסייע הרבה בנייתו שיטתי של הבעיות הרבות והמגוונות שמעמידה חלוקת העבודה החברתית כפי שהיא מתנהלת בחברות מורכבות.

מושג השדה החברתי מסייע לנו אמנם להתבונן היטב בדרך חלוקת החברה לשדות חברתיים עיקריים ובטיב היחסים ההדדיים המתקיימים בין שדות אלה. אבל אין הוא מסייע לנו להבין מהו העקרון הקובע את היחסים ההדדיים האלה וכיצד משפיעה חלוקה זו על קבוצות שונות ועל מצבים חברתיים מסוימים. כמו כן אין בשיטה זו כדי לסייע לנו בנייתו שיטתי של האופנים בהם חלוקה זו של החברה לשדות קובעת או מעצבת את התנהגותם של פרטים שונים ולהסביר מדוע פרטים אלה נסחפים לשדה מסוים יותר מאשר פרטים אחרים. מושג זה אין בו כדי להסביר את דרכי הופעתן של מתיחויות חברתיות אפשריות בין שדות שונים ואת דרכי פתרוןן (או אי-פתרוןן).

גם המושג "ארגון חברתי" לוקה באותם ליקויים. אמנם הוא מורה על הבעיה של ההבדלים הקיימים בין התנהגות הפרט ובין המבנה המוסדי, ואף-על-פי-כן אין הוא מראה לנו מהם הרכיבים העיקריים של "הארגון החברתי". כיצד הם משתנים ובאיזה דרכים הם משפיעים על אספקטים שונים של המבנה החברתי.

קרוב לוודאי שרק מושג הרשת החברתית נותן בידינו, על אף מגבלותיו, מכשיר אנאליטי חדש. מושג זה מגדיר וקובע בבהירות את קיומם של יחסים הדדיים מאוב-חנים בין אנשים שונים שאינם מאורגנים בקבוצות מוחשיות; הוא אף מסייע לנו בנייתו יחסם של פרטים שונים המשולבים ב"רשת" כלפי סוגים שונים של תפקידים חברתיים ומסגרות מוסדיות. אולם גם מערכת מושגית זו אין בה כדי להסביר (לפחות עד עתה) כיצד מצטרפים אנשים לרשתות החברתיות השונות וכיצד רשתות אלו נוצרות. מלבד זאת מוגבלת מערכת מושגית זו רק בטיפוסים מסוימים של יחסים חברתיים, כלומר — בסוג היחסים הנוצר בין אנשים המקיימים ביניהם יחסים קרו-בים במצבים חברתיים שונים.

בסך-הכל אפשר לומר שהמערכות המושגיות האלו כשלעצמן⁶ אינן מסייעות הרבה בפתרון בעיות רבות. שהתעוררו, כפי שראינו, תוך כדי המחקר האנתרופולוגי של חברות מורכבות. אין הן מסבירות לנו בצורה שיטתית לא את המצבים בהם נעלם 6. מכלל זה חורגת, כאמור, באופן הלקי, מערכת-המושגים של "הרשת החברתית".

הקשר ההדוק בין ההתנהגות החברתית של היחיד, המבנה הקבוצתי וההסדר המוסדי, אף לא מהם המגננונים הפועלים במצבים אלה.

מנקודת-ראות זו מעניין לציין שתי עובדות: ראשית, שכאשר האנתרופולוגים החברתיים נתקלים בהסדרים מוסדיים השונים מאלה המוכרים להם, נוטים הם להשתמש ביחס אליהם במונחים סוציולוגיים מקובלים בלי לעשות כל ניסיון להעריכם ולבקרם; ושנית, מפתיע ורבת-משמעות הוא הדבר שבכל המחקרים האנתרופולוגיים (מחוץ למחקרו של אפשטיין) אין אנו מוצאים כלל שימוש שיטתי במושג תפקיד (role) שהוא מושג מרכזי בסוציולוגיה. מושג זה, שהיטבע לראשונה על-ידי האנתרופולוג לינטון, מנסה לקשר בין התנהגות הפרט ובין הפונקציה החברתית הכללית שלה. בדרך זו ניתן לראות שהתנהגות הפרטים הנמצאים בעמדות חברתיות שונות מושפעת לא רק מעצם ההשתייכות לקבוצות מוחשיות מסוימות אלא גם מן המערך והכורזות המוסדיים בכללותם. אשר כל אחד מהם שואף להגדיר את האספקטים השונים של העמדה החברתית במגמה להטיל על הפרט דרישות שונות (קצתן חדשות) תוך כדי שימוש בסאנקציות שתבטחנה את גישומן. מגבלותיהם של הניתוחים השונים שתיארנו ניכרות במיוחד שעה שהם עוסקים בשאלות התמורה החברתית, שהן ציר הדין במחקרים רבים. עבודות אלו אינן מצליחות להסביר איך מתוך הארגון החברתי הקודם קם ארגון חברתי חדש וכיצד נורמות והסדרים מוסדיים חדשים מתפתחים, מתקיימים יחד ומתגבשים. כן גם אין הן מסבירות בצורה שיטתית מהם הכוחות הדוחפים פרטים שונים לבחור בין ברירות שונות במצב החדש שנוצר עם השינוי. למעשה מתברר שרוב המחקרים האלה מקבלים בחינת נתון את קיומן של כמה מן המסגרות החדשות ורואים את החידוש עצמו כנקודת-מוצא למחקר ולניתוח; כלומר — הם מקבלים את השינוי עצמו כעובדה בלתי-תלויה וממנה הם יוצאים לחקור את ההתקבצויות השונות הנוצרות במסגרות החדשות.

מעניין ביותר להשוות, מנקודת-ראות זו, את מחקרו וניתוחו של ווטסון על השפעתה של כלכלת-הכסף על המבנה השבטי של שבט המאמבה (Mambwe) עם מחקרים אחרים המטפלים בתמורה, כגון מחקרו של אפשטיין. ווטסון מתרכז בעיקר בשאלת ההמשכיות הפונקציונאלית של המסגרת השבטית בתנאים החדשים, והוא מנסה לבאר איך אירע הדבר שכלכלת הכסף לא הרסה את הליכוד השבטי. ניתוחו דומה אפוא למחקרים האנתרופולוגיים המקובלים, בהציגו תיאור "שלם" למדי של חברה שעדיין היא בלתי-מאובחנת כמעט. אפשטיין, הדין במבנה מורכב הרבה יותר, מצד טמצם בהכרח בהתנהגותו של היחיד, מצד אחד, ומצד שני, במבנה הקבוצה, כפי שהם משתקפים במצב מסוים. את השינויים המתרחשים במצב עצמו הוא מקבל, פחות או יותר, כנתון מובן-מאליו. הנה כך אין בכוחם של המחקרים האנתרופולוגיים, הדומים למחקרו של אפשטיין, לנתח בעיות המתעוררות תוך כדי דיון בחלוקת-עבודה מורכבת.

מפלט זה חורגת במידה מסוימת עבודתו של נאדל על הנופה (Nupe). עבודה זו כוללת תיאור מפורט של החיים המדיניים, הכלכליים והפולחניים של קבוצות שונות

בממלכת הנופה. תיאורים אלה אינם עוסקים רק בניתוח הפנימי של קבוצות אלו אלא הם שואפים להראות איך סוגים שונים של פעילויות — כלכליות, פוליטיות, דתיות, משפטיות וכו' — מתארגנים על-ידי הסדרים או על-ידי מנגנונים שונים המשפיעים על "כלל" החברה. נאדל מבחין בבירור בין פעולות כלכליות טהורות, פעילויות ספק-שוליות, הסדרים אקולוגיים, וארגונים כגון קבוצות-הגיל, לבין פעי-לויות פולחניות סמליות, המשמשות מיכניזמים להעברת הסמלים המקודשים על הכלל לפלגיי-קבוצה שונים בחברה. בעוד שהוא מראה איך אפילו פעילויות כלכליות ופוליטיות מקבלות את הכוונתן מן התחום הערפי-התרבותי, מכיר הוא בבירור שלא תמיד קובע תחום זה באופן חד-משמעי את התנהגותן והרפבן של קבוצות שונות. אשר על כן נזקק נאדל בתחום זה לשיטות-ניתוח אחרות, בעלות אופי מורכב יותר מאשר במחקרים אנתרופולוגיים אחרים. כך עולה בידו להצביע על כמה מן הדרכים בהן מנגנונים אלה פועלים, גם אם אינו מגיע לבירור יסודי של כל הבעיות הללו.

ח

סקרנו במאמר זה את התרומה שתרמו המחקרים האנתרופולוגיים בחברות מורכבות לניתוחן ולהסברתן של החברות הללו. מצד שני התעכבנו על מגבלותיהם של מחקרים אלה, שלא הצליחו לנתח ולהסביר את כל הצדדים השונים של הארגון החברתי בחברות אלו, ובמיוחד את בעיות חלוקת-העבודה הכרוכה בקיומם של כמה הסדרים בעלי אופי שונה של פעילויות חברתיות. כמו כן לא הצליחו המחקרים האלה להבהיר איך מנגנונים מוסתים מסוגים שונים פועלים יחד בחברה נתונה. מתברר אפוא שבעוד שתרומתם העיקרית של מחקרי האנתרופולוגיה החברתית בחברות מורכבות מתבטאת בהצגה שיטתית של האופן בו פועלים, בכל מבנה חברתי מכל סוג שהוא, טיפוסים שונים של מנגנונים מוסתים, אין היא מגעת לידי ניתוח המשמעות העיוניות הכלליות של מיצא זה.

כך אירע שתחת להמשיך במהלך הניתוח ולשאל כיצד פועלים סוגים שונים של מנגנונים בתוך אותה חברה, ומה היחסים הנוצרים ביניהם, נעצרו המחקרים הללו והחלו להתעסק בשאלה כיצד פועל סוג אחד, ואם גם בעל-חשיבות, של מנגנוני ויטות במסגרת החברה המורכבת. אך אין ספק כי המשך הבירור והניתוח של בעיות אלו, תוך כדי חקירתן של חברות מורכבות, יכול גם לקדם הרבה את התיאוריה הסוציולוגית בכללותה, אף לסייע לביסוס מחודש של ניתוח החברות הפרימיטיביות. ואכן, בכמה עובדות הדנות בחברות אלו מוצאים אנו שהחוקרים מצביעים על כך שלפחות בכמה תחומים של חיי החברה הפרימיטיבית פועלים מנגנונים מוסתים מטיפוסים מגוונים יותר מאלה ששוערו על-ידי הדגם האנתרופולוגי — אף אם מידת האבחנה בין המנגנונים איננה גדולה כמו בחברות המורכבות.

מכאן שהמשכו של מחקר מעין זה, ושילובו עם מחקרים סוציולוגיים ספציפיים שונים, יכולים להיות בעלי חשיבות מרובה לפיתוחן — ואולי אף לפתרונן — של כמה בעיות-יסוד בתיאוריה הסוציולוגית.

נחמן ליסט: צדק הקומינטרן... (ג)

חלק שלישי: חתול ועכבר

"העזרה האדומה" נהנתה, כאמור, מתמיכתם המוסרית והחמרית של אלמנטים רבים רחוקים מהפק"פ ואף מתנגדים לה. זמן ממושך התנהל משא־ומתן עם פוע"צ־שמאל על הצטרפותם לארגון. בזכרוני נשארה חרותה הפגישה ששמה קץ לפגישות המיגריות האלו. היא התקיימה בתל־אביב במשרדו של עו"ד נחום ניר־רפלקס, כיום סגן־יו"ר הכנסת, שייצג יחד עם משה ארם את פוע"צ. יוסף ברזלי ואנוכי היינו נציגי ה"עזרה אדומה". הנאומים היו ארוכים ומרגיזים, הטענות וההאשמות ההדדיות מרות וחריפות, רצופות עקיצות ותמרונים בלי שום תועלת, מפיון ששני הצדדים מנוי־וגמור היה אתם מראש למנוע את ההצטרפות: מצד "העזרה האדומה" — כדי לא לתת לפוע"צ תעודת מהפכניות אשר בה היו מעוניינים כלפי חו"ל; מצד פוע"צ — כדי לא להבאיש את ריחם שלהם בעיני ה"ישוב" על־ידי שיתוף־פעולה עם ה"מופסים". המשא־ומתן נועד מלכתחילה — משני הצדדים — להטיל את האחריות לכשלון על הצד השני.

ה"בויבקה"

במקביל ל"עזרה האדומה", שהיתה דואגת להגנה על האסירים הקומוניסטיים. לתמיכה בהם ובמשפחותיהם, לפעולה ציבורית נגד הרדיפות, ובצד כל אלה — ובעיקר — להוקעת אפיו של האימפריאליזם האנגלי ורכישת אהדה לקומוניסטים, קיימה הפק"פ פלוגה לוחמת — "בויבקה" ברוסית. היו לה לפלוגה זו תפקידים "מהפכניים" ביותר, שבדיעבד הצטמצמו בשמירה על בטחון האסיפות החשאיות של המפלגה ומוסדותיה, שמירה על הסדר בתהלוכות ובהופעות פומביות אחרות, וכן שמירה על מנהיגי המפלגה ממאסר.

אגב מילוי תפקיד אחרון זה נחבלה זרועו של איתו מהנדס העוסק כיום בדשנים ובהתפלת מיים, פעיל "הנוער העובד" לשעבר, שהיה זורק אבנים על אסיפות הפראקציה בטרם ייעשה הוא עצמו קומוניסט.

היה זה ביום־קץ לזה, בשבת אחה"צ, כשתושבי תל־אביב הקטנה היו נמים־נחים בחדריהם, מסתתרים מאחרי תריסים מוגפים מקרני השמש הלוהטת. בוואדי מוסררה, בערוצו העמוק ביותר, מוקף עצים, לא הרחק מגשר רמת־גן — אם זכרוני הגיאוגרפי והטופוגרפי אינו מטעני — התקיימה ביום זה אסיפה חשאית חשובה בהשתתפותו של מנהיג המפלגה, דניאל, שחזר מאיוזו שליחות לקומינטרן. לאסיפה זו הוזמנו, כרגיל, פעילי המפלגה והפראקציה — חברי ה"אקטיב" של ה"איחוד" ו"העזרה האדומה" —

מתוך המהימנים ביותר. השמירה שהופקדה על האסיפה היתה קפדנית מאד. צופים הוצבו לאורך הדרך המובילה אליה, החל מאותם עצים עבותים על גבעת־חול שהת־נוססו פעם על גליונות הקק"ל ונעלמו עכשיו אי־שם בין הבתים הגבוהים סמוך לרחוב המלך ג'ורג'. תפקידם של הצופים, מתוך החברים המנוסים ביותר של ה"בויובקה", היה להורות בצינעה את הדרך למוזמנים ולהזהיר מפני כל סכנה שלא תבוא. הסכנה באה פתאום כשמאחרי העצים הגיחו שוטרים באמצע הדו"ח של דניאל, חברי ה"בויובקה" נכנסו לפעולה: אלה הקיפו את דניאל המסתלק במהירות מן המקום, כשהם מוכנים לכל ובלבד ולא להניח לשוטרים לאסרו, ואלה החלו במאבק עם השוטרים על־מנת למנוע מהם מגע עם המסתלקים.

אינני סבור שהשוטרים אמנם ידעו על השתתפותו של דניאל באסיפה; לו כן היה כי אז באו במספר רב יותר והיו סוגרים על הבריחה מן האסיפה. עובדה היא שה"בויובקה" הצליחה להביא את דניאל בשלום למקום־מבטחים. רק אותו מהגדס נקעה זרועו במאבק "היסטורי" זה.

עוד מקרה מפעולות ה"בויובקה" שנשאר שמור בזכרוני היה דראמתי פחות, אפילו משעשע. היה זה בערב חרפי בירושלים, בביתה של מאכלה בשערי־חסד. במורד שמאחרי שכונת־בצלאל התקיימה אסיפה בהשתתפותו של יוסף ברזלי. גם שם הופיעו שוטרים פתאום על סף הבית בלי שצופי ה"בויובקה" יבחינו בהם. חיש־מהר כובו הנרות. מסיבב השתררה חשיכה אפיינית לירושלים חסוכת־התאורה של הימים ההם, והנאספים נעלמו בתוכה בסערה עזה שהדהימה את האורחים הלא־קרואים. רק מאכלה עם ילדה הקטן בזרועותיה — שברבות הימים נפל בקרב נגד היטלר בברה"מ, אחרי שאביו, דבורקיץ, חוסל במחנות סטאלין — נשארה במקום. והנה נפוצה שמועה שיוסף נעצר. דבורקיץ, שעמד אז בראש ה"בויובקה" בירושלים, אסף סביבו כמה מפקידיו במטרה לחלצו. עוד הם מטפסים עצה איך לעשות זאת, והנה הופיעה קאטיה ובשורה בפיה: הנעצר אינו יוסף. היא יצאה אחרונה מן הבית, הבחינה בנעצר, וגם לה נדמה היה שזה יוסף. היא החליטה לפעול לשיחרירו לבדה על דעת עצמה, אך תחילה רצתה להיוכח אם אין כאן טעות. בלי שים לב לשוטר שהופקד על הנעצר, ניגשה קאטיה אל זה האחרון מאחור והעבירה כ־ידיה על פניו. לא נתקלה בזקן ולא במשקפיים, וכך הוברר לה שאין זה יוסף.

אותו ערב נשארה ה"בויובקה" בלי עבודה. בשובי אל חדרי הקונספיראטיבי מצאתי שם את יוסף, ושנינו צחקנו על מאסרו המדומה ועל הפעולה המהפכנית שלא התקיימה.

ויכוחים בשני מישורים

בעוד ה"איחוד" וה"העזרה האדומה" מצליחים בקושי לפרוץ את חומת הבידוד והאיבה שהקיפה את הפ.ק.פ. ואת הפראקציה, היו אלו שקועות בסערות של ויכוחים מרים. הוויכוחים התנהלו בשני מישורים ובצורות שונות, אך תמיד סביב נקודה אחת: מקומם ותפקידם של ה"ישוב" ושל הפועל העברי בארץ־ישראל. במישור אחד — בתוך המפלגה והפראקציה גופן — רבו המתווכחים ורעשו, כתבו מאמרים חריפים

וחצבו להבות־אש בנאומיהם; גידפו זה את זה ועד מהלומות הגיעו; פירסמו תיזות וקיבלו ריוולוציות שנשארו על הנייר, ואילו במישור השני — בין המפלגה והקומינטרן — התנהל ויכוח חרישי, עיקרו סודי וחד־צדדי — אך מכריע — כשהקומינטרן מכ־תיב את דעתו והפ.ק.פ. מקבלת את הדין, תחילה לאחר "חילופי דעות" ולבסוף — בלי טענות־מענות.

כשאני הוגה עכשיו בוויכוחים אלה בריחוק של ארבע עשרות שנים, נראה לי הדבר כמשחק חתול ועכבר, משחק ממושך וטראגי. ברי לי שראדק, בוכארין, פיאטניצקי, מאנואיליסקי, קוסינג, שמיראל, מיף, סאפארוב, מאדיאר, ומנהיגים קומוניסטיים אחרים שלקחו חבל פעיל במשחק זה (מצד החתול) לא תיארו לעצמם שהדבר יוביל קומוניסטים יהודים לפרש פרעות באחיהם כמעשה מהפכני אנטי־אימפריאליסטי. הרי הם עצמם נשחקו רובם־כולם תחת גלגלי הקומינטרן (פרט לקוסינג שנשאר בחיים, שמיראל ומאנואיליסקי שמתו במיטותיהם). ואילו העכברים ודאי לא ידעו מה צפוי להם, לא האמינו שהחתול יתאכזר אליהם...

למען האמת החל משחק זה עוד בטרם תיולד הפ.ק.פ., בראשית שנות ה־20. בהחל המשא־ומתן שפוע־צ'שמאל וסניפם בארץ, "מפלגת הפועלים הסוציאליסטית" — מפ"ס בראשי־תיבות, שהנחילה לקומוניסטים בארץ את השם ההיסטורי מופ"סים — ניהלו עם הקומינטרן על הצטרפותם לאינטרנאציונל השלישי.

שרשי דברים

יש להזכיר שתנועת פוע־צ' ברוסיה מילאה תפקיד פעיל במהפכת אוקטובר. היא היתה קרובה לשלטון הסובייטי ובא־כוחה, בארו, אף השתתף בו כחבר מועצת־הקומיסרים־העממים. חברי פוע־צ' שיתפו פעולה קרביית עם הבולשביקים בפלוגות מזוינות מיוחדות — "דרוויני" — ובשורות ה"גווארדיה האדומה". וולף אוורבוך, הוא דניאל, מנהיגה ורבה של הפק"פ מ־1924 עד 1930, הצטיין בפעולה זו בברה"מ לפני בואו לא"י. גם פוע־צ'ימין, בהם כאלה שדגלו במשטר דמוקרטי, פרלמנטרי, השתתפו בפעולה זו עם הבולשביקים, ביחוד במלחמה נגד קבוצות הפורעים וצב־אות דניקין, אף כי אחד מהם, ריביצקי, כיהן כשר בממשלה האוקראינית הלאומנית של פטליורה שעמדה במאבק מר עם השלטון הסובייטי.

ולא רק פוע־צ' שמאל וימין אלא גם חברי צעירי־ציון—צ.ס. עשו כמוהם, ובתוכם גם אני וחברי, אחרי שה"דרוויניה" שלנו באמור פורקה במסיבות מעניינות. הימים היו ימי "ביזוולאסטיה" (אינ־שלטון) או, נכון יותר, "מנז'ולאסטיה" (של־טונות רבים). בעיריה היה רוב לסוציאליסטים האוקראינים; בסובייט המקומי שלטו הבולשביקים, בעוד שקבוצת אנארכיסטים בראשותו של סאשקה צ'ורני היתה מפילה את חיתיתה על תושביה של העיר, התעשייה הכבדה, על בתי־החרושת הגדולים וסד־נות־הרכבת הענקיות שבה. אותו סאשקה, שבאמת היה "צ'ורני" (ברוסית: שחור), היה גר עם אהובתו מארוסיה, בהירת־השער ותכולת־העיניים, טיפוס אוקראיני מובהק, לא הרחק מבית גוטמאנסקי (ראה "קשת" יח), ואני הייתי פוגש אותו יום־יום.

ועדת־הבטחון של העירייה התרוצצה אינ־אונים בין הפלוגות המזוינות של הסובייט ושל האנארכיסטים, בלי דעת איך להשתלט עליהן. בצעירותי לא תפסתי את המצב, ובתור בא־כוח של ה"דרווינה" שלנו הצעתי בוועדת־הבטחון לפרקן, קב־ונקי. שכני, מן הפטלורובצים דווקא, משכני בבגדי, ורק למחרת היום הבינותי מדוע עשה כך, ומדוע השתררה דומיה כה כבדה בוועדה לשמע הצעתי.

בלילה שאחרי הישיבה הנ"ל סובב בוריה גוריאצ'יקוב (כיום האמרגן הישראלי הנר דע ברוך גילאון) בראש משמרת של ה"דרווינה" בחוצות אָמור, נתקל באנארכיסט ופירק את נשקו ממנו. חברי צעיר היה, כמוני, ועשוי לבלי חת.

למחרת אני יושב לתומי בחנות אחת, והנה קרב אליה אחד מראשי האנארכיסטים, שהצטיין בלבושו ההדור, מציץ בה, גותן בי מבט חודר ונוקב, פונה לרחוב, חוזר ושוב נועץ בי מבטו, ומסתלק.

האנשים שהכירוהו ניבאו לי רעות, אך הוא לא אותי חיפש, כנראה, אלא את חברי בוריה. הלז כבר קיבל ידיעות ממקור אחר שהאנארכיסטים חרצו את דינו למוות, יחד עם חבר אחר שלא השתתף במשמרת. שניהם נמלטו לייקטרינוסלב ללא שהות.

אותו יום נקראתי אל מנהל מחלקת־התרבות של הסובייט. ציפיתי לאחד מן הדיונים התכופים שהייתי מנהל במחלקה הנ"ל בקשר לפעולתם הליגלית־למחצה של "צעירי־ציון" בימים ההם. אגב, היינו מיוודים עם המנהל. אנארכיסט היה ממין אחר לגמרי מאותו סאשקה צ'ורני, אחד מן האנארכיסטים האידיאליסטים ששיטפו פעולה עם הבולשביקים. שמו פרח מזכרוני ורק פניו החיורים ושערותיו השחורות, הארוכות, עומדים לנגד עיני. יהודי היה, חובב עברית, אך מתנגד חריף לציונות. חדרו היה מלא ספרים בעברית וביידיש. על הקיר היתה תלויה אצלו תמונתו של א. נ. גנסין ומתחתיה — לבן על סרט שחור (אנארכיה) — מדברי הסופר: "מה עשית היום לטובת עמך?"

האנארכיסט, חובב עברית זה, שהיה חבר נשיאות הסובייט, מסר לי שהחלט לפרק את ה"דרווינה" שלנו ולאסור את אנשיה. הוא לא ידע על התקרית עם בוריה. ולא זאת היתה הסיבה להחלטת הסובייט, שגם הוא נלחם באנארכיסטים; מישהו מוועדת־הבטחון של העירייה מסר כנראה על ההצעה שהעליתי שם...

הבינותי מדוע משך שכני בבגדי. עוד באותו ערב כיתרה פלוגה מזוינת של פועלי בית־החרושת שדוֹאָר את מפקדת ה"דרווינה" והוציאה משם את כל הנשק, שלא היתה בידינו שהות גם לא אפשרות להסתירו. אך איש מאתנו לא נאסר. הסובייט גם לא חיפש אחרינו, או עברנו, רובנו־ככולנו, ל"דרווינה" של פוע־צ'שמאל בייק־טרינוסלב, כיום דנייפרו־פטרובסק. בזכרוני נשארה תקרית אפיינית מאד לתקופה:

חיילי הגווארדיה האדומה, אמיתיים או מדומים (כי היו כאלה וגם כאלה, ואי־אפשר היה אז להבחין ביניהם) פרצו לבית יהודי לא רחוק מ"קאזאצ'יה אוליצה" בה נמ־צאה מפקדת ה"דרווינה". נזעקנו למקום בפיקודו של הניך לנדאו חברנו, סטודנט הפוליטכניון, שלא ידע מלה יהודית אך היה ציוני נלהב. הוא פקד עלינו לתפוס עמדות מאחרי העצים שברחוב ורובינו מכוונים אל מוקד השוד, כשהוא עצמו עומד

יחיד באמצע השטח השומם והגלוי ודורש מן השודדים לצאת. מתוחים היינו ודרור כים. חששנו להתנגשות עם חיילי הגווארדיה האדומה ודאגנו לחייו של מפקדנו, הנתון לשגעונו או לשיכרותו של אחד השודדים.

השודדים ניגשו אל החלונות, כיונו את רוביהם אל הניך ואלינו, צווחו, גידפו ואיימו לחסל את ה"זיידים" הבורגנים, ה"קונטר-רבולוציונרים", והניך חוזר ודורש מהם בשקט ובתוקף, בשם "המשמעת הסובייטית" (הוא עצמו היה מתנגד חריף לבולשיביקים), לעזוב את הבית, כשהם ממשיכים בגידופיהם ובאיומיהם, מנופפים באקדחיהם וברור ביהם, כאילו היו מוכנים לירות. התפלאנו על שמפקדנו מתמהמה לתת את הפקודה הדרושה, אך הוא עמד בשקט והכל עבר בשלום. הניך הסביר את התנהגותו בכך שמבחינה צבאית נוח היה לשודדים יותר לירות מתוך הבית. מכיון שלא עשו זאת — סימן שלא רצו בהתנגשות, וגם לנו לא היה רצוי להסתבך עם היחידה אשר עליה נמנים אולי החיילים. הוא חיכה לאנשי הקומנדטורה (מפקד העיר), שהזעקו למקום בעוד מועד על-ידי צילצול ממפקדת ה"דרווינה", אולם אלה עדיין לא באו כשעזבנו את עמדותינו...

לא פלא הוא שבאווריה זו נתפסו לא רק פוע"צ-שמאל אלא גם אחיהם מימין לתפיסת-עולם מהפכנית. שני הפלגים רצו אז להצטרף אל הקומינטרן.

החלטות פועלי-ציון

בשתי ועידות עולמיות מקבילות, שקיימו שני הפלגים בעת-ובעונה-אחת באותה עיר — וינה — באוגוסט 1920, נתקבלו החלטות זהות בתכנון והובעה אותה משאלה להתקבל אל שורות הקומינטרן. היו אלו ועידות עולמיות בהשתתפות מפלגות פוע"צ מארצות אחרות מחוץ לברח"מ; בתוכן "אחדות העבודה", קודמתה של מפא"י בא"י, והמפ"ס, שקדמה לפק"פ. ברוסיה עצמה הוגשה הבקשה לקומינטרן על-ידי שני הפלגים עוד בדצמבר 1919, זמן קצר אחרי הקונגרס הראשון של האינטרנאציונל ה-3. בהחלטה שנתקבלה בוועידת הברית-העולמית-הסוציאליסטית של הפועלים היהודים "פועלי-ציון" (שמאל) נאמר:

"חורבן העולם, שהוסב על-ידי מלחמת-העולם, וה"שלום" הנפשע, חסר-התושיה, הוכיחו ברורות את פשיטת-הרגל המוחלטת של המעמדות השליטים ואת חוסר-כשרונם לקומם את המשק על היסודות הישנים של קנין פרטי וניצול.

"ההיסטוריה התוותה את המוצא מן המשבר: שיקום המשק העולמי על היסודות הסוציאליסטיים החדשים. מעמדה-הפועלים הוא הכוח היחיד היוצר היסטוריה של תקופתנו ועליו מוטלת השליחות לבנות את החברה החדשה.

"זוהי תקופת המהפכה הסוציאליסטית. תפקידו של הפרולטריון אינו רק לקבל לרשותו את התעשיה שנחרבה אלא בעיקר לארגן את כוחות-הייצור, לבנות את המשק החדש, ליצור את החברה הסוציאליסטית החדשה. לשם כך על מעמדה-הפועלים לקבל לידיה את השלטון המדיני, להגשים את הדיקטאטורה הפרולטרית בצורת הדמוקרטיה הפועלית".¹

ובהחלטה שנתקבלה בוועידה העולמית של הברית העולמית הסוציאליסטית של הפועלים היהודים "פועלי-ציון" (ימין) אנו קוראים:

אין לבנות את העולם, שנחרב מחמת המלחמה בין המדינות הקאפיטליסטיות, על היסודות הקאפיטליסטיים הישנים. אין בכוחה של הבורגנות לפתור שום בעיה של העמים הנפגעים והארצות ההרוסות בשטח השיקום הכלכלי, השלום הבינלאומי והחירות הלאומית. רק הפרולטריון הבינלאומי יוכל לפתור את הבעיות הללו על יסודות הסוציאליזם.

כיבוש השלטון ע"י הפרולטריון — זוהי הבעיה הראשית של המהפכה הסוציאליטית. רק כאשר השלטון יפוך בידי לבטח יוכל מעמד הפועלים להגשים את המשימה הארוכה והקשה של בניית חברה מחדש.

בין חיסולו של שלטון הבורגנות ובין תקומתה של חברה סוציאליסטית על-מעמד דית נמצאת תקופת-מעבר. זוהי הכרזה מתמדת של המהפכה, הלובשת את צורת הדיקטטורה הפרולטרית.²

כיום, ב-1964, אין מדברים עוד על "כיבוש השלטון" לפי מושגי 1920, לא על "מהפכה סוציאליטית" ולא על "דיקטטורה פרולטרית". נאמני לנין — חסידי כרושצ'וב כחסידי מארצה'דון — מכירים עכשיו באפשרות לפתור את בעיות העולם — אשר בינתיים עברה עליו מלחמה שניה, הרסנית ואיומה מקודמתה — בדרכי דמוקרטיה ופרלמנטריזם. אך לפני ארבעים שנה היו כל אלה נכסי-צאן-ברזל של הלניניזם, ופוע'צ — ימין ושמאל — אימצו אותם, כפי שאנו רואים. כזאת היתה התקופה. ההבדל בין שתי הנוסחות נראה עכשיו חסר-ערך, אך בשעתו התנהלו סביבו ויכוחים סוערים וארוכים. השמאל גרס "דיקטטורה על יסוד של דמוקרטיה פועלית", והימין חשב על "דיקטטורה הנשענת על רצונו החפשי של העם העובד". רציני יותר היה ההבדל בגישה לאופן ההצטרפות אל הקומינטרן, שהימין רצה בה יחד עם יתר המפלגות הסוציאליסטיות שנטשו את האינטרנאציונל השני, ואילו השמאל רצה בהצטרפות מיידית. אולם לא בכך היה הקושי. העיכוב העיקרי בשלב זה של המשא-ומתן בין פוע'צ והקומינטרן היה במה שקראו ה"סעיף הפלשתינאי", שהימין גרס בצורת "הקמת חברה יהודית-סוציאליסטית בארץ ישראל" והשמאל דווקא ב"יתר צניעות כ"הגשמת הציונות הפרולטרית".

הריזולוציות של לנין

תשובת הקומינטרן על החלטות פוע'צ ובקשתם להצטרף אל שורותיו באה בריזולוציה ציה האנטי-ציונית הנודעת של לנין, שנתקבלה בקונגרס השני של האינטרנאציונל השלישי במוסקבה באותו זמן ששני הפלגים של פוע'צ נועדו בווינה. בריזולוציה זו נאמר בתוך השאר:

... ההרפתקה הארצישראלית של הציונים משמשת דוגמה בולטת של מעשי רמייה כלפי המעמדות העובדים של אומה מדוכאת. משתפים בה פעולה האימפריאליזם של ברית המעצמות והבורגנות של אותה אומה. הציונות בכללה מפקירה לניצולה

של אנגליה — במסווה של הקמת מדינה יהודית בפלשתינה — את האוכלוסיה העובדת, שהיא למעשה ערבית, שכן היהודים העובדים מהווים בה מיעוט.³ פוע"צ"ימין נטשו את המשחק ושוב לא עמדו על רצונם להצטרף לקומינטרן, אף כי לא חדלו מרעיון ההתקרבות אל ברה"מ. חוגים מסוימים של "השומר" ו"גדוד העבר" דהו, שהיו רחוקים מפוע"צ"שמאל אך גם לא נמנו רשמית על פוע"צ"ימין, חלמו עוד זמן רב על אפשרות של שיתוף-פעולה עם הסובייטים בתחום הצבאי. השמאל של פוע"צ לא שם לב לריזולוציה של לנין והמשיך במאמציו להצטרף אל האינטרנאציונל השלישי. מנהיגיו של זה האחרון לא זו בלבד שלא דחו אותם אלא גם משכו אותם להמשיך במשאומתן, על אף הריזולוציה של לנין, אגב טכסיסים שאין לפרשם אלא כמשחק-חול-ועכבר.

באותו מעמד, בקונגרס השני של האינטרנאציונל הקומוניסטי, נתקבלה ריזולוציה שניה, גם היא ביזמתו של לנין, המגנה את האנטישמיות ודורשת "עדיפות ראשונה למלחמה בנגע ממאיר זה, בדעות הקדומות הזעירבורגניות, המושרשות עמוק גם במפלגות הקוראות לעצמן 'קומוניסטיות'" ומוקיעה את נוסח הסברתן, אופי תעמו"חן ואופי פעולתן, הנוגעות בלאומניות זעירבורגנית.⁴

אין תימה שפוע"צ"שמאל המשיכו במשאומתן עם הקומינטרן, מתוך תקווה שיעלה בידם לשכנע את מנהיגיו בייחודה של הבעיה היהודית ובצורך באמצעים מיוחדים לפתרונה. והמנהיגים כמו הטו אוזן לכך. קרל ראדק, ניקולאי בוכארין, והקומוניסט הגרמני הנודע פ'ריץ הקרט, שמילא תפקיד חשוב בקונגרסים הראשונים של האינטרנאציונל השלישי, הכירו לכתחילה בייחודה של הבעיה היהודית, בצורך הפרודוקטיבי ביזציה וההגירה של ההמונים היהודים. "קיימת שאלת פועלים יהודים מיוחדת, המתבטאת בהגירה שאין להתעלם ממנה", טען פ'ריץ הקרט בישיבת הוועד-הפועל של הקומינטרן, שנבחר בקונגרס השלישי. וניקולאי בוכארין חתרה-החזיק אחריו: "נוכחתי לדעת", אמר, "שהפועלים היהודים חיים בתנאים מיוחדים". בקול-קורא של הוועד-הפועל של האינטרנאציונל הקומוניסטי אל חברי פועלי-ציון מה-26 באוגוסט 1921 נאמר בפירוש: "הוועד-הפועל של האינטרנאציונל הקומוניסטי מכיר בעובדה כי תנועת ההגירה החזקה, הביטוי הממשי לתנאי-הייצור המיוחדים של הפרולטריון היהודי, מהווה בעיה שהחטיבות הארציות של האינטרנאציונל חייבות להקדיש לה תשומת-לב באותה מידה הדרושה במלחמה לדיקטטורה של הפרולטריון ולשם סיפוק צרכיהם החיוניים הממשיים של הפועלים. תפקיד החטיבות הארציות של האינטרנאציונל הקומוניסטי הוא להקים מוסדות שיטפלו בבעיה זו".⁵

דובר אז על תשומת-לב מיוחדת למהגרים היהודים בפלשתינה, על ויסות ההגירה של היהודים, על טיפול בענין זה באגודות המקצועיות. על קיום חטיבה יהודית מיוחדת ליד המפלגות הקומוניסטיות הארציות, וכו'. בצדק יכלה אז הברית העולמית של פועלי-ציון לציין ש"בפעם הראשונה בדברי-ימיה של התנועה הסוציאליסטית פונה האינטרנאציונל הפרולטרי באורח כה מכובד וברוח-אחווה אל הפרולטריון היהודי המאורגן ארגון עולמי. יתר על כן: בפעם הראשונה בהיסטוריה הועלתה

הבעיה הקשה והמסוכנת של חיי הפועל היהודי בגלוי ובבירור על סדר־יומה של תנועת־הפועלים הבינלאומית".⁶ אבל היה זה רק שלב במשחק, כשהעכבר מדמה בנפשו כי ניצל.

תוכחתו ונבואתו של קרל ראדק

לא ארכו הימים והוועד־הפועל של הקומינטרן שינה דעתו וביטל את ההישגים שבהם התפארה "הברית העולמית". בהחלטה בדבר יחסו לברית העולמית "פועלי־ציון" ממרס 1922 אומר הוועד־הפועל ש"אי־אפשר לקבוע... באיזו מידה חייבות המפלגות הקומוניסטיות לארצותיהן, או חטיבותיהן היהודיות, או — בסופו של דבר — האגודות המקצועיות, לעסוק באופן מעשי בשאלות ההגירה וקליטתה... משרד התעמולה היהודי שליד הוועד־הפועל, שמציעים להקימו, חייב לעסוק בהסברה קומוניסטית בלבד ואין לקיימו כמרכז־טיפול בשאלות ההגירה היהודית".⁷

כל אותה עת התנהל מאבק קשה בקונגרסים השני והשלישי של הקומינטרן סביב לנציגות הברית העולמית. בשני המקרים נפסלה נציגות זו, ורק לנציג של מפ"ס הוענקה זכות דעה מיעצת. הוויכוחים החריפים שהתפתחו במאבק זה לא איבדו את חשיבותם גם כיום. היו אלה קומוניסטים יהודים, בעיקר נציגי המפלגה הפולנית ונציגי המפלגה הקומוניסטית האיטלקית, טיראציני (כיום סינטור וידיד נלהב של מדינת־ישראל), שהתנגדו לנציגות פוע"צ ואף דרשו לגרשה מהקונגרס. מעניין לציין שהם נתקלו בהתנגדות גמורה מצד נציגי המפלגות הרוסית, האוקראינית, הגרמנית, ההונגרית והנציגים של עמי המזרח (הודו ופרס). חברי הוועדה המתמדת של הקונגרס, ובתוכם גם פריסטיאן ראקובסקי, מי שהיה בשעתו יו"ר מועצת־הקומוניסטים העממיים באוקראינה ושגריר ברה"מ בגרמניה ואחר־כך חוסל על־ידי סטאלין.

קרל ראדק הטיח באותו מעמד דברי־תוכחה נגד המפלגה הקומוניסטית הפולנית ונגד הקומוניסטים היהודים, המתעלמים מ"מגמותיו הלאומיות" של הפועל היהודי. דברים אלה ראויים להישמע כאן:

המפלגה הקומוניסטית הפולנית לא מילאה את חובתה המהפכנית כלפי הפועלים היהודים... עלי לקבוע בצער כי נדבק בה הרעל האנטישמי. מה עשתה היא נגד ההסתה האנטישמית של הממשלה הפולנית? לא־כלום! באחד במאי הופו פועלים יהודים בחוצות וארשה עד זוב דם, כלי־המבטא היחידי של המפלגה הקומוניסטית הגיב רק — בבדיחות. אפייני הדבר שדווקא החברים היהודים של המפלגה הפולנית מתנגדים לפועלי־ציון. עלינו להבין כי בקרב הפועלים היהודים קיימות מגמות לאומניות. אפשר להבין מתוך התפתחותו ההיסטורית הכללית של הפרולטריון היהודי. עלינו להבין את מגמותיו הלאומיות של הפועל היהודי בדיוק כפי שהננו מחויבים לתפוס את מגמותיה הלאומיות של תנועת הפועלים בצ'כוסלובקיה. לא אֶרשה שלגבי הפרולטריון היהודי נקבע תנאים יוצאים־מן־הכלל.⁸

דברים אלה נאמרו בתחילת המו"מ בין הקומינטרן ופוע"צ־שמאל, בוועדה המתמדת של הקונגרס השני של האינטרנאציונל השלישי, שראדק ישב בראשה. ברבות הימים

שינה גם הוא את דעתו, ובשלב האחרון של המו"מ נמנה ראדק על אלה שהציגו אולטימטום לפוע"צ והכריזו עליהם מלחמה חריפה. בינתיים, משך יותר משנתיים, התנהלו הביורורים בין הצדדים בוועד-הפועל של הקומינטרן או בוועדות מיוחדות בסימן של ויתורים ונסיגות החוזרים חלילה. וככל שנמשכו הוויכוחים כן גדל הלחץ מצד הקומינטרן ורבחה המבוכה בקרב פוע"צ. אלה נטו לויתורים מקסימליים לקומינטרן ואלה עזבו את המערכה ועברו לשורות המפלגות הקומוניסטיות בארצו-תיים. מנהיגי הקומינטרן ידעו על זאת, וככל שגבר הפירוד בפוע"צ גבר לחצם עליהם.

בשלב האחרון של המו"מ, בקיץ 1922, אחרי הוועידה הששית של הברית העולמית היהודית הקומוניסטית "פועלי-ציון" בדנציג,⁹ הסכימה זו האחרונה, לחוצה ואכולת פירוד, שהמיעוט שלה יעלה בדיונים עם נציגי הקומינטרן את מה שנכנס להיסטוריה בשם "המצע האוסטרי". מצע זה, שעובד על-ידי פוע"צ מאוסטריה, שעמדו בראש המוותרים לקומינטרן, התעלם למעשה מ"הסעיף הפלשתינאי" והסתפק בנקודות מינימליות כגון: א) פעולת הסברה בקרב הפרולטריון היהודי; ב) ויסות הגירה יהודית לכל הארצות; ג) סיוע למלחמתו המעמדית של הפרולטריון היהודי בכל הארצות ובעיקר בארצות הקולטות מהגרים¹⁰ והקמת ברית עולמית של החטיבות היהודיות שבמפלגות הקומוניסטיות.

הקומינטרן, שידע על הפילוג בוועידת דנציג, דחה גם את הדרישות התמימות של המצע האוסטרי, אשר להן הסכים בשלבים מוקדמים של המו"מ; הוא מינה משלחת בת שלושה אנשים, בראשותו של מתיאס ראקושי (לימים "סטאלין הקטן" של הונגריה), ונתן לה הוראות חותכות לדרוש מפוע"צ שיסלקו מתכניתם את "הסעיף הפלשתינאי" ככל צורה שהיא; שיפזרו את "הברית העולמית" ויצטרפו מיד כחטיבות יהודיות למפלגות הארציות.

עם המצביעים בעד ההוראות החותכות נמנו ראדק וזינובייב. בוכארין והקרט הצביעו נגד "האימפראטיביות".

משסירבה "הברית העולמית" להיכנע עבר הקומינטרן מדיונים לאיומים, ממשא-ומתן למלחמה. בקול-קורא מה-25 ביולי 1922 הכריז הוועד-הפועל של האינטרנאציונל השלישי:

... היסודות הפרולטרניים והמהפכניים האמיתיים פנו כבר עורף לברית-העולמית, על הנהגתה הזעירבורגנית-הכיתתית, ונכנסו למפלגות הקומוניסטיות לארצותיהן, כדי להילחם שכם אחד עם חבריהם הלא-יהודים למעמד למען המהפכה הלאומית והקומוניזם... טענתם של נציגי הרוב בברית-העולמית "פועלי-ציון", כאילו הם ממשיכים עדיין במשא-ומתן עם האינטרנאציונל... אינה הולמת את האמת. משדחו "פועלי-ציון" את תנאי ההצטרפות — קיים רק יחס אחד של הקומוניסטים כלפי-הם: מלחמה חריפה ביותר.¹¹

ככה נגמרה המערכה הראשונה של המשחק, שברבות הימים התפתח לטקטיקה מושגמת ויעילה ביותר בידי הקומינטרן ביחסו עם המפלגות האחרות שהתקרבו אליו וגם עם המפלגות המסונפות אליו ושאינן מצייתות כל-צרכן. קרל ראדק התנבא

לטקטיקה זו עוד בשנת 1920. בלי שיידע כי הוא עצמו יפול קרבן לה מידי סטאלין. שהפעיל טקטיקה זו בערמומיות ובאכזריות גם לגבי חבריו במפלגה. זאב אברמוביץ', החי בתוכנו. אחד ממנהיגי מפלגת-הפועלים היהודית הסוציאלי-דמוקרטית "פועלי-ציון" ברוסיה, שגם היא רצתה בהצטרפות לקומינטרן. מספר על "הדברים הגלויים" שהשמיע קרל ראדק באזניו ובאזני חברו ברייטר כאשר הגישו לו, בתפקידו כחבר מזכירות הוועה"פ של האינטרנאציונל השלישי, את תזכיר מפלגתם. וכך אמר ראדק:

אתם, פועלי-ציון, רוצים להצטרף לקומינטרן. טוב מאד. צדקתם: רק כאן, בקומינטרן, המקום לכל מהפכן ישר. ואמנם ידוע לנו שאתם, פועלי-ציון, לוחמים מהפכניים טובים, ויש לכם חלק לא מעט בתנועה המהפכנית גם ברוסיה, בפולניה ובארצות אירופה המערבית... ניכנס למשא-ומתן תוך גישה ידידותית, אבל, כמובן, נציג תנאים. אל תדאגו, לא נציג תנאים שיקוממו את כולכם — אדרבה, נדאג לכך שהתנאים יתקבלו על דעתו של חלק מסוים מחברי המפלגה הפונה אלינו... נגיד: הנה, בתנאים אלה תהיו חברים רצויים בקומינטרן, האם תסרבו? מובן שיהיו אחדים שיתנגדו לקבלת התנאים, אותם נוקיע ונציע להרחיקם כדי לפלס דרך להצטרפותם של האחרים. אחר-כך נסיף ונעמיד תנאים ושוב נלחץ... לא נתן שום תירוץ ושום הזדמנות כדי להפסיק את המשא-ומתן, אבל גם לא נתן להביא לגמר סופי וחיובי עד שתישברו — ותיפנסו לקומינטרן ללא כל תנאי. אל תושבו שפך ננהג כלפיכם בלבד. הנה, הס'ד. הבלתי-תלויים הגרמנים — הם מפלגה המונית שמונה כמיליון חברים, בעלת עמדות מכריעות בארץ עצומה כמו גרמניה, ארץ אשר בה רק עכשיו פרצה מהפכה. הם היו שותפים בממשלה המהפכנית של גרמניה. הם עמדו בראש ההתקוממויות האחרונות של הפועלים בברלין. אנחנו לא נדחה אותם וגם לא נקבלם עדיין. נמשיך במשא-ומתן. נלחץ אותם יותר ויותר אל הקיר. ותהיו בטוחים — נשבור אותם, נביא אותם למשבר, נסלק את ההנהגה הצנטריסטית ונביא את היתר להצטרפות ללא-תנאי. כך ננהג גם אתכם. החלק המהפכני שלכם יגיע אמנם לקומינטרן — ויגיע לפי התנאים שלנו ועל בסיס של משמעת ללא-סייג, והאחרים — יישברו.¹²

וכך היה: אלה נכנעו — ואלה הוקעו, הוצאו, או נשברו.

ה מ פ ם

בתוך הנשברים היתה מפלגת-הפועלים הסוציאליסטית בא"י. היא הושברה שבר כפול: תחת לחץ הקומינטרן, ותחת לחץ המאורעות. הברית העולמית "פועלי-ציון" הוקיעה את המפ"ס כ"ליקבידטורים". מי שלא היה לו חלק במאורעות והוא מיסד השקפתו על מסמכים, יתמה על כך. קודמי הפק"פ מופי"ע עם במאמריהם ובנאומיהם כציונים גמורים בהשוואה לבאים אחריהם. דומה שמצבם המיוחד בארץ שלא היתה בה מפלגה קומוניסטית אחרת, והעובדה שנציג מפ"ס זכה בדעה מיעצת בשני הקונגרסים הראשונים של הקומינטרן ושהוועד-הפועל בירך

את המפלגה, לפי הצעת בוכארין, בישבתו מה-21 לספטמבר 1920, כ"ראשיתה של תנועה הפועלים המהפכנית בפלשתינה" — הם שגרמו שמנהיגי מפ"ס היו מחמירים פחות מן "הברית העולמית" במשאומתן עם הקומינטרן.

על-כל-פנים, ליקבידטורים או לא? — המפ"ס ומנהיגיה נעלמו מן הארץ שנים קודם צירופה של המפלגה הפלשתינאית אל הקומינטרן, ועוד זמן רב אחרי היעלמם הידהד הוויכוח סביב ה"סעיף הפלשתינאי" בשורות הפק"פ.

כשהתקרבת אל הפראקציה ב-1924 היתה כבר מפ"ס נחלת העבר. מנהיגיה — מאירזון, חלדי, יאשה ריו"ק (סקדור), אריה שטוק, קוסוי (אביגדור) ועוד — עזבו את הארץ או גורשו ממנה. עקבות כולם — רובם אנשי "העליה השניה" — נעלמו בברה"מ. בהיותי באודיסה ב-1928 סיפרו לי על מאירזון שהוא פרופיסור מצליח לספרות יידיש באוניברסיטה העירונית, ושפניגוד לכל הפלשתינאים הבאים לאודי-סה אין הוא מחפש כל קשר אליהם. אחרי המלחמה סיפרו אף כתבו שהפרופיסור פנה בבקשת היתר-כניסה לארץ. יש מי שפגש אותו בתורכסטן או בקאזאכסטן וידע לספר שהוא פנה אל חבריו-לשעבר, בן-צבי ובן-גוריון, במלים אלו: "בימי האחרונים אני שולח לכם את ברכתי. באתי בארץ זו על ענשי. מה שסבלתי — מגיע לי. טעיתי והטעיתי. ברוכים תהיו על עבודתכם ונאמנותכם. אם יש תקוה לאנושות, ואם יש דרך חדשה לעולם, אין היא במקום שאליו הלכתי אלא במקום שאותו עזבתי".¹³

אולם יוסף ברזלי, ממנהיגי פק"פ, שהתעניין במיוחד בגורלם של הפלשתינאים בברה"מ אחרי שיחרורו ממאסר של 22 שנה בסיביריה, לא מצא שם שום זכר למאירזון. לעומת זאת הכרתי אני את קוסוי. הוא היה ההיפך ממאירזון הגבוה, רחב-הכתפיים ובעל הזקן ההרצליאני. קוסוי-אביגדור היה גוף וצנום. הוא היה חבר ה"בונד" לשעבר ובא ארצה בימי מלחמת-העולם הראשונה עם הגדוד העברי, עקר לארה"ב, משם עבר לברה"מ ונשלח על-ידי הקומינטרן למצרים. שם אירגן את התאים הראשונים של המפלגה הקומוניסטית ונאסר באלקסנדריה אחרי כשלון השביתה הגדולה הראשונה שם, יחד עם חותנו רוזנטל, סוחר-יהלומים-ותכשיטים עשיר במצרים. פגש-תיו במוסקבה ב-1928. עת-הזו שוחרר מכלא אלקסנדריה ונראה מדוכא מקבלת-הפנים הצוננת מצד המנג'ון. הוא התמרמר על שלא ניתנה לו אפשרות להשתתף בקונגרס הששי של האינטרנאציונל, שהתקיים אז במוסקבה, והיה עליו להתנחם בכך שדניאל היה משתפו בהתיעצויות שהיה מקיים אתי. אביגדור לא האמין, או לא רצה להאמין, שהקומינטרן חותר להרחיק את הקומוניסטים היהודים ממנהיגות המפלגות הקומוניסטיות בארצות הערביות. הוא גם לא יכול או להאמין בכך, שהרי ארבע שנים אחרי שובו ממצרים נשלח שוב כמדריך מטעם הקומינטרן לארץ-ישראל כשבידו הוראות פרו-ערביות קיצוניות — שאותן מילא בהתלהבות קנאית, הרפתקנית כמעט.

פגשתיו שנית בבירות ב-1933. הוא בא לשם בשליחות הקומינטרן כדי לסלקני מהנהגת המפלגה הסורית-הלבנונית. בדו"ח הראשון ששלח למוסקבה על שליחותו כתב אביגדור (שפינויו היה אז שמעון) ש"אל-סורי (כינויי שלי בימים ההם) סטה

מהקו הנכון בשאלת היחסים עם התנועה הלאומית ובשאלה האגרארית. אך הוא ריבולוציונר טוב ואורגניזטור מצויין". בתשובה קיבל נויפה חמורה. הוא הראה לי אותה בהבעה של אדם ששגה ולא דווקא כמי שמבקש להוכיח לך את ידידותו. "אין שואלים את דעתך על אל־טורי; אנו מכירים אותו, עליך לדאוג שהוא יעזוב את סוריה", נאמר באיגרת.

על יתר מנהיגי מפ"ס שמעתי רק מפי וולהנדלר, פועל־מתכת ותיק בארץ. הוא הירבה לספר על מאירזון, שלדבריו היה מורה טוב ונואם מזהיר, השולט במכמני השפה העברית; ועל חלדי, שהיה ממוצא קווקאזי, עבד שנים רבות כפועל חקלאי ולבסוף כפקיד־בנק בחיפה. חלדי היה מראשוני המדברים בוועידת־היסוד של מפ"ס והוא גורש מן הארץ ב־1921.

את גרשון דוא הכירו רבים. הוא נמנה על חשובי הפעילים של פוע־צ־שמאל בארץ־מולדתו, פולין, עליו היו מספרים — והדבר אפייני למצב־הרוח של אז — שהיה מורה באצבע על החלון בשעת נאומו ומכריו על הגווארדיה האדומה הקרבה והולכת בדרך קווקאז ובגדאד. גם הוא עזב את הארץ ב־1921. עקבותיו נתגלו בספרד בזמן מלחמת־האזרחים ונעלמו בימי מלחמת־העולם השנייה בברז"מ.¹⁴

אגב, דוא לא היה היחיד שהיה שומע או את פעמי הגאולה של הגווארדיה האדומה. המאורעות שהתרחשו בימים ההם בסוריה, בעיראק ובמארוקו נתנו אחיזה לחלומות אלה. זכור לי אחד, חברו של סטאלין לגלות סיביריה בראשית המאה, שבא ארצה, כפי הנראה ביזמתו שלו, בשנת 1925. האישי השתתף פעמים אחדות בשיבות הוועד העירוני של פק"פ בתל־אביב והסתלק ממנו. "אני רואה שאתם מארקסיסטים טר־ביס", אמר, "אין לכם צורך בעזרתי". בינתיים הספיק להופיע במיסינג תחת כיפת־השמיים, ובלהט דבריו על המהפכה הקרבה והולכת זרק את המימרה: "א שטיקעלע מאראקע הינטער באגדאד" (פיסת מארוקו מאחרי בגדאד), שעשתה לה כנפיים ושיעשה אותנו זמן רב. התיאור הגיאוגרפי היה מוטעה, אולם המימרה לא היתה חסרת־הגיון. 'מארוקה' ביידיש־אוקראינית פירושה "דאגה", והנואם לא טעה כל־כך בכרכו את מלחמת הריפים, שהתחוללה אז במארוקו, עם ההפגנות הסוערות בבירת עיראק. לימים נתגלה האיש בכפר־גלעדי והתפרסם אחר־כך כ... פנסינר הראשון מקרב עובדי סולל־בונה.

מבחינה רעיונית היתה המפ"ס ציונית, כפי שאמרנו, אלא שציונותם היתה קשורה למהפכה הסוציאלית. כיון שמהפכה זו בוששה לבוא, חדלו להאמין באפשרות הגשמתה של הציונות. הדבר נראה עכשיו פאראדוקסלי ביותר בתלוש מן האווירה של הימים ההם, אך הדברים מופיעים, שחור־על־גבי־לבן, באחת מחוברותיה המועטות של מפ"ס.

"... הציונות הפרוליטרית", קוראים אנו ב"מהאסיפה הכללית", ע' 14, "קושרת את הגשמת האידיאל הציוני בנצחון המהפכה הסוציאלית. רק בו, בנצחון זה, רואה היא את הערובה להתגשמות כל האידיאלים הפרוגרסיביים, והציוני בכלל זה — כמובן, במידה שהוא פרוגרסיבי".

מה פירוש "פרוגרסיבי"? אותה חוברת קובעת זאת בפסוק נמרץ: "הציונות תתגשם כציונות סוציאליסטית, או שלא תתגשם כלל". (ש 8)

המפ"ס חלקה על דעת פוע"צ ימין שאת החברה הסוציאליסטית בארץ-ישראל אפשר לבנות בעזרת הבורגנות. בחוברת הנ"ל, שהוצאה על-ידי הוועד המרכזי של מפ"ס בא"י ב-1920, אנו קוראים במאמר ביידיש, בחתימת נ. ברודר, "על עבודתנו הפלש-תיאנית", דברי ויכוח עם נחמן סירקין המנוח ועם מרק יארבלום. את זה האחרון הוא מעמיד על טעותו, ש"ארץ-ישראל צריכה לעבור התפתחות קאפיטליסטית", והוא לועג ל"אנשי אחדות-העבודה", הטוענים שצריך להכין תכנית של בנין סוציאליסטי ולהכריח את הבורגנות היהודית להשתתף בה "תוך לחץ עליה"... "רוצים הם בא"י סוציאליסטית", כותב ברודר, "ומכיון שהם רוצים בכך, מי יוכל להתיצב נגדם!!! נ. סירקין סובר 'שהוא ישכנע את הבורגנות שפדאי לה להקים את הסוציאליזם בא"י'..." "לפי דעתי", מסכם המחבר, "לא ייתכן הדבר, כי היהודי העשיר יעדיף לוותר על ציונותו מאשר לבנות את הסוציאליזם" (ש 8, ע' 10).

באותה חוברת, בחלקה העברי, מודפס מכתב מפתח-תקוה ובו אנו קוראים:

שרויים היו פועלי פתח-תקוה בדאגה לעתידות היישוב ובנין הארץ. עכשיו נחה דעתם. ביקר אותנו הפרופיסור ת. פינמן והוכיח לנו (במספרים מדויקים) שדרושים רק 60 מיליון פונט בכדי להקים ארץ-ישראל סוציאליסטית. וסכום מיוזר זה בינינו לבין הבורגנות היהודית מה הוא? ... יתאסף-נא הקונגרס ונכריח את עשרי רינו שיתנו לנו את מעט המיליונים.

קם פועל פשוט ושאל...: הן העשירים ירצו לבנות א"י קפיטליסטית? הסביר לנו הפרופיסור שישנם שני מיני עשירים בעם העברי: סוג אחד השואף לבוא לארץ ולהתישב בה — אלה יהיו נגדנו. אך הסוג השני, אלה שאין בדעתם לעבור לא"י, הם יתנו מכספם לבנין חברה סוציאליסטית בא"י, כי כולם מבינים כבר עכשיו שאי-אפשר לבנות ארץ-ישראל אחרת. עכשיו שקטה רוחנו. אך שאלה אחת מנקרת עוד במוחנו: מה נעשה היום למחוסרי-העבודה בפתח-תקוה?

המפ"ס אינה מתעלמת מדאגה זו, אינה מטילה את האחריות על השלטונות, כפי שעשתה זאת הפק"פ אחריה. יחד עם אנשי "לאחדות העבודה", אלה שהקימו לאחר זמן את "המשרד לעבודות ציבוריות" אשר ממנו צמח "סולל בונה", מחפשים מנהיגי מפ"ס פתרון לחוסר-העבודה ברוח הציונות הצרופה.

דרכי תנועת העבודה בארץ-ישראל הן שונות מאלו שבחוף-לארץ ושל עמים אחרים. מלבד המלחמה בעד ביסוס וריכוז כוחותיה והשלטתה על כל ענפי החיים — היא עוד אצלנו בהרבה מובנים מלחמה בעד יצירת ה"יש" של העבודה, של העבודה כשלעצמה. זאת היא אחת מהסימאות העיקריות של תנועת עבודתנו הצעירה והזעירה בארץ. וראוי לציין, שבשאיפה הזאת ממלאה תפקיד חשוב גם ההכרה הלאומית העמוקה של שכבות עממיות רחבות שונות (ש 8, ע' 1).

בניגוד גמור לעמדתה של פק"פ, וגם של פוע"צ שמאל בשנים הבאות, כהשלמה לעמדתה בנוגע ל"יצירת עבודה", שוללת מפ"ס את הדעה שהפרידה זמן רב בין

המהפכנים והריפורמיסטים בהסתדרות, אשר לפיה צריך הפועל בא"י להתרכז בהגנה על האינטרסים היומיומיים של הפרולטריון. " ... שכר עבודה מינימלי? השתתפות העובדים במפעלים? ביטוח סוציאלי? לועג ברודר במאמר שהזכרנו. "מה נשתתה פלשתניה מכל הארצות? ... כשהמדובר הוא בפעולה הארצישראלית, צריכים לציין את הפעולה המיוחדת אשר בפניה עומד ציבור הפועלים היהודי, פעולה שאינה קיימת בכל ארץ אחרת" (שם, ע' 9).

הדברים נכתבו ב־1920, בראשית המו"מ בין פוע"צ והקומינטרן. כה גדול היה לחצו, כה אכזרי היה המשחק, עד שבתוך שנה אחת בלבד נסוגה מהם מפ"ס. אולם לא הם אשר החישו את קצה. מכות דראמטיות אחרות ניתכו עליה, ואמונתה התמימה והכנה באינטרנאציונליזם, באחווה בין העמלים הערבים והיהודים, היא שחיסלה.

הימים היו ימי מתיחות גדולה. ההתנפלויות על היהודים לא פסקו משך כל שנת 1919, ובאפריל 1920 התחוללו בירושלים פרעות דמים אכזריות. הוועד המרכזי של מפ"ס פירסם אז כרוז אשר בו הטיל את אשמת המאורעות על "הארי האנגלי הצמא לדם". האשים את "הלידרים שלנו, אשר במשך שנים מנעו את הפועל העברי למלא את חובו לעצמו ולחברו הפועל הערבי", והכריז ש"ארץ-ישראל סוציאליסטית תיבנה על-ידי עבודה משותפת והבנה הדדית עם המוני העובדים של העם הערבי ... שאין כל סתירה בין האינטרסים שלנו ושלם".

שלא כירששתה, הפק"פ, שגם היא המשיכה באמונה תמימה וכנה זו באינטרנאציונל ליוזם, הוקיעה מפ"ס את הפרעות כמעשי "המוני ערבים נהוגים בידי הממשלה האנגלית, השייכים, הפיאודלים והאינטליגנציה השוביניסטית שלהם". ובהמשך אותו כרוז הוסיפה ואמרה: "בעזו ובאומץ עומדים אנו נגד ההמון הפרוע, מוכנים להגן על עצמנו ועל הקרובים לנו בפני כל התנפלות חוליגנית".

למרות זה, וחרף כל האזהרות והאיסורים, תארגן מפ"ס תהלוכה ליפו באחד במאי 1921 כדי "להתקרב אל הפועל הערבי, לעורר בו הכרה מעמדית ולקראו לסולידריות פרולטרית ולאחוות עמים", כדברי אותו כרוז, שהביע את התקוה ש"גל הפרעות יעבור מהר, יתפכח שכרון ההמונים אשר דימו להפכם לחיות טרף, ואז חובנו הוא לבוא הראשונים אל הפועל הערבי, לעורר את הכרתו המעמדית והפוליטית, ויחד אתו לקרוא 'איספו ידיכם' לכל מנצלינו ומדכאינו".

ההמונים לא נענו לקריאה זו. התהלוכה הביאה לידי פרעות חדשות, שבהן נהרגו ונפצעו יהודים רבים.

המאורע הוסיף על האכזבה שאכלה בשורות מפ"ס. הרדיפות והגירושים שניתכו על אנשיה אחרי אותו אחד-במאי אומלל עשו את השאר. המפ"ס ירדה מן הבימה הארצי-ישראלית.

ק פ ס ו פ ק פ

אז נולדה הפק"פ. מיסדיה היו שליחי "הברית העולמית" שהתנגדו לויתור על ה"סעיף הפלשתינאי" ולניתוק מתנועת פוע"צ העולמית, שרידי המפ"ס, שגם הם

ברובם היססו להיכנע לדרישת הקומינטרן — ואחרים, שהיו מוכנים לכך. אין תימה שימיה הראשונים של המפלגה החדשה עמדו בסימן ההתרוצצות שגרם המו"מ עם הקומינטרן.

בתוך שנה אחת — בפברואר ובספטמבר 1922 — עורכת הפק"פ שתי ועידות, שתיהן מוקדשות לדיון בדבר תנאי הקומינטרן — דיון שנסתיים בפילוג. מיעוט מתוך הנציגים בוועידה, שלושה מ־21 — יוסף ברזלי, שטארק וקוטיק — עזבוה ויסדו מפלגה אחרת בשם קפ"פ, שהיתה מוכנה לקבל את תנאי הקומינטרן ללא דיחוי, בעוד שהרוב, אשר גם הוא לא העז לדחותם, היסס לקבלם והחליט להשהות את ההצטרפות לאינטרנאציונל השלישי עוד שלושה חדשים.

בין שתי המפלגות פרצה מלחמה חריפה מלווה חרמות, השמצות וגידופים, שהגיעו אף לידי מהלומות. אנשי קפ"פ היו מכנים את חברי הפק"פ בשם "ציוניסטאלך", "אנשי בליעל", "משרתי הבורגנות והאימפריאליזם", ואילו אנשי פק"פ היו קוראים ליריביהם "ליקבידטורים", "בוגדים מנוולים" וכד'.

נפל בגורלי לספוג את תלונותיהם ואת טענותיהם של שני הצדדים. באגודת-המתכת הייתי נפגש עם מירקין, חבר הקפ"פ. האיש הסוער שאחרי-כן סיים את חייו בברה"מ, מקום שם שירת באיזו "צ'קה", וגם עם רבינוביץ' וגולדשטיין השקטים, שהרפו לדבר על לבי. אולם את עיקר התעמולה הייתי סופג מאיטקין, אחד מראשי הקפ"פ. כלי-אימת שהיה נתקל בי ליד ביתה של מועצת פועלי תל-אביב — יפו. בקרן הרחובות נחלת-בנימין — אלנבי, היה מרביץ בי תורה משך שעות רצופות. נדמה היה לי שהוא עומד שם תמיד, כה תכופות היו פגישותי אתו באותו מקום. איטקין היה הולך תמיד בלווית בחור אחד חסון, יפה-תואר להפליא, בעל בלורית שחורה, ושמו ואלנטין. אינני יודע אם היה זה כינוי, רמז לשחקן-הקולנוע הידוע ששבה אז לבות נשים רבות ביפיו, ואם היה זה שמו האמיתי. הוא היה שותק ושותה בצמא את דברי רבו. איטקין, הלה היה נושא תחת בית-שחיו ספרים עבים והיה מרביץ בי ציטטות לרוב מדברי מארקס, לנין, ובעיקר רוזה לוקסנבורג. הספרים היו עושים עלי רושם, אך הציטטות הלאוני והייתי מנצל כל הזדמנות כדי להימלט מהן אל ה"אטליה" לסנדל-רות של ד"ר זקס.

ה"אטליה" שכן כבוד תחת מדרגות הכניסה לבית מועצת-הפועלים, וזקס, שהיה דוקטור-לספרות, לא עסק אפילו בתפירת נעליים אלא בתיקונן. שקט היה ושל, עושה מלאכתו באמונה, בלי רוגז על גורלו. ציוני נלהב היה והביא ארצה גם את אחיו, שהיה רחוק מציונות ומיהדות. אחיו זה עבד יחד אתי בקבוצת בויאנובר בבנין בית-ביאליק, ביאליק היה מקפיד מאד על טיב הבנין והיה מבקר בו כמה פעמים ביום. פעם נדהמנו לראות את זקס מרים את מעדרו על המשורר. "איך לא תבוש", אמרנו, "הרי הוא משוררנו הלאומי?!"

זקס לא ידע זאת. הוא היה רופא-שיניים במקצועו, בקי בספרות הרוסית — אך את ביאליק לא קרא.

אף שמוכרח היה לעבוד קשה כפועל-בנין, הביא ארצה את משפחת אשתו. בתוך

בניה היה אחד צעיר שהגיע הנה ישר מן ה"קומסומול", מעבודה בצ"קה של טיפלים. הוא אמנם התגעגע לרוסיה אך נשאר בארץ, היה אחד הנהגים הראשונים של האוטור בוסים מתל-אביב ליפו, וכפי שנמסר לי — גם אחד ממיסדי "אגד" או "דן". מתוך חברי הקפ"פ שהכרתי אזכיר עוד את האופה קוטיק, הוא היה ג'ינג'י, סמוק, שמנמן. בבית-הסוהר בירושלים, בו ישבנו שנינו ב־1928, בחדרים נפרדים. היו נטפלים אליו השאוישים הערבים. קוטיק היה טיפוס של עסקן פועלי עממי מובהק. טוב-לב היה, אוהב לנאום ולשיר. היה לו גם קול ערב. כשהאנגלים גירשו אותו מן הארץ הושיבוהו על אניה סובייטית בנמל יפו. הוא התנגד בכוח וצעק אל הקברניט הרוסי שיסרב לקבלו: "יא נייה רוסקי אובינואטל", צעק במלוא גרונו, לתדהמתם של הרוסים. הוא רצה לומר: "יא נייה רוסקי גראז'דאנין" (אינני אזרח רוסי) והחד ליף את המלה ב"אוביוואטל" הפולנית, שפירושה ברוסית זעיר-בורגני. צחקנו הרבה לטעותו התמימה. בברה"מ למד קוטיק באקדמיה ע"ש סברדלוב... ונספה באחד הטיהורים.¹⁵

הסיבה הרשמית להקמת קפ"פ היתה, כאמור, הנכונות לקבל את תנאי הקומינטרן ללא סייג ושהות. בעוד שהפק"פ דחתה את ההכרעה בשלושה חדשים. אולם הפילוג נמשך זמן-מה גם אחרי שפק"פ נכנעה גם היא לדרישות הקומינטרן, והוויכוחים בין שתי המפלגות חרגו ממסגרת זו. רבים מאנשי קפ"פ הגיעו לשלילת כל תפקיד חיובי מהישוב העברי בארץ ובמזרח התיכון, לא ראו בפרולטריון היהודי אלא "חלוציון", שאין לו — ולא תוכל להיות לו — שום הכרה מעמדית. הם שללו גם את האופי המהפכני של התנועה הערבית הלאומית בגלל היותה תנועה של שייכים ואפנדים. מסקנותיהם היו שעל הפועל היהודי לעזוב את מה שקראו לו "הגיהנום הציוני".

המאבק סביב ה"סעיף הפלשתינאי" ולחץ הקומינטרן גרמו שרבים מאנשי קפ"פ לא די שוויתרו על הסעיף אלא גם על פלשתינה עצמה. מצד שני היו בפק"פ אנשים שנאבקו בעקשנות רבה נגד הוויתור, ומשהוחלט עליו שוב לא מצאו חפץ בארץ, לעגו ליישוב, להסתדרות, לפועלים היהודים ולפק"פ, אשר על מיסדיה נמנו — עד שעזבו את הארץ. נציגיהם המובהקים היו הצמד משה — מנחם. הראשון, משה לוי, גיסו של יצחק טבנקין (קראו לו משה בטלן), היה האישי אשר הוסיף להחלטה של ועידת פק"פ בנוגע להצטרפות לקומינטרן פסקה על הצורך ביצירת מרכז יהודי בא"י אחרי המהפכה הסוציאליסטית העולמית — דבר שהביא לידי עזיבת הוועידה על-ידי המיעוט. השני היה שליח ה.ק.פ. הרוסית (המפלגה הקומוניסטית היהודית) שנקרא מנחם פינקלשטיין. בפ'ראקציה קראו לשנים 'משה — מנחם', כה כרוכים היו יחד במעשיהם ובדיבוריהם. נפגשתי אתם בפ'ראקציה ב"עתון החי" שהיה נערך בכל ליל-שבת. על משה אמרו שהוא מעמיק הגות. אני מעולם לא ירדתי לעומק דבריו וגם דיבורו היה בלתי-ברור כדי-כך שהתקשיתי להבינו, הרף כל מאמצי. את מנחם פשוט לא אהבתי. הוא היה ממורמר וגס-רוח.

אגב, שאלה זו של עזיבת הארץ הסעירה גם את הפק"פ שנים אחרי שירדה קפ"פ מן הבימה. כל האופוזיציות שקמו מתוכה — והן היו אז מרובות ומתמידות — דגלו בה.

מי מסיבות "אידיאולוגיות", מי בגלל חוסר-העבודה, החרם על הקומוניסטים. ההתמרמרות נגד הפונקציונרים ה"אפאראצ'קים" של המפלגה, ומי סתם בלי שום אידיאולוגיה.

הק"פ היתה מורכבת יסודות שונים, בעיקר מישהיו פוע"צ-שמאל וחברי "השומר הצעיר". דווקא הראשונים הם שנתפסו ל"ליקבידציה" גמורה ולעזיבת הארץ, בעוד שעריקי "השומר הצעיר" — יוסף ברזלי, זאב בירמן, יעקב קנוסוף ועוד — הפכו תומכים נאמנים של ה"יישובים", זו התיאוריה המקורית של הפק"פ, שהבדילה בין הישוב והציונות, התנבאה לראדיקליזציה של חוגים מסוימים באוכלוסיה היהודית — ובראש-וראשונה של הפועלים היהודים, עד שהקומינטרן הכריח את המפלגה לזנוח את התיאוריה ה"ציונית" ולהקריב את היישוב למלחמה האנטי-אימפריאליסטית כביכול.

(המשך יבוא)

הערות:

1. לפי "ילקוטי פועלי-ציון", חלק א, ע' 84, הוצאת מכון רינגלבלום, תל-אביב, 1954.
2. שם, ע' 85.
3. שם, ע' 96.
4. שם, ע' 96.
5. שם, ע' 134.
6. שם, ע' 135.
7. שם, ע' 152.
8. שם, ע' 122.
9. התכנסה בראשית יוני 1922.
10. ההדגשות — שלנו.
11. "ילקוטי פועלי-ציון", ע"ע 8—167.
12. לפי "על המשמר".
13. לפי "דבר", 25.5.52.
14. הוא הצליח לחזור לפולין מספרד, התרחק מכל פעולה במפלגה, ועבר לקובה. סבל שם קשות ונסע לברז"מ, יחד עם לוחמים אחרים של הריפובליקה הספרדית שנמלטו לאמריקה הלטינית. אחרי המלחמה חזר דוא לפולין והיה שם ראש הארגון היהודי הקומוניסטי. תאונת-דרכים מזוה, דומה לזו אשר בה נספה במינסק, כמעט באותו זמן, מנהל התיאטרון היהודי במוסקבה, מיכאלס, שמה קץ לחייו הסוערים ב-1948.
15. אסתר פלדמן מספרת, בזכרונותיה המעניינים, על הקשיים אשר בהם נתקל קוטיק בלימודיו. סיפור-חייה, "כלא בלי סוגר", מופיע בימים אלה בהוצאת "עם הספר".

אורסולה וטרמן: שני ספרים

1. קובה

"הרי האבאנה מתה עכשיו, התיבב איש־עסקים בריטי קשיש. אך היא לא היתה מתה כל־עיקר. רק נעשתה קובאנית יותר. הכושים היושבים על ספסלי־השיש של הפראטו, ילדים המשחקים ב'תופסת' תחת האילנות, גודדי בנות־האיכרים ששיפנו אותן במלוגי־התיירים הגדולים לצורך קורסים של תפירה — כל אלה חיים היו בעירם שלהם, וסוף כל סוף להם היתה. היו, כמובן, גם זרים, הזרים החדשים, מארצות שקודם־לכן מעולם לא שלחו תיירים לקובה, ומטריד היה הדבר בתחילה לשמוע איך זאטוטים קוראים אלי: 'סובייטקו, סובייטקו!' אם הייתי טוען שאינני סובייטי, היו מוסיפים ומנחשים — צ'כי, פולני, גרמני — עד שאמרתי להם שאני אנגלי, אבל בעיניהם היו כל ארצות אירופה רחוקות באותה מידה ממש. 'אתה מדבר אנגלית?' היו שואלים, ואחר־כך היו תמהים על שאינני אמריקאי. לפני

המהפכה היו הזרים כולם מעור אחד".

אלה היו קצת מרשמיו הראשונים של ניקולאס וולאסטון כאשר יצא למסעו בים הקאריבי ובאמריקה התיכונה, סיור שנמשך מפברואר עד יוני 1961. ניקולאס, שנולד ב־1926, בנו של החוקר הידוע ד"ר א.פ.ר. וולאסטון, שירת בצי הבריטי במלחמת־העולם השניה עוד בטרם יסיים את בית־הספר ממש. חיי סטודנט בקמברידג' שלאחר המלחמה נראו לו מן־הסתם שאננים מדי, ולפיכך יצא לעבור במכונית־משא את אפ־ריקה וסופו שנעשה מנהל בורסקיה בקניה. מחשש פן ייעשה איל־הון, ומחשש חמור עוד יותר שיקח לו לאשה אחת מאותן בנות קניה (הלבנות!), חזר לבסוף לקמברידג' ב־1953, לעמוד בבחינות לקבלת התואר. אחר־כן יצא למסע־שיט מקורנוול לאיי־שלמה באוקיינוס השקט, נדד ברחבי אוסטרליה, מקום שעבד בתחנת־צאן; בהודו העפיל לארבעה שיאי־בתולים בהרי־ההימאלאיה; כמו כן שוטט באיראן, מקום שם נכלא על־ידי הצבא משך עשרה ימים, בפאקיסתן ובתורכיה. כעבור שנתיים נסע לסין ולהודו־סין וכתב את הספר "סין בבוקר". ב־1961 הוליכתו הסקרנות לקובה ולשכנותיה, כ"נסע אנגלי, בור אך מתעניין". התוצאה היא אחת התעודות האנושיות ביותר על קובה והמדינות־האחיות, הקרויה "רומבה אדומה" (הוצאת הודר את סטאוטון, לונדון, 1962).

הוא הגיע בלי שום משפטים־קדומים, ולפי דבריו שוחח עם "קומוניסטים וקפיטליסטים, שגרירים ואיכרים, חיילים, רופאים, חנוונים, שיפורים, כוהנים, יצאניות ונשיאים". הרושם העיקרי שלו בעת ישיבתו הראשונה בקובה הוא כי זאת "מהפכה של צעירים; של אנשים שקצו במחזור הישן־הנושן של מהפכות, שלא נסתפמו אלא בחילופי נשיאים; אנשים שנלאו מהיות משרתיים של אנשי־עסקים אמריקאיים וסר־סורי־עבירה לתיירים אמריקאיים והם שואפים להכרת־ערך־עצמית ולזהות לאומית... זה היה הסיכוי — סיכוייה של קובה, וכן גם זה של אמריקה. הסיבוב המשמים של משטרים שלידתם באלימות, שחיהם עוברים בשחיתות ובאנוכיות ואלימות נוספת מביאה עליהם את חורבנם — סיבוב זה הופסק סוף סוף. כאן היה משהו חדש, פטריו־טי, שופע־עלומים, גאה וקנאי; משהו שתחילתו רופסת אלא ששרשים לו באמת ובלבתיים של בני העם. זאת לא היתה מהפכת־חצר נוספת... זאת היתה הפגנת רצון

נו של אדם לחיות בחופש במולדתו שלו, בארצו שלו, תחת שמינו שלו. קובה ניצלה את ההזדמנות, אבל אמריקה, שלגביה דברים בלתי־אמריקאיים הם דברים אנטי־אמריקאיים, חשה על־בון. אמריקה צעקה, וקובה לא שמה לב. אמריקה הפכה עורף, וקובה, שזקוקה היתה עד מאד לעזרה, פנתה אל המקום האחר היחיד שבו יכלה למצאה. התמרון של אמריקה העלה חרס. ואם נגרע משחו מפבודה בעיני אמריקה הלטינית הרי היה זה בגלל עירונגה שלה כלפי הלאומיות...”

המיליונרים, שהכנסותיהם פתחו במידה חמורה או שאחזותיהם הוחרמו, רובם ברחו. איש לא הצטער על מנוסתם, “שפן כמעט כולם כאחד השתמשו בכספם למטרות אנוכיות בארץ שבה היו בני־אדם טובלים חרפת־רעב. שיחרורה של קובה, שעל־אודותיו הם מצעקים כל־כך, אינו רק שיחרור מארצות־הברית אלא גם מהם עצמם, ומעברם שלהם; שהרי גם באטיסטה היה קובני. אבל הארץ עצמה עשירה היתה — בעצם ממנה הפיקו עשירים את עשרם — ולא היתה זקוקה אלא לקצת מנהיגות וארגון חסרי־פניות כדי להצמיח גם לבני־העם טובת־הנאה כלשהי. העובדה שצרכים הכרחיים כגון ריפורמה אגרארית, חרישתן של אדמות־בתולים, שתילת פירות וירקות שעדיין לא גידלום בקובה מעולם לפני כן, הרחבת שדות האורז, מפעלי השיכון הגדולים בערים, ארגון הפועלים, והתכניות ההססניות הראשונות לפיתוח תעשייה קלה — העובדה שפל אלה צריכים היו להמתין עד לדבר שהאחד קורא לו ניפוץ החברה וחברו רואה בו הרס הכלכלה, עובדה זו אינה מניחה מקום לגאווה לאלפי הקובנים אשר במיאמי, ובעצם גם לא למיליונים אשר בקובה. ופירוש הדבר היה כי משום שאיחרו כל־כך הרי נתלוו אליהם כל הדברים האיזמים הללו — המדים, שיעורי האינדוקטרינציה, רקיעות־הרגליים וצווחות־התזויות, בתי־הכלא המתמלאים אדם וכיתות־היורים.

ולאסטון לא ישב בהאבאנה אלא שוטט בכל רחבי קובה, בעיקר בג'יפ, פעמים בלויית פקידים, תכופות כשהוא ממשיך בדרכו ברכבם של אחרים כיד המקרה. בכתבו על משק קואופרטיבי חדש בפנים הארץ, הוא אומר: “פתאום נתחוויר לי מה כל עניינה של המהפכה... לשעבר היתה זו נחלתו של איש עשיר, אבל בימיו לא היה בה דבר מחוץ לאבק ושיחים דלים. עכשיו היה יכול של עגבניות צומח מתוך המדבר. בארות נכרו ואינם היו מפפים בתעלות־עפר. טרקטורים צהובים תולשים היו את השיחים שנותרו, צמדי בני־אדם מפזרים היו דשנים על־פני האדמה החרושה, מכוניות־משא מביאות היו מטענים של ארגזים ריקים, וגברים היו קוטפים עגבניות. היו גם גידולים אחרים — כרוב, פלפל, אורז; ובאמצע המשק בונים היו מושבה, טורים־טורים של מעונות־בטון קטנים, בית־ספר ו'חנות עממית'...”

לאחר חדשים־וחצי יצא המחבר את קובה ועשה דרכו לגוואטימאלה, סלוואדור, הונדוראס, ניקאראגואה, קוסטה־ריקה, פאנאמה, האיטי, הרפובליקה הדומיניקנית, פוארטו־ריקו — וחזר לקובה. “לולא ביקרתי בתשע הארצות האחרות הללו” הוא כותב, “הרי מעולם לא הייתי מתחיל להבין את משמעותו של המתרחש בקובה ואת פירושו לגבי שכנותיה. המהפכה במובן אחר — לא במובן גיאוגרפי בלבד אלא גם במובן רגשי ומדיני וכלכלי — מנשבת היתה, בדרכים שונות, בכל עשר הארצות. היא היתה במחשבותיהם של הכל, על לשונו של כל אדם, בלבו של כל אדם”. את בני גוואטימאלה מצא “נקרעים בין האנטי־קאסטרואיסטים, הפרו־קאסטרואיסטים, והאדישים. האנטי־קאסטרואיסטים היו המיעוט הקטן של עשירים, שמטבע־הדברים חשים היו בכוח משיכתו של קאסטרו לגבי העניים ובספנתו לגביהם. אבל תחת שיעשו נסיון להפיג אותו כוח־משיכה באיזו קריאה אלטרנטיבית, עשו בדיוק מה שעשו עשיריה של קובה בשעתם; הם שמו מבטחם בצבא ובפנסיה, ואת ממונם השקיעו בחוץ־לארץ. הם לא למדו שום לקח מקובה ובעיניהם היו הקובנים סתם

אנשים שפקדה אותם איזו פורענות קובנית מיוחדת-במינה. לא היה להם מצפון חברתי אף לא שכל ישר. הגוואטימאלים אוהדי קאסטרו היו מיעוט קטן עוד יותר של סטודנטים, אינטלקטואלים ו'לבני-צווארון' מובטלים... אשר לאדישים, אלה היו פשוט כלל העם של גוואטימאלה, הרוב העצום של איכרים, פועלים ואינדיאנים, שרובם בורים ואשר כמעט לא חל שינוי בחייהם משך ארבע-מאות שנה. הפוליטיקה לא היתה נחשבת בעיניהם כ'ל-עיקר'... אבל בזמן האחרון, במספר השנים האחרונות, שמעו על איש אחד בקובה — לא חשוב היכן זו נמצאת — שלקח אדמות מן העשירי רים ונתן אותן לעניים ואשר קיצץ בדמי-החכירה, והוא ודאי אדם טוב."

לא מהפכה במונח המקובל דרושה באמריקה הלטינית אלא תמורה חברתית גמורה — ודבר זה התברר לוולאסטון יותר עם כל ארץ חדשה אשר ביקר בה. באל-סלוואדור דור מצא כי "בין האלפים הספורים שהם בעלי מכונית לבין שני המיליונים שאין להם אפילו זוג נעליים אין כמעט שום איש". ואולם נדמה היה לו כי יותר משאר הרפובליקות של אמריקה התיכונה פאנאמה היא זו אשר לה יחסי קירבה הדוקים ביותר עם קובה שלפני קאסטרו. "יושבי שתי הארצות חיו בסמוך לעם של ארצות-הברית, ולגבי השכן העני היה זה נסיון שקשה לסבלו. מתוך ענים ודחקם הביטו הפאנאמים אל מעבר לגדר וראו אורח-חיים שלא היתה להם שום תקוה להגיע אליו לעולם. בקובה מלונות-התיירים, בתי-הקאזינו ומועדוני-הלילה הם שהיו לצנינים, כמו גם חוות העושר שאין לו שיעור ממש מעבר לאופק; בפאנאמה היו לצנינים השא-גנות הפרוורית של שטח-המגורים שבאזור התעלה, הכבישים הסלולים והמדשאות המטופחות, כרי-העשב והמועדונים היקרים". וולאסטון עבר את אזור-התעלה במסלול-לת-הברזל, העוברת מן האוקינוס השקט עד לאטלנטי, שתחילתה ב"גבעות-באלבו, בתוך הגנים שאין בהם רבב והדקלים הניצבים כגדוד, השדרות שאין בהן דופי והבתים המרווחים, שפל אחד מהם מכונית גדולה חונה במוסכו ותינוק מצווח בו מאחרי פילת-היתושים... המסע מסתיים בחוף האטלנטי, בחנויות התיירים של העיר קולון, שבהן מוצגים לראוה שמלות-סארי, כלי פליז ופילי-שן מתוצרת בינארס. בא-וויר עומד ניחוח של קופרה ומשהו מריחו של עץ-האלמוג. מאחור נמצאים בתי-המרוז, שעל קירותיהם מתנוססים תצלומים ישנים של אניות גבהות-ארוכה... ובריר-פתיים משפנות-העוני, דלים, מזוהמים וצפופים עד-להחריד."

בכל מקום מצוי הניגוד בין האביון למיליונר אך בשום מקום אין הוא גס ומשוקץ כמו בהאיטי, "רפובליקה שחורה המלאה כושים שאבדה להם סגולתם היקרה ביותר — גאווה". כיום, משנעשתה מצוקתה של האיטי ראויה לכותרות העתונים עד כדי כך שהעסיקה אפילו את סוכנויות-הידיעות החשובות ביותר והצריכה את גיוסו של צבא אמריקאי, כיום אולי העולם יודע מעט יותר על נתיבי-יסוריה של האיטי, שאחדים מאתנו ידעו עליו מזה עשרות בשנים, בלי שיהיה איש נתון דעתו על קינותיה. ואולם ניקולאס וולאסטון ידע זאת בעת ישיבתו שם ב-1961, בזמן שבו היה "כוחו האמיתי של דיוואלייה", כשם שהיה ימים רבים קודם-לכן, "החיל העצום של בריונים, אלמים, אנשי-אגרוף — ה'טונטון' מאקוט. במימשל-ירודנות אחרים יש לפחות מוסדות — הכנסיה, האוניברסיטאות, המעמד הבינוני — המעמידים איזה מין צד-שכנגד... אבל בהאיטי הופר שלטון-החוק מכל-יכול, ועל האוכלוסים מושל בשרי-רות-לב מי שהיה מפקח-תברואה, בעזרתם האכזרית של ה'טונטון' מאקוט' שלו... בני-אדם מתחבאים בשגרירויות, או מתחבאים השד'יודע-היכן, או שנמלטו לארצות-הברית, או שראו אותם באיזה כפר בצפון, או שהופו עד-מות, או שהם נמצאים לפי השמועה בונצואלה, או שאמרו עליהם שהם במאסר, או במקסיקו, או שלא אמרו עליהם ולא-כלום... דיפלומט-מלומד אחד זקן, שכתב ספרים, השתתף בוועידות בינ-לאומיות ומסר עדות לפני חברה-לאומים, אמר כי מימיו לא ראה כמצוקה הזאת.

הוא בכה על מר־גורלם של בני האיטי, לא מפני שהם בני־ארצי, לא מפני שהם ידידי, לא מפני שהם שחורים — אלא מפני שהם בני־אדם".

המחבר נפגש עם הפקיד שהיה ממונה על מרכז־הסיוע האמריקאי. הוא היה כושי; "הוא נמצא במצב בלתי־טבעי — איש שחור המחלק את סיועה של ארץ לבנה למדינה שחורה. אבל שלש השנים שבהן עסק בכך הנחילוהו אכזבה בלבד; שחיתות הפוליטיקאים של האיטי והיעדר כל מוסר העציבו את לבו של אדם טוב, אחוז־יאוש... אבל הוא תלה את האשמה בארצות־הברית כמעט לא־פחות מאשר בהאיטי; אמריקה לא היתה לה כל זכות לשבת לה כל אותן שנים כשהיא מעלה פימה עלי־כסל ומשגרת רק תיירים שילטשו עיניהם לנוכח תצוגות של וודו. בזמן האחרון הוזרם גם כסף, אך הוא ירד לטמיון בביב השחיתות. נקעה נפשו בו כתום שלש שנים שבהן הוא יושב בישיבות עם פקידי־ממשלה האיטיים, בדעתו שהם משקרים לו ובדעתו שיודעים הם שהוא יודע שהם משקרים".

ואולם הפקיד הזה היה היוצא־מן־הכלל המעיד על הכלל — אולי משום שהיה שחור, ואולי פשוט משום שהיה אדם טוב. היחס השיגרתי של בני צפון־אמריקה הוא יחס של בוז. "אי־אפשר לנהוג בלאטינים האלה כנהוג בבני־אדם", אמר למחבר אמריקאי אחד בפוארטו־ריקו, אמריקאי שבזמנו עמד בשביל באטיסטא ובשביל טרוח־יילין כאחד. "אני יודע. אני מכיר אותם כולם, ממצר־מאגילאן ועד מקסיקו. תשעים אחוז מהם הם בבחינת תת־אדם והשאר הם נוכלים. דרוש להם מישהו שיצליף בשוט.

"רסקו" חברה להתישבות חקלאית ועירונית בע"מ

המשרד הראשי:

תל־אביב, רח' הריפני 1, טלפון 67561/8, 67471/2

לעומת זה, הרי לך טרוח־ליליו. הוא היה אדם שיותר מדי דיברו בו סרה". אמנם כן, הוסיף איש־עסקים גרמני, "אין טוב מרודנים". בסוף מסעו שוב חזר וולאסטון לקובה, הוא לא היה רומנטיקן ומעולם לא הוקסם מפִּיֶדֶל. היו כמה דברים שלא יכול להתרגל אליהם מעולם. "מעולם לא יכולתי ללמוד להינח באוטובוס אם היה שכני נושא אקדה טעון הננעץ בירכי. מעולם לא יכולתי להיות שמח וטוב־לב בעלותי במעלית עם מיליציאנה קטנה והמודה בת חמש־עשרה שטומיגן על כתפה ואצבעותיה מפוזות על ההדק. עוד פחות מכך יכולתי להתרגל לפחיתות־הכבוד שבחיפושי נשק ליד בניינים ציבוריים — כשאני עומד במועל־ידיים בעוד איזה זקיף, היושב על שרפרף, רובה מונח על ברכיו וסגיר בפיו, בודק את גופי מלמעלה עד למטה. אבל כאשר קרה הדבר בפעם האחרונה, סמוך לפני עזבי את האבאנה, הייתי כעוס ומאושר בעת־רובעונה־אחת עד כדי כך שאמרתי לזקיף שהיום יום־הולדתי. הוא הניח לרובהו ולסגיר שלו, קם ממקומו ולחץ את ידי". גם זאת היתה קובה — נסערת ודרוכה תמיד על משמרתה מפני מרגלים וחבלנים אך עם זאת מסבירת־פנים ואנושית. "אפילו היה הדבר מבולבל וחסר־יעילות", כותב וולאסטון, "הרי היו עושים זאת בשביל עצמם, לא בשביל בעלי־מניות של איזו חברה ענקית. קובה היתה בדרך, ואף אחת מן הארצות האחרות עדיין לא יצאה לדרך".

הדבר שהפתיע אותו, בחזירתו אחרי פלישת־הנפל במפרץ־החזירים, היה זה שלאחר כל הסיפורים ששמע על הפליטים המשוועים לצאת, כה רבים היו הקובנים במטוס שחזר לקובה ממיאמי. "גם אני", כותב הוא, "אילו הייתי קובני מעדיף הייתי לחיות בקובה".

2. איינשטיין

"וזה הדבר היחיד שעשיתי: בהפסקות ממושכות הבעתי בפומבי דעות על אותם תנאים בחברה שנראו לי רעים ואומללים עד כדי כך שאילו החרשתי כי אז הייתי חש עצמי אשם בשותפות־לדבר־עבירה. אמת שבשנים האחרונות התרבו המקרים האלה יותר ויותר; אבל דבר זה ודאי שאיננו באשמת".

המובאה הזאת לקוחה מדבריו של איינשטיין על "זכויות האדם", שנשלח בפברואר 1954. כלומר קצת יותר משנה לפני מותו. משא זה אפייני הוא גם לענותו המופלגת גם לתחושת האחריות שקיננה בו, סגולות המפליאות את הקורא בכל עמוד של הכרך רבי־הרושם, הקרוי "איינשטיין על השלום" (בעריכת אוטו נתן והיינץ נורדן). הקדמה מאת ברטרנד ראסל. הוצאת מתיאון, לונדון, 1964). מהשקפתו הפאציפיסטית. שאותן ביטא ברבים בפעם הראשונה, אחרי פרוץ המלחמה ב־1914, ועד לאיגרת הלא־גמורה אל ישראל על הנושא של קיום־צוות ישראלי־ערבי, שנש־ארה בעזבונו. "הרי מחוץ למסירותו למדע", כותב אוטו נתן במבוא שלו, "לא היה ענין חשוב לו יותר או קרוב ללבו יותר מהחלטתו הנחושה שהכרח לשים קץ עולמית למוסד המלחמה". בהודעות ובהופעות פומביות כמו גם בחליפת־מכתבים פרטית, מעולם לא נלאה אלברט איינשטיין מהיות חלוץ בדרך, בכל אשר יוליקהו מצפוננו, ומהביע השקפות פומביות, גם אם ירגיז בהן את תקיפי הארץ, אם אך יהיה בהן כדי לסייע לפלס את הדרך להבנה מקיפה יותר בין הבריות. "לא היה הבדל בדבר", מוסיף העורך, "אם היה הפונה אליו אישיות בעלת שם מדעי או ציבורי גדול, או אדם שאינו ידוע כלל לא לו ולא לעולם. פועל היה בלי דיחוי, כשהוא

קשוב תמיד לרגשותיו של כל אדם שבא אתו בשיגרושית, ויהיה מעמדו כהיים שפל ככל שיהיה... 645 העמודים הבאים יש בהם משום עדות למכביר לאמירות האלו ולא די שהם מאפשרים הצצה בלתי־רגילה במניעיו של אחד מגדולי האנשים שבכל הדורות אלא שהם גם מצטיירים כהיסטוריה חברתית של המחשבה המתקדמת משך קרוב למחצית המאה".

איינשטיין, שהיה פאציפיסט מובהק משך קרוב ל־20 שנה, תמך תמיכה מיוחדת בתנועת סרבני־המלחמה בפרט ובתנועת־השלום בכלל במלחמת־העולם הראשונה. במאי 1930 כתב לתנועת "לא עוד מלחמה" באנגליה: "שאלתם אותי מה הרגשתי ביחס לזיקה בין המדע למלחמה. המדע הוא מכשיר רב־כוח. דרך שימוש, אם יהיה לברכה או לקללה לאדם, תלויה גם בהשתמש בו להריגה. הפתרון לבעיותינו אינו יכול לבוא מן בני־אדם, אך אפשר גם להשתמש בו להריגה. הפתרון לבעיותינו אינו יכול לבוא מן המדע; יכול הוא לבוא רק מן האדם עצמו. כל זמן שמאֱלפים בני־אדם באורח שיטתי לעשות פשעים נגד האנושות הרי יכולה המנטאליות הנוצרת בדרך כך להביא רק שוב ושוב לידי פורענות. תקוותנו היחידה נעוצה בסירוב לכל מעשה היכול לסייע להכנת מלחמה או לתכליתה". כעבור עשרים־ושתיים שנה, באיגרת לשבוע־החינוך־הקנדי, עתיד הוא להשתמש בהקבלה דומה באשר לכוח הגרעיני: "הגילוי של תגובות־שרשרת גרעיניות אינו חייב להביא לידי השמדת המין האנושי יותר משהביאה לכך המצאת הגפרורים...". ועוד ב־1931, באיגרת אל האינטרנאציונל של סרבני־המלחמה, פנה איינשטיין "במיוחד אל האינטלקטואלים. אל חברי אנשי־המדע אני פונה בקריאה שיסרבו לשתף פעולה במחקר לצרכים מלחמתיים".

אחרי 1933 היו הפאציפיסטים מצטיים לעתים קרובות את המשפטים האלה בבואם להאשים את איינשטיין על שנשט את עמדתו המוסרית כמתנגד גמור ומוחלט למלחמה, אלא "תפיסתו של שלטון בלתי־מוגבל בלבה של אירופה על־ידי קונסטלציה פנימית שהתריסה כנגד כל חוקי המוסר והאתוס והעלתה על נס את המלחמה" היא שלדעת עורכיו של הספר "גרמה לו לאיינשטיין שיחדל מלתמוך בהתנגדות למלחמה". טראגי הוא הדבר, מוסיפים הם ואומרים, "שההבנה המעמיקה יותר בעולם הפיזי, אשר לה סיעע גאוני המדעי של איינשטיין, באה על ביטויה המעשי הראשון... בייצור מכשיר־השמדה עצום מספק, ושהוא, אשר כל ימיו שאף במסירות לעולם שאין בו מלחמה, "נמצא מספק, מחמת איוז עקימה אירונית של ההיסטוריה. את הבסיס המדעי לאיום הרציני ביותר על המשך קיומו של האדם: הפצצה האטומית".

אם שיגרה היא כיום לומר שמכתבו הגורלי של איינשטיין אל פֿרנקלין ד. רוזוולט — מכתב שנכתב מתוך הפחד שמא יהיה היטלר הראשון שיפיק את הפצצה — הוא שהציע את ארה"ב בראשונה בדרכה האטומית ב־1939, הרי עדיין עובדה בלתי־ידועה כמעט היא שב־25 במרס 1945, ארבעה וחצי חדשים לפני הירושימה, כתב איינשטיין אל רוזוולט מכתב שני, שתכליתו היתה לנמנע את השימוש בפצצה מעל אזור מיושב כלשהו. המכתב הזה נמצא בלשפתו של הנשיא אחרי מותו ב־12 באפריל. במאמר ב"ניו־יורק טיימס" מיום 23 ביוני 1946 כתב איינשטיין: "לפני ההתקפה על הירושימה הפצירו פיזיקאים חשובים במשרד־המלחמה שלא ישתמשו בפצצה נגד נשים וילדים חסרי־מגן. אפשר היה לנצח במלחמה בלעדי זאת. ההחלטה נתקבלה מתוך שימת־לב לאפשרות של אבדן חיי אמריקאים לעתיד־לבוא; אבל עכשיו עלינו לתת דעתנו על אפשרות אבדנם... של חיי מיליונים. ההחלטה האמריקאית אפשר שהיתה שגיאה פאטאלית, שכן בני אדם מתרגלים למחשבה שפלי־נשק שהשתמשו בו פעם אחת ייתכן להשתמש בו שוב... המדע העלה את הסכנה הזאת, אבל הבעיה האמיתית היא בנפשותיהם ובלבבותיהם של בני־האדם... עלינו להבין שלא נוכל לעשות תכניות למלחמה ולשלום בעת־ובעונה־אחת".

במאבק שלאחר 1945 לאיסור הנשק האטומי ניאות איינשטיין למלא תפקידים של ההגנה במידה שלא קיבלם עליו מעודו קודם־לכן. הוא עשה כן מפני שמשוכנע היה באיום העצום הנשקף לאנושות מפלי־הנשק האטומיים, ובלי ספק גם משום שחש בתפקיד אשר מילא הוא עצמו בייזום העבודה שהביאה בסופו של דבר לידי ייצור הפצצה. באיגרת אל משתה־היובל לזכר נובל בדצמבר 1945 כתב לאמור: "הושג הנצחון במלחמה אך לא בשלום... לעמי העולם הובטח חופש מפחד; אבל העובדה היא שהפחד בין האומות גדל במידה עצומה מאז נסתימה המלחמה".

מלכתחילה ברי היה לו שרק הסכם בין ארצות־הברית לברית־המועצות יוכל להבטיח עתיד של שלום. עוד במאי 1946 אמר לסטודנטים חברי התנועה "למען ממשלה עולמית פ־ראאלית": "פתרונה של בעיית־הגורל תלוי אך ורק בהשגתו של הסכם מרחיק־ראות בין הארץ הזאת לבין רוסיה... רבים אומרים כי במסיבות הנוכחיות לא ייתכן הסכם יסודי בין ארצות־הברית לברית־המועצות. אמירה מעין זו אולי היתה מוצדקת אילו עשתה אמריקה מאמץ רציני באמת בכיוון זה מאז סוף המלחמה. נדמה לי שאמריקה עשתה בדיוק את ההיפך". בעמדתו זו התמיד. למרות אכזבות הרבה משני המתנות; הוא היה חלוץ תקיף לאמונה בקיום־עצות של שלום. במכתב אל נורמן קאזינס ב־2 באוגוסט 1950 כתב לאמור: "הדבר המעורר בי התנגדות במאמר הוא שלא די שאינך מתקומם על הפחד ההיסטרי הנפוץ בארצנו מפני תוק־פנות רוסית אלא שאתה ממש מעודדו". אך כבר בפברואר 1948 כתב במכתב אחר: "בעיית השלום והבטחון אכן חשובה היא הרבה יותר מן הסיכסוך בין הסוציאליזם לקאפיטליזם. קודם־כל חייב האדם להבטיח את המשך קיומו; רק אחר־כך יוכל לשאול את עצמו איזה מין של קיום הוא מעדיף". ושוב, באיגרת מחדש מרס 1952, כתב איינשטיין: "לפי דעתי אין טעם הרבה לדבר על 'אורח־החיים שלנו' או על זה של הרוסים. בשני המקרים ענין לנו במכלול של מסורות ומנהגים שאינם מצטרף לכלל שלמות אורגאנית. ודאי, ראוי יותר להעלות את השאלה איזה הם המוסדות והמסורות שהפסד מהם לאדם ואיזה הם אלה שהוא נשכר מהם; איזה הם המוספים אושר לחייו איזה המוספים על יגונו. אר־או יהיה עלינו לאמץ לנו מה שנראה לנו טוב ביותר, בין אם הושג אצלנו ובין אם הושג באיזה מקום אחר בעולם".

מימי הירושימה ועד שעת מיתתו, לאחר עשר שנים, תמיד היתה בעיית הקיום האנושי ראש־מעייניו. בתזכיר אל הארוולד יורי, בדברו על ועידה של מדענים אטור־מיים ביוני 1947, כתב איינשטיין: "איך נוכל להגיע בעתיד הקרוב להסכמה עולמית בדבר ביטול האיום של מלחמה אטומית, ובסופו של דבר — ביטול אפשרות המלחמה עצמה? אם לא נצליח למצוא את התשובה על שאלה זו, הרי התשובה על כל שאלה אחרת איננה ממין הענין". מודאג היה ביותר מפני "המנטאליות הצבאית" הגוברת בארה"ב, ובחוברת־הקיץ של "אמריקן סקולר" (1947) כתב: "עלי להודות שמדי־ניות־החוץ של ארצות־הברית מאז סיומן של פעולות־האיבה מזכירה לי לעתים קרובות, בצורה שאי־אפשר להתגבר עליה, את מדיניות־החוץ של גרמניה תחת שלטונו של הקייזר וילהלם השני... אפייני הוא למנטאליות הצבאית שהיא מחשיבה גורמים חמריים, כגון פצצות־אטום, בסיסים אסטרטגיים, כלי־נשק מכל הסוגים, מקורות של חמרי־גלם וכיוצא באלה — ובתוך כך האדם עצמו, מחשבותיו ושיפור־תיו נראים לה פחות־ערך בתכלית. בגישתה התיאורטית יש למנטאליות הצבאית איזה דמיון למארקסיזם. שניהם ממעיטים את דמותו של האדם ורואים בו סתם 'כושר' או 'כוח־אדם'. בהשפעת מחשבה מסוג זה נעלמות פשוט המטרות הקובעות ברגיל את שאיפותיהם של בני־האדם. כדי למלא את החלל הופכת המנטאליות הצבאית את החוקת ה'כוח־בעירומו' למטרה בפני עצמה... ציד־מכשפות פוליטי והתערבות ממשלתית... נראים בבחינת הכרח בלתי־נמנע, ומשום כך אין הם

נתקלים בהתנגדות עממית מאותו סוג שבמקרה אחר עשוי היה לשמש להגנת האוכלוסיה. "כעבור חדשים אחדים אמר בנאום באיגוד של כתבי-החוץ כי "מחשבה אובייקטיבית והומאנית" נעשתה "בלתי-אפשרית למעשה; מחשבה מעין זו תיראה אפילו חשודה ובלתי-פטריוטית".

עם גבור ציד-המכשפות יצא איינשטיין תכופות להגנה על אינטלקטואלים שנרדפו בשל השקפותיהם הלא-מקובלות. במכתב אל ה"ניו-יורק טיימס" מיום 16 במאי 1953 כתב לאמור: "כל אינטלקטואל הנקרא בפני אחת הוועדות [ועדות-החקירה של הקונגרס] מן הדין שיסרב להעיד, ז.א. עליו להיות מוכן לכלא ולחורבן כלכלי, הקצרה — להקריב את טובתו האישית למען רווחתה התרבותית של ארצו... אם יהיה מספר מספיק של בני-אדם המוכנים לנקוט את הצעד החמור הזה, הרי תאיר להם ההצלחה פנים. אם לא, הרי אין האינטלקטואלים של הארץ הזאת ראויים כלל לדבר טוב מן העבודות המיועדות להם". במכתב אל אליזבת מלכת בלגיה נגע קודם-לכן באותו נושא (6 בינואר 1951): "כל זמן שהוכח כי ייתכן בסופו של דבר, במחיר כבד מאין כמוהו, להנחיל תבוסה לגרמנים, תפסו האמריקאים היקרים את מקומם בעוז ומרץ. מי יעשת אותם? הפורענות הגרמנית מלפני שנים חוזרת-ונשנית; אנשים מקבלים את הדין בלי התנגדות ועושים ברית עם כוחות הרע. והרי אתה עומד מנגד, חדל-אונים".

עד כמה היתה רוחו נכאה עליו לפעמים, דבר זה מתברר מתוך גילויי-דעת ב"ריפורטר" מיום 18 בנובמבר 1954, חדשים אחדים בלבד לפני מותו: "שאלתם אותי", כתב לאמור, "מה דעתי על מאמריכם בנוגע למצבם של אנשי-המדע באמריקה. תחת לנסות ולנתח את הבעיה, רוצה הייתי להביע את רגשותי בהערה קצרה: אילו שוב הייתי איש צעיר, והיה עלי להחליט כיצד להתפרנס, לא הייתי מנסה להיעשות איש-מדע או מלומד או מורה. מבפר הייתי להיעשות שרברב או רוכל. מתוך תקוה למצוא אותה מידה צנועה של אי-תלות שעדיין אפשר להשיגה במסיבות הנוכחיות".

בעיית המצפון והאחריות המוסרית, שהדריכה את מנוחתו עוד ב-1914, מעולם לא פסקה מלהדהיגו. בעיה זו צצה אפילו בהחלטתו לדחות את הפהונה של נשיא מדינת-ישראל, שהוצעה לו אחרי מותו של וייצמן ב-1952. אף כי כמה וכמה מניעים מילא כאן תפקיד, כתב איינשטיין ב-21 בנובמבר 1952 אל עזריאל קרליבך: "נתתי דעתי גם על המצב הקשה שיוכל להיוצר אם תקבלנה הממשלה או הכנסת החלטות שהוכלנה להביא לידי התנגשות עם מצפוני; שכן העובדה שאין לך שום השפעה ממשית על מהלך-המאורעות אינה משחררת אותך מן האחריות המוסרית".

במכתב אל ידיד, שלושה ימים לאחר-מכן, העלה איינשטיין עוד טעם לדחיית הפהונה הרמה. "ההצעה מאת אחי הישראלים נגעה עד עומק לבי. אבל דחיתי אותה מיד בצער פן באמת. אמנם נכון הדבר שמורדים רבים סופם שנעשו דמויות מהוגנות, אפילו אישים בעלי-שררה; אך אני אינני יכול להביא עצמי לידי כך". ברנד שו אמר פעם שיש לאדם נכון היה מרדן בענייניו — הנבונים ביותר נעשו מהפכניים יותר ככל שהוסיפו שנים. גאוונו של איינשטיין, שנעלה היה מן המידה הנורמלית של כל תבונה, מהפכני היה עד כדי כך שמעולם לא עשה פשרות אף לא עיסקות עם מצפונו. הוא לא יכול להישאר פאציפיסט מוחלט כשהגיעו הדברים לידי התמודדות עם הרע המוחלט של הנאציזם, אך הוא חזר אל הפאציפיזם המוחלט שלו משעה שהיו הדברים אמורים בנשק המוחלט היכול להשמיד בנקל את המין האנושי.

עד כמה היה קסמו גדול בכל עת, דבר זה יתברר לנו מתוך תיאור עתונאי של ביקורו בוועידה הראשונה לפירוק-הנשק בז'נבה ב-1932. "לא היה לו שום מעמד רשמי בוועידה, הוא לא היה ציר בעל סמכות כלשהי. הוא לא היה אפילו עתונאי

מואמו. ואף־על־פי־כן לא עירער איש על זכותו להימצא שם. שום איש. מחוץ לציר אחד מן הבלקן, לא עירער על זכותו העילאית להימצא שם.

"מי הזמין אותו? שאל הלז. 'מה הוא מיצג! את מי היהודי הזה מיצג?'

"השתיקו אותו את הציר מן הבלקן. כתב אמריקאי אחד ממש היפה את השוטה על פיו בדפדפת שבידו.

"מוזר היה לראות את האיש כסוף־השער וכבד־הגוף העולה במדרגות הרחבות של ארמון־השלום. כשמאות אנשים מתנהלים אחריו בריחוק של יראת־כבוד ...

"כולם נעצרו כשיעור שתיים־שלש פסיעות מתחתיו והסתדרו בשורות בשקט כאשר נסוב וחייד ואמר שידבר אליהם אחרי־כן. כתב צעיר אחד כמעט התעלף מרוב הת־רגשות כאשר ביקש ממנו איינשטיין את המצית שלו כדי לחזור ולהדליק את הסיגר אשר עישן.

"הוא נכנס לאולם הוועידה. הטכנאי של הוועדה האווירית, שאותו רגע השמיע איזו הרצאה מן הכתב, הפסיק להרף־עין — ואחר המשיך. ואולם אותו הרף־עין חטוף היה בו משום הכרה מובהקת בגדלות שהקרין אותו אדם יותר מאשר אילו פסקו הכל מכל מעשיהם ומחאו לו כף. כל העיניים היו נשואות אל איינשטיין. במקום שם היה, שם היה העולם."

ספרים

ים נעול

האמת היא שקריאת השירה העברית החדשה — כך בפירושה, "חדושה", ולא סתם צעירה או חדשה — הולכת ונעשית משימה שצברה מרובה משכרה. כי מה מבקש קורא השיר היפה? — מעט קורת־רוח, מעט משב רענן של מבע־בן־חויה, אשר הקורא ידע או לא ידע כמה.

והנה, כאשר התחילו המחברים והמחברות להציף את השוק בעשור האחרון בתוצרתם החדושה, וכל שנתון או אף חצי שנתון הפך ל"משמרת", בקצב מהיר אף מאופנת דיוך ומן ה"לארקיים" של קיזור־אילין, כבר קשה באמת לדעת מה חדיש ומה יצא מן המחזור בקטע המפורסם של רחוב דיזנגוף. בניגוד לשירה, אשת אברהם, שהיתה לה עדנה אחרי בלותה, כמסופר בבראשית — הרי השירה החדושה הזאת נראית כמי שבלתה בלי שתהיה לה עדנה כל־עיקר.

אכן, דומה כי זוטר־הפיט חידושיהם אינם חידושים וכלים שאולים כליהם. כבר היו לעולמים גם חכמת השורה השבורה, גם המר יידה ביאמפים וביתר המיקצבים הקלאסיים, גם הפיכת החרוז ללא־חרוז. כל אלה — חריטיות שהמשוררים נוטלים לעצמם, זה חי מישים שנה ויותר, בין מקוצריד בין מטע־מים עניניים, שבדרך היצירה, אפיה, תכנה.

אולי זו הסיבה שאין אנו מתרגשים ביותר למישמע הירחורי החצץ או למראה בזיקות־שבירי־הזוכית, שנועדו להפליא תינוקות. שעתנו קצרה, ורוחנו קצרה עוד יותר, וברור שנצא רוגזים מאד אם לאחר פיענוח עשרות עמודים של תשבצי־פיט יתברר שלא היו אלה כי אם דברים בטלים שאינם מעלים ואינם מורידים.

רינה שני היא בלי ספק אחת הדמויות ה־בולטות בתוך תהוירובוהו זה של שירה "חדושה". שורותיה אינן מוזיקליות. שום

משפט אינו מתחיל ואינו מסתיים בצורה "מתקבלת על הדעת". הצירופים, הנועדים להיות דימויים, הם על־הרוב רסוקי־הגיון ומופקעים מכלל פשטה־של־תיבה. מבין עוד יותר הוא לגרור לתוך המסכת הכללית רמיזים אישיים, המובנים רק לפרטים שהדברים מוקדשים להם או ששמש אומר אולי משהו למחברת אבל לא לרובם של שאר באי־עולם. וכי מי יכול לדעת משהו על רות, מאיר, אידה, מגולה המשוגע, יצחק, או להבדיל — זאב חבצלת, הפמאי, איש־הקיי־בוק, שנהרג לא מכבר.

אכן, שם פרטי זה עשוי להיות בחינת נקודת־ארכימדס לקוראים רבים, שיוכלו להסיק לפחות זאת כי המושג מוות במסגרת שירי הספר הוא ממשי כפשוטו ולא סימון אירוטי או מיטאפיזי. מתוך נקודת־אחיוה זו, הניח תנת לקורא בעמוד שלפני האחרון, אפשר להתחיל לפתח מעט את פקעת החוטים וה־רמזים, אחד אחד.

עצוב הוא לקרוא בשורותיה אלו של רינה שני, הנשמעות מראש הספר ועד סופו כמין קינה על ידי־נעורים, ואולי גם קינה על הנעורים עצמם הפלים והולכים. ואם כך הדבר, הרי ייתכן כי שם הספר, ומדור בתור כו המוכתר כ"ים נעול", מקביל הוא למו־שג שירי־השירים "גן נעול אחותי כלה"; גן נעול, מעין התום, שלא נועד בעצם אלא להביע את ראשונותה של האהבה בעלמה שלא־ידעה־דרך־גבר. ים נעול הריה, אפוא, העלם אשר עליו תשיר המחברת. ואולם מי מדד בשעלו ים? דרך־כלל מושג של ים הוא מושג לרוחב, או אף לעומק אי־רָקֵץ, וההגדרה נעול אינה הולמתו. מכאן שאין להבין את הים של רינה שני אלא כמושג עקיף, כדימוי פ'רודיאני, המקביל לרגש, או בממש לתשוקה מינית. אם כך, הרי הביטוי נעול הוא שווה־ערך לפרישה או לאיסור. מאחר שמדובר כאן במת — ניטל עקצו של ענין האיסור, או האהבה שיוסדה בחטא, ולא נותר אלא פשר הפרישות. כך אומרת המחברת:

יש רצון להיות ענווה, קשה; להיות כפרה / להיות צום ממושך למענו. שורות־סיום אלו בשיר הפותח את הספר

מה רצה מגולה הקירח לעשות
 כאשר יידו בו אבנים, מה רצה
 ולא צעק, כאשר קשרנו אותו אל העץ
 ורצנו הביתה צוחקים? — — —

להלן מתברר שהקירח הלז הוא בן שש או
 שבע, חבר לספסל-הלימודים של המחברת,
 המשתוקקת לחזור באמצעותו אל עצמה:
 מגולה, מגולה האוויל, מגולה המשוגע —
 בוא נחזור שנית מבית-הספר ונשנה את
 הכל,

נתחיל מהתחלה.

מתוך סקירת כל גודש הסמלים ותסבוכת
 פשריהם עשוי להתקבל רושם של חידון
 גדל-מידות, שאולי לא כדאי לעמול בפתרונו.
 אבל אין זו כל תמונת הספר. רינה שני הא-
 חרת מתגלית קמעה ב"נעילה", שיר המסיים
 את הספר, בצלילים של ליריקה אמיתית,
 גרושת רגש ובלתי-מתחכמת; צלילים נעימי-
 משמע, העולים בצד הדיסונאנסים:

הדרך לא ארוכה ולא קצרה וקשה קצת
 ללכת בתוך ענן האבק / ולשאת בפנים
 את עמודי-האש המתפשט עד קצות האצ-
 בעות / — — — / וקשה לסלק מעל
 הפנים המתקשים את עבות העשן המל-
 פף / וקשה לקרוע את העיניים לכל כיוון
 ולכל הילדים הבוכים בגן / ולספר להם
 סיפור ארוך של ניהומים ביום קצר של
 שמש / ולגלגל להם חישוק של אהבה על-
 פני העולם.

הקומקום הסגול

אם יבוא מישהו להתיחס ברצינות לצורך
 שורות מנוקדות זה ויחפש בו אותן מידות
 של ליריקה, טובה או קלושה, אשר בהן
 ימד ספר-שירים ברגיל — הרי יהיה באמת
 קרבן ללעגה הדק של המחברת, שאיננה
 מתיחסת ברצינות מסוג זה למלאכתה.

לעג עצמי, מעין חושי-הומור מאקאברי, הוא
 הקו המאפיין את כל מלאכתה של שונית
 אשר יזמה לעשות. למה? משום ש"חם לה"
 או משום שעצוב לה לבדה, משום שהקומור
 ניקציה של אדם בן-זמננו עם סביבתו וא-
 פילו עם עצמו נראית לה לפעמים בלתי-

והמוכתר "לזכרו של מאיר" — העלם ש-
 "פניו היו יפים לפני מותו" — מובנות לנו
 עתה, כשאנו חוזרים לבחון אותן לאחר כל
 מה שאמרנו, יותר ממה שהסתבר מתוך
 קריאה ראשונה. הענווה, הכפרה והצום הם
 בפירוש ביטויים לאבל; הצום שב ומשתמע
 כפרישות-דרך-ארץ. מיטאפורה זו חוזרת
 פעמים רבות במקומות אחרים, דוגמת הביטוי
 "היא לובשת אותו כמו תענית". אותו —
 הוא הגבר המת; התענית היא, כמובן, צום
 ופרישות.

וכאן מקום להיריהור מזור. דומה כי מאיר,
 אשר לו מוקדש שיר-הפתיחה, זהה עם האיש
 אשר לו מוקדש השיר על סף נעילה. נקרא
 שם:

היה פושט מעליו מבט אחר מבט עד
 שעמד מאיר. / היכן לנצור את הרעד
 שהיה במחשבות לבו / הארוכות, ואת
 זיקוקי הצבעונין שרק בתוכם, / ילד
 פראי, פעם רבה?

בסוף השורה הראשונה של המובאה אנו
 קוראים על הנספר שהיה עומד מאיר; לאחר
 שהיה מתגלה כמו שהוא; לאחר שפשט מע-
 ליו מבט אחר מבט — וכאן כמו במקומות
 אחרים בספר המבט הוא ביטוי המביע הע-
 מדת-פנים, הסוואה, תחפושת. אם נהיה
 נוטים להסכים כי התיבה מאיר בכותרת
 שיר-הפתיחה היא פועל ולא שם-עצם פרטי,
 יסתבר לנו שפעולה זו — הארת דרכה
 האבלה של המקוננת — נמשכת בעצם,
 אגב שינויים קלים, מראש הספר ועד סופו.
 וכך לא ייפלא למצוא בשיר על מגולה המ-
 שוגע געגועים, כנראה רבים וכנראה עזים,
 בצד נטייה לשוב אל העבר בלתי-המסוים,
 אל תור הילדות, וזאת כדי להתחיל מחדש
 את הימים שבהם עדיין היה נושא הקינה
 הראשי קיים, או אולי עדיין לא היה קיים.
 נאלצים אנו להשתמש כאן לעתים קרובות
 במושגים או במונחים מגבילים-מסתייגים:
 אולי-כמעט-כנראה ודומיהם, שכן זהו מירב
 מה שאפשר להסיק מתוך הכתוב, ויותר
 ממה שפתוב אינו ידוע לנו.

* רינה שני: ים נעול (שירים); הוצאת
 הקיבוץ המאוחד, 1963; 92 עמ'.

פעמים הרבה — הוא מתחיל להלך שיממון. כך הדבר בצירוף המודגש-המופרך של ה- מושגים ידידות-בידודות:

בבידודות מוחלטת יתנכר האיש שהלך לא לקראתי / שעבר על פני / שלחץ את ידי בידדות / שאמר לי שלום לאות ידידות מוחלטת כמו בידדות.

לפנינו שורה של הארמוניות הפוכות, אם אפשר לומר כך. האיש הלך "לא לקראת" הכותבת, ואף-על-פי-כן — "עבר על פניה ולחץ את ידה — בידדות". יתר על כן, מוסר בר לנו שאין זו סתם ידידות אלא ידידות מוחלטת, ששני תחומים להחלטיות שבה — אמירת-שלום של מי שהולך ומותיר אחריו בידדות, המוחשת לה לנשאת כניתוק סופי. הרי שזו ידידות המוציאה מכללה יחס אחר בין איש לאשה, כלומר — אהבה.

ואפשר שחיץ זה, של הידידות, הוא החורץ גם בין הדוברת לבין עצמה ומשרה עליה עצבון מפוסה, ועם זאת מוזר, עד כדי חוויה של היעדר נוכחות-עצמית.

הנה כך אין הסתומות של אי-אלה פרחי-שירה עמוקות כל-כך, עד שיהיה ראוי לה-טיח בהן קיטרוג על בלתי-המובן. הכל מר-בן, או בכל-אופן ניתן לפיענוח. רק דבר אחד אינו ברור, אם כדאי לטרוח כל-כך על פרי-בוטל מסוג זה. טוריו של "הקומקום הסגול" מעלים, לעתים קרובות מדי, רושם של סתם קישקוש-ב-קומקום.

מבחר שירת יידיש

לגבי בן-הארץ, שיידיש לא היתה לשון בית הוריו, אין לשון זו נושא לאיבה קני-אית נוסח "גרוד מגיני העפה" משנות ה-30, גם לא נושא לנוסטאלגיות, מובנות יר-תר או מובנות פחות, ברוח ילודי העיריה היהודית.

לגבי בן-הארץ אין יידיש אלא לשון זרה, ככל לשון אחרת. לכן אך הבל ותוהו ישת-מע מפסוק פאתטי כגון: "התעוררנה הפיר-טיות הגדולה של יידיש ופלישתה אל חיי העם — אחות היא להתחדשותה והתעצמותה של העברית". מתרגם הכרך הגדול הזה של

אפשרית, או אף בלתי-נסבלת. ועל כן היא יועצת בשיר "לכל המאורות הגדולים": תתחדש אמרו בבוקר.

אבל תתרחץ, אמרו בצהריים, אתה הולך ונעשה ישן, עוד תהיה מיותר.

הדבקים כך עוד ישיגו אותך לא יהי לנו כלל צורך בכך.

אנו מזהירים אותך מראש. זהו בפועל קצב החדשות בשירה, שמשך-חיה אינו ארוך יותר ממשך-חיו של עתון יומי: "תתחדש אמרו בבוקר, אבל תתרחץ אמרו בצהריים; אתה הולך ונעשה מיותר". וגם השיר וגם המשוררת נעשים מיותרים. שוב אין אחיזה ואין טעם לשירה. אני חסרה את נוכחות עצמי לעתים קרובות.

אני נעדרת בעיקר בבקרים, אני נעדרת הבחנה בדברים.

בשורות אלו מתמצה כל תוכן שיריה של שונת, אם אמנם נסכים להגדיר ניסוחים מעוניים אלה כדבר-שיר. אכן יש כאן ענות של חוסר-מנוח, של ביקוש שמבקש אדם את עצמו, של ציוריות פורמלית במשחק-מלים, של אפס-תוכן, המורגש כמעין מוע-קה והמועקה כפולת-דמות: לא רק שהכותבת חסרה את נוכחות עצמה והדבר מציק לה, "בעיקר בבקרים" — אולי מפני ששעה זו, הפנויה מעיסוקים שיגרתיים עם פתיחתו של יום, יפה להירהורים, היא רואה והנה לא די שהיא 'נעדרת' כשלעצמה אלא גם נעדרת, או חסרה, הבחנה בדברים — אולי הבחנה בין טוב לרע, אולי הבחנה בתחום האסתטי: "חוש-ריח להבחין בצבעים", כפי שהיא אומרת לאחר-מכן.

ערבוביית החושים האת, הגחמה של דיבור על צבעים כעל ישות הנתפסת בחוש-הריח ולא בחוש-הראייה, הריה משחק הנאה לפעם אחת. כשהדבר חוזר (בפחות הצלחה)

* עפרה שונת: הקומקום הסגול (שירים); הוצאת "עכשיו", ירושלים, 1963, 40 עמ'.

זאת ענין אחר. איי אפשר שלא להתפעל כאן מן החיבה הגדולה שבה מתיחסים ה' מתרגם וחגוג ובית-ההוצאה הציבורי לספרות זו, כאל ענין-שבלב. ספק אם מי מן הסופר רים העבריים, המתים או החיים, עשוי לזכור את ביום מן הימים ליקר כזה מצד קוראים ומצד ציבור. צא וראה את הידור הנייר והאות, את בהירות הגלופות של ששים המשוררים (בהם לא מעט נמושות), את נקיון ההגהה, את פאר הכריכה והעטיפה. לפיכך יש להצטער על שאמצעים כה רבים וכוונות טובות כה מרובות לא הביאו הפעם את מיטב ההישג שהיו ראויים להם. הושג כנראה הרבה פחות ממה שאפשר היה לציפות לו. בלי ספק רבים הם המתרגמים, דוגמת שמשון מלצר, למשל, ששיתופם במלאכה היה עשוי לשפר הרבה את רמת השירים בלבושם העברי, לשוות להם ברק וקלות ונועם-נגינה. חלוקת הנטל בין חמישה-ששה אנשים, אף היא כשלעצמה יכולה להיות אך לברכה, גם אם לא נציין שמר בסוק עצמו איננו המתרגם הטוב ביותר לשירה בקרב המתרגמים יודעיי-יהודית המצויים בפועל. שאלה אהרת היא אם אמנם היו מתרצים לעסוק בכך, ואם היו עושים כן באותה שקידה ובאותה התלהבות; שקידה והתלהבות וכנות, שהן מידות טובות, כמובן — אך בהן בלבד לא די. יוצא, אמא, שהאהבה קילקלה במקרה זה את השורה. אלא שחמור מזה פייכמה המשגה בדרך הרכבתה של האנתולוגיה. בנוהג שבעולם מטרם תה ותכליתה של עבודה מסוג זה לספק דעת ולא דעות, ידע ולא תודעה. את ענין התודעה היהודית מוטב היה להשאיר — גם במקרה זה — למשרד-החינוך-התרבות ולמרכז-ההסברה. תהיה המכשלה תחת ידם. אולם תחת לספק מבואות היסטוריים, ביוגרפיים, בקורתיים ואינפורמטיביים יוצא מהדיר לדרכו בכלי-תרועה-יותוף להביע הערצה וצער וכליון-נפש, דברים שמיעוטם נסבל בקושי וריבויים כמוהו כספחת לעבודה מדעית.

אמת-המידה היחידה שנקט המלקט בידו הייתה כוונולוגית ותודה יאתה לו על שלא נקט סדר אלפביתי. וכך ניתן לפחות לפי

שירים מיידים לעברית, מר משה בסוק, ערשה אך שירות-דב לכוונתו — לעורר חיבה ללשון אמו היהודית בלב העברי הצעיר — בבואו עליו במיני תרגימה תעמולתית כיוצא בפסוק שהזכרנו.

שאכן זו כוונתו, אין צורך לנחש. הדברים צוינו במפורש: "בבחירה [של השירים] ניתנה הדעת על דברים שהיו נשמעים באזני בן-הדור ובן-הארץ. לא שההווה הוא אמת-המידה ואמת-המידה, אך אין מנהלים שירה וספרות אלא אם כן קיים חיבור וקשר מעבר לזמן וללשון: לחיבור טראנס-זמני זה חתרתי בכל יגיעי, והוא הרעיון המקיף את מעשה הספר הזה".

והדברים נכוחים לא רק לכאורה אלא גם בפועל, למרות ציחצוחי מליצת לשון-עבר בפי המהדיר, המשווה לסגנונו העברי יותר מקורטוב של "רוממות" סרת-טעם, האפיינית מן-הסתם ללשון-אמו, כרוב הדברים אשר שמענו גם קראנו על "נפשיותה" של אותה לשון ולבביותה הנלצבת.

אין עיננו צרה כלל בנסינו של מר בסוק לכרות אזניים ולעשות מהלכים לספרות הקרובה ללבנו. נכונים אנו להתיחס לכך בכל מידה של כבוד וסובלנות ודרך-ארץ. לא נמנע דוכן ובמה מספרות ושירה, גם אם לא נהיה תמימים כדייכך שלא נראה כי הפונוה חורגת מתחומיה של תרבות כ"בנין-על". אבל סוף-סוף חיים אנו במשטר דמוקרטי בעניינים מסוימים — ובזה, לפחות, איש הישר בעיניו ילמד. שרואי ומחול מבחינותי אפילו ענין העתון היומי בלשון היהודית, כמוהו כעתונים היומיים בשבעים לשון, אף שכאן הנזק מרובה אולי יותר. גם בענין זה קובע המשטר, שהוא דמוקרטי, מהיעוד שהדמוקרטיה עולה במקרה זה בקנה אהר עם אינטרסים של מפלגת המשטר.

אולם האנתולוגיה לשירת יידיש היא בכלל

* משה בסוק: מבחר שירת יידיש (בתרגום לעברית); הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשכ"ג; 368 עמ'.

אם הקרולים

לא פעם נאמר שכאשר באים לתאר מאור-עות גורליים הפוקדים המוני-אדם, תוך כתר-בה כוללנית על אותם המונים, אין משיגים את ההתרשמות המבוקשת משום שאין הדעת מסוגלת לקלוט ממדים ענקיים כאלה. גם תיאור נציגים בודדים, אשר כל ערכם הוא בסמליותם, מחטיא את המטרה, שכן קשה להודות עם סמל. תחושת הנעשה חודרת לא רק לתודעה אלא אף לרגש כאשר היא מוצאת את ביטוייה בהוויתן האישית של הדר-מויות, כל אחת וחוויתה שלה. או מצטייר והמתרחש כמציאות של ממש.

על דרך זו כתוב הרומן "אם הקרולים". לוציה קרול, אם לארבעה בנים, שהצעיר בהם תינק, מתאלמנת מבעלה שכיר-היום שנים מספר לפני מלחמת-העולם השנייה ונשארת ללא משען ופרנסה. בצר לה היא כותבת לנשיא פולין ומבקשת קיצבה; בתוך כך מקווה היא שוויקטור לווין, פרקליט וחבר המפלגה הקומוניסטית במחתרת, ישמש לה מליץ-יושר אצל ציר-הסיום יזי בוכנר, שיד לו באיגוד המקצועי. לווין מנסח מכתב לבוכנר-גר ונועץ בענין זה עם חברו-למפלגה, גז'גוז. הלה נזוף בו על נכונותו לשתף פעולה עם אלמנטים עוינים למפלגה, גם אם הדבר נעשה כדי לסייע לאשה הסרת-כל. שלא בידיעתה של לוציה אין המכתב גשולח לתעודתו, ובינתיים מתפרנסת האשה מן היד אל הפה. בתוך שאר עיסוקים היא שרתלת בביתו של לווין ומכבסת את לבניו, ווארל הוא מלמד את בנה השלישי, קלמנס. בתוך כך נקשרים בין לווין ללוציה יחסים אינטימיים והיא מתאהבת בו. בכירור לפני ועדת-חקירה מפלגתית חוזר בו לווין מפוונתו החתרנית-כביכול לפנות אל בוכנר. הואיל ואין ידה של לוציה משגת לשלם את שכר המרתף שהיא מתגוררת בו, מציע לה בעל-הבית פרנסות מפקפקות שונות, כגון עבודה אצל סרטורית לזנות או שירות למען הבר-לשת. ואכן, היא מסכימה להכניס את איש-הבולשת לחפש בדירתו של לווין אך אצה להזהיר את הפרקליט. אף-עלפי-כן אוסרים

תוח בני. ל. פרץ ולא בפלוגי-אלמוני אפ-רים אוירבאך.

דבריה-הערכה הניתנים מתחת לתמונה ור-לפני השירים, ברגיל, אפנייים הם לנוסח החזור כמעט ששים פעם, כמספר המשוררים שחוברו יחדיו: "מבית-מולדתו בבסרביה הביא עמו פשטות-הראייה ויושר-הקו; ומ-כאן גם החיבור לאדמה וחיבת החי והי-קום. שנות עבודה וחיים בארץ-ישראל בימי העליה השנייה העמיקו בו את מקורו העב-רי, חיזקו את תחושת הממשות, ובאשר הלך — נטה 'אהלי יעקב'. מטיל מרות על שירה, נוהג חומרה בשורה, בצירופים, בלי-טוש, באמנות החריזה, דימויו — קונקרטי וארצי, ועם זאת רחוני-הודי, בשירתו ירדו כרוכים אבלו ושכולו של העם והתרוננות תקומתו, שירת היחיד, ברכת חייו ותוגת שקיעתו".

מבול של מלים! אבל מה אנו למדים מתוכן על אפרים אוירבאך, שגולד בבסרביה וגר כיום בנייר-יוק? "בשירתו ירדו כרוכים אבלו ושכולו של העם והתרוננות תקומתו, שירת היחיד, ברכת חייו ותוגת שקיעתו". מלים יפות מאד — אבל מדוע אין ליחס אותן לביאליק או לטשרניחובסקי, או לש-ניאור, או לאד"ם הכהן, או לר' שמואל הר-נגיד, או לחיים גורי?

זאת ועוד אחרת: במה מתבטא "מקורו העברי" של אוירבאך? מהם טיבם של "אהלי יעקב"? מי אינו "מטיל מרות על שירי"? ומה פשר "יושר-הקו" הזה בקשר לאיש ולנושא? ולמי לא ייחס המהדיר תכונות כ"חיבור לאדמה, וחיבת החי והי-קום"? הגדרות כאלו וכיוצא בהן חוזרות מתחת לכל צלם-דיוקן: מלים, מלים, מלים, ורק על הפרט הממשי האחד בכל אלה — עובדת היותו תושב הארץ בימי העליה הש-ניה, והגירתו ממנה, שהיא ודאי בעלת תוכן ומשמעות — לא נאמר מאומה זולת מליצות נבובות.

נוכח קלישות זו בהצגת דברים אין לומר כאן על עמלו של המלקט אלא "ברכה לבי-טלה".

מ. ג.

נפשה גם במלחמת החיים היומיומית וגם בשעות מסה, בנכונותה לתת הכל בלי לצפות לתמורה.

קלמנס מצטרף למפלגה הקומוניסטית בעיני צומה של המלחמה. רומן וזינון, אחיו הפכירי, רים, משרתים את מטה המחתרת. לווין נמלט ממאסרו ומגיע בהיחבא לפתח דירתה של לוציה, אך חייל גרמני שיכור מתאנף אליו. האחים מחסלים אותו במטבח אמם, ומכאן והלאה ועד סוף המלחמה מסתתר הפליט בביתה של לוציה. היא שוב אינה אוהבתו, אך אינה מעלה על דעתה אפשרות לשלחו גם אם בנפשה הדבר, שהרי "לעולם אין אדם יודע מה סכנה צפויה לו באמת" (ע' 47). תוך כדי כך נקשר קלמנס אל לווין בחבלי הערצה ותודה על תורה שהוא לומד

אותו והוא נחשב בבית-הכלא למשך 7 שנים, כעבור זמן-מה נאסר גם גז'ג'ו. המפ"לגה אינה מזדרזת לדאוג ללווין, אך לוציה כותבת אליו ושולחת לו חבילות בגדים.

היא מוסיפה להיאבק על קיומה, על קיום ילדיה ועל חינוכם, ובכלות כל הקצים הורכת היא ונשכרת אצל אותה סרסורית. בפרוץ המלחמה משמשת לה מקור מחיה וכולות בכפרים, שאינה על טהרת החוקיות. אך אין עיסוקיה השונים במאמציה למען משפחתה מחוללים תמורה באישיותה, הנאמנה והישרה ביסודה, האמהית והאוהבת. ואם נותנת היא את גופה, ועתים את נפשה, פעם לגבר זה ופעם לגבר אחר, ולירי גמת מן הטיפה המרה ברגעים קשים, הרי גילויים ארציים אלה רק מבליטים את גודל

סע עם אגד

לאילת שטופת השמש

"אגד - תיור"

קלמנס אינו נכנע ועומד בעינויים ובלחץ. לבסוף הוא נופח את נפשו בצינוק. ג'וז'ו כ'לוא עד למשפט, אך משפט אין — משום שמקלמנס לא הצליחו להוציא עדות מסוּתת.

לוציה ממשיכה בטירחנותיה. בביתה יושב ז'ון, שותה לשכרה, מרנפש ומאיכזב. אף רומן לא שפרה עליו מנת-חלקו. כבר-מפ' לגה קיזה לגדולות, אך במקום זה הוא משמש מנהל-עבודה בסדנה וחי חיים אפורים עם בני-משפחתו. סטש, הבן הצעיר וה- מוכשר, כתב שירים מלאי ייאוש ובמציאות הנוראה אינו רואה טוב לפניו מיציאה ל- תרבות רעה. שוב מכתתת לוציה את רגליה אל פרקליט, והפעם היא מצליחה להקל על ענשו של בנה הצעיר. בסופו של הספר היא אוספת אל ביתה את נערתו ההרה לו. וכך מהרהרת לוציה: "האדם עשוי לשנות משהו רק בענותו את זולתו; או כשהאחרים יענוהו עד תום. "כמו סטאלין, אמר לפתע סטש... 'ואדוננו יוזס'" (ע' 77). והי' מים ימי מות סטאלין.

כל אותן שנים קשורים לוציה וציגה, חברו של קרול המנות, ביחסי ידידות עמוקים. ציגה, סבל מסורבל בעל מחשבה אטית, לא נטש מעולם את לוציה והשנים סיעו זה לזו בצרה ובמצוקה. נאמנות זו של אב- שים פשוטים נוכח הקשיחות וההתנכרות מצד השררה, הקיימים ועומדים תמיד, ו- יהיה המשטר אשר יהיה, מביעה מחאה חזקה מכל שעשויות מלים לבטא.

דרך הכתיבה של הרומן מקוטעת. תיאור פרשה זו או אחרת אינו נפתח בתחילתה אלא בעיצומה, דבר המגביר מתח, מרבה אינטנסיביות ומונע מלל מיותר. הרימון כולו רישומו חזק ביותר, כי השואה שהביא הר- משטר הטוטאליטרי על ציבור שלם הר- עלתה בו במושגים של יחסי-אנוש.

"ההגנה על 'גרנאדה'" (תרגום בנימין טנא), הסיפור השני בספר, אף הוא מוקיע את המשטר. גיבוריו הם אמנים נלהבים, המ- בקשים להקים תיאטרון בשם "גרנאדה" ול- הציג בו יצירה מאת מאיאקובסקי. אך משום שיש בה ביצירה זו אבק-בקורת, כופים על הלהקה להעלות על הבמה מחזה תפל, לפי

מפיו. למענו הוא שם נפשו בכפו ומתגנב לגיטו היהודי המכותר, לקשר בינו לבין קומוניסטים היושבים שם. הוא חוזר אל לזון בלוית קוגוט, קומוניסט נועז, והלה מתיצב בראש פעולת הפלה כשקלמנס עוזר עליידו. הפעולה נכשלת, קוגוט נהרג וקל- מנס נאסר ונשלח למיידאנק.

בהתבסס המשטר הקומוניסטי אחרי המלחמה עולים לזון וג'וז'ו בסולם השררה. קלמנס חוזר בכל להט עלומיו לעבודה המפלגתית "בשדה". מגיע תור הטיהורים ועד-מהרה טופלים על קלמנס שיתף פעולה, בהנהגתו של ג'וז'ו, עם בוכנר, חבר ממשלת פולין הריאקציונית הגולה, בהכשלת מיבצעיו של קוגוט ובהריגתו. את מיידאנק עזב, כך טוענים החוקרים, כעושה-דברם של הנאצים. כדי לכווץ ממנו סימוכים לאשמה מכניסים לתא-כלאו אסיר גרמני, לשעבר תליין ב- מיידאנק.

ושוב מתרוצצת לוציה מפרקליט אל פרק- ליט ושוב היא כותבת עצומה, הפעם לנשיא החדש. אין היא משיגה מה אשמתו של קלמנס ואינה מאמינה שהוא מסוגל לפשוע. המתרחש סביבה אינו מובן לה. "חלה תמורה", היא מהרהרת. "הרע היה אחר משהיה קודם-לכן... קודם היה היאוש מרובה, עתה הכעס מרובה" (ע' 86). אך "איני חיי- בת להבין הכל. בני הוא. ושום דבר אחר איני רוצה לדעת" (שם). לוציה מנסה ל- הבקיע את חומת הביורוקרטיה המקיפה את לזון רביה-השפעה כדי לחדור אליו ולהיע- זר בו — אולם לישווא. לזון מנתק את עצמו מעטר-מעט מכל הקשרים האישיים שהיו לו מקודם, כי "אין לך דבר איום כפחד מפני הוצאתך מן המהפכה, עברך יחדל או להת- קיים..." (ע' 129). פרצופו האנושי מיטש- טש והוא ח'ב בכך וביחל בעצמו, אבל אין בידו להחזיר את הגלגל אחורנית. רק כש- מרחיקים אותו ממעמדו הרם הוא בא לבקר את לוציה אך אינו מוצא אותה בביתה, והיא אינה מעלה על דעתה מי היה האיש שבי- קר אצלה בהיעדרה.

* ק. בראנדיס: אם הקרולים; תרגום: צבי ארד; ספרים פועלים/גלבוני, 1963; 196 עמ'.

עדים כנראה להשכיל את הקוראים שאינם מכירים אותן. לצורך זה נעזרת הסופרת לעתים קרובות בדייר האמריקאי הצעיר. זה משתתף כמעט בכל המתרחש. גם אם נרקמים בינו לבין יוקה יחסי קירבה, אין מציאותו חלק אורגני מהשתלשלות העניינים ואפשר היה להסתפק בהזכרתה בקשר לאפיוודה של שכירת החדר, כדי לציין את המצוקה הכלכלית. אולם מהיותו איש זר בארץ נכ"ר היה פוקחים את עיניו על הנעשה, וכך הוא משמש עילה להדרכה שהספר מלא אותה, כגון: "קן — כיצד יכול אדם להסביר זאת, ומהגם לאמריקאי?... ניסיתי להדגים את הדבר לפניו. בחספי כר, הצמדתי אותו אל גבי וטפפתי קדימה, כשאני קדה שוב ושוב. ה'תינוק' קד, כמובן, גם הוא. 'אני אשה יפאנית המקבילה את פני בעלה. כל פעם שהיא קדה, קד גם התינוק-סאן עמה. בדרך זו נעשה יחס-הכבוד לראש המשפחה חלק ממנו. זו ראשיתו של הקן... היום ראש-השנה, ואני מודה לאבי המכובד על כל מה שעשה בשבילי במשך השנה. אני מצהירה על נאמנותי לו ומבטיחה למלא את משאלו-תיו. זה קן" (ע"ע 176-7).

ועוד תפקיד יש לו לאמריקאי — אולי זה חשוב ביותר בעיניה של הסופרת; כאשר נחשפת לפניו האימה כולה, הוא אומר תוך הכרת שייכותו לעם שהנחית את הבהלול-מה: "אלי, כשאני מהרהר במספר הרב של חיי-אנוש אשר הושמדו באותה פצצה!... ובניתיים אנו יושבים מתוחים וממתנינים לנפילתה של הפצצה הבאה. כן, אני עומד לעשות משהו בענין זה. דבר זה הריני אומר לך מיד.... יס, סיר! אני רוצה לחיות. אני צעיר ולא אניה לשום גנרל לוחץ-כפתור למחותני" (ע' 194). דומה כי השימוש בד-פוסטילשון שחוקים כאלה נוכח המאורע הי-מחריד, גם אם מביעים הם שאיפה לשלום ולאחות-עמים, יש בו משום פגיעה בטעם הטוב.

ש. ל.

רוח השלטונות. השחקנים נכנעים, אך אי-שיותם מתרוקנת אגב כך מתכנה. סיפור זה עזירושם הוא פחות מ"אם הקרולים", הן מפני שהאירוניה המרה אינה מסתברת כל-כך מתוך הנעשה אלא נאמרת בעירומה, הן מפני שאין הדמויות מספיקות להתפתח כדי שיתופו המלא של הקורא במתרחש מבחי-נתן-הן. יתר על כן, הכתיבה המקוטעת, שבו'אם הקרולים' תרמה לעצמתו של הרומן, גורמת כאן אי-בהירות.

פרחי הירושימה

ברומן "פרחי הירושימה" מספרת הגיבורה, יוקה, בגוף ראשון, על אסון חייה ואסון כל אלה מבני הירושימה ששרדו משואת הפצצה האטומית. בעלה, שנפגע מן הק-רינה האטומית, נוטה למות. אחותה אינה יכולה להינשא לבחיר-לבה מיוחד שגם אם יצאה שלמה בגוף ובנפש מן הפצצה עלולים עוד ילדיה להיוולד בעל-ימום. פלוני גופו מלא צלקות; אלמוני יצא מדעתו. חושבי הי-רושימה החדשים מתיחסים לאלה שישבו בעיר בזמן ההתקפה כאל מנודים, ועל כן מתפרנסים הניצולים בקושי. לפני הדייר הי-אמריקאי של יוקה, אשר השפירה לו חדר להוסיף מעט על הכנסתה הזעומה של המש-פחה, נגולה הזוועה מעט-מעט, חרף כל מא-מציה של בעלת-הבית להסתיר מפניו את הי-מתרחש.

את הספר כותבת סופרת שוודית שישבה בי-יפאן והתוודעה אל אורח-החיים המיוחד לארץ זו. בגוללה את סיפורה מנקודת-ראו-תה של אשה יפאנית, מנסה היא להקיף את הפרשה האימה במסגרת של גיבויני נימוס וחן, ברוח הטעם היפאני המוצהר. שמו של הספר כשלעצמו כבר רומז על כך. פרחים והירושימה! העלילה עצמה טראגית מאין כמוה, אך ספק אם הסנטימנטליות הנוגה האופפת את הרומן מתישבת עם הטרגדיה הגדולה.

למותר הוא לומר שקסמי אקזוטיקה והירו-שימה אין זיווגם עולה יפה. הוא הדין בי-דבריה-הספר שמגניבה הסופרת אל בין הי-שורות על הליכותיהם של היפאנים, המיו-ר

* אדיטה מוריס; פרחי הירושימה; תרגום; יצחק לבנון; ספרית פועלים/גלבו, 1963; 199 עמ.

ימצא לו, בשפע מעורר-פליאה, אנקדוטות היסטוריות הלקוחות מתקופות התרבות ה- שונות, בעיקר מן העולם העתיק, מונטיין לא יפטור את קוראיו בלא ציטוט מחכים מפי סנקה או יוליוס קיסר, סוקראטס או הייראקליטוס. ואין הציטוט בחינת התחכ- מות אלא בחינת משנה-הבהרה הבא להקל על הקורא.

אין מונטיין מסתיר את הערצתו לסופרים הי עתיקים ואין הוא בוש להסתייע בהם. אין הוא מרבה לעסוק בסופרים מן הזמן החדש. "משום שקדמונים נראים לי יותר רבייתוכן ויותר נמרצים ברוחם". לא אחת אין הוא טורח אפילו להזכיר את מקורות מובאותיו. כי הדברים מעידים למדי על עצמם ועל מוצאם "גם בלי שאציינם בשמות". דבר זה עורר נגדו בקורת לא מעטה, המזכירה לנו את בקורת החכמים היהודיים נגד הרמב"ם שאף הוא הסתייע בספריו במקורות חז"ל בלא שיקפיד תמיד להזכירם.

אך דומה כי עיקר חשיבותן של המסות המונטייניות בהעמדת דמותו של האיש על כל רוחב עולמו הרוחני מתוך שילוב מספר רב של פרטים אוטוביוגרפיים. הקר- רא בעיון במסות אלו יתברר לו כי עיקר כוונתו של מונטיין הייתה יומנאית; כלומר: שיחה עם עצמו תוך כדי מבחן סוקראטי מת- מיד (290). נתינת דין-וחשבון יומיומי לעצ- מו מתוך ליבון המפתיע בכנותו. הכרותו הכנה של אין הוא כותב אלא את הניויתי בלבד, "בהן אנוכי מבקש להודיע לא על טיבם של דברים אלא את טיבי אני", יש לה סימוכים בכל אחת ממסותיו, על אף האיי- רוניה המסתננת פנימה. מלבד ההדגמות ההיסטוריות, או הקיריוויים הספרותיים ה- מפוזרים ברשימות, לא תמצאו מספר רב של רשימות שאין בהן חותם מפורש של נסיון-חייו.

באחת ממסותיו החשובות והיפות ביותר שבקובץ, "ללמוד פילוסופיה פירושו ללמוד למות", חוזר מונטיין על אמירתו הידועה של קיקרו כי לעסוק בפילוסופיה פירושו — להתכונן לקראת המוות; שכן החקירה וההתבוננות מוציאות כביכול את נפשנו אל

מסות מונטיין

"ואולי יותר מעשיתי את ספרי זה, ספ- רי הוא שעשה אותי".

(מסות, 230)

ושוב עם מונטיין. זה המכריז בהקדמתו אל הקורא, בענווה ופעמים אף בגיגודר אינט- לקטואלי, "לא היתה לי כל כוונה להיות לך להועיל או לזכות בתהילה". אתה, כקר- רא, אומר לנפשך, לאחר קריאת עשרות שברירי המסות הפנוסים בספר: אי-אפשר שנסיון חייו של אדם, המובע בדרך מפוכחת, בניסוח מצומצם ועשיר, לא יהיה לנו למר- עיל, וממילא בא מונטיין אל התהילה.

אמנם, קשה למדי לשער את מימדי רוחו ובקיאותו העצומה של מונטיין על-פי קובץ זה, שמעטות בו המסות שניתנו בשלימם תן המקורית. אך פכיהגות אלה, הקרבים כמעט תמיד אל הפילוסופיה, הפסיכולוגיה או האתיקה, מדגימים יפה נקיון-רוח אנושי ואהבת-אדם בנושאים השונים (על הידידות, המידה הבינונית, הבדידות, התהילה, אי- השוויון בין בני-האדם והדמוקרטיה, ועוד). לא באנו להכריז כי מסות אלו מעמידות בשורה הומאניסטית טהורה, אלא תואי של הדרך הישרה בה ילך אדם בעולם הזה. נס- יונותיו של האיש במערכות הציבוריות של ימיו הביאוהו לכלל תפיסה מפוכחת וריי- אליסטית, עד כדי נתינת הדעת על חירי ניותו של השקר, העמדת-הפנים, והכפק- נות ביחס ליושר וצדקה אידיאליים.

דרך הכתיבה המסאית של מונטיין הפכה להיות קלאסית. תלמיד צרפתי לומד אותה בבית-ספרו כדוגמה מעולה למבניות רעיונית המנוסחת בצימצום ובהרפיות. מבניותה של המחשה, המובעת במלים, חשובה למונטיין ביותר, עד כי אינו חושש להכריז, בשמי- נית של אירוניה: "אל-נא יושם אפוא לב לעצם העניינים אלא לצורה שאני נותן להם".

אין עניינו במופשטות בלבד, אפילו כשהוא דן במושג-רוח כלליים ביותר. לכל מושג

שבילים בחינוך הדור

שמונה-עשר מאמרים שכל אחד מהם מקיף תקופת-מחשבה שלמה, או אסכולה, או מש"נה של הוגה-דעות יחיד — וכולם כתובים מתוך עמדה מעמיקה של קורא אחד, קורא שאינו מסתפק במסירה בלבד אלא חפץ להעביר כל תחושה וכל הגיג ורעיון בפריזמה האישית והיוצרת שלו; כך אפוא אין הספר רק חזרה על דברי אחרים אלא הוא מגלה דרך מחשבה מקורית המיוחדת לכותבו, דרך המבצצת ועולה מתוך אותם קטעים ולקחים אשר בחר להדגיש, ומתוך הערות-אגב ווריקט-רעיונות פוריה.

"שבילים בחינוך הדור" אינו ספר חינוכי במובן הצר של המלה. אין הוא עוסק בכתבי-ספר ובמורים. הספר מכוון לתלמיד הבורגני, לאדם הלומד בעצמו והמבקש ללמוד את עצמו עלידי עיון במשנותיהם של אחרים. החינוך כאן נתפס במובנו הרחב ביותר — החנינוך שבילי ודרך לפני האדם ה"מודרני העומד על פרשת-נתיבותיו המביכה. "בדורות האחרונים נעשתה האנושות עניה בסמלים", אומר ד"ר שכטר, "והיה צורך לגלות את האלים מחדש כגורמים נפשיים, כארכיטיפוסים של הבלתי-מודע. מזמן ש"נפלו הכוכבים מן השמיים והסמלים הנעלים נעשו חיוורים — יש לנו פסיכולוגיה. ואילו לא היה שם בבלתי-מודע מתחת אלא שלטון הטבע בלבד — לא היה כדאי. אבל יש בבלתי-מודע מים חיים ורוח מרחפת על פני המים ואנו שואבים משם תקווה. השמיים נהפכים לחלל פסיקאלי, אבל הלב בוער ואי-שקט סודי נמצא בקרבנו ומכאן יסוד להתחדשותנו" (ע' 82). מתוך המסה על משנת יונג).

התחדשות זו היא המאפיינת את הפיסת-עולמו של ד"ר שכטר. האדם המודרני אינו נוטה עוד להאמין בשדים ורוחות, לילית ואשמדאי, גם לא באלוהים ובמלאכי-עליון. אבל החלומות המשמשים חומר לפסיכיאטר

מחוך לעצמנו ומעסיקות אותה בתחום שאי-נו תחום הגוף, ויש בזה מעין תרגיל ודמיון למוות. שאיפת האדם ומחשבתו — ללמדנו לא לפחד מפני המוות. לאמיתו של דבר, המחשבה המתמידה על עצמך בתוך הקיום היומיומי היא הדרך של ההכרה האמיתית שבקיומך. ממילא מגיע מונטיין אל המסע קנה הלא-נמנעת כי התוצאה החשובה ביותר של המידות הטובות היא בהאדרת רגש הבו למוות.

מונטיין מכיר יפה את טיבו של האדם על הולשותיו ומעלותיו משום שפה מודע הוא בעצמו. על תיקרת ספרייתו היתה חקוקה אימרתו של פיליניוס: "הוודאי היחיד הוא שאין בעולם שום דבר ודאי ושום דבר עלוב יותר מן האדם וגאה יותר ממנו". קטר ביות זו — האפיינית אף לתפיסת-המוסר היהודית — היא המעניקה את האמת והכנות לכתובתו של מונטיין. ממילא ייאמר: הגות המבוססת על נסיון חיים עשיר לעורלם אינה מהישנת ואתה טועם בה את טעמה המקורי אף בימינו. (ראה דבריו על התהילה — הפרסומת — ויתברר מה-אקטואלית היא מחשבתו).

מה אנו מבקשים במונטיין כיום — דרך-חיים, השקפת-עולם, או קוריוזים היסטוריים? דומה שאנו מבקשים בו את שביקש הוא עצמו בספריהם של אחרים — "את התענוג שאפשר להפיק מבילוי-זמן הוגן". יובן שאנו מברכים על היוצאת מהדורה שניה ממוסתיו של מונטיין, אך נדמה לי כי מהדורה זו ראויה היתה למילואים רבים יותר בכל אותם מקומות חסרים ומקוטעים של המהדורה הראשונה. שמחים היינו יותר לו היתה היוצאה זו נותנת לנו קובץ נוסף של מסות, שלמות יותר ומרסקות פחות על-ידי המתרגם-העורך. קובץ זה, עם כל חינו, אינו אלא החלק החמישי (כמעט) מתוך כלל המסות המפורסמות של מונטיין — וראוי להרחיב חלקה זו.

י. א.

* ד"ר יוסף שכטר: "שבילים בחינוך הדור"; הוצאת אל"ף, תל-אביב, 1963; עמ' 267.

* מיכאל דה-מונטיין: מסות, תרגום: ישורון קשת; הוצאת שוקן, 1963 (הדפסה שניה).

הרבה מגבולות הענין המדעי במובנו המק"צועי והצר. כיפורי המיתוס וסמליהם שוב אינם אומרים דבר לאמותו של האדם ה"מודרני — אבל גילוייהם החדשים בבלתי-

נתפסים ונחקרים ברצינות מרובה ואין איש מערער על כך. שכטר מנסה להראות כי מדע־הנפש בימינו מראה בתוך־תוכו על קיום רבדים נפשיים אשר משמעותם חורגת

**לחננוע
נחנץ**

שמן מנועים של

שיתו מן המקצוע המדעי־הרפואי והפך גור־שא לשיחה, לוויכוחים מרים, ולהשפעות הרחוקות הרבה מעבר לתפקיד התיאראפויטי — השפעות בתחום הספרות והאמנות, חקר תולדות־הדת, תפיסה משפטית לגבי מידת אחריותו של הפושע, ותוצאות מוסריות בהיקף הרחב ביותר של חייה־התרבות.

"הפסיכואנליזה" מאת ד"ר דניאל גאנאש משמשת דוגמה לספר פופולארי המצליח לתת לקורא מושג רציני וקורקטי בלי להקשות עליו בהכנסת פרטים מכבידים יתר על המידה השייכים לתחום המקצועי המגוב־הק. הוא כתוב בגישה אנושית התופסת את הקורא. בקיצור רב אנו עוברים על תולדות הפסיכואנליזה, ומיד לאחר־מכן נסקרים הבחינות השונות במדע זה, עקרונות־היכוד שלו, הדחפים, הסבר האישיות, תיאור הנתנהגות, ניתוח תופעות בחייה־יומיים, הסבר תופעות של שינה, חלום וסליטים, מחלות־נפש, מחלות גופניות אשר להן השפעה על הנפש, ומכאן לריפוי הפסיכואנאליטי לסוג־גיו, הפסיכואנאליזה והפסיכותראפיה, הבדיקה הפסיכואנאליטית, ולסיפום כמה פעלים־יוצאים מן הפסיכואנאליזה בהשפעותיה הרחבות יותר: הפסיכואנאליזה והמדעים הוּמאניסטיים, הפסיכואנאליזה והמוסר; והדפרק המסכם, הדין באישיותו של הפסיכואנאליטיקן עצמו.

גישתו של מחבר הספר מעוררת אמון דווקא בפשטותה וביחס בלתי־אמצעי שהיא יוצרת אצל הקורא. אומר ד"ר לאגאש בסיום ספרו: "מקצוע הפסיכואנאליטיקאי מטיל מגבלות גם על חייו הפרטיים, הוא [הפסיכואנאליטיקאי] נדרש ללא הרף לדחיות, להתאפקות, לריסון הביטוי האישי, רצוי שחלוקת הזמן של הפסיכואנאליטיקאי תאפשר לו תמורות בפעילותו, מחזורי־נופש וחופשות. בייחוד חשוב הדבר שלא יחפש במקצוע זה את הבטחון וקורה־הרוח, שלא מצא אותם בחייו הפרטיים במקום אחר" (ע"ע 1—120), וכמפתח לעיסוק בפסיכואנאליזה מתאר לפנינו המחבר את דרך בחירתו של מי שמועמד להיות פסיכואנאליטיקאי. "בדומה לרוב המקצועות הפסיכולוגיים, נבחרים המועמדים לפסיכואנאליטיקאים בשר־

המודע הקיבוצי (יונג) ובחלומות גורמים לנו שנתיהם אליהם כאל מציאות נפשית ממשית הראויה למחקר בלי שנפקפק אף רגע באמיתותם ובהשפעתם.

ד"ר שכטר עוקב אחר נקודות־מוצא אפ־שריות אלו להתחדשות ומשתדל למצאן לא רק בפסיכולוגיה אלא גם בדוגמות אחרות מן החיים האנושיים ומן ההיסטוריה של קיבוץ־אנוש בחלקי־עולם שונים; מן הרמה, מן החיים בצוות, מהבנת הטבע, ומן היכולת לראות באור חדש את תרבות הקדמונים, הקו המנחה אותו בכל דיוגיו הוא — לצאת מן הנושא המעניין והמושך את סקרנותו של האדם המודרני, ולהגיע באמצעותו אל העיקר הפנימי ואל פתחה של האמונה, בכך דרכו של שכטר שונה ומלג־בת ממנהגם של פרנסיסה־הדת, המבקשים לכ־פות הרכיגנית ומשניאים על הנוער את עצמם ואת דתם כאחד.

מנסינות ההתחדשות בדרך ההתרכזות והפ־עלת הגוף מזכיר ד"ר שכטר את משנתו של מ. פ־לדנרריי, היושב עמנו בארץ, ואת תורתו של מ. אלקסנדר האנגלי, אשר גם לו חסידים רבים מן המורים את "שיטת אלקסנדר" בהפעלת הגוף וביציבתו. נסיונות אלו ראוי לעקוב אחריהם, אבל סבור אני שגם ד"ר שכטר עצמו יודע את גבולם הצר, וכן את הסכנה אשר בניסיון למצוא דת בגוף, לקח דומה אפשר להוציא גם מפ־רקיו המאלפים של הון־בודיזם.

פרקים נוספים בספר זה מוקדשים לפילוסוף־הדני קירקגור, למשנותיהם של ק. ג. יונג, אריך פרום ופרויד, ויש גם פרקים בהבנה חדשה של הרקע המיתי של התנ"ך, הספר מהנה וכובש את לב הקורא באי־אמצעותו, כשיחה עם מדרין בוגר ומורה משכיל נק־ראים הפרקים, בלי לאבד את הקשר החי שבין הנכתב לקורא.

הפסיכואנליזה

לא קל הוא לתת במסגרת סידרה מדעית־פופולאית מושג־יסוד במדע־הנפש; מה־עוד שתחום הפסיכואנליזה חרג כמעט מרא־

מרפא היא תמיד תיראפויטית ולא מוסרית. הנה בדברי סיכומו הוא אומר כי גם בלי שייעשה הפסיכואנליטיקאי מטיף-מוסר יי כול הרפיוי הפסיכואנליטי להיחשב, בגלל אספקטים רבים, כ"מבחן מוסרי", שלקחו — אמנות החיים והכמתם.

תולדות הפסיכולוגיה

אילו נשארה הפסיכולוגיה ענף של הפילוסופיה המוקדש לחקר ה"נפש", אומר מחבר הספר, כי אז היתה ההיסטוריה שלה מתחילה עם ניצניה הראשונים של המחשבה האנושית, ואכן, חלק גדול ממשנותיהם של אפלטון ואריסטו מוקדש במפורש ובמובלע לתורת-הנפש, וכמה מן הקביעות שנקבעו אז משמשות גם כיום יסוד לשיטות ולהסברים פסיכולוגיים. התאוריה של ההיזכרות, המובאת ע"י אפלטון כדיאלוג הנודע "מנון", עשויה להסביר גם כיום את יסודותיה של תורת האסוציאציות בפסיכולוגיה, שלא להזכיר את חלקם של הפילוסופים האמפיריסטיים האנגליים מן המאה ה"ז, לוק ויום, בפיתוח התפיסה הפסיכולוגיסטית של השכל וגם בקשר לתורה כפציפית זו של האסוציאציות ותפקידן בעיבוד הרשמים להכרה ולמושגים, ודרך הנביעה ממושג למושג.

לפני כמאה שנה הופיעה הפסיכולוגיה ה"מדעית, זו שמעניינה לחקור, בעזרת תצפיות וניסויים, את תגובותיהם של האורגניזמים על התנאים השונים השוררים בסביבה המקיפתם. מאז החלה הפסיכולוגיה לשנות באורה שיטתי את התנאים, כדי לגלות את ה"חוקים", המניעים את תגובות האורגניזם, הן של האדם והן של בעלי-החיים. כאשר השינויים לא ניתנו להתבצע בדרך של ניסויים, כגון בפסיכולוגיה של האדם, השתמשו בתצפיות ובהסתכלויות.

הספר שלפנינו עוסק רק בפסיכולוגיה המ"כונה "חדשה", זו שנוצרה במחצית השנייה של המאה ה"ט (ולא במחצית השנייה של המאה העשרים, כפי שמצוין בטעות בהקדמת הספר). פסיכולוגיה זו נבדלת מן הפסיכולוגיה הפילוסופית לא רק בנושא אלא

טה קלינית: המועמד נפגש עם שני פסיכואנליטיקאים או יותר, והללו מעמתים את הסתכלויותיהם ואת דעותיהם. בדרך-כלל מסכמים הם בקלות את דעותיהם בנקודות מסוימות, כגון הרמה התרבותית של המועמד, הידיעות המקצועיות, הכושר האישי. שאר הדברים הם מסובכים יותר, כגון כושר התקשורת (קומוניקציה) של המועמד עם הסביבה, בגרות האופי והשיפוט, ההישיגים בחיים הפרטיים, בדרך כלל, מעדיפים מועמד המחונן בבריאות נפשית, בדרך שהי פסיכואנאליזה מבינה מונח זה, אך מכתירי גם מהופעה שקולה יתר על המידה, שכן לרוב מונחים ביסודה התגוננות עזה ומעצור רים רגשיים; השפעת הקשיים הנברוטיים אי צל המועמד אינה ניתנת להרחקה, אך בתנאי שלא יהיו מורגשים יתר על המידה ואפשר יהא לשער את התעלמותם והתכללותם בקונפליקטים החבויים מתחתם; עצם ההתנסות כקשיים אלה, המשמשים לא פעם מניע לעיסוק בפסיכולוגיה, אינה נחשבת למיותרת (ש"ם).

בניתוח היחס שבין הפסיכואנאליזה למוסר אין המחבר נוקט את העמדה המתחמקת הרגילה בחוגי בעלי-המקצוע ברפואה, המשתדלים להדגיש את הצד התיראפויטי בלבד. והוא אומר: "היו שהטיחו כלפי הפסיכואנאליזה שהיא אמוסרית ואפילו בלתי-מוסרית, שלרפוייה אין השפעה מוסרית על החולה; אחרים טוענים, לעומתם, כי הפסיכואנאליזה יצרה איזה מוסר משלה. סברות אלו אינן אלא הד לתביעות החולים, הדורשים מן המרפא... עונשין או פיצוי, גינוי או הלל" (ע' 116). המחבר מבחין ומסביר את תחומה המיוחד של הפסיכואנאליזה בהתייחסותה לשני סוגי רגשות-האשמה: הנברוטיים, ואלה המיוסדים על המציאות, ור למרות שהוא מדגיש כי התערבותו של הי

* ד"ר דניאל לאגאש: "הפסיכואנאליזה"; תירגם א. פורת; סדרת "עולם הדעת", הוצאת מ. מורח, תל-אביב, 1963; ע' 122. בצירוף מבוא וביבליוגרפיה קצרה.

יחסי אנוש

הספר מבקש לתת מושג כללי על יחסי-אנוש בחברה המודרנית. הוא נחלק לארבעה תחומים אשר כל אחד מהם יכול לשמש תחום של מדע נפרד.

א. אישיות האדם — הטיפולוגיה, כלומר רכיבי-היסוד של האישיות, טיפוס-אדם שונים, וניתוח ההתנהגות האנושית על-פי קל-סיפיקציה לטיפוסים כלליים, או לאופני-התנהגות כלליים המופיעים באדם זה או אחר.
ב. הילד — היחסים במשפחה ובבית-הספר, כאן מבקש המחבר ללכת בדרך ההתפתחות תית: לא המינן, אלא הגידול, והוא עומד ב-קצרה על כמה מן הבעיות העיקריות בחינוך הילד בימינו, ובחינוך ההורים לקראת גידול הילד.

"זוגות נשואים מסוימים אינם אלא צורה של דו-קיום של שני יחידים", מצטט המחבר את מוריס פורו, ומוסיף: "בלחץ התשוקה המינית מתחתנים, וכאשר התשוקה באה על סיפוקה, רוצים לחזור למנהגי הרווקות. יש בני-זוג שמחמת אופייסם-הם אינם יכולים להתחבר בקשר של ידידות, וההסכם ההדדי אינו חל אלא על התחום המיני בלבד. כלי עוד הם שרויים במצב של 'נאהבים לזה-טיים' הרי הם נושאים לבדם בתוצאות זיווג גם, אך אם למזלם הפיש נולדו להם ילדים, הרי נשקפים להם סיכויים זעומים להכיר את 'מנעמי חיי המשפחה' בדרך כלל, אין בוחרים בבני-זוג או בבת-זוג, אלא נוטלים את מי שהגורל היקרה בדרך. אחרי-כן מת-קרבים אליו (או אליה) בדרגות שונות, או מתלבטים יחד עד הקבר או עד הגירושין, אם לא עד דרמה טראגית, הכל לפי המקרה: אם היה מוצלח או ביש, אם נפגשו בעלי קירבה נפשית וזכו למיזגה הדדית או נידונו לאי-התאמה מתמדת" (ע"ע 35-6).

המחבר מגיע לידי מסקנה, שלכאורה הריהי מובנת-מאליה ועם זאת אינה כה מקובלת בת-קופתנו. "אהבת האם ומרות האב הן שתי אבני-בנין בשינוי-המשקל הנכון של יחסי-משפחה. מובן מאליו שאין דבר זה אוסר על האם להפעיל מרות מסיימת לגבי ילדיה, ומותר לו לאב גם לגלות את חיבתו

גם בשיטות, הנהוגות למעשה בכל שאר המדעים, כלומר: העברת ההשערות בכור-המיבחן של עובדות אובייקטיביות. באופן שכל מסתכל הבודק אותן יכול לאמתן. מחקר הפסיכולוגיה ההדשה התרחב במהירות וגילה כר נרחב של נושאים חדשים: בעלי-החיים והאדם, הכרת האדם בכללותו, וכן השינויים המבדילים בין הפרטים, החולה וה-אדם הנורמאלי, הילד והמבוגר, האדם הבודד וזה השרוי בקבוצות הרבות למיניהן. השוני הרב של הבעיות הביא עמו שוני בשיטות והיערות במדעים אחרים.

משום קיצורו הנמרץ של הספר — אשר חלק גדול ממנו, הודן בפסיכופאטולוגיה וב-שיטה הקלינית, אינו אלא חזרה חיוורת על המופע בספר אחר של הסידרה, "הפסיכו-אנאליזה" — קשה לקבלו כספר המצליח באמת לתת מושג משכנע על נושאו. רשימת המושגים והמונחים שצירף המתרגם בסוף הספר אינה מחלצת את הספר מלב-טיו, מה-יעוד שנראה כי מקומה הטבעי של רשימה זו חייב להיות בספר על הפסיכואנאליזה. עוד דבר מפריע הוא ההרגשה כי מבין השיטים מבצבצת ועולה ההתפלמטותו של המחבר עם אסכולות הפסיכולוגיה כפי שהתפתחו תחת הדוקטרינה הקומוניסטית הנוקשה, אך לצערנו לא תמיד משתכנע הקורא ב-היצותן ובמידת האקטואליות של בעיות אלו, ויש הרגשה כי קני-המידה של המחבר בבחירת עיקר וטפל השתבשו עליו לעתים, הקיצור הנמרץ, החזרות — והזכרת שמות רבים מתוך נסיון יומרני מאד להקיף את התפתחות המקצוע מבחינתו ההיסטורית — מקשים על מתן תמונה שלמה, אורגאנית ומובנת.

* פרופ' מ. רויכלין: "תולדות הפסיכולוגיה"; תירגם א. פורת; סדרת "עולם הדעת", הוצאת מ. מורח, תל-אביב, 1963; עמ' 107. בצירוף מבוא, רשימת מונחים ושמות, וביב-ליוגרפיה קצרה.

שימת דגש בהשפעות המכריעות הנודעות לכל התחומים הללו על עיצוב יחסי-אנוש בחברה המודרנית. הספר קריא, אינו נוטל ונוש-הומור ומעניין במיוחד בפרקים הדנים בהתפתחותו של המדע החדש ביותר מכל אלה שהוזכרו כאן — כלומר, הנדסת יחסי-אנוש בתעשייה.

אמנות הנאום

ספר מאכזב על נושא שהיה יכול להיות מר-תק, אמנות הנאום כל עיקרה הוא ביכולת לתפוס את לב השומע, לזכות בפופולאריות ובהבנה רחבה, לפיכך מותר לצפות מספר הדן באמנות הנאום שיהיה מצטיין בכמה מסגולותיה היסודיות — ולא היא. הקושי העיקרי הטמון בספר, קושי העשוי להיות לרועץ אף לספרים אחרים מספרי "עולם-הדעת", הוא חוסר-ההתאמה בין צרכיו ומר-גיו של הקורא הצרפתי, אשר למענו נכתב הספר במקורו, לבין שטח-התעניינותו וויקעו של הקורא הישראלי. ספר פופולא-רי, המקצה מקום שלמעלה מכל המתקבל-על-הדעת לסקירת תרבותו של העם שבש-פתה נכתב, עשוי להתקבל באהדה על-ידי בני אותה ארץ, ואולם בהיתרגמו לשפה א-חרת הוא משנה את אפיו לגמרי. תחת שיהיה ספר פופולארי השווה-לכל-נפש הוא נעשה ספר המתאר בקיצור ובמעומעם כמה גילויים מתרבותה של ארץ זרה.

דוגמה לכך נמצא בחלוקה היחסית של פר-קי הספר, רק שני פרקי הראשונים מוקד-שים לנושא שאינו צרפתי במפורש, וגם כאן אין זה אלא לצורך סקירת ההיסטוריה של הריטוריקה: אמנות הנאום אצל היוו-נים, ואמנות הנאום אצל הרומאים. יתר פרקי הספר כולם מוקדשים לצרפת ולתר-בות: אמנות הנאום הצרפתית, הריטוריקה הצרפתית, הכשרתם של הנואמים הגדולים בצרפת, שקיעתה של הריטוריקה הישנה. יסודות אמנות-הנאום, ראשוני המתקנים של

אליהם — אך הדירוג של תפקידיהם צריך ל-הישמר לטובת הילדים עצמם" (ע' 37). אף מסקנה זו לקוחה מדבריו של מוריס פורו. ג. בחלק השלישי של ספרו דן המחבר ביח-סי-אנוש בתעשייה ובמסחר — תחום אשר בפ-סיכולוגיה התעשייתית הוא קרוי בשם "מהנד-סות אנושית" ואילו בשטח המסחר בשם "יחסי-ציבור". כמוטו מביא המחבר את פסוקו של נפוליאון: "צרפת שופעת בני-אדם מוכ-שרים ומעשיים; יש רק למצאם ולאפשר להם להתקדם. יש העובד במחרשה ומקומו במו-עצת המדינה; ויש מיניסטר שמקומו מאחורי המחרשה" (ע' 46). המחבר משתדל לסקור את בחינותיהם השונות של מחקרי דעת-ציבור והשימוש בטכטיסטיקה ביחס לציבור העובדים בתעשייה וביחס לקהל הצרכנים הרחב. יש להיזהר מהפרזה ושימוש-יתר ב-טכטיסטיקה, זוהי דעתו.

ד. החלק האחרון והמסכם דן ביחסי האזרה והחברה: בפוליטיקה, בדירוג חברתי, או במסים.... ואכן אומר המחבר לגבי המסים בצרפת, ארץ מולדתו: "הואיל וטבע ה-אדם הוא כפי שהיגוהו, הרי יש להניח כי מרמים את שלטונות המס, אלא שהצרה היא שקשה להבדיל בין הרמאים ובין המצהירים הצהרות-אמת, וכך מתיחסים איפוא לכל משלמי המסים כציבור רמאים, וגובה המס נקבע לאחר שמביאים בחשבון כי מעלימים חלק ממנו. באופן כזה מענישים איפוא את ההגונים ופיתחים פתח לרמאים" (ע' 84).

וכאשר מגיע המחבר למבנה הפוליטי של מדינה, אנו מוצאים הדים מוכרים מעולמה של צרפת. "תהילה התפללו למדינה 'אבהית' — ומשתוממים לראות כי היא מתייחסת ל-תפקידה ברצינות ורואה את האזרחים כק-טינים שיש להדריכם ולהשגיח עליהם" (ע' 22).

ספר מהנה, אם גם לא עמוק במיוחד, המנסה לסקור ביעף פרקים בפסיכולוגיה, טיפולוגיה, תעשייה, מסחר, אזרחות ופוליטיקה, תוך כדי

* פרנסיס בוד: יחסי-אנוש; תירגם א. סורת; סידרת "עולם הדעת", הוצאת מ. מזרחי, תל-אביב, 1963; עמ' 112. בצירוף מבוא וביבליוגרפיה קצרה.

* ז'יל זונגר: "אמנות הנאום"; תירגם ד"ר י. נדבה; סידרת "עולם הדעת"; הוצאת מ. מזרחי, תל-אביב, 1963; עמ' 136.

אחר זה, ואם גם מתוך בחירה סלקטיבית של האירועים: השנים האחרונות של טרם-המלחמה, פרוץ מלחמת-העולם השנייה, חלון קת פולין בעקבות הסכם ריבנטרופ-מולוטוב, כשעיר-מולדתו של המחבר, פינסק, עוברת לידי הרוסים. גלבוץ (באותם ימים: גלוברמן). שהיה חבר ההנהגה הראשית של הסתדרות "הנוער הציוני", מוסיף לפעול כציוני אף בימי הכיבוש הרוסי, כשהוא נודד מקהילה לקהילה, מעודד ומלכד את שורות החברים. באחת השליחויות האלו נתפס ונאסר בידי המשטרה הרוסית. חקי-רות, שילוח למחנה-כפייה בצפון עם גזר-דין של חמש שנות מאסר — והמחבר הופך עבד במשטר הקומוניסטי.

גלבוץ מתעכב הרבה על צורת החיים ו-המשטר במחנות. מקום שילוחו הראשון הוא במרחק 500 ק"מ צפונה לקוטלסק. שם עובד דים האסירים בפרך בסלילת המסילה, ורבים אף נפטרים. החניגה של שנת 1941 מביאה את המחבר דרומה, לטאשקנט, ועד לארץ-המדבר קארקאלפאקיה. בכל מקום מנסה הוא למצוא קשר אל חברי ההסתדרות הציונית שבארץ-ישראל, אף כותב מכתבים וזוכה לקבל תשובה — עד שהוא נאסר שנית ומור-בל לחקירה באַלמַה-אַטַה.

פרקי החקירה בבית-הכלא שבאותה עיר על-ידי החוקר פיצ'וגין הם מן המרתקים ביותר בספר. אותן שיחות-חקירות יומס-וליל, המביאות בסופו של דבר לתיאום מופלא בין המאשים לבין הקרבן, אותו משא-ומתן משך הדשים ארוכים בהם נחקר המחבר ונדרש להודות שהוא משתייך לארגון המבריה יהודים לארץ-ישראל, או לפחות שהוא חותר נגד המשטר במדינה — מביא לידי "הבנה" בין פיצ'וגין לבין הנאשם. כשמנסה "מתל-מד" לתפוס את מקומו של החוקר, מעמיד המחבר פנים נעלבות ואף מעז להתחצף כנגדו, שהרי אינו מגיע לקרסוליו של החוקר "שלו". תיאור מחנה-העבודה של אקטייר-פינסק, בו שהה המחבר המש שנים תמימות, אף הוא יש בו כדי ללמדנו לא רק על חייהם ומוסרם של האסירים כי אם גם על אלה של האורחים החפשים: שחיתות, פרוטקציוניזם, גניבות ושוד.

הריטוריקה, האילתור לפי שיטות חדשות, צביונם הכללי של הספרים החדשים על אמנות הנאום, ההלכה והמעשה בנאום, ההמציאות המיקרופונית ועתידי אמנות-הנאום בתקופתנו. לו לפחות היו הפרקים האחר-גים נותנים מושג כללי מן הנושא, מושג שניתן להסמיכו לתנאים המיוחדים בהתפתחותה של כל ארץ וכל תרבות ספציפית — אבל אין הדבר כך. הסקירה סובבת בעקיבות רק על אמנות-הנאום בצרפת ועל תולדות הריטוריקה הצרפתית — סקירה המגיעה עד לפרטי-פרטים, כמו הבאת מישאל על יסודות אמנות-הנאום בקרב סופרים, חברי-פרלמנט ועורכי-דין צרפתיים, ועם כל הכבוד למישאלים אלה, הרי זה מעט. משל כאילו קמו ופירסמו דו"ח שנתי של משרד-החינוך שלנו בשפה הצרפתית.

א. ב.

לשמור לנצח

ספרו של י. גלבוץ, "לשמור לנצח", יש בו ענין רב לקורא. אף על פי שיהודים רבים עברו עליהם שנות מלחמת-העולם השנייה בברית-המועצות במחנות-כפייה, לא רבות העדויות שנכתבו על החיים שם. אף המחבר נוקט לשון אפולוגטיקה בבואו להתנצל על כתיבתו, שהרי "לשמע סיפורי-הזוועות (מפי שרידי החורבן תחת הכיבוש הנאצי) יש שפשוט חדלתי בעצמי להתרגש מחוויו-תיאורני".

יש המודדים את סבלו של האדם ואף את דרך מותו ביחס לכבולו ומותו של הזולת. והרי לאמיתו של דבר הן הסבל והן המוות הם אבסולוטיים ואישיים, ומכאן שאף עוני-תם ומותם של אסירי המחנות בברית-המזרח עזות מוחלטים הם. ואמנם, בקראנו על תנאי-החיים שם תמהים אנו איך אפשר היה להתקיים ולעבוד באותם מחנות שבצפון, כגון "פונקט 501", בקור העז של קרוב ל-60 מעלות מתחת לאפס, בלבוש בלואים ועל לחם-לחץ.

המאורעות המתוארים בספר כתובים בסדר כרונולוגי, כפי שהתרחשו במציאות בזה

יים, באהבתם את האדם: הלא הם הרוסי שורניקוב והיהודי דוד פומרנאן. שורניקוב היה מנהלה-העבודה של המחבר במחנה אק-טיובינסק, אשר דאג לשלומם של פועלי-רוסי אסיריו עד כי לא נהנה אנב כך להוליך שולל את השלטונות. ואילו דוד פומרנאן עבר עם תום המלחמה את כל הדרך מפר לין עד אקטיובינסק, כשהוא מחופש כחייל רוסי, כדי לנסות ולהציל את המחבר מ-שבי. הפרקים המוקדשים לפומרנאן הם בבחינת מצבה חיה לדמות ההירוואית, ש-נספתה באחד ממחנות-העבודה.

ענין רב מוצא הקורא אף בחלקו האחרון של הספר, המתאר את מחשבותיהם והרג-שותיהם של יהודי ברית-המועצות בימים של תקומת המדינה, ויעיד על כך אף מכ-תבה של הקומסומולית המתקנאה במחבר, ה-עומד להיפגש בקרוב עם איזניקה (היא ארץ-ישראל).

ייחודו של הספר אף בכך שהמחבר מאיר את המאורעות לתוכם נקלע בשנות המל-חמה, ואת המקומות בהם שוה, לא רק על-פי מה שראו עיניו ומה שחש מפשרו כי אם גם מתוך מה שנודע לו אחרי המלחמה.

"לשמור לנצח" הוא ספר זכרונות מרתק בשביל אלה שנתחו בו בחוויות דומות אלו בברית-המועצות, וספר רב-ענין לאלה שזו להם פגישתם הראשונה עם הווי זה של אסיר מחנות-הכספיה.

אין זו אגדה

בשנים האחרונות נתעורר משנה-ענין ב-הורתו ובאישיותו של הרצל. פ. בלומנטל בספרו, "...אין זו אגדה", כותב אף הוא את תולדות חייו של הרצל, אף הוא כהיס-טוריונים אחרים מציינן כי הרצל הביא ל-מפנה חשוב בתולדותיה של הציונות והע-לה אותה על דרך-המלך, בנסינותיו ה-חזורים-ונשנים לצקת את רעיונותיו בדפ-רטיים כמעט "ממלכתיים". בלומנטל מדגיש כי הרצל הביא להכרת המדיניות הגדולות בעם היהודי, והכרה זו מתבטאת בנכונותו של השלטון לשאת-ולתת עם הרצל כנציג יהודי, בהסכמת הקייזר של גרמניה לקבלו

מרוכים בספר פרקי הווי, שעליהם יכול הקורא לעמוד מקרוב על אורח-החיים של האסירים, המחבר משתמש במלים ובמושגים בלשונם המקורית, ובכך אף גדלה מידת האר-תנסיות של המסופר. עם זאת ווש הקורא שמלים אלו הפכו חלק מהויותו של המחבר בהיותו אסיר שבע שנים תממות, כאלו הן "הפאראשה" (עבטיה-שפכים בתא-האר-סירים), "הזיס-סו" (המוסד הקשור לחקירה מיוחדת), "אטאפים" (משלוחי אדם, אסיר-רים), "קונבוי" (משמרות ליווי) וכיו"ב. הווי המהנות מומחש גם עלידי תיאור מחשבו-תיהם של בני-אדם, ובעיקר ההומיר המאקא-ברי השגור על פיהם, כגון: העובד במרי-צה כאילו נוהג במכונית "אוס" "דוויה רוצ'קי, אודנו קוליסו" (שתי ידיות וגלגל אחד); וכן בפארודיה המצינית, על-פי משלו של הממשל הרוסי הידוע קרילוב, בקשר לתורים הארוכים, שבה העורב (ממנו מגסה השועל להוציא את הגבינה בערמה) אומר לשועל: "הוי, יקירי, אלה א-נם הזמנים הקרילוביים; את הרוצה גבינה — עמוד בתור!..." (ע' 97).

מענינים אף נופי האדם אותם מתאר גל-בוע, פגישותיו ומקורות עב משה קליינ-בוים (הוא סנה), בגין, דויגאן ושומאכר, דפיס לא מעטים מוקדשים לווידיהם של קומר-ניסטים יהודים שנאסרו והוגלו למחנות, מצבם הרחוני גרוע משל הלא-קומוניסטים, שהרי הללו סובלים לא רק סבל פיזי כי אם גם רוחני. הם "ראו עצמם מרומים, נלעגים, מבוזשים". הנה אותו קומוניסט שנאסר עלידי הרוסים רק משום ששוחרר מן הר-כלא הפולני לפני המלחמה, והנה אותו בן-ישיבה שביקש לשנות סדר-יבראשית בעז-רת המהפכה, סוג אחז של נידונים הם הר-אורקאצים" — פושעים פליליים שהטילו התיים לא רק על אסירים כי אם גם על סוהריהם.

פרקים מיוחדים מוקדשים לשני אנשים השונים זה מזה במואם אך דומים באפ-י

* יהושע גלבו: לשמור לנצח (פרקי אסיר בברית-המועצות); הוצאת מסדה, תל-אביב, 1963; 258 עמ'.

לראיון על אדמת ארץ-ישראל, בנכונותו של המיניסטר הרוסי פלוה לשוחח עמו על גורל היהודים ברוסיה, ואף בהסכמתה של בריטניה להקצות שטחים משטחי קיסרותה שלה ליישובם של יהודים.

אולם ייחודו של בלומנטל איננו בציון פעילותו המדינית של הרצל, שהרי לשם כך די לנו לקרוא בספרי ההיסטוריה הי-עוסקים בתולדות הציונות; ייחודו של המ-חבר הוא בתיאורו של הרצל האדם. רק מתוך עמידה מפורטת על מוצאו, יל-דותו ונעוריו, השפעת הסביבה עליו, היר-הזריו, הרגשותיו והתפתחותו הנפשית, נבין את המות הזאת. לא פעם תוהים אנו על סוד כוחו של מנהיג: מאיין צמחה מנהי-גותו? מהו שהבדילו מבני סביבתו? —

על כל השאלות הללו מנסה בלומנטל להשיב בספרו. לפיכך פותח הוא בימי סבו של הר-צל; במחצית הראשונה של המאה הי"ט, אולם לתשומת-לב רבה זוכה אמו, אשר השפעה עצומה היתה לה על בנה. היא ש-נטעה בלבו לא רק את אהבתו לספרות הי-גרמנית וערכיה כי אם גם את האמונה כי לגדולות נועד. הינוכו הפורטיגני ואפילו ל-בושו כבר הבדילוהו בימי ילדותו מחבריו בני-גילו.

בספר זה אנו למדים על עולמו הנפשי בימי ילדותו ונעוריו, על חלומותיו, הע-רצתו את משה, כמיהתו למשיח. כבר אז הרי מתבלטים קוויר-אפיו, המתבטאים בטוהר נפש ובנקיוף-כפיים, בשמירה רבה על כבוד-העצ-מי, בהקפדתו שלא להיראות בהשפלתו או בתבוסתו. תחושות אלו מלוות אותו בכל פגישה ופגישה עם הגדולים שבמדינאי הדור.

כשמת הברון הירש כותב הוא: "היהודים שיכלו את הירש, אבל הרי אני להם" (ר' ע' 159). "אהיה קר, שליו, איתן, עניו, אבל נחרץ, וכן אדבר", רושם הרצל ביומנו קר-דס פגישתו לשיחה עם הדוכס הגדול מבאדן, בשכבו על ערש-דווי, כשאמו נכנסת לחדרו

בין הפציר האישיים-

היומיומיים, המצויים בכיסך או בארנקך, כדאי שיימצא תמיד גם פנקס שיקים של בנק דיסקונט. תשלום בשיקים הוא יעיל, נוח ובעיקר — בטוח. סור נא, איפוא, אל סניף הבנק הקרוב, שם ישמחו לפתוח חשבון עלי-שמך.

בנק דיסקונט
לישראל בע"מ

* פינחס בלומנטל: אין זו אגדה; תורגם מכתבי-יד בידי חיים איוק; "עם עובד" / ספ-ריה לעם, 1963; 292 עמ'.

נית והן לאחר-מכן. יומניו של הרצל, מכר תביו, כתביו הבלטריסטיים, אף תעודות שנת-גלו באקראי, מכתבי ידידים, עדויות — כל אלה זוכים לעיון מעמיק וביקרתי מצד המהבר. "כמשפט כל היומנים אף יומניו של הרצל מקורות היסטוריה הם ולא היסטוריה אובייקטיבית" (ע' 121). מציין המחבר, המשתדל לפענח ולגלות באיזה מסיבות נכר תבו הדברים, למרות ההסתייגויות המתעוררות לפעמים לגבי חיטוטיו הפסיכולוגיים של המחבר, הרי בזכות גישתו בלתי-האמצעית והמקורית אל אישיותו של הרצל זהו ספר מאלף ומ-רתק.

שג"ן

ספר צ"ס

אחת החידות הגדולות של חיי הציבור בארץ היא בלי ספק המרטירולוגיה הפנימית של מפלגת פועלי ארץ-ישראל. אין כמוה או כיוצא בה בשום מפלגה ישראלית, וספק אם יש דומה לה במפלגות סוציאליסטיות או שמ-רניות בארץ כלשהי מארצות הדמוקרטיה הפרלמנטרית הישנה.

בתארו את אחת-הקלעים המשוער של משה פטיה-ראווה הגדולים בארץ הסובייטים, בספר "רו הנודע" אפלה בצהריים", ניסה ארתור קסטלר להבין ולהסביר את המניע ואת הר-חף להודאות בפשעים שלא בוצעו מעולם. הוא מיטיב להבהיר יותר מכל זולתו את התהליך שבו מהפכנים נועזים ויצייב-אופ' הופכים להיות בובות חסרות-אונים בקירקס המשפטי הגדול; וזאת — מתוך אמונה כי אכן זה השירות החיוני האחרון שהם עושים להגשמת הקומוניזם, הקרבן העילאי הסופי שהם מקריבים על מזבח המהפכה.

משהו מעין זה, מבחינת האופי ולא מצד האידיאולוגיה, מהווה בלי ספק את המבנה הרוחני של ותקי מפא"י. צא וחשוב כמה מרורים הלעיטו השנים האחרונות את משה שרת. לאחר שסולק תחילה מראשות-הממשלה לאחר-כך גם מן המשרד "שלו" מימים-ימימה — משרד-החוץ; מה אכזר ומה-מדאכ היה לעתים מצבו של זלמן ארן, עד שחור

על-מנת להיפרד ממנו לנצח, הוא אומר: "אני פני אינם טובים כל-כך, אבל יוטב לי בקרוב". והמחבר מוסיף: "אחר-כך הוא שולח אותה מלפניו, כדי שלא תראה בגסיסתו" (ע' 291. הפיזור שלי — שג"ן).

שונותו מן האחרים בימינו נובעת לא רק מנטייתו לכתיבה כי אם גם מהיותו יהודי. עובדה זו ודאי יש לה השפעה על נפשו. "נערי-יהודים שחור" מכנים אותו חר בריו. כבר אז הוא רגיש להערות אנטי-שמיות, גם אם אינן מכוונות אליו במישרים. לפיכך הוא עוזב בגיל עשר את בית-הספר הריאלי, וברבות הימים הוא מת-פטר מחברותו באגודת-הסטודנטים "אלביה". ברצותו לתאר את הרקע של ימי לימודיו באוניברסיטה מעלה המחבר את וינה של ימי לואיגר האנטישמי — ראש-העיר.

תשומת-לב מיוחד פ. בלומנטל לחבריו של הרצל שעמם היה נפגש או מתכתב, כגון קאנה בימי נעוריו, ארתור שניצלר בימי פעילותו הספרותית, ובימי פעילותו הציורית-המדמינית — נורדוי ורוד וולפסון. אף חייה-המשפחה המעורערים של המנהיג נודעת להם השפעה רבה על פעילותו ועל דרך חייו. הרצל החולם, איש-הרוח השקוע בעבר-דה ספרותית עד-למעלה-ראשו, לא מצא שפה משותפת עם רעותו יוליה, שלא איתה טיפח שה כלל, אבל מוגבלת מאד היתה במעגל האינטרסים והדעות שלה" (ע' 60). עם זאת מדגיש בלומנטל כי נישואים אלה היו הכרחיים כשבילו כדי להתרחק מאמו, שאליה היה קשור עד כדי תסביך-אם. מובן שה-מלחמה הנישטת בין האם לרעייה על השליטה על הבן-הבעל, משפיעה אף היא על חייו. אשתו אף התנגדה לפעילותו הציורית. ומהמחבר מעלה השערה נועזת כי בנהייתו של הרצל אחר חסדי שרים ורוזנים אפ-שר חתר להוכיח לאשתו הבורגנית, המפונקת והעשירה, כי גם בענין היהודים "אדם יכול לעשות חיל בחברה" (ע' 62).

בלומנטל יודע היטב כי לא יובנו אדם ופעילותו עד אם נעמוד על הסיבות המניעות אותו. ואכן, את אלו הריהו מחפש ומעלה, אגב ניתוח מדוקדק של כל מה שכתב הרצל והגה, הן בתקופתו סרות-הציור

או פורש בצינעה ומסתגר בקרן-זווית, אם צנוע הוא מכדי "לעשות ענין מעצמו". תור פעה מעין זו היא בבחינת "חוץ לגדר הטבע" במפא"י, וסיפור קטן המובא בספר שלפנינו נו ייטיב להסביר זאת יותר מכל ניתוח תיאוריטי. זהו סיפורו של חבריהכנסת אפרים תבורי, כפי שמעלה את דמותו ידידו עמנואל הרוסי:

"צנוע היה ונחבא אל הכלים. האור שב- עינו הוא שפילס לו את הדרך. וככל שרחום

ונעשה שריהחיונו; איזה מצוקות-נפש ולי- לות שחוריהמשחור עברו על פ. לבון, עד שנמצא לו במקרה פתח-מה ל"ריהבילי" טציה" — ומיד אתה מבחין שדבר כזה או כיוצא בזה לא ייתכן כלל אצל רביזיוניס-טים או ציוניס-כללים או דתיים-לאומיים, או כל מפלגה ישראלית אחרת. בנוהג שבעולם עסקן שנפגע, או שדעתו אינה נוחה מן ה"קו", קם ועוזב את מפלגתו בקר-לייקלות, אם הוא אימפליסיבי דיהצורך.

לרשותך
שירות

קופות הגמול

לעצמאי -
תגמולים לעצמאיים בע"מ
למעביד -
קרן מרכזית לפיצויי-פיטורין בע"מ
לקרנות תגמולים, פנסיה ופיצויים -
ייעוץ, הדרכה, השקעות ופיקוח ע"י חברת הנאמנות

שאל פרטים על יתר שירותינו ופעולותינו

בנק הפועלים

שניפים בכל רחבי הארץ

מסגרות המדינה, הצבא, הסוציאליזם, העור
 רה ההדדית, הקואופרציה, ההתיישבות העור
 בדת, משק הפועלים, חברת העובדים, "העם
 העובד".

אין ספק שחלק נכבד במיבנה זה למסורת
 הבולשביט, שרוב מנהיגי הבולטים של
 מפא"י כיום הושפעו ממנה, אם גם תוך
 התנגדות לתזות שלה לגבי היהדות, על
 אלה יש להוסיף את תנאי המצוקה והמחסור
 של ההגירה חסרת-ההון בשנות ה-20 וה-30,
 שהגבירה את זיקת הפרט אל הכלל — במקר
 רה זה: "התנועה" — שהיתה לעתים קרור
 בות משענתה היחידה.

גם פאתוס המחותר והרדיפות של תנועה
 ציונית בברית-המועצות תרם לגיבושה של
 חווית התנועה-המפלגה-המשפחה, הלכירוח
 אלה, בצד השקפת-העולם הכללית כמובנה
 הרחב והפחות מחייב, יסבירו במידה רבה
 את העובדה שכמעט כל חברי צ"ס אשר
 הצליחו להיחלץ מתחומי ברית-המועצות —
 כחמש-מאות איש ואשה — נרתמו בזמן
 מן הזמנים לעבודה ציבורית כפונקציונרים
 שהמפלגה היא לגביהם לא רק השקפת-עולם
 אלא מקצוע ממש.

כמעט מעוררת-קנאה זו החיפה הגדולה שבה
 שקדה המערכת ושקדו החברים כיחידים על
 הצלת כל פיסת-נייר וכל מיסמך, היכולים
 לשפוך אור כלשהו על פעולות צ"ס וברית-
 הנוער שלה. מאות המיסמכים, הביוגרפיות,
 פרקי הזכרונות מכילים אינפורמציה רב-
 גונית ומאלפת בחלקה הגדול. מאות תצלומי-
 הדיוקן ותצלומי התעודות מצרפים "מראה-
 עין" ל"הלך-נפש" ומשלימים את המלאכה.
 ב. ג.

מפי ראשונים

קצת למעלה מ-70 שנה עברו מאז עלו על
 אדמת חדרה ארבעת הנחשונים: לוליק
 פיינברג, מנדל חנקין, ביילון והשומר הורר
 ביץ. עתה הופיע הספר "מפי ראשונים" ה-
 מנסה להציב בדפיו יד לאותם ראשונים ול-
 משפחות רבות אחרות, שעלו בשנות ה-90
 על אדמת חדרה כדי לחיות בה. מתוך סי-
 פוריהם של בני אותם ימים נפרשת והולכת

וטוב היה בלבנו, כן גם לא נשא פני איש
 בריבו. מתוך להט וכמיהה לטוהר-המידות,
 לבקורת-עצמית בתוך המפלגה ובתוך ההס-
 תדרות, נמנה עם ראשי מארגניה של
 סיעה ב'. והיה בזה משום פרוכס טרגי.
 האיש אשר משחר ילדותו הטיפ לאחדות ת-
 נועת-העבודה נמצא לפתע אחד הגורמים ל-
 פילוג. אך משעשה הפילוג לעובדה של
 ממש — נרתע ולא נתן יד למפלגים. הוא
 נשאר נאמן בית המפלגה, ביקורת פני-
 מית, ולוא הקשה והפואבת ביותר — כן.
 פילוג? החלשת עמדות? עויבה? לא
 ולא!

יושם לב לביטויים הטיפוסיים ולהדגשות,
 שהודגשו במקור. בקורת? — רק "פני-
 מית"! פילוג? החלשת עמדות? עויבה?
 — "לא ולא"! ומדוע כך? משום ש-
 מפלגה היא בית, וחבריה הם "נאמני בית
 המפלגה"; והבית הוא מסגרת, מסגרת "מש-
 פחתית", רחבה, שייתכנו בה חילוקי-דעות
 קיצוניים מקצה לקצה אבל יש בה אחריות
 הדדית לגורל בני הבית, תהינה דעור
 תיהם אשר תהינה. תפיסה זו רחוקה מאד מן
 המקובל לגבי מפלגות, כגופים המאגדים
 בתוכם אנשים שדעותיהם זהות לתכלית צי-
 בורית כלשהי. מפא"י איננה מפלגה כמוכן
 זה. היא "בית", היא "משפחה", אם
 תרצה לומר — "חמולה" ענקית, שאין זוג-
 חים אותה בטוב וברע, בעתות "איגרא רמא"
 של כהונה כבעתות "בירא עמיקתא" של
 גידויים, חרמות, הדחות, קיפוחים, או גני-
 זה במקרה. כי בתפיסת-עולם זו, סברה היא
 שמחוץ לתחומי המפלגה אין לאן ללכת.

לא תפיסת עולמה הנפשית של צמרת
 מפא"י איננה רואה את המפלגה ככלי אר-
 גוני, שיש כיוצא בו וייתכנו טובים
 ממנו. המפלגה היא כאן מעין שמש אשר
 סביבה נעים כל יתר הגופים, יהיו אשר יהיו:

* יהודה ארוז (עורך): "ספר צ"ס" — לקור
 רות המפלגה הציונית-סוציאליסטית וברית-
 הנוער צ"ס בברית-המועצות; ספריית "עיי-
 נות"/ הוצאת "עם עובד", תל-אביב, 1963;
 575 עמ'.

לו זלמן אשבל בפשטות: "עבדתי בחקל־אות וייבוש ביצות וגמור בשמירה ובעס־קנות ציבורית", ומוסיף בהתנצלות: "רק לאחר ששיכלתי ארבעה בנים נאלצתי לעזוב את המושבה", ובגאווה עקשנית: "אך כעבור 18 שנה חזרתי והשתקעתי בה", ואילו אחר מכן מפרט הוא את גיל ילדיו, שכולם נפטרו בטרם מלאות להם אחת־עשרה שנה. אף אשתו שיפלה באותם ימים את אביה. אמה וחמשת אחיותיה (ע' 26).

מתוך פרקי העדויות למדים אנו כי במידה שהמתישבים הראשונים — כגון בוטקובסקי והר־זהב, רוטמן וליוביץ ולבוצ'קין ושינאור־סון ופיינברג — עיצבו את חדרה, בה־במידה עיצבה חדרה את אפיים. שהרי מניין שאב מרדכי רוטמן, אותו יהודי מארצות הצאר, את עוזו כדי לתפוס בשוטו של העגלון הרעבי ולהצליף בשני הערבים השודדים, או להכות את שני הערבים מקאקון הבאים עליו בספינים? ומניין קם בהם הכוח לעמוד מול התנכלויותיהם של הצ'רקסים, ואף להתמורד עמם כבעל־זכות מימים־ימימה בשדה המריבה? מניין צמחה דמותו המופלאה של אבשלום פיינברג? הנה לוחש אבשלום הקורח (כפי שמספר ליובה שינאורסון חברו): "כל דמי בווערים בי. כל המזרח נדלק בי כחיים... שומע אני את שירת הבדווים יא־ליל יא־ליל, ומוזיקה זו קרובה ללבי יותר מן המנגינות של ואנגר וצ'איקובסקי" (207).

אדמת חדרה האהובה והעוינת היא שמעצבת את בניה. הנכונות למות למען אדמה היא יש חדש, הנוצר הודות לבצות שעמהן נאבקים המתישבים שנים כה רבות.

יזמה נאה היתה זו — מצד העורכים ומצדו של ל. י. שינאורסון, המעיד על עצמו כי "הם סיפרו — ואני רשמתי" — להוציא לאור ספר כזה במתכונת זו. אף ההוצאה המהודרת והרישומים הנאים מעטו של יחזקאל קמחי מוסיפים טעם של ראשוניות לספר כולו.

שג"ן

לעיני הקורא יריעת־חיים מלאת־הוד של אותם חלוצים.

חדרה הנשקפת מן הדפים האלה היא מקום של יאוש, אך גם של גאווה. אומר הינדין, העומד בראש המשלחת שבאה לוכרו־יעקב לברך את הברון רוטשילד בבואו לשם, כש־הברון אומר להם כי הוא ברוך ויכול לעזור להם: "אנחנו בעצמנו ברונים קטנים ואי־ננו זקוקים לעזרה". אך יש שאתם בעלי־גאווה מתמלאים קנאה מסותרת בוכו־יעקב הנאה והמבוססת, מספרת היה־לאה מאירסון־ראם כיצד נצטיירה בעיניה המושבה הוותיקה: "בתים יפים ומרווחים, ילדים שמחים ועלזים משחקים בחץ, צעירים וצעירות מתהלכים ברחובות, בית־האדמיניסטרציה מתנוסס לתפארת ונישא על כל הבתים, עמוד־ברזל מקושט המתנשא בהצטלבות הרחובות מזכיר את גני־הטיול באודיסה — ואילו אצלנו בחיאן כה עציב. קשה ומשע־מס..." (ע' 83).

"מפי ראשונים" הנו ספר מיוחד־במינו כי בו סיפור שנותיה הראשונות של חדרה מוצג באופן ראשוני המקום, יכולים היינו לכנות ספר זה "חברים מספרים על חדרה", על משקל "חברים מספרים על ג'מי", כי בפי ראשוניה חדרה הופכת להיות אישיות חיה, דמות בשר־ודם. אהובה אכזרית, אולם אהור־בה. חדרה של שנות ה־90 מוארת לכאורה מזוויות־ראייה שונות של בוגיה, אולם כל הזכרונות וכל הסיפורים מתרכזים בנקודת־מוקד אחת. פשטותם של הסיפורים, תמימור־תם, לעתים תמימות של ילדות או זיקנה, משכנעת את הקורא יותר מ"תולדות הציר־נות" שמלמדים בבתי־הספר. כשאנו שומעים ממקור ראשון על הקדחת, ועל מותם של ילדים, קרובי־משפחה וידידים בלא־עת, שר־נה הדבר מן המסופר בספרי היסטוריה מספר

* "מפי ראשונים"; רשם ל. י. שינאורסון; הוצאת "עם הספר", 1963; עמ' 208.

המשתתפים בחוברת

"בתי" הוא פרק מרומן-שבכתובים מאת אורי אורלב, שזהו לופירסום ראשון ב"קשת". המחבר נולד בבירת פולין ב־1931, ושנות המלחמה עברו עליו בניטרורשה ובברגן-בלזן. הוא הגיע לארץ־ישראל ב־1945 ועלידי "עליית הנוער" הוכנס לביה"ס בקבוצת גניגר. בקבוצה זו הוא חבר כיום. רומן מפרי עטו, "עד מחר", הופיע בהוצאת "עם עובד" (הספריה לעם) ב־1959 (ר' בקורת ב"קשת" ג). ה"שבבים" של י. אורן הם, פשוט־כמשמעו, שבבים שנחמלטו מתחת גרזינו של הסופר, אגב התעסקות בכריתתם של עצים שהם, לפחות, עבייגזע יותר. קובץ סיפורים משלו עומד להופיע בהוצאת אגודת הכופרים ע"י "מסדה". פרוס' ש מ א ל נ. אי י ז נ ש ט ד ט. ראש החוג לסוציולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים, עשה באחרונה שנה אחת כמרצה־אורח בארה"ב. בעת שבתו שם הופיע בהוצאת Free Press הניריוורקית חיבורו הענק על "משטריהן המדיניים של קיסריות (עלייתן וירידתן של החברות הביורוקראטיות ההיסטוריות)". פרק מאותו כרך נדפס בשעתו, בנוסחו העברי, ברבעוננו (ר' "קשת" יב). "בחלל הריק" הוא פירסום ראשון לא לקס ארבל, חיפאי צעיר שהוא בבחינת פנים חדשות לא רק לקוראי "קשת" אלא גם בכלל... בת חיפה היא גם שרה בורג ואף לה משמש "קשת" במה לפירסום ראשון של סיפור מפרי־עטה. היא ילידת 1942, הלומדת עתה ערבית ובלשנות שמית באוניברסיטה בירושלים. תרגום של סיפור מן הערבית, מעשה־ידיה, נדפס ב"קשת" הקודם (כא), שהוקדש כולו למזרח התיכון ולספרותו. משה בן־שאוּל — שהוא, בתוך שאר דברים, מעורכי "מעריב לנוער" — עומד להוציא בקרוב קובץ־שירים חדש, לאחר שכבר הוציא עד כה 2 ספרי שירה ("מגדל שמש", "מפרשי מלח") ו־3 ספריילדים. כמו כן עיטר ברישומיו ספר שיריילדים של משה דור ("חלונות לשמיים"), שיצא לא מכבר. גבריאל בן־שמחון מפרסם משיריו לעתים מוזמנות, בעיקר ב"קשת". אברהם בר־טורא משלים ומכסם בחוברת זו את סדרת רשימותיו, "בית־ספר לא הרחק מן הגבול" (ר' "קשת" יו, יט). שעשתה כבר רושם עז בחוגי מורים, אנשי־חינוך ובני־נוער, שלושה השירים של ע. הלל הנדפסים בחוברת זו הם ממחזור חדש שאתו בפתובים. קובץ־שיריו הידוע

"ארץ הצהריים", יצא זה מקרוב בהדפסה רביעית. שמעון הל קין — משורר ורומניסט, מסאי, מתרגם ופרופיסור לספרות עברית באוניברסיטה של ירושלים — מוכר הוא למדי, בלי ספק, לקוראינו, כמו גם לרבים מסופרינו, שהיו, או הגם, משומעיי לקחו באוניברסיטה. לאחר תקופה ארוכה ביחס של שתיקה גמורה, פירסם באחרונה, בכתביעת ובמוספים ספרותיים, פרקי פואימה גדולה שהשאירו רושם ניכר אף העירו ציפיה בלב הקורא. ישראל הר מוכר היטב לקוראי "קשת", שבו הוא מפרסם משיריו בקביעות. שלמה וינר, הצועד עתה צעדים ראשונים בשירה, הוא ירושלמי צעיר המסיים עתה את לימודי המתמטיקה באוניברסיטה העברית. אורכולה וסרמן, שאף היא מוכרת למדי לקוראינו, עשתה לאמכבר כמה שנים בארצות דרום-אמריקה, שם העמיקה בקיאותה בבעיותיה של אותה יבשת והרבתה לסקרן ולכתוב עליהן. ד"ר פאול לוי זכור ודאי לקוראינו הוותיקים בזכות סדרת מסותיו על "גשמיותה של המוזיקה" ("קשת" א-ה). נחמן ליסט, מיישיהה משלוחי הקומינטרן בארץ-ישראל המנדטורית, בלבאנט ובאירופה המערבית, בן-דורס-יוחגם של אנשים כיוסף בהולי (ברגר), ממשיך בפירסום פרקי-זכרונותיו משנות פעילותו הקומניסטית (ר' "קשת" כ, וכן טז). עמוס עוז מכין עתה לדפוס קובץ ראשון של סיפורים קצרים מפרי עטו. רומן ראשון, "אחרי החגים", עומד לפרסום עתה, בהוצאת "עם עובד", יהושע קנז, המוכר לקוראינו בכינוי שבו העדיף להשתמש עד כה, "אבי עתניאל". השיר "רות" של דוד רוקח, שירו הראשון המתפרסם ב"קשת", לקוח מקובץ שיריו "מקיץ אל קיץ", העומד להופיע בקרוב. עד כה כבר הוציא ארבעה קבצי שירים וקובץ דו-לשוני (עברית וגרמנית) משיריו יצא ב-1962 בהוצאת "זורקאמפ" בגרמניה. הוא נולד ב-1916 ועלפי מקצועו היה מהנדס. אשר רייך מדפיס משיריו בקביעות ב"קשת" ובכמות אחרות. גדעון תלפז, שסיפוריו מוכרים יפה לקוראינו, יושב עתה בארצות-הברית ובתוך שאר עיכוקים הוא שוקד שם על השלמת הרומן הראשון שלו.

על עטיפת החוברת נדפס בטעות שמו של פרופ' חיים שירמן ברשימת המשתתפים. פירסום מסתו המקיפה על פיוטי יניי נדחה, מטעמים טכניים, לחוברת הבאה.

"עם הספר" : ספרים חדשים

התנ"ך באמנות

אלבום נהדר של למעלה מ-200 העתקים של יצירות-מופת מן האמנות העולמית על נושאים מן התנ"ך — החל בפסיפסים ביונטיים וגמור ברמבראנט ורובנס, מיכאל-אנג'לו, רפאל ודירר. כולל 12 רפרודוקציות בצבע מלא. הערות על הלוהות: היידי היימן. מבוא מיוחד מאת משה ברש, מן האוניברסיטה העברית. בשיתוף עם "פיי דון", ההוצאה הלונדונית הידועה לספרי-אמנות.

ההפצה: ע"י "דבר"

סדרת מחברות לאמנות חדישה

- א. האימפרסיוניזם
- ב. האקספרסיוניזם
- ג. הפ'וביזם
- ד. הקוביזם
- ה. הסוריאליזם
- ו. אמנות מופשטת

בכל מחברת 16 עמודי טקסט ו-24 רפרודוקציות צבעוניות. עם עמוד של ניתוח והסבר בצד כל אחת. בשיתוף עם הוצאת "האחים רוונבאום", וינה

פייר מונמה : חיי יום-יום במצרים (בימי הרעמססים)

ספר ראשון לסדרה "חיי יום-יום בעולם העתיק". עם 16 עמודי תצלומים. תרגום: דליה טסלר. עריכה מדעית: מגן ברושי

אמתר פלדמן : בלא בלי סוגר

עם פתח-דבר מאת רות לבנית. 186 עמ' ו-8 עמודי תצלומים.

"עם הספר": אנתולוגיות

מופיע בימים אלה

סיפורים לאטינו-אמריקאיים בני זמננו

עשרות מספרים בני הדור מיבשת אמריקה הלאטינית, כותבי ספרדית ככותבי-פורטוגזית (ברזיל). חתך מרהיב ומסעיר באחת הספרויות החיות והדינאמיות ביותר של זמננו. עריכה ומבואות: דוד הרדן (הלפרן). פנחס לפיד. המתרגמים: דוד הרדן (הלפרן), א. שקולניקוב

כרכים שכבר הופיעו בסדרה זו

סיפורים עבריים בני זמננו

מיטב הפרוזה העברית של השנים האחרונות, כהשתקפותה בארבע השנים הראשונות להופעתו של "קשת": ס. יזהר, ג. אלוני, י. אורן, י. קניוק, א. ב. יהושע, י. אורפז, א. אמיר, ע. קינן, מ. טביב, י. בן-נר, ע. צמח ואחרים. עריכה ומבוא: אהרן אמיר

סיפורים רוסיים בני זמננו

הפרוזה החדשה, המתנעת, המפוקחת, שלאחר סטאלין. שולוחוב, דודינצב, קאזורין, מרשק, נקראסוב, סמיונוב, בונדארייב ואחרים — עם ציור שירים מאת יבטושנקו, טווארדובסקי, וזנסנסקי, אכמאטובה. עורכים: י. ברגר-ברזלי, י. גלבוץ, מ. גפן. מבוא: י. ברגר-ברזלי

סיפורים אפריקאיים בני זמננו

בכיפורת ובהגות, בשירה ובהווי: שלל-צבעים של יצירות מאת עשרות מחברים, בני עשר ארצות ביבשת, ממדגסקר עד גאנה, מסנגאל ועד דרום-אפריקה. עריכה ומבוא: ז'קלין כהנוב

סיפורים צרפתיים בני זמננו

עשרה מגדולי-הרוח של צרפת במאה ה-20, שאחדים מהם לא הורקו עדיין מעולם לעברית: אנדרה ז'יד, ז. פ. סארטר, פ. מוריאק, א. קאמי, ורקור, ז. דיאמל, קולט, רומן גארי, ז'. קוקטו, מ. אימה. כולל "הזר" לקאמי בשלמותו (בתרגום א. אמיר). מבחר, מבוא והקדמות לכל יצירה: יובל רון. עריכה: אהרן אמיר

סיפורים יפאניים בני זמננו

19 יצירות ממבחר הפרוזה היפאנית של המאה, שהוכללו כולן בקובץ המיצג שהופיע לא מכבר בחסותה וביזמתה של "אוונסקו". עריכה ומבוא מקיף: אייבון מוריס

סיפורים עבריים מחיי הערבים

חיי הפלאה, העירוני והבדוי כהשתקפותם — בימי שלוט התורכים והאנגלים כבימי ישראל העצמאית — בעיני המספר העברי, ממשו סמילנסקי, ש. י. ענגון וי. ה. ברנר ועד ס. יזהר וצעירים שבצעירים. עריכה ומבוא: יוסף אריאז. עם הקדמה היסטורית מאת י. שמעוני.

ברוך שפינוזה : איגרות

תרגם מלאטיניט והוסיף מבוא, ביאורים הערות ומפתחות

אפרים שמואלי

על איגרות אלו אמר גיתה, שהן מעניינות ביותר בספרות העולם מבחינת גילויי הלב שבהן, נקיון-הדעת ואהבת הבריות. מזדקר בהן פילוסוף רחב-דעת, שיש לו הרבה ידידים וגם מחנות של אויבים, ולמרות כל זהירותו — גם אויבים המעמידים פני אוהבים. [בסדרת 'ספרי מופת מספרות העולם'], 372 עמ'. ל"י. 10

יגאל ידין : המימצאים מימי בריכותבא במערת האיגרות

ראשון בסדרת מחקרים רבייהיקף על המימצאים שנתגלו בחפירות אשר נעשו, ועוד ייעשו, במדבר יהודה [בשיתוף עם החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה]. 20+292 עמ' בתבנית 25 × 72 ס"מ, 96 לוחות תצלומים בטכניקה של קולוטייפ, 12 לוחות צב"עונים, 94 לוחות-צוירים וצוירים. 32 ל"י.

רות עמירון : הקיראמיקה הקדומה של ארץ-ישראל

הספר מסכם בעניינים רבים את מצב הידיעות בקיראמיקה של ארץ-ישראל כמות שהוא היום, ובעניינים רבים מעלה המחברת השקפות מקוריות, שעניין מיוחד בהן בחקר תולדות הקיראמיקה של ארץ-ישראל מראשיתה ועד חורבן בית ראשון [בשיתוף עם החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה]. נדפס כולו באופסט. 82 עמ' גדולים, 101 לוחות-צוירים ו-358 תצלומים. 20 ל"י.

בהוצאת עם עובד הופיעו

א. קרנקשו: דוקרב מוסקבה-פקין

מה הם חילוקי-הדעות המאיימים לקרוע את הגוש הקומוניסטי? ומה יהיה סופו של קרב ענקים זה? ספר זה, מאת אחד מגדולי הפרשנים בעניני ברית המועצות, מבקש להשיב על תעלומות אלו אשר בשנים הבאות תהיה השפעתן גורלית על חיי העולם כולו.
200 עמודים: 3.80 ל"י

ב"ספריה לעם"

אלכסנדר ורדי: פירצה בקרח

תמונה אכזרית מחיי האסירים ברוסיה של סטאלין מצוירת בריאליזם נוקב, מאת סופר רב כשרון, שהיה הוא עצמו אחד האסירים האלה.

מהדורות חדשות

רחל איתן: ברקיע החמישי

אהוד בן-עזר: המחצבה

ספרים חדשים

מן האדם ומעלה

פואמות

מאת אהרון ציינפלדן

שתי פואמות גדולות: "השיבה לזכרון יעקב" ו"הלכנו של עולם", המהוות את הכרך השני מכתביו המכונים של המשורר והוגה-הדעות הדגול.

לבי ער

שירים

מאת פועה שלדיתורן

ספר-שיריה השני של המשוררת הצעירה, השופע רוח, עדנה נשית ולהט אהבה. הספר מעטר בציורים מרהיבי עין מעשה ידי המשוררת.

הוצאת "יכנה" תל-אביב.
רח' מוא"ה 4, טל. 68134

הוצאת הקיבוץ המאוחד

ספרות יפה — מקור

תשכ"גיתשכ"ד

הבריחה / אהרן מגד

זר לא יבוא / חמדה אלון

מות הזקן / אברהם ב. יהושע

סיפורי נישור / ס. יזהר

בית בישראל / מ. ז. ולפובסקי

בין המתים ובין החיים /

י. וא. סנד

שירה

מול כוכבים ועפר / א. חלפי

דלתי פתוחה / ש. איזון

ברקים בחלון / יהושע דבינוב

מבחר שירת יידיש / משה בסוק

ים נעול / רנה שני

הנילוס הכחול

מאת
אלן מורהד

סיפור מזהיר ומרתק של הנהר השוטף ויורד מהרי אַתיופיה, חוצה את סודאן, משקה ומפרה את מצרים — עד הגיעו אל הים־התיכון. תמונות נוף מרהיבות, פנורמה בצבעים עזים ומבריקים, שקסם, רגשות עזים והתלהבות משמשים בה בערבוביה. גיימס ברוס, נפוליון, מוחמד עלי והקיסר תיאודור מאַתיופיה — דמויות מסעירות בעולם מסוגר זה, שהעבדות, הטבח, מהפכות פוליטיות ושפיכות־דמים היו בו מעשים של יום־יום.

משרד הנוטחון - ההוצאה לאור

אסתר פלדמן: כלא בלי סוגר

"דפי חיים" — תעודה אנושית עמוקה בכנותה,
מרעשה — שעיקרם תקופת השנים 1935—1956
בברית־המועצות, כפי שנשתקפה בעולם־הרגש־החוויה
של אשת אסיר פוליטי מ"מטוהרי" הטרור הסטאליני,
מי־שהיה מראשי פק"פ בארץ־ישראל ומפעילי הקומינטרן,
הוא יוסף ברזלי ("איו"). 186 עמ'. עם 8 עמודי
תצלומים.

מופיע בימים אלה בהוצאת "עם הספר"

ספרית "דבר" מגישה:

התנ"ך באמנות

הנכם התרבותי המפואר, פרי עבודתם של
גאוני היצירה בכל הדורות.

מיניאטורות, ציורים, תמונות ופסלים
ממקור ההשראה של ספר-הספרים.

המחיר: 35 ל"י. בהפצת "דבר": רק 27 ל"י.

נשים בתנ"ך

אנתולוגיה ראשונה בעברית העוסקת בנשי
התנ"ך ובכל הקשור בהן.

672 עמודים ✕ פורמט גדול. המחיר: 15 ל"י.

(למנויי "דבר" החותמים לשנה מראש ניתן
הספר חינם).

וורלדמארק – אנציקלופדיה של האומות

נכם תרבותי יחיד-במינו, בהשתתפות עשרות
מדענים ידועי-שם בעולם. 124 מדינות,
49 ערכים לכל מדינה.

960 עמודים כפול-צדדיים. תבנית אנציקלופדית.

המחיר: 27 ל"י. למינויי "דבר" המשלמים מראש — הנחה
של 50%.

ספרית פועלים בע"מ

ספרים חדשים:

בסדרת "גלבוץ" — ספרית
כיום לספרות בת-זמננו —
במחיר — 2 ל"י הספר:
רומיון גארי

הבטחה עם שחר

פרישת חייו של כופר, דיפלומט, לוחם
צרפת החפשית, ומתוכה עולה דמותה
הכל-כובשת של אשה יהודיה שהועידה
לבנה עתיד מזהיר בחיק לאום אחר.

ישראל אלירז נדנדות פח

סיפור על ירושלים של שכונות ההול-
כות ונעלמות. מציאות שבנייניה כאב-
שיה עומדים בתהליך של איבוד
קרקעם, על רקע של מלחמת הדורות.

מהדורות חדשות:

ג. פלובר

מאדאם בובארי

הרומאן שהופיע לפני כ-100 שנה, עדיין
נמנה עם הספרים הנקראים ביותר
בעולם, נכס יסוד בספרות העברית,
בתרגום-המופת של המספרת הדגולה
דבורה בארון. מהדורה שלישית
מתוקנת.

דליה רביקוביץ אהבת תפוח הזהב שירים

ק ש ת

חוברת כא (סתיו 1963)
אולה כליל.

חוברות קודמות
(פרט לחוברות א, ד, ט, טו)
אפשר עוד להשיג
בכמויות מצומצמות.

הופיע

הוא והיא

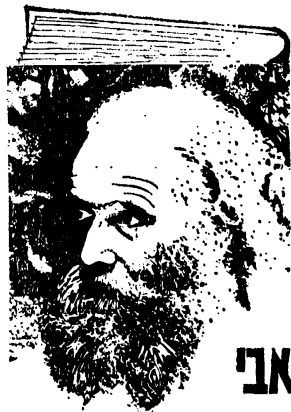
זעוד מערכונים

מאת אפרים קישון

מצעד החדש של המערכונים
הקלאסיים מעמו של ההומוריס-
טן הנודע. הצלחות הבמה
הועידה מעל דפי ספר בן 200
עמודים.

להשיג בכל הנויות הספרים

הוצאת נ. טברסקי בע"מ

אבי

מינאל הלפרן

מאת ירמיהו הלפרן
עלילותיו המופלאות של איש נועז,
שבחלומותיו הקדים את תקופתו,
דהיים וקומם את כל המצוי בסביבתו.

"הדר" — הוצאת ספרים בע"מ,
רח' הרצל 10, תל-אביב

**חליפין
כיריים
בתנור
בתנאים
ללא
תקדים**

פריטים בכל חנויות "פזגז"

בבתי המסחר שלנו מבחר רב של ספרים, אלבומים אמנותיים, תווים ועוד
משמות: רוטות, אנגלית, גרמי
נית, הונגרית, רומנית ועוד
מנויים לכתבי-עת מברית-המו
עצות ומכל הארצות
הסוציאליסטיות

ירושלים
אורבוך
בן-יהודה 2

תל-אביב
פלפק בע"מ
רמב"ם 15

חיפה
ח. פלפק בע"מ
ארלוזורוב 11

בנק למלאכה בע"מ

המכשיר הכספי המרכזי
לבעלי-המלאכה והיצרן הזעיר
ההנהלה המרכזית

תל-אביב, רחוב קרליבך 9, ת.ד. 20078
טלפון 3-2-31491

• "המלאכה" — קופת תגמולים לבעלי מלאכה ותעשייה זעירה עצמאיים
• קרן מרכזית — לפיצויי-פיטורין

סניפים:

תל-אביב, סניף ראשי: רח' מרכז בעלי מלאכה 16, טל. 65632, 66414, 65613
באר-שבע: רח' הרצל פינת אילת, טל. 2505
חדרה: רח' הרברט סמואל, פינת תרנ"א 29, טל. 2512
חיפה: רח' לבונטין 14, טל. 51216-7
חיפה—מפרץ: הכביש הראשי, טל. 71190
ירושלים: רח' בצלאל 26, טל. 25245
פתח-תקה: רח' מונטפריי 13, טל. 912303
צפת: רח' ירושלים 59, טל. 30467
רחובות: רח' בנימין 8, טל. 95110
תל-אביב—הרצל: רח' הרצל 77, טל. 826802, 823860

"הסולל"

ביצוע עבודות

עפר, כבישים ופיתוח

רחוב יהודה הלוי 47
תל-אביב

טלפונים : משרד — 61641 ; פרטי — 912029

מובילים מאוחדים בע"מ

תל-אביב, רח' החשמל 33 - טל. 65511

הספקת זיפזיף, חצץ, חול, קורקר וכו'

עבודות עפר

«רבד» בע"מ

חברה לעבודת עפר

תל-אביב, רח' וולפסון 61

טל. 82802

מוציא לפועל:

חסידות, עקירת עצים, מילויים, כבישים

יישור שטחים ואספקת קורקר

החופר (ישראל) בע"מ

תל-אביב, רח' לוינסקי 98

טלפון 8/827157

קואופרטיב "דחפר" בע"מ

לחפירות ומילויים ואספקת קורקר

טלפון 67872

תל-אביב, רחוב פרץ 32

אפרים רייזל בע"מ

קבלנות כללית

המשרד: שדרות המלך דוד 11, ת"א

תכנון וביצוע כבישים בציוד

החדיש בכל חלקי הארץ

החברה הישראלית המרכזית למסחר ולמשקעות בע"מ

המשרד הראשי: תל-אביב, רח' לילינבלום 39

טלפון 7-67803 — טלקס 816 מברקים CENTRALE

הון עצמי וקרנות: מעל ל-39,000,000 ל"י

✱

ת ע ש י ה

מ ס ח ר

ב נ ק א ו ת

פיתוח וכניון ערים

ממעלי יכין-חקל
בשנת 1963

✱ עיבוד פרדסים

✱ מטע צעיר

✱ אריזה ושיווק פרי

✱ תעשיות תוצרת
הלוואי

✱ צמחי תעשייה

יכין-חקל

הנושביר המרכזי בע"מ

— תל-אביב — חיפה — ירושלים —
באר-שבע — אילת

המוסד

המרכזי

לאספקה

של

התנועה

הקואופרטיבית

בישראל

תמיד תמצא דלת פתוחה
לבעיותיך בענייני

נסיעות ותיירות

א ל

ישראל

ממנה ובתוכה

א צ ל

קוסמוטורס
Cosmotours

חברה לנסיעות ותיירות בע"מ

רח' אלנבי 109, תל-אביב

מברקים: קוסמוטורס

טל. 67828-9

למעלה מ-30 שנות נסיון

ציון

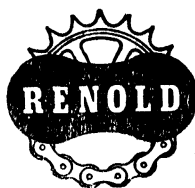
חברה לביטוח בע"מ

תל אביב, ירושלים, חיפה

ובכל ערי הארץ ומושבותיה

המשרד הראשי:

רח' אלנבי 120, טל. 67701, ת"א

שרשרות "רנולד"

הטובות ביותר בעולם

לשימוש בתעשייה, חקלאות ותחבורה

מלאי שרשרות וחלקים

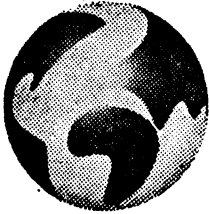
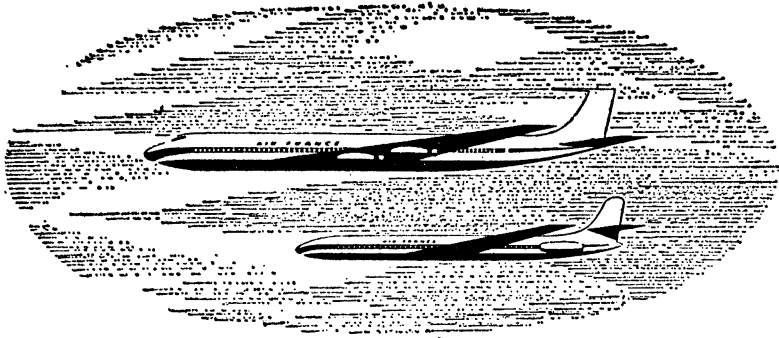
להשיג אצל הסוכן הבלעדי

לישראל:

"טכניקה" יעקב בוקשטיין

תל-אביב, רח' רמב"ם 22, טל. 63216

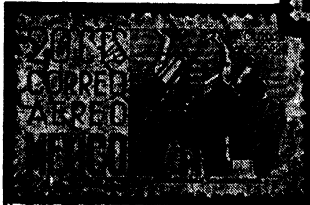
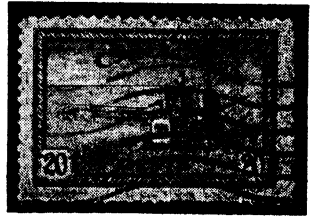
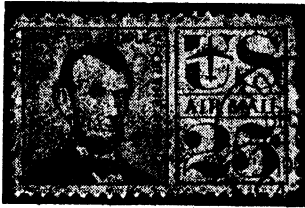
Perfection in JET travel around the world

Caravelle
by **BOEING JET**
INTERCONTINENTAL

AIR FRANCE
THE WORLD'S LARGEST AIRLINE

Tel Aviv, 32, Allenby Road. Tel: 57211/2/3.
Jerusalem, King David Hotel. Tel: 22655.
Haifa, 27, Heizmaout Road. Tel: 2942.

SABENA *jet*

ש.ק. **שלום**

האניה

הטרנסאטלנטית

החדשה

של "צויס"

תקיים הקשר הימי

בין ישראל

אירופה ואר"הב

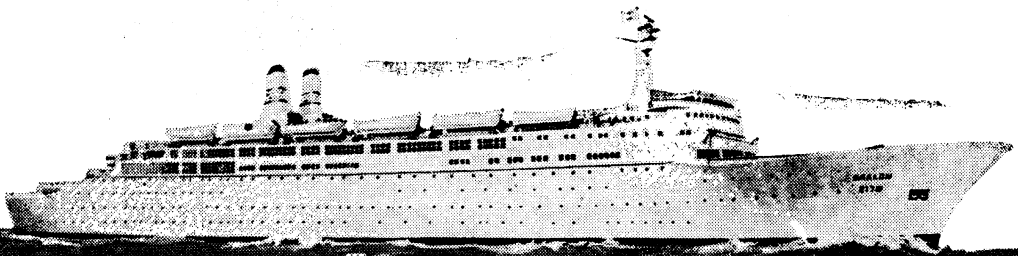
יחד עם

אחיותיה

אניות הפאר

א.ק. "ציון"

וא.ק. "ישראל"

ZIM

ISRAEL NAVIGATION COMPANY LTD
צויס חברת השיט הישראלית בע"מ

עירית תל-אביב-יפו

ספריית "אריאל"

ספריית "אריאל", ע"ש המשורר יעקב כהן ז"ל, שהיא הספרייה ה-16 במנין הספריות העירוניות בתל-אביב-יפו, נמצאת בבנין "אל-על" — רחוב

בן-יהודה 32.

בספרייה כ-30 אלף ספר בנושאים שונים: ספרות יפה, ספרי מדע, אנציקלור-פדיות, מילונים, ספרי עזר וספרי עיון בשפות שונות. בפניה מיוחדת בספרייה מצוי זודר עבודתו של הסופר י. כהן, המכיל את רהיטי חדרו של המשורר, ארכיונו וספריתו העשירה.

הספרייה אורגנה בשיטת "המדף הפתוח", המאפשרת לקוראים גישה ובחירה חפשית של הספרים והיא מצוידת במיתקנים ספרניים מודרניים.

הספרייה פתוחה בימים א-ה': משעה 1 אחה"צ עד 9 בערב.

ביום ו': משעה 10 לפנה"צ עד 2 אחה"צ.